

T. LIVII PATAVINI
HISTORIARUM
LIBRI
QUI SUPERSUNT OMNES
CUM INTEGRIS
JOANNIS FREINSHEMII
SUPPLEMENTIS

VOLUMEN DECIMUM

BIPONTI
Ex Typographia Societatis
CIↃIↃCCLXXXVI

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXIV.

IN LOCUM LIB. XCIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI NONAGESIMI NONI.

Q. Metellus proconſul Gnoſſon, & Lyctum, & Cydoniam, & alias plurimas urbes expugnavit. L. Roſcius tribunus plebis legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim gradus proximi aſſignarentur. Cn. Pompejus, lege ad populum lata, perſequi piratas juſſus, qui commercium annonæ intercluſerant, intra quadrageſimum diem toto mari eos expulit; belloque cum iis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros & urbes dedit. Præterea res geſtas a Q. Metello adverſus Cretenſes continet: & epiſtolas Metelli & Cn. Pompeji invicem miſſas. Queritur Metellus, gloriam ſibi rerum geſtarum a Pompejo præripi, qui in Cretam miſerit legatum ſuum ad accipiendas urbium deditiones. Pompejus rationem reddit, hoc ſe facere debuiſſe.

I. INTERIM in Creta Q. Metellus proconſul, proſperis rebus uſus, multas in poteſtatem civitates redegit. Cydonia Cretæ metropolis, quæ hodie ſub Caneæ nomine, Tur-

carum imperium, erepta Venetis, patitur, poſt obſidionem aliquamdiu toleratam a Panaxe eſt dedita, impunitatem veniamque delictorum pacto. Inde tranſductus Gnoſſum exercitus, ubi domicilium Laſthenes habebat. Sed ille, ſedibus cum omni ſupellectile concrematis, ex oppido profugit. Illo deinde ſimiliter dedito, Lyctus, & hac recepta, pleræque aliæ civitates & caſtella in fidem venerunt. Sed in Aſiam Pontumque miſſi a ſenatu populoque Romano decem legati (quia *debellatum cum Mithridate* Lucullus ſcripſerat) poſtquam in caſtra venerunt, res repererunt turbatas, & imperatorem præ militum inſolentia ne ſui quidem potentem.

II. Nam illi, poſtquam æſtas, in quam promiſerant operas, tranſiit, ſumtis armis, ſtrictiſque gladiis egreſſi provocarunt hoſtem. & poſtquam comparebat nemo, (diu enim ante ille ſe receperat) *impletam* teſtati *fidem*, *quam Lucullo dediſſent*, præter exiguum aliquem numerum, caſtra reliquerunt. Lucullus, quod aliter ſe facere non poſſe videbat, Valerianas legiones dimiſit; ceterorum militum quod erat turbulentius, Glabrioni tradidit; alios, quibus nihil erat domi, quod neglecto plebiſcito adimeretur, aliquanto æquiores ſub ſignis continuit.

III. Eodem anno Romæ L. Roſcius Otho tribunus plebis legem tulit, *ut equitibus Romanis in theatro quatuordecim ab orcheſtra citimi gradus aſſignarentur: excepto tamen, ſi quis artem ludicram exercuiſſet, aut ſuo fortunæve vitio decoxiſſet, ut minorem quadringentis rem haberet.* Fuit illa lex gratiſſima pleriſque equitum, cujus ordinis dignitatem adaugebat; populo graviter ferente diſcrimen ſedis, cum antea promiſcue plebs equiteſque ſpectaſſent. A. Gabinii tribuni plebis lex *de Piratico bello*, quemadmodum majorum rerum habebat molimina, ſollicitum ſenatum habuit.

IV. Sane non erant exiguæ cauſæ, cur ad bellum iſtud

§ I. Liv. Epit. Appian. ap. Fulv. Urſin. Flor. Plut. in Lucull. c. 73. Diodor. l. 36. § II. Appian. Mithrid. § III. Vellej. 2, 32. Liv. Epit. Diodor. Cic. Phil. 12, 17. & pro Muræn. c. 19.

ſummis viribus capeſſendum properari oporteret. Ita enim piratarum invaluerat quaſi quædam reſpublica, ut jam multi magnis opibus & claro genere viri, ad hoc prudentiæ laude celebres, nomina ſocietati darent. Igitur claſſes prædatoriæ per maria oberrabant, non ſolum multitudine & robore ſociorum navalium, & gubernatorum arte terribiles, ſed etiam magnifica ornamentorum ſpecie plus propemodum doloris offerentes intuentibus. aureis columellis, purpureis cortinis adornatæ naves, inargentatis remis movebantur: tibiæ cantuſque & compotationes circum litora erant; & inter hæc principum virorum, interdum matronarum quoque ac virginum, captivitates, urbium oppreſſarum redemtiones, inſignia imperii Romani probra frequentabantur.

V. Uſque ad mille naves numerabant: oppida plus minus quadringenta ceperant. Tum & ab omni antiquitate ſanctæ inviolatæque ædes & oracula profanata ac direpta ſunt: Colophone capta, Clarium, Didymæum apud Mileſios, & in Samothrace Caſtorum, & juxta Hermionem in Peloponneſo Chthoniæ Cereris fanum, & Æſculapii templum ad Epidaurum; tria quoque Neptuni, Iſthmicum, Tænarium, & quod erat in Calauria; duo Apollinis, alterum Actii, alterum Leucade; tria Junonis, Samium, ipſa quoque urbe capta, Argivum, Lacinium.

VI. Nam non longinqua modo, ſed etiam Italiæ intuta ora erat: & ſæpe, exſcenſione facta, militares viæ latrociniis infeſtabantur; aſſitæque divitum villæ direptioni & prædæ erant. Tantuſque jam erat metus, ut etiam exercitus Romani Brundiſii nunquam, niſi ſumma hieme, tranſmitterent; legati populi Romani pecunia redimerentur; duodecim ſecures, cum prætoribus Sextilio & Bellieno, in prædonum poteſtatem pervenirent; portus Cajetæ celeberrimus atque pleniſſimus navium, inſpectante prætore,

§ IV. Cic. poſt red. in ſenat. c. 5. & pro leg. Manil. c. 17. Plut. in Pomp. c. 37. § V. Cic. pro leg. Manil. c. 12. Plut. in Æmil. c. 39. Pauſan. l. 2. Arnob. l. 6.

diriperetur; ad Ostiam classis ea, cui consul populi Romani præpositus esset, opprimeretur; ex Miseno abriperetur M. Antonii filia, ejus ipsius, qui cum prædonibus antea bellum gesserat, rus forte exspatiata.

VII. Et acerbiora malis ludibria erant. quippe ubi quis exceptus *Romanum se civem esse* testabatur, femur feriebant, tanquam timore perciti, genibusque ejus accidentes, orabant *errori veniam.* mox aderant, qui calceos inducerent homini, togamque darent, ne videlicet ignotus ultra civis Romanus esset. Ubi tandem ludibriorum eos satietas cepit, scalis ab ora navis in mare dimissis *abire* jubebant *incolumem*: cunctatum & resistentem præcipitabant. Ob hæc pericula quotidie res frumentaria in urbe fiebat deterior, & ingens erat in tanta hominum turba famis & inopiæ metus.

VIII. Nec erat facile bellum in homines subito magnis navigantes classibus, eosdemque, ubi voluissent, tanquam momento disparentes, & in latebras non inaccessas modo, sed etiam incognitas aliis, dilapsos. Neque Muræna igitur coercere, licet victos, potuerat; neque majori deinceps mole per aliquot continuos annos incumbens Isauricus. Igitur magno plebis applausu legem Gabinius promulgavit, *uti ex omni consularium numero unus deligeretur, cui imperium in triennium esset; idemque legatos, quotquot ex usu fore putaret, ascisceret.*

IX. Idne Pompeji voluntate Gabinius, an ultro fecerit, ut tanti viri aucuparetur gratiam, incertum est: illud certissimum, non esse inductum amore reipublicæ, quam homo pessimus in nullo numero ducebat. Licet autem nominatus in lege Pompejus non erat; dubitari tamen nequibat, quin ante omnes illum electurus populus esset. idque simul, atque recitata lex erat, apparebat futurum esse, cunctis statim ad Pompejum respicientibus. Sed Patres, quamquam in M. Antonio similem ante potestatem

§ VI. Cic. Plut. Appian. Mithrid. § VII. Appian. Plut. § VIII. Appian. Plut. Diodor. l. 36.

tulerant, partim æmulatione, plures metu correpti, ne acceptum ſemel imperium Cn. Pompejus, quamdiu vellet, retineret, ita reſiſtebant, ut potius omnia piratici furoris incommoda, quam iſtam legem, paſſuri viderentur.

X. Quippe totius pæne terrarum orbis imperium uni viro deferebatur, quod adſcriptum legi erat, *uti toto mari, & ad quinquageſimum a mari milliarium proconſularem poteſtatem haberet: reges nationeſque omnes auxilia petenti mitterent: pecuniæ, quantum vellet, ex ærario, & a publicanis ſumeret: militum ſociorumque navalium delectus ſuo arbitratu haberet.* Igitur tanta contentione pugnatum eſt, ut parum abfuerit, quin Gabinius in ipſa curia diſcerperetur. Quod ubi forenſis turba comperit, impetu in ſenatum facto, ceteris ſalutem fuga tutantibus, C. Piſonem conſulem corripuit, qui forte in altercatione Pompejo dixerat, *Romuli ſequentem veſtigia, non effugiturum illius exitum eſſe.*

XI. Territi periculo Patres, nam conſulem exſilio proximum vix ſervare Gabinius potuerat, abſtinuere contentionibus: ceterum, ſæpe uſurpato remedio contra vim tribunitiam, ex collegio interceſſores cœperunt quærere. Duo tantum reperti, ceteris metu deterritis, L. Trebellius, L. Roſcius. Die comitiorum Pompejus, imperandi cupiditatem ficta modeſtia tegens, cum appetitam poteſtatem invidioſam fore, tanquam recuſanti ingeſtam honeſtiſſimam cerneret, hujuſmodi orationem orſus eſt:

XII. *Gratias equidem pro benevolentia veſtra vobis ago, ſemperque agam, Quirites, quorum in me ornando perpetuo indefeſſa ſtudia fuerunt. Ceterum & vobis in tribuendis honoribus imperiiſque, & mihi in accipiendis, modus aliquis eſſe debet. Quæ populi Romani principes omni ævo vix poſt longam ætatem conſecuti ſunt, ea in me prope puerum, certe adoleſcentem congeſſiſtis. Quibus annis tirocinium eſſe aliorum ſolet, imperatorem agere coactus, vix unquam poſtea interquievi, cum ceteras continuas expeditiones graviſſimum & diuturnum cum Sertorio bellum excepiſſet. Neque annos meos computaveritis a-*

§ IX. Plut. Vellej. 2, 31. Diodor. § X. Vellej. Appian. Plut.

ſtipendia potius numerate; & quem longiſſimæ vitæ ſpatio fructum ex homine ſperare potuiſſetis, jam ex me captum eſſe reputate.

XIII. *Non poteſt a mortalium conditione poſtulari, ut ſi ante annos robur aliquod oſtenderunt maturitatis, idem ad ulteriora vitæ tempora perferant. Etiam fructus paulo præcociores minime durabiles ſunt: & animalia, quorum magnitudo vireſque velox incrementum habent, citius conſeneſcunt. Quod ſi forte robur animi corporiſque nondum ita conſumtum eſſet, ut periculis laboribuſque belli hujus impar exiſtimari deberet; invidioſum tamen erat, inter tot egregios viros ad me potiſſimum populum Romanum reſpicere. Magnum eſt & intolerabile æmulationis onus, cui ſe cum poteſt ſubducere, humeros nemo prudens ſubjecerit.*

XIV. *Igitur jampridem haud minus honorum laborumque, quam invidiæ ſatur, conſul, ut meminiſtis, juravi,* nullam in provinciam ex eo magiſtratu iturum: *idque ſervavi. Nunc exſolutis, ut ſpero, quæ patriæ debebantur, rem me non arduam, nec iniquam a vobis puto me petere, ut aliquando bellicis laboribus vacuum, mihi meiſque ſinatis vivere. Neque rempublicam prætexueritis. non ita oderunt negliguntque Romam Dii, ut non habeat multos, quibus eadem ſit peritia rei militaris, idemque in patriam amor. quorum ego nominibus abſtineo, & quia vos non poſſunt fallere, & quia nolo dicta mea ſic accipi, tanquam potius in gratiam ſingulorum, quam ob utilitatem publicam, eſſem locutus.*

XV. Tacentem poſt iſta Pompejum A. Gabinius tribunus plebis ſic excepit: *Rem plane dignam moribus ſuis Pompejus facit, imperium, quod offertur, recuſando. Nec enim boni viri eſt, omnes promiſcue honores appetere; nec prudentis, niſi re probe conſiderata, tantæ molis ſuſcipere negotium. Igitur hunc ego quidem minime reprehendo, Quirites: vos hortor, ut potius ad ea, quæ publice ſunt utilia, quam quæ gratiora Pompejo ſunt, reſpiciatis. Sane indulſit tibi patria, Cn. Pompei, ut confecto Hiſpanienſi bello, quietum conſulatum ageres; deinde jam tertium in annum, non invidendo poſt tot labores otio reficereris.*

§ XIV. Vellej. 2, 31. Diodor. l. 36.

XVI. *Sed tuæ vicissim virtutis, tuæque æquitatis est, ut tam benignam atque indulgentem patriam iterum audias, non ad translatitii cujusdam belli labores, quibus & alii multi pares esse possunt, revocantem; sed ad liberandum fame populum, ad exsolvendum ignominia imperium, ad generis humani continendam confirmandamque societatem, quæ piratarum audacia propemodum convulsa his annis & interrupta est. Neque labores, fractumque iis animum corpusque objeceris. magna illa gloria, ad quam genitus, quamque præstantissimis factis adeptus es, neque quæri sine labore, neque conservari potest. igitur exprobrare, quæ feceris, populo Romano noli: ne sit ei commemorare opus, quot & quanta ab eo acceperis.*

XVII. *Neque persuaseris cuiquam, ea ætate, qua vulgo homines animis corporibusque maxime valere consueverunt, te singularem ad omnia virum marcescere. Quod si tamen unus ita fortasse sentis, otio debes, quod illa pristina tua virtus languet: quam quia deperdere summa calamitas & tibi videretur, & omnibus, excitanda tibi negotiis est, facile pristinum recuperatura vigorem, ubi digna se negotia senserit. Sed alii quoque sunt, quibus ista recte committantur! jam primum a te peto, Pompei, ut de te tuisque laudibus populo potius Romano permittas judicium, quam tibi sumas. quid in unoquoque spei habere debeat respublica, omnium, quam singulorum, æstimationem esse æquius est.*

XVIII. *An oblitos existimas, quid prima adolescentia Cinnano bello, quid deinde in Sicilia Africaque rerum gesseris? Nam Sertorium hostem cum omnes nostri duces reformidarent, propemodum ipsa tibi necessitas dedit; eoque experimento populus Romanus didicit, non esse certius minusque fallax indicium, te unum præfici negotiis oportere, quam ubi tanta eorum difficultas esse cœpit, ut a nemine uno sustineri posse videantur. Tibi vero, Pompei, pro ceteris moribus tuis, proque hac mutua tua populique Romani benevolentia, nihil recusandum est oneris, quod ob necessitatem publicam a civibus tuis carissimis simul amantissimisque imponitur.*

XIX. *Operam, opes, labores, spiritum denique, si sit opus, impendenda patriæ utilitatibus esse, præclari illi viri, quorum*

tu ita ſequeris veſtigia, ut propemodum antevertas, conſtanti profeſſione ſtatuerunt. Invidiam autem ne expaveris. opprimi a virtute potius illa poteſt, quam virtutem opprimere. neque ejus eſt, qui amore patriæ cetera terribilia omnia contemnat, ad livoris terriculamentum expalleſcere. Ego optimum quemque eo eſſe animo puto, ut potius virtute ſit tecum certaturus, quam ut ea vilitate animi gloriam tuam illuſtret, ſuam miſeriam augeat. Quod ſi tamen aliqui tam perverſi ſunt moribus, an ideo te imperatore carebit reſpublica? quin tu vel ideo promtius oblata ſuſcipis, ut ægre facias peſſimis hominibus, inimicorumque oculos aſpectu faſcium tuorum atque laurearum maceres!

XX. Contra hæc L. Trebellius cum cœpiſſet differere, nec ſilentium fieret; *tribus in ſuffragia mitti* vetuit. Tum vero Gabinius, omiſſo in præſens Pompeji negotio, *de L. Trebellio* rogare populum cœpit. Jamque tribus ſeptemdecim *tribunatum ei abrogaverant*, & in eo erat, ut etiam duodeviceſima ſuffragium ferret, plebiſcitum factura; cum vix dimoveri a propoſito paſſus Trebellius, tamen incitatæ concionis fluctibus ceſſit.

XXI. Deinde Roſcius loqui orſus, cum animum nemo adverteret, digitis ſublatis *duos eſſe deſignandos* ſignificavit: ut vel ſic potentiæ Pompeji terminum figeret. Ad ejus conſpectum tantus indignantis populi ſublatus clamor eſt, ut forte prætervolans corvus, tanquam fulmine ictus eſſet, ex alto rueret. Ita quieſcente Roſcio, Gabinius Q. Catulum excitavit, ut diceret. Sperabat enim, tribunorum periculo territum, nihil, præterquam volentia, plebi dicturum; &, quia princeps ille ſenatus erat, ceteros haud gravatim auctoritatem ejus ſecuturos.

XXII. At ille, dignitatis ſuæ memor, attento ob reverentiam viri populo, in hunc modum verba fecit: *Si quidem tantarum rerum poteſtatem ad unum aliquem deferendam exiſtimarem, Quirites, neminem certe Pompejo eram prælaturus. Quem enim aut peritia rei militaris ei viro conferam, quem*

§ XX. Aſcon. in Cornel. § XXI. Plut. in Pomp. c. 41. Diodor. l. 36.

adhuc pæne puerum imperatores hostium timuerunt, nostri ornarunt, externi omnes admirationi habuerunt? Aut in quo lubentius conspiciam novorum honorum imperiorumque insignia, quam qui a L. Sulla victore Magnus est appellatus? qui vestro jussu, cum adhuc eques Romanus esset, semel iterumque triumphavit? qui, cum alium magistratum neque gessisset, neque ferme per ætatem potuisset gerere, consul factus est?

XXIII. *Præterea tanta est Cn. Pompeji modestia, ut, si cuiquam tuto concedi immoderata potentia posset, huic rectissime credi videatur. Quam lubenter ille vobis petentibus dimisit exercitum? quam facile cum M. Crasso rediit in gratiam? quam prudenter a se cupitæ provinciæ invidiam, jurejurando interposito, in nullam ex consulatu iturum, amolitus est? Verum enimvero negotium mihi potius, quam homo, displicet: neque Pompejo hoc adimendum esse imperium, sed nemini mortalium concedendum existimo. Jamprimum majores nostri, sapientissimi mortales, cum ante omnia viderent habendam esse libertatis curam, quam qui amisissent, ceterorum nihil essent in potestate habituri, diligentissime providerunt, ne nimia potestas uni homini, aut certe, ut locis temporibusque constricta daretur.*

XXIV. *Summum in republica nostra dictatoris imperium fuit: sed illud cohiberi intra Italiæ terminos, finiri sex mensium angustia placuit. sic quoque centum viginti annis est intermissum, cum illud L. Sulla dictator ita accepit perpetuum, ut magis in perpetuum aboleret. Nec enim ipse diu sustinuit invidiam: nec tanta laboraturos insania posteros crediderim, ut, donec Sullanorum temporum exstabit memoria, creare dictatorem concupiscant. Marii quoque paucos intra annos multiplicati consulatus, quid aliud, quam continuæ potestatis amorem, & per hunc acerbissimas reipublicæ calamitates pepererunt? Prætereo jam, quod ejusmodi leges statum convellunt civitatis. nam si æqua libertate fruimur, laborum certe præmiorumque neminem haberi exsortem convenit.*

XXV. *At non est præterea, qui negotiis sufficiat? Dura profecto vox, & adversus tot excellentes viros injuriose procax! Sed demus, esse paucos. jam etiam pauciores effeceritis, si*

§ XXIII. Vellej. 2, 32. § XXIV. Diodor. l. 36.

ad res gerendas nemini, præter unum aliquem, relinquetur aditus. nemo enim imperator nascitur: magno labore, multis periculis, longo etiam tempore, tentando, experiundo, facultas ea comparanda est. Quod si adversus Sertorium dux nobis defuit (quamquam non pœnitet Q. Metelli) minus equidem mirum est, quia tum divisa intestinis bellis civitate, multi suorum armis interierant. nec adversus Sertorium duce habuissemus opus, si retinere Sertorium respublica potuisset.

XXVI. *Tamen etiam tum fuissent haud dubie plures, nisi superioribus annis tradita paucis hominibus respublica, ceterorum virtus in otio, tanquam sub cineribus flamma obtorpuisset. Quorsum autem magistratus creatis annuos, si nullam ad rem insignem eorum opera estis usuri? Majoremne vobis illi gratiam habebunt ob beneficium, quod honore dignos habuistis, an succensebunt ob injuriam, quasi in hoc eos creaveritis, ut majori dedecore homini privato postponerentur? Sed hæ quidem civitatis leges atque instituta sunt, quæ fortasse, si omnino volueritis, moveri poterunt: at naturæ leges qui mutabitis, cujus providentia sic sunt res ordinatæ, ut id negotium, cui vos unum præficitis, multos postulet.*

XXVII. *Diffusum per omnia maria, per omnes prope terras bellum, ab uno regi omnibus locis poterit? idem Italiæ litora tutabitur? defendet Græciam? in Syria, cum postularit usus, in Hispania, in insulis erit? idem eodem tempore geret in Cilicia bellum? At habebit legatos præfectosque. Cur autem ille potius, quam populus Romanus, habeat? cur tot clari viri unum potius respiciant, quam rempublicam? Siquidem eo redeundum est, & multorum ingeniis manibusque res administranda: quippe ni jam ab initio plures creentur, qui nullius alterius imperio obnoxii, cum pro cujusque merito propriam sibi gloriam ignominiamque futuram esse reputabunt, omnia diligentius cordatiusque gerent; quando natura ita comparatum est, ut lubentius pro suis commodis homines, quam pro alienis, laborem ac pericula capessant.*

§ XXVII. Sallust. Cic. pro leg. Manil. c. 20. Vellej. 2, 32. Plut. in Pomp. c. 41.

XXVIII. *Quæ omnia si minus apud vos habebunt ponderis, quam habere debebant, at ipsi tandem Pompejo consulite, cujus paulo ante orationem audivistis. Tot profecto laboribus meruit, ut aliquando tempori ejus salutique parcatis. Nam certe iisdem, quibus ceteri homines, legibus vivit; nec invulnerabile ferro corpus, nec inexpugnabilem morbis valetudinem gerit. Huic porro si quid humani evenerit, in quo deinde spem estis habituri?* Hæc dicente Catulo, universa concio succlamavit, *in te, Q. Catule.* Quo ille tam honorifico testimonio delinitus, simul obstinatos hominum animos flecti posse desperans, e concione discessit.

XXIX. Multa quoque Q. Hortensius in senatu contra Gabinium, multa pro rostris contra legem, pro summa sua facultate, graviter ornateque dixerat: sed vana omnis adversus populi favorem contentio fuit. Qua die suffragia laturæ tribus erant, Pompejus clam in prædium aliquod suum est profectus. Audito deinde, perlatam jussamque rogationem esse, noctu introiit urbem, ut gratulantium cœtus, & ex ea re invidiam declinaret. Prima deinde luce progressus in forum sacrificavit: & concione præbita, sic egit cum populo, ut lege datis multa adjicerentur, geminareturque propemodum apparatus. nam pro ducentis navibus quingentæ sunt concessæ, centum viginti millia peditum, equites quinque millia: pro legatis quindecim legit ex omni senatu quinque & viginti, quæstores duos: pecuniæ præsentis accepit millies quingenties.

XXX. Ejus tanti apparatus fama cum minime latere potuisset, jam tum ita terruit piratas, ut parcius excurrentes mercatoribus liberiorem navigandi copiam facerent. Unde subito decrescentia rerum venalium pretia magna Pompejum claritudine circumdederunt, tanquam solo nominis sui terrore belli partem profligasset. Sed ille, posthabitis inanibus, admirabili prorsus industria negotium complexus, cum suis & Rhodiorum socialibus navibus

§ XXVIII. Plut. Vellej. § XXIX. Cic. pro leg. Manil. c. 17. Appian. Mithrid. Plut.

abundaret, in tredecim ſortes diſtribuit maria, ſingulisque legatos præfecit, attributis navibus, peditibus, equitatu, & prætorum inſignibus: ut unuſquiſque in parte ſibi credita imperium haberet; ipſe tanquam rex regum præeſſet omnibus, & ſummam rerum conſilio præceptoque moderaretur.

XXXI. Hiſpaniam & quod circa Gades eſt mare, Tiberius Nero; Balearicum, Manlius Torquatus ſortiti ſunt: M. Pomponius Gallicum; Libycum Lentulus Marcellinus; P. Atilius Liguſticum ſinum, & mare, quod Sardiniam alluit & Corſicam. L. Gellius, Cn. Lentulus circa Italiam excubare juſſi. Siciliam Joniumque pelagus ad Acarnaniam uſque Plotius Varus, M. Terentius Varro cuſtodiebant. Achajæ Macedoniæque L. Siſenna præſidebat. Inſulas Ægæi maris, omnemque ejus ambitum cum Helleſponto, L. Tubero obtinebat. Bithyniam, Thraciam, Propontidem, & ipſum os Ponti, P. Piſo. Lyciam, Pamphyliam, Cyprum, & Phœnicen Metellus Nepos. Ceterorum in obſcuro res ſunt, M. Varroni, tanquam homini doctiſſimo, hoc tribuerunt literæ, ut geſtorum ejus meritorumque nonnullam ſervarent memoriam. Intervallum ab Italia Apolloniam verſus, ubi tantum quinquaginta millibus paſſuum dirimuntur, ponte conjungere inſtituit; ſed aliis curis, quo minus deſtinata perficeret, eſt impeditus. Per idem tempus, cum Corcyræ eſſet exercitus, ac claſſis & omnes domus repletæ eſſent ægrotis ac funeribus, immiſſo feneſtris novis Aquilone, & obſtructis peſtilentibus, januaque permutata, ceteraque ejus generis diligentia, ſuos comites ac familiam incolumes reduxit.

XXXII. Inſignis etiam virtutis documentum corona navalis eſt, quam ex illo bello Cn. Pompejus ei dedit: quod pauciſſimis omni ævo contigit decus. Sed Pompejus, rebus ita ordinatis, cum velut indagine cinxiſſet maria, brevi tempore piratarum perplurimas naves cepit: & intra dies

§ XXX. Plut. Flor. 3, 6. Vellej. Appian. § XXXI. Appian. Plin. 3, 11. Varro. de R. R. 1, 4.

omnino quadraginta mare Tuſcum, Libycum, Sardoum, Corſicum, Siculum, totumque tractum Occidentis ita repurgavit, ut nulla præterea prædonum navis uſquam compareret. Inde Romam recurrit, ubi conſul Piſo per invidiam & iram apparatus ejus impediebat; acceptuſque eſt ſumma gratulatione populi, tanquam ex diuturna peregrinatione revertiſſet. jam enim pacato longe lateque mari, annona laxaverat.

XXXIII. Id enim præcipuæ curæ habuerat Pompejus, ut Siciliam, Africam, Sardiniam, tria frumentaria urbis ſubſidia, confirmaret. & nondum tempeſtivo ad navigandum mari omnes illas provincias ipſe adiverat: magnaque vi frumenti in naves impoſita, cum ob tempeſtatem ortam gubernatores cunctarentur, primus conſcendit, *ancoramque velli* juſſit, nobili voce edita, *navigare neceſſum eſſe, vivere non neceſſum.* Tanto major eo merito gratia apud populum fuit: eoque adverſatus ei conſul graviorem expertus eſt indignationem omnium; nihilque propius factum, quam ut magiſtratu dejiceretur: eamque in rem conſcriptam jam rogationem Gabinius habebat. Sed, deprecante Pompejo, res omiſſa: ipſi, quidquid voluerat, liberaliſſime, jam etiam ab ſenatu quoque decretum eſt; poſtquam fruſtra & cum periculo, fortunæ gratiæque Pompeji ſe obniti ſentiebat.

XXXIV. Neque tamen retinendi conſcriptas in Ciliciam legiones prætextu conſul carebat, quia coloniæ Latinæ, quas bello Marſico Cn. Pompejus Magni pater trans Padum deduxerat, inſtigante C. Cæſare, conſilia de petenda civitate Romana agitantes ſuſpicionem rerum novarum exciverant. Pompejus haud diutius, quam neceſſum erat, Romæ moratus, Brundiſium, ubi claſſem opperiri juſſerat, & inde verſus Orientem profectus eſt. At Rhodi, quamquam properaret, differenti tamen Poſidonio dedit ope-

§ XXXII. Feſtus in naval. coron. Plin. 7, 30. Flor. Plut. Liv. Epit. Appian. Diodor. l. 36. § XXXIII. Plut. apoph. Rom. c. 37. Idem in Pomp. Diodor. Cic. pro leg. Manil. c. 12.

ram. deinde in Ciliciam profectus, fontem caputque belli, undequinquagesimo die, quam Brundisio solverat, universam redegit in potestatem. Id adeo præter omnium & ipsius quoque opinionem factum est, ut potius gravissimum ibi bellum cum exercitatissimis mari hominibus, & arcibus munitissimis futurum videretur. ideoque navibus ex omni numero delectis sexaginta, magnoque armorum atque machinarum apparatu erat profectus.

XXXV. Sed duæ potissimum res maturum bello finem dederunt: altera, terror ex magnitudine famaque imperatoris; altera, spes propter lenitudinem, quam erga captos deditosque ostenderat. Igitur ab omni parte, vitata legatorum severitate, ad Pompejum veniebant oratores: & ille, receptis in fidem dedititiis, horum indicio latebras pessimorum discebat, qui conscientia scelerum salutem desperantes, conjugibus liberisque in castella montis Tauri sepositis, prope Coracesium Ciliciæ castellum ad ancoras stabant. Sed haud ultra primum congressum duravit his animus. statim pari undique plausu signum ediderunt deditionis, simulque tela ac remos abjecerunt. Castella deinde maxima duo, Cragum & Anticragum vocant, tradentibus, qui tenebant, recepta sunt; deinde ceteræ per asperam Ciliciam arces.

XXXVI. In his armorum naviumque inchoatorum effectorumque magna vis inventa est: ærisque & ferri, funiumque & linteorum, & omnigenæ materiæ incredibilis apparatus. Captivi quoque plurimi, quos, partim ut se redimerent pecunia, partim operis faciundi causa, vinctos piratæ habuerant, ad suos remissi sunt: eorumque haud pauci erecta interim domi, tanquam defunctis, monumenta repererunt. Piratarum viginti circiter millia in potestate victoris erant. eos cum interficere crudele, dimittere periculosum videretur; optimo consilio usus, (quamquam ab obtrectatoribus reprehensum est) procul a con-

§ XXXIV. Sueton. in Cæs. c. 8. Ascon. in Pison. Plut. Strab. l. 11. Flor. Cic. Appian. § XXXV. Appian. Plut. Strab. l. 14. Flor.

ſpectu maris in mediterraneis agris collocavit: futurum ratus, ut neceſſitate & occaſione, duobus nequiſſimis conſultoribus, remota, quieti deinde pacatique viverent. Simul ſolitudini multorum oppidorum conſulebatur: & inter cetera Mallus, & Adana, & Epiphanea, his cultoribus frequentata ſunt.

XXXVII. In Solorum etiam urbem, quam Tigranes nuper afflixerat, inſtauratam introduxit ex eo genere honeſtiſſimum quemque, deque ſuo nomine vocari *Pompejopolin* juſſit, immunitate conceſſa. Nonnullos etiam Dymen miſit, quod Achajæ oppidum, cum agrum latum & optimum haberet, habitatoribus infrequens erat: alios in Calabria, attributis ad colendum agris, collocavit. Hic fuit belli tam formidabilis exitus, quo *naves expugnatæ duæ & ſeptuaginta, deditæ trecentæ ſex*, narrantur, *quo in numero roſtratæ nonaginta fuerunt: oppida caſtellaque recepta centum viginti: prædonum repugnantium cæſa decem millia.* quæ tanta opera trimeſtri ſpatio confecta ſunt, ea felicitate, ut ne una quidem navis Romana deſideraretur; ea quoque perpetuitate victoriæ, ut poſtea longiſſima ætate piratas circum ea maria nemo viderit.

XXXVIII. Tam proſper externis rebus annus, totus ferme tumultibus & diſcordiis in urbe tranſactus eſt. Inter alias cauſas turbarum ambitus erat, permultis proxima cenſura ſenatu motis, & ordinem quolibet modo recuperare properantibus. Idcirco C. Cornelius tribunus plebis, iratus ſenatui, quod relationem ejus, *ne quis legatis exterarum nationum pecuniam expenſam ferret*, ſenatus repudiaverat, de ambitu ferebat legem, cum acerbiſſimis in delinquentes pœnis. Placebat ea res populo; ſed Patres *terribiliorem ſpecie, quam effectu robuſtiorem, legem* cauſati, *conſulem ferre* juſſerunt *legem, uti condemnati ambitus neque magiſtratus gererent, & ſenatu moverentur; mulctam quoque pecuniariam eo nomine penderent.* Interea, dum comitiorum

§ XXXVI. Plut. Vellej. 2, 32. Flor. Appian. § XXXVII. Plut. in Pomp. & Sertor. Strab. Cic. de offic. 3, 11. Appian. Flor.

dies exſpectatur, nihilominus ambitus fervebat, tam impudentibus quorundam ſtudiis, ut etiam homicidio non abſtineretur.

XXXIX. Factum igitur ſenatuſconſultum eſt, *de his etiam quæri placere, conſulique præſidium dari.* Namque Q. Piſo, cum propter multitudinem adverſariorum ejectus foro eſſet, extremi difficillimique temporis vocem miſerat, *ut, qui rempublicam ſalvam eſſe vellent, ad legem accipiendam adeſſent.* Deinde majori manu ſtipatus, legis perferendæ cauſa progreſſus in concionem, negotium perfecit. Neque ſponte legem eam tuliſſe conſul juxta quoſdam auctores putatur, ipſe crimine eodem nocens, & vix gratia paucorum, ne cauſam diceret, ereptus: ſed acerbiora timens ſenatus præceperat.

XL. Ut tamen ea de conſulis infamia minus credam, cetera ejus gravitas & conſtantia facit, tempore comitiorum memorabili voce factoque teſtata. M. Palicanus, homo ſordidus & ſeditioſus, conſulatum petere auſus, miro ſtolidæ plebeculæ favore ſublevabatur. Sed & tribuni plebis ei aderant, ab hoc exemplo ſuæ ambitioni paraturi faciliorem viam. His Patres, & ante ceteros conſul Piſo, reſiſtebant. Igitur tribuni modo non manibus ſuis ſublatum pro roſtris ſtatuerunt; & utrinque circumfuſi interrogarunt, *eſſetne Palicanum renuntiaturus conſulem, ſiquidem factus a populo foret?*

XLI. Ille, *non exiſtimare futurum,* reſpondit, *ut eo indignitatis veniretur.* At urgentibus illis, dicentibuſque, *quid igitur, ſi ventum fuerit, renuntiabis? Non renuntiabo,* inquit. Atque vocis hujus præciſa ſeveritas Palicanum a ſumma ſpe impetrandi honoris removit. His occaſionibus diſſidiorum arreptis, C. Cornelius, ut ſenatus minueret auctoritatem, promulgavit legem, ne *quis, niſi per populum, legibus ſolveretur.* Id antiquitus quoque cautum, & in omni-

§ XXXVIII. Diodor. Aſcon. in Cornel. Cic. pro Muræn. c. 23. § XXXIX. Aſcon. Cic. pro Cornel. § XL. Val. Max. 3, 8.

bus ſenatuſconſultis, quoties legibus aliquis ſolveretur, adjectum erat, *ut ea de re ad populum ferretur.*

XLII. Sed paulatim fieri erat deſitum, reſque jam in eam conſuetudinem venerat, ut poſtremo ne adjiceretur quidem in ſenatuſconſultis de rogatione ad populum ferenda. eaque ipſa ſenatuſconſulta per paucos admodum fiebant. Igitur eam Cornelii rogationem indigne tulerunt potentiſſimi quique, & quorum in ſenatu gratia magnopere minuebatur. His ſatagentibus, Publius Servilius Globulus tribunus plebis inventus eſt, qui C. Cornelio obſiſteret. Is, ubi legis ferendæ dies venit, & præco, ſubjiciente ſcriba, verba legis recitare populo cœpit, & ſcribam ſubjicere, & præconem pronuntiare paſſus non eſt.

XLIII. Tum Cornelius ipſe codicem recitavit. Quod cum *improbe fieri* Q. Piſo conſul vehementer quereretur, *tribunitiamque interceſſionem* diceret *ſublatam*, gravi convicio a populo exceptus eſt. Et cum illos conſul, qui ſibi intendebant manum, *prehendi a lictore* juſſiſſet, fracti ejus faſces cuncti, lapideſque etiam ex ultima concione in conſulem jacti. quo tumultu Cornelius perturbatus, concilium dimiſit. Actum deinde ea de re in ſenatu eſt magnis contentionibus, cum Cornelius ita ferre rurſus cœpit, *ne quis in ſenatu legibus ſolveretur, niſi ducenti affuiſſent; neve quis, cum ſolutus eſſet, intercederet, cum ea de re ad populum ferretur.*

XLIV. Hæc ſine tumultu acta res eſt; nemo enim negare poterat, pro auctoritate ſenatus eam legem eſſe, quam populus habere ratam cogeretur: ſed tamen eam tulit invitis optimatibus, qui paucis gratificari ſolebant. Aliam deinde legem Cornelius, etſi nemo repugnare auſus eſt, cum multorum tamen offenſa tulit, *ut prætores ex edictis ſuis perpetuis jus dicerent:* quæ res gratiam ambitioſis prætoribus, qui varie jus dicere ſolebant, ſuſtulit. Sic enim eodem omnibus modo jus reddere cogebantur; alias in-

§ XLI. Diodor. Aſcon. § XLIII. Diodor. Aſcon. Cic. in Vatin. c. 2.

ſigni nefandoque ſcelere, prout favebant, ſuccenſebantve litigantibus, aliter atque aliter pronuntiare ſoliti.

XLV. Alias quoque complures leges Cornelius promulgavit, quibus plerique collegæ interceſſerunt: per quas contentiones totus tribunatus ejus peractus eſt. Ambitus judicio proviſum erat, ne vulgo magiſtratus male caperentur. ea res excitavit attentionem hominum, ut etiam, ne male gererentur, exigerent. Ideo ſub id tempus adeo ſevere ſunt exercitæ repetundarum leges, ut præter noxiorum pœnas, etiam accuſatoribus præmia decernerentur. Carbo equidem, M'. Cotta damnato, quemadmodum exponere per occaſionem occupavimus, licet adhuc tribunitius eſſet, conſularibus inſigniis eſt decoratus.

XLVI. At idem poſtea, cum eandem obtinuiſſet Bithyniam, ex qua Cottam damnaverat, ab ejus filio, quo is die, ſumta virili toga, de Capitolio deſcenderat, judicio afflictus eſt. Igitur L. Lucullus, cum ex urbana prætura Sardiniam eſſet ſortitus, ire in provinciam noluit, propterea quod *participem ſe* negabat *futurum infamiæ, qua tum ob avaritiam & rapinas plerique rectores provinciarum laborabant.* Erat enim vir juſtitiæ amans, & conſtantis ingenii, cujus in prætura ſua clarum documentum ediderat. Cum enim *ſellam ejus confringi* conſul Acilius juſſiſſet, cui forte prætereunti non aſſurrexerat, nihil commotus eſt, & deinde ſtans jus dixit: idemque ceteri prætores ut facerent, honori ejus tribuerunt.

XLVII. Inter hæc in Creta Q. Metellus cum Cretenſibus ſimul piratiſque dimicabat, qui oppreſſerant partem inſulæ, alteramque ex ea poſt Ciliciam latrociniorum arcem fecerant, pluribus ea cauſa caſtellis per inſulam exſtructis. Ea cum Romanus expugnaret, ita ſevere in captivos animadverterat, ut reliqui partim veneno ſe conficerent, plerique prius omnia mallent experiri, quam ut illi ſe traderent. Tantaque Cretenſium eo bello pervicacia tra-

§ XLIV. Diodor. Aſcon. § XLV. Diodor. Aſcon. § XLVI. Val. Max. 5, 4. Diodor.

ditur, ut obsessi, cum siti fatigarentur, suam jumentorumque suorum urinam biberent; donec a Pompejo acciperent responsum, ad quem, audita viri mansuetudine, miserant oratores, in Pamphylia tum agentem.

XLVIII. Ille, obsidibus imperatis, unum ex legatis L. Octavium misit, qui eos in deditionem acciperet, scripsitque ad civitates, *ne dicto audientes Metello essent.* Hoc infestior Metellus non alios tantum, sed etiam quibuscum antea fuerat pactus, ut, priusquam venire Pompejus posset, exigeret ab iis pœnas contumeliæ suæ, persecutus est. Nec Octavius obsistebat, inermis, & non ad bellandum missus: & Cornelius Sisenna, quem Pompejus Achajæ præfecerat, venerat is quidem in Cretam, & cum Metello, *ut populi Romani dedititiis parceret*, egerat; sed præter inefficacia verba, nihil erat ab eo tentatum.

XLIX. Interim & Metellus Eleutheram urbem proditorum opera cepit, qui firmissimam ex lateribus turrim, ut facilius arieti cederet, continuis aliquot noctibus aceto perfuderant. Pecunia hic imperata, Lappan petiit, ubi se L. Octavius incluserat. Metellus, eum nihil moratus, vi expugnavit locum, Octavioque non sine probris dimisso, quos secum habuerat Cilicas ad unum omnes interfecit. Hoc ægerrime ferens Octavius, assumtis Sisennæ copiis, (nam ille morbo decesserat) auxilium quibusdam Cretensium tulit. revocatis deinde illis, Aristioni se conjunxit, Hieropydna munitum oppidum tenenti, quod Cydonia decedens, victo, qui se objecerat, L. Basso, nuper ceperat.

L. Sed ubi Metellus advenit, relictis munimentis, ambo se conjecerunt in naves. ibi in altum evectos atrox tempestas impegit litoribus, multique navalium sociorum naufragio desiderati sunt. De his rebus aculeatis invicem epistolis imperatores duo scripserunt. Metellus *datum a senatu populoque Romano imperium, gloriamque rerum gerenda-*

§ XLVIII. Strab. l. 10. Val. Max. 7, 6. Appian. ap. Fulv. Ursin. § XLIX. Cic. pro leg. Manil. c. 12. Plut. in Pomp. c. 48. Flor. Diodor. Appian.

rum eripi ſibi a Pompejo, *geſtarumque pretium* querebatur, *qui ad accipiendas urbium deditiones legatum in alienam provinciam miſiſſet.* Pompejus *id a ſe rite atque ordine factum* aſſerebat: *univerſam enim inſulam, cum nulla pars ejus præfinitum Gabinia lege modum excedat, ad ſuam curam pertinere; nec officio ſe defuturum.* Sed hæc utcunque ſpecioſe dicta, non tegebant penitus inſitam animo ambitionem, ut neque amiciſſimis ejus probarentur; nedum ut ab inſtituto revocare Metellum poſſent.

§ L. Liv. Epit. Plut.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXV.

IN LOCUM LIB. C LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI.

C. Manilius tribunus plebis magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompejo Mithridaticum bellum mandaretur. Concio ejus bona. Q. Metellus, perdomitis Cretensibus, liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompejus, ad gerendum bellum adversus Mithridatem profectus, cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit, equestri prælio Mithridatem vicit. Præterea bellum inter Phraatem Parthorum regem, & Tigranem Armeniorum, ac deinde inter Tigranem filium patremque gestum, continet.

I. POSTQUAM eo contentionis ventum inter viros amplissimos, civile bellum in exspectatione erat, quia Pompejus se parabat, ut in Cretam transmitteret, Metellus ei neutiquam cessurus videbatur; cum improvisa res a proposito Pompejum ad aliam uberioris gloriæ expeditionem avertit. C. Manlius, tribunatu plebis nuper inito, pridie Kalendas Januarias, quibus Æmilius Lepidus, L. Volca-

tius Tullus conſulatum inchoarunt, inclinanti die legem Sulpiciam *de libertinorum ſuffragiis* retulerat, *uti pari cum patronis ſuis jure ferrent.* Abuſus ad hoc propoſitum erat Compitalium ſolemni, quod forte per eos dies celebratum, ex veteri conſuetudine pro liberis agere ſinens ſervos, occaſionem præbebat, ut multi ejus generis ingenuæ plebi permixti jubere rogationem poſſent: eique actioni faviſſe quoque C. Cornelius putabatur.

II. Cum res per tumultum ageretur, ut factio tribuni clivum Capitolinum obſideret, L. Domitius Ahenobarbus quæſtor perrupit ac disjecit agmen; multiſque Manilianorum interfectis, plebi metum, Patribus animum addiderat. Igitur ſenatus poſtridie ſtatim, quam conſules inierunt, lege damnata, tribuno tantum incuſſit metum, ut primo *legis auctorem M. Craſſum fuiſſe* diceret, &, poſtquam id credebat nemo, ipſe quoque abjiceret legem. Sed quo firmiorem ſibi compararet patronum, adulari Pompejum etiam invitum ac ignorantem cœpit; cum in magna apud eum gratia Gabinium eſſe cerneret, cujus rogatione maritimum imperium fuerat adeptus.

III. Nam illum, ſimul abiverat tribunatu, Pompejus, *ut ſibi legaretur*, poſtularat. Idcirco legem C. Manilius, venalis alienæ potentiæ miniſter, *de imperio Pompeji* tulit, *ut manentibus, quæ Gabinia lex dediſſet, Cilicia & Bithynia provinciæ, bellumque contra Tigranem atque Mithridatem reges adjicerentur: utique imperium in omnes populi Romani exercitus extra Italiam haberet: utique jus ei ac poteſtas eſſet, hoſtes ſocioſve populi Romani exercitus judicandi, ſicut e republica & ſua fide eſſe cenſuiſſet.* Maximam ea rogatio nobilitatis indignationem excitavit, quæ Gabiniam quoque legem ægerrime paſſa, quod ſupra ceterorum æqualitatem nimium efferri Pompejum videbat, nunc plane dominum imponi cervicibus ſuis exiſtimabat.

§ I. Aſcon. in Cornel. Dionyſ. Halic. § II. Aſcon. in Milon. & Cornel. Diodor. Cic. pro leg. Manil. c. 12. Vellej. Appian. Mithrid. § III. Cic. pro leg. Manil. c. 19. Appian. Mithrid. Liv. Epit.

IV. Hoc maxime ſtimulo, quamquam & Luculli injuria, & Glabrionis Regiſque, quibus ante tempus adimebantur provinciæ, commoti Patres, mutuo ſe cohortabantur, *ut huic rogationi reſiſterent.* Sed ubi comitiorum dies affuit, & incitata populi voluntas conſtantiam excuſſerat; præter Q. Catulum & Q. Hortenſium, qui Gabiniam quoque legem diſſuaſerant, ora omnes tenuerunt. Q. Catulus multa locutus, cum moveret neminem, ſæpe exclamavit, ad Patres converſus, *quærendam eſſe arcem tuendæ libertati in tanta deſperatione rerum omnium, quemadmodum majores olim bello Gallico, deſerti a populo, in Capitolium confugiſſent.*

V. Sed ſcivit legem populus, & ipſius Manilii egregia concione inductus, & Cæſaris atque Ciceronis impulſus auctoritate, qui eam ſuaſerant: Cicero quidem ea oratione, quam hodieque mirantes legunt. Cæſar etiam Gabiniam legem adjuverat; non quod Pompejo cuperet, ſed ut populum, cujus tum erat potentior Patribus factio, haberet propitium, eundemque ad ſciſcenda nimia & inuſitata, ſibi mox eadem pollicitus, aſſuefaceret. Cicero præ ſe optimatium amorem ſemper tulerat, eoque ædilitatem petierat, omiſſo tribunatu, ne populi ſtudioſior videretur.

VI. Tum autem, ſive gratiam Pompeji affectans, ſive ut in ſe momentum eſſe, quibus acceſſiſſet, partibus oſtenderet, plebi ſe applicuit. Erat autem tum præter eloquentiæ vim, magiſtratus etiam amplitudine potentior: præturam enim gerebat, ſecundo populi rumore, maxime poſtquam in judicio Q. Licinii Macri magnam integritatem conſtantiamque oſtenderat. Vir ille prætorius, cum repetundarum eſſet poſtulatus, tantam in ſuis opibus gentiliſque ſui M. Craſſi amicitia fiduciam repoſuerat, ut, judicibus in ſuffragium miſſis, conferret ſe domum tanquam certus victor, tonſaque coma, & habitu priore, quem reus mutaverat, reſumto, in forum reverteretur.

§ IV. Plut. in Lucull. c. 74. Diodor. § V. Liv. Epit. Plut. Diodor. § VI. Cic. pro leg. Manil. c. 24, & ad Attic. 1, 3. Val. Max. 9, 12.

VII. Sed Craſſo *damnari eum* renuntiante, cum e Mœniano prætextam ponere prætorem, dum ſententiæ dirigerentur, conſpexiſſet; miſit ad eum, qui diceret, *ſe ante damnationem periſſe, nec bona ſua haſtæ ſubjici poſſe.* protinuſque correpto ſudario, quod forte habebat in manibus, in os inſerto intercluſit ſpiritui viam. Cicero, re cognita, nihil de eo pronuntiavit. Ita patrimonium filio (Calvus is fuit, præcipui mox nominis orator) inuſitati exempli mors patris conſervavit. Manilia lege perlata, ſenatus in illum inflammata ſunt odia: ſed ſacroſancta majeſtate tutum nihil interim potuerunt lædere. exacto tribunatus tempore accuſator comparatus, ad Ciceronis tribunal eum forte poſtulavit.

VIII. Iniquius cum reo egiſſe Cicero videbatur: præſertim quod eniſe *tempus ad defenſionem* poſtulanti, *unam tantummodo diem* conceſſerat. Ob eam rem raptus ad roſtra a tribunis, & invidoſe ad populum traductus, poſtulata audientia, *ſemper ſe æquum ac benignum miſeris, quatenus per leges liceret, fuiſſe* oſtendit. *eandem benevolentiam C. Manilio præſtare voluiſſe, ut ante eam diem, quæ ſola ei præturæ ſupereſſet, judicium ageretur. neque enim faventis eſſe, ad alius potius prætoris arbitrium quæſtionem rejicere.*

IX. Hæc audita mirifice opinionem vulgi mutaverunt: fauſtiſque acclamationibus exceptus Cicero, & rogatus eſt, *ut Manilii amplecteretur cauſam.* Atque ille populi ſtudiis lætus, ſimul uti Pompejum demereretur, de integro concione habita, acriter *in paucorum potentiam, Pompejique æmulos* invectus eſt. Sed Manilianum judicium ſubito tumultu turbatum eſt, ſollicita civitate ob conjurationem, P. Pœti & P. Sullæ opera conflatam, qui deſignati conſules, deinde damnati ambitus fuerant, ut paulo poſt memorabimus, cum, expoſitis, quæ interim bello geſta ſunt, ad res urbanas revertemur.

X. Q. Metellus, nullo jam impediente, quod ad alia converſæ erant æmuli curæ, redactis in poteſtatem, quæ

§ VII. Val. Max. Diodor. Plut. § VIII. Diodor. Plut.

restiterant, Cretensi bello finem imposuit; iisdemque conditionibus recepto in fidem Lasthene, quibus & Panares antea se dediderat. Hic finis fuit libertati Cretensium, ad istud ævi illibatæ. Etiam instituta majorum mutare coacti, novas leges, præscribente Metello, acceperunt. Metellus, constitutis in Creta rebus, *Cretici* cognomento accepto, justius illi quidem, quam ante illum M. Antonius id gesserat, ad triumphum decessit.

XI. Dilatus tamen invidia Pompeji in tertium annum triumphus est, qui per addictos sibi tribunos subinde aliquid impedimenti objiciebat, ne triumphare Metellus posset. Ita, quidquid aliorum gloriæ accessisset, detrimentum esse putabat suæ: neque gestis rebus maximis, neque gerendis poterat exsatiari: cum interim cupiditatem quietis, & mirum imperii fastidium præferret. Nam, acceptis de Manilia lege literis, femur feriens, *Hem*, inquit, *adversariorum astutias, qui, ut aliquando me evertant, omnibus exponunt laboribus, omnibus periculis objiciunt! ecquando erit, ut privatus otiosusque possim in dulcissimorum pignorum conspectu atque comitatu rusticari?*

XII. Hæc adeo inepte fingebantur, ut familiarissimis stomachum facerent: neque diu fuit exspectandum, ut factis ipsis proderetur. Nam præter insitam ambitionem, æmulatio Luculli, ut gratissimum ei negotium esset, effecerat. Idcirco penitus abjecta Cretensium rerum cura, toto animo Ponticum bellum complexus, præmissis edictis avocabat a Lucullo milites, *regesque & principes civitatum sibi* jubebat *occurrere*. Mox provinciam ingressus, acta Luculli rescindere cœpit; pœnas, præmia, ab illo, etiam de sententia decem legatorum decreta, auferre; denique summo studio hoc agere, ut præ se nullius momenti esse Luculli auctoritatem admiratoribus illius ostenderet.

XIII. Tandem, cum ille per amicos esset questus, con-

§ X. Appian. ap. Fulv. Ursin. Liv. Epit. Strab. l. 10. Vellej. 2, 3. Diodor. § XI. Plut. in Pomp. c. 49. § XII. Diodor. Plut. in Lucull. c. 74.

venire ad colloquium placuit Danalis, quod Galatarum Trocmorum caſtellum erat. Res ibi levis in omen verſa eſt, ex iis, quæ jam tum fiebant, minime difficili conjectura. Laureati faſces utriuſque imperatoris erant: ſed ut Lucullus ex amœniore venerat regione, illius erat laurus recentior. Igitur lictores ejus, Pompejanis parte conceſſa, dederunt anſam quibuſdam, ut *victoriarum Luculli ornamenta in Pompejum ceſſura* dicerent. Congreſſus imperatorum come & benignum principium habuit, gratulantibus, & res ab utroque geſtas invicem extollentibus.

XIV. Sed cito mutatus ad verum animi habitum ſermo, gravibus querelis atque etiam conviciis inhorruit. Lucullus erat ætatis & conſulatus tempore prior: Pompeji potior ex duobus triumphis & imperii amplitudine auctoritas. Neque deerat, quod objiceretur. Lucullus avaritiæ nomine male audiebat, &, *cum patrare bellum poſſet, quo diutius opulentiſſimas provincias obtineret, Tigrani Mithridatique præbuiſſe effugium* exiſtimabatur. Hæc exagitanti Pompejo, Lucullus *infinitam imperii cupiditatem* exprobrabat: *debellatumque eſſe* dicens *cum regibus*, *neque nova expeditione opus*, poſt acre jurgium vix ab amicis diremti ſunt.

XV. Exinde Lucullus, in Galatia reſiſtens, captos ex hoſtibus agros arbitratu ſuo diſtribuebat: interque nobile caſtellum Tomiſa, quod Sophenæ regi, cujus regno adjacebat, centum talentis fuerat emtum, Ariobarzani reſtitutum eſt: contra Pompejus *judiciorum ejus haberi rationem* vetabat, nudabatque illum copiis, mille tantum & ſexcentis ad triumphum relictis militibus, quos ex omni numero ferociſſimos, Luculloque infenſiſſimos eſſe compererat. Neque his contentus, operum ejus æſtimationem verbis obterebat, *cum umbra regum & tragico quodam apparatu dimicaſſe Lucullum* dictitans: *nunc verum inſtare certamen, poſtquam illi, omiſſis ineptiis, ad arma virorumque robur ſe contuliſſent.*

§ XIII. Strab. l. 10. Plut. in Lucull. § XIV. Plut. in Pomp. Vellej. 2, 33. Diodor. l. 35. § XV. Diodor. l. 37. Plut. in Lucull.

XVI. Adverſus hæc Lucullus, *non bellum Pompejo, ſed imaginem belli umbramque relictam eſſe* jactabat. *idque oppido gratum eſſe homini, fœdæ alitis inſtar ab aliis proſtrata corpora, & reliquias prœliorum, ſequi conſueto. Sic in Sertoriani belli, ſic in Lepidani, poſtremo Spartacii titulos irrepſiſſe: cum primùm a Metello Pio eſſet, alterum a Q. Catulo, tertium M. Craſſi virtute confectum. Neque mirum eſſe, ſi Ponticorum Armeniorumque bellorum affectaret nomina, qui nihil non fecerit, ut in triumphum de fugitivis quovis modo ſe intruderet.*

XVII. Poſt hæc profectus eſt ex provincia Lucullus: Pompejuſque, præmiſſo, qui Mithridatem ad pacem petendam hortaretur, Metrophane, cum, claſſibus a Phœnicia ad Boſporum uſque diſtributis, totum in poteſtate maré haberet, contra regem magna celeritate contendit. Ducebat ſecum etiam Valerianas legiones, quæ miſſionem tantopere expetitam poſtquam impetraſſent, in Pompeji gratiam ſpreverant. adeo ille ad animos militum alliciendos tenendoſque aut aptior Lucullo, aut felicior imperator fuit. Mithridates initio ſpe Parthicæ ſocietatis Pompejum ſpreverat: ſed audito poſtea, *Phraaten, renovata cum Romanis amicitia, in regnum Tigranis irrupiſſe*, territus, legatos ad Romanum de pace miſit.

XVIII. Sed ille ante omnia transfugas repoſcebat. Quod ubi in caſtris regiis eſt cognitum, & a transfugis, ne dederentur, & a barbaris, ne ſpoliarentur horum auxilio (multi enim & manu promti erant) tumultuatum eſt acriter, non ſine periculo regis: donec progreſſus in medium juravit, *ſibi propter avaritiam Romanorum inexpiabile cum illis bellum eſſe: neque traditurum eis quemquam; neque omnino facturum, niſi quod ex utilitate omnium eſſet. Neque vero miſſos a ſe oratores pacis petendæ fuiſſe; ſed ut ſub habitu legatorum caſtra Romana ſpecularentur.* Interim quæ Pompejo uſui futura crediderat, vaſtabat urebatque, ut commeatuum inopia vim ejus impetumque fruſtraretur.

§ XVI. Plut. Diodor. § XVII. Diodor. Plut. Liv. Epit. § XVIII. Appian. Mithrid. Diodor.

XIX. Sed ubi Pompejus in Armeniam minorem convertit agmen, metuens ei per abſentiam ſuam Mithridates, eodem cum phalange triginta millium, & tribus millibus equitum movit. Veteranus hic erat, & ex omni regno cum cura lectus exercitus: quem tum in montem quendam arduum munitumque ſubduxit, (Daſtira vocabant) in Acifilena ſitum. Ibi caſtris poſitis, hoſtem atterere mora ſedendoque conabatur. nam, quod in amica regione conſederat, promtius ipſi commeatus ſubvehebantur.

XX. Interea per equites, qua parte virium præſtabat, planitiem ſubjectam incurſando, ſubinde excipiebat quoſdam, multis quoque ad illum ea de cauſa transfugientibus. Mutata deinde cum loco fortuna eſt, poſtquam omiſſum a Mithridate jugum Pompejus caſtris occupavit. Propter aquæ penuriam Mithridates reliquerat locum: ſed Pompejus ex fruticum proventu, ſituſque indole, quod res erat conjectatus, puteos fodi juſſit. tantaque mox aquæ affluentia fuit, ut tamdiu hoc ignoraſſe Mithridatem mirarentur. Accedebat aliud ex ingenio locorum commodum, quod obſita virgultis & arboribus regio tegebat Romanos, ne equitum & ſagittariorum regiorum excurſibus paterent. Eadem res admonuit Pompejum, ut inſidias equitatui hoſtium, natis ad eam fraudem vallibus, ſtrueret.

XXI. Igitur noctu tribus leviter armatorum millibus, cum equitibus quingentis, inter duo caſtra occultatis, prima luce paucos miſit ad vallum regis equites, ita doctos, *ut operam darent, quo univerſus equitatus hoſtilis eliceretur. eo facto, ſervatis ordinibus ſe ſubducerent, donec inſidiis feciſſent erumpendi opportunitatem.* Omnia obedienter induſtrieque facta. Succeſſus etiam exſpectationi par affuit. Regii, novo, unde minime putaverant, hoſte emicante, converſis etiam, quorum paulo ante terga viderant, territi, cum utrinque cæderentur, & pedes etiam cominus ſuggreſſus

§ XIX. Oroſ. 6, 4. Plut. Appian. Strab. l. 12. Diodor. § XX. Plut. Diodor. Front. 2, 5.

equos confoderet; multis fortibufque viris amiffis, ad caftra refugerunt.

XXII. Secuti funt victores, irrumpebantque cum fugientibus, nifi Mithridates, re provifa, peditum phalangem oppofuiffet. Hoc prœlium, detracta regi, quam habebat in equeftribus copiis, fiducia, magnis commodis victorem exercitum auxit. brevique liberior ipfis, anguftior hofti frumentatio, abundantiam Romanis caftris, inopiam & pæne defperationem regiis attulit. Nam in regionibus paulo ante per Lucullum vaftatis exiguæ copiæ erant; neque acciri longius, equitatu magna ex parte amiffo, poterant.

XXIII. Igitur crebra fiebant ad Pompejum transfugia: quibus efferatus Mithridates, quos eadem molitos cognoverat, acerbiffimis fuppliciis afficiebat. Inde pauciores jam, ob magnitudinem pœnæ deterritis plerifque, transfugiebant: fed non ideo ceffabat penuria, quæ tandem etiam invitum ad interiora regni fui Mithridatem retrufit. Una fpes erat, futurum, ut in locis omni clade belli vexatis non diu durare Romanus poffet. eam irritam Pompeji providentia fecit, qui, dimiffis ad longinqua frumentatoribus, maximam annonæ vim a tergo fubvehi jufferat. Cum effet adeptus hoftem, ad orientalem regni plagam redactum, circumvallare pugnam detrectantis caftra cœpit, vallo viginti ferme milliarium, crebrifque in circumitu caftellis exædificatis.

XXIV. Id opus Mithridates, five prœlium vitans, five per imprudentiam, quæ ferme præcedere calamitatem folet, non impedivit. Fame mox urgente, quidquid in caftris jumentorum erat, confumfit; nec fic quidem ultra quinque & quadraginta dies fufficiente victu. Præterea multos ad Pompejum Romanos milites venire quotidie, totumque Marcii Regis exercitum, didicerat. Igitur fugam meditans, quo confilium fuum occultum foret, folito latius,

§ XXI. Diodor. Appian. Front. § XXII. Appian. Front. Diodor. § XXIII. Front. 1, 17. Appian.

& usque ad valles ante Pompeji castra sitas, pabulatus, colloquia quoque cum pluribus, avertendæ suspicionis causa, in posterum diem constituit.

XXV. Ignibus deinde frequentioribus per tota castra fieri jussis, secunda vigilia, nihil tale suspicante Pompejo, præter vallum ejus eduxit validam copiarum partem: cum antea, quod inutile & ægrum in castris fuerat, occidisset. Ad Tigranem habebat iter, ut illius opibus protegeretur. sed haud multo meliore in statu res Tigranis erant, Gordyenen repetente Partho, &, postquam non dabatur, armis vexante Armeniam: quodque omni externo bello erat gravius, Tigranes adolescens arma contra patrem ceperat. Tres omnino filios e Cleopatra Mithridatis filia Tigranes sustulerat: quorum duo a patre erant interfecti: Sariaster in prœlio, cum, inita conspiratione cum amicis, haustoque dextrarum sanguine, vim parasset; alter in venatione, quod equi lapsu præcipitem patrem neque sublevarat, & jacentis adhuc diadema capiti suo imposuerat.

XXVI. Tertius Tigranes, quod patris casu indoluerat, corona ab eo donatus est. Sed idem postea, deducentibus quibusdam principibus Armeniorum, qui senis imperio gravabantur, ad Phraatem confugerat, ejusque ducta filia, præcipuus invadendæ Armeniæ auctor exstiterat. Igitur Phraates, deficientibus ad eum, aut vi subactis, quotquot ad Artaxata usque colebant, (quia pater Tigranes metu Parthorum in montes refugerat) urbem obsidione cinxit. ea cum diuturnior futura videretur, ipse regni sui negotiis avocatus, partem copiarum genero reliquit. At rex Tigranes, discessu Phraatis cognito, relictum ad Artaxata filium egregie vicit. Juvenis ad avum Mithridatem prius intendit fugam; deinde, cognito, ipsum potius egere auxilii, quam auxiliari cuiquam posse, in Pompeji castra venit.

XXVII. Inter hæc reversus in urbem Lucullus, fratrem

§ XXIV. Plut. in Pomp. c. 52. Diodor. Front. Appian. § XXV. Appian. Plut. Diodor. l. 37. Liv. Epit. § XXVI. Diodor. Plut.

Marcum reperit a C. Memmio Gemello tribuno plebis, propter ea, quæ Sullæ juſſu quæſtor geſſerat, accuſari. Multi enim tum in judicium, ob illorum temporum delicta, vocabantur. Sed ille quidem abſolutus eſt. at, facto in Lucium impetu, Memmius cum populo cœpit agere, *ut triumphum ei negaret: multa illum intervertiſſe, & bellum, cum finire poſſet, ultro duxiſſe* arguens. Contra Lucullus, ratione geſtorum reddita, contra invidiam meritis pugnabat: neque eo minus Pompeji potentia tanta fuit, ut per venales homines, tanti viri juſtiſſimus triumphus in totum triennium differretur.

§ XXVII. Plut. in Lucull. c. 77. Aſcon. in tog. cand. Plut. Nic. Damaſcen. ap. Athen. Salluſt. Catilin.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXVI.

IN LOCUM LIB. CI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI PRIMI.

Cn. Pompejus Mithridatem, nocturno prœlio victum, coegit Bosporon profugere. Tigranem in deditionem accepit, eique, ademtis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Conjuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus, oppressa est. Cn. Pompejus, cum Mithridatem persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit: Iberos Albanosque, qui transitum non dabant, prœlio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque, & res ab eo in Bosporo gestas, continet.

I. MITHRIDATES interea Pompejum fugiens ita profectionem instituebat, ut noctibus progrederetur, interdiu requiesceret. Neque multum itineris præceperat, & postridie statim, quam castra movisset, Romani erant extremum agmen consecuti: nec dubitabant amici regis, quin pugnandum esset; ipse alia omnia præferens, satis habebat, equitibus emissis, antecursores Pompeji repellere. Ita ce-

dendo Mithridates, insequendo Romani, ad fines Tigranis usque processerunt. Neque enim cupido pugnandi Pompejo, aut dies opportuni erant, quod castris Mithridates tum se continebat; aut noctes, quod in locis ignotis temerarium videbatur inter tenebras confligere. Sed ubi ventum ad Euphratem est, quem si transmittere Mithridates occupasset, effugerat; non diutius cunctandum ratus imperator, ita se exercitumque paravit, ut proxima nocte dimicaret. Armenia minor erat, per quam ibatur: neque longe distabat amnis, terminus hujus & alterius Armeniæ, cui Tigranes imperabat.

II. Igitur quiescentibus sub meridiem barbaris, Romanus silentio castris egressus antevertit hostem, & in via, qua transeundum regiis erat, locum editiorem occupavit, ut majori impetu in subjectos decurreret. Nocte cœpta barbari ex priore instituto capessunt iter: adeo jam soluti cura, quod ad loca tuta perventum credebant, ut nulli speculatores præcederent agmen. Idcirco prius subjectam Pompeji castris vallem ingressi, quam hostem adesse putarent, ad subitam dimicationem sunt coacti. Magnus & multiplex is terror fuit, & astu Pompeji de industria auctus. Primum enim omnes simul tubicines classicum canere jussi: eum clangorem militum lixarumque acerrimus clamor excepit, hastarumque sonitus ad clypeos allisarum, & quem inermis turba, saxis ærea vasa pulsans, haud minus terribilem auribus ciebat. eaque omnia montium repercussu in majus augebantur.

III. Hoc repentino tumultu propemodum debellatos hostes omni ex parte Romanus invasit, lapides sagittasque & pila, quamvis per densas tenebras, haud vanis ictibus ut in tantam multitudinem jaculatus. Barbari longo & mixto agmine, quod ad iter, non ad prœlium, erant egressi, mutuo se impediebant: inter angustias locorum equis camelisque & vehiculis, quæ mulieres portabant, armatos turbanti-

§ I. Diodor. Appian. Plut. in Pomp. c. 52. § II. Eutrop. Ptolem. Diodor. Front. 1, 7.

bus. Consumtis deinde missilibus, cominus congressus miles cædebat primos, turbabat sequentes: & cito fiebat ferro via, quod inermes plerique Ponticorum uno vulnere sternebantur. Inter hæc emicans forte nubibus luna recreavit barbaros, ut, si nihil aliud, visuros saltem hostem sperarent, & minore pugnaturos periculo, si, quale illud, & unde maxime timendum esset, agnovissent.

IV. Sed lunæ etiam fallax & perniciosus eis splendor fuit, cum adversos ipsorum perstringeret oculos, conspicuumque hosti agmen efficeret. Summa tamen noxæ in eo fuit, quod umbra, quæ a Romanis corporibus per longum intervallum ad suos ordines pertingebat, decepti, tanquam in propinquum hostem tela miserunt. Eo Romani animadverso, cum clamore suggressi sunt, Ponticosque tot malis circumventos pepulerunt. *Ad millia decem eo prælio cecidisse* traduntur, *neque pauciores esse capti.* Romani milites viginti cum duobus centurionibus interfecti sunt, vulnerati mille. Sunt, qui regiorum capta cæsaque referant quadraginta millia: quot vix existimem in eo Mithridatis exercitu fuisse; præsertim cum multos etiam effugisse sit proditum, inter quos & Mithridates fuit.

V. Is jam ab initio pugnæ, cum equitibus octingentis, per Romanam aciem se eripuerat. deinde diffugientibus metu ceteris, relictus ab omnibus, tres omnino comites retinuit. quo in numero pellex ejus fuit Hypsicratea, masculi animi roborisque mulier, quam ideo Hypsicratem nominare rex consueverat. Ea tum virilem vestem Persicam induta, equo vehebatur: neque longinquitate fugæ, nec curando interim corpore & equo regis fatigata, cum eo ventum miseriarum esset, ut ipse plerumque per invia manu traheret equum; donec in globum equitum mercenariorum, & peditum tria ferme millia incidit, a quibus deductus est in castellum Synoria, sic appellata, quod

§ III. Liv. Epit. Diodor. § IV. Front. Flor. 3, 5. Oros. Diodor. Plut. Eutrop.

ibi utriusque Armeniæ confinia coibant; quo loco Mithridates magnam pecuniæ vim habebat repositam.

VI. Inde sumtis pretiosis vestibus, & inter præsentes distributis, stipendium annuum militi, donativo insuper adjecto, numeravit. Venenum etiam, quod in iisdem thesauris habuerat, dispertit amicis, ne cui necessum esset in manus hostium invito incidere. Sex deinde talentorum portans millia, cum ad Tigranem properaret, cognoscit, *legatos a se præmissos in vinculis, suum in caput centum a Tigrane pronuntiata talenta esse, quod eum filio defectionis auctorem fuisse Tigranes autumabat.* Igitur flectit ad fontes Euphratis iter; præteritis illis, Colchidem petiturus, quarto die contentissimo cursu pervenit ad fontes, triduumque moratus, (nam interea veteres, & quæ postea accesserant, copias recensebat, armabatque) Cothenen, majoris Armeniæ præfecturam, ingressus est.

VII. Prohibebant aditum Cotheni, Iberis etiam quibusdam adjunctis. Sed hos glandibus ac missilibus pugnantes Mithridates submovit; penetravitque ad flumen Absarum. Deinde pacato per aliquot gentes itinere Dioscuriada venit, *quam in Colchis condidisse Castorum aurigæ Amphistratus & Rhecas* ferebantur. Interim Pompejus, qui ad persequendum Mithridatem partem equitum & levis armaturæ miserat, cum effugisse illum Phasi transmisso comperisset, in loco prœlii novam urbem condidit. Hic, quod ætate morbisve fessum in castris erat, lixasque volentes collocavit: & accessit sponte finitimorum barbarorum multitudo. *Nicopolis* ab argumento vocata est; inter duo flumina Euphraten Araxemque jacet, quæ ab eodem monte diversis tamen specubus prosiliunt, non amplius sex millium intervallo. Cursus non idem utrique: nam Araxes ad Orientem deflectens, in mare Caspium effunditur.

VIII. Hæc agentem Tigranes juvenis accessit, ex prœ-

§ V. Plut. Cic. pro Muræn. c. 16. Appian. Strab. l. 12. § VI. Appian. Plut. Diodor. § VII. Plin. 6, 5. Strab. l. 11. Diodor. Oros. 6, 3. Appian. Plut. Vellej. 2, 37.

lio, ficut fupra dictum eft, profugus; ductoremque fe paternum regnum invadenti præbuit. Multis itaque populis metu Pompeji, partim etiam regii juvenis favore, deficientibus, rex lenitatem Romanam, quam vim, experiri maluit: miffoque caduceatore, legatos tranfdidit Mithridatis.

IX. Sed obfiftente filio, cum æqui nihil impetraffet, &, *Araxe tranfmiffo, venire Pompejum* audiret, quamquam evocatis amicis, cognatifque Artaxata præfidio muniverat; Romano fe ftatuit dedere. Sextodecimo inde milliario caftra Pompejus locaverat: auditoque Tigranis adventu, tribunos præfectofque honoris caufa miferat obviam. Eos amici comitefque regis confpicati, in metum adducti funt, quia Tigranes, nemine præmiffo, neque poteftate ea impetrata, veniebat, ne hoftiliter exciperentur. Sed Tigranes, diffugientibus ceteris, nihilo fecius inftitutum iter peregit. Cum vallum intraret eques, duo Pompeji lictores *defcendere* jufferunt, *quod ita ingredi caftra Romana non liceret.*

X. Idcirco pedibus perrexit ad Pompeji tribunal, e tanto faftu rex modo regum ad pudendam humilitatem animo delapfus, habitu inter priftinam pompam & præfentem fortunam temperato. Imitatione Perficorum regum tunicam albo colore diftinctam, aliamque veftem purpuream totam (*Candys* hæc, illa *Sarapis* vocabantur) geftare confueverat: eas tum omifit, tiaram cum diademate retinuit. Sed progreffus, ubi Pompejus erat, detractum capiti ad pedes illius deponere, ipfe procumbens adorare imperatorem cœpit, *hoc uni fe Pompejo dare* præfatus: *neque cujufquam alterius, aut Romani, aut barbari, fidei fe permiffurum fuiffe: neque turpe fibi exiftimare, ei viro fubjici, quem Fortuna fupra omnes extuliffet.*

XI. Pompejus manu fublevatum, neque procidere ad genua paffus, diadema fuis manibus capiti ejus impofuit, *regem*que appellavit, & *confidere* juffit. ipfe inter patrem fi-

§ IX. Plut. Liv. Epit. Eutrop. Appian. Diodor. § X. Curtius 3, 3. Diodor. Eutrop. Vellej.

liumque medius, benigna oratione compellavit: *neque excidisse ipsos Armenia, & insuper amicitia Romana auctos esse*, confirmabat. *Se porro nihil ademturum eorum, quæ ad eam diem tenuissent: sed neque reddere dudum amissa posse. L. Lucullo imputandum, quod carere oporteat Syria, Phœnicia, Cilicia, Galatia, Sophene: sibi, quod cetera relinquantur. Ea se, ut antea, patris imperio regenda permittere: Sophenen tamen filio proprium regnum dare. At quando bellum populo Romano sine causa commoverit Tigranes; ideo se ei mulctam sex millia talentorum dicere.*

XII. Omnem eam pecuniam, sicuti Pompejo moris erat, quæstores acceptam in publicas tabulas retulerunt. Neque enim Tigranes quidquam recusabat, quin, impetratis conditionibus, *quinquagenas drachmas in milites Romanos, millenas in centuriones, decuplum ejus in tribunos, hospitale munus* pronuntiavit. Sed hæc ut seni, tali quidem in sorte, prospera lætaque; ita adolescenti indigna, acerba, intoleranda videbantur. Is neque venienti patri assurrexerat, neque ullum aliud reverentiæ, aut etiam translatitiæ humanitatis ediderat signum.

XIII. Vocatus deinde ad cœnam, quam patri Pompejus dabat, neque affuit; & *dixisse* dictus est, *Pompejo se honoris hujus gratiam facere: neque sibi alium Romanum imperatorem defore, per quem cupita consequatur.* Pompejus, his nondum auditis, aut dissimulata injuria, postridie inter patrem filiumque controversiarum arbiter sedit. *Senior Tigranes patrium regnum retinere* jussus, *ea lege, ut filio utique herede decederet: Sophene Gordyeneque juveni* sunt attributæ. Sed is thesauros etiam (nam ibi asservabantur) retinere cupiverat. frustratus autem, (nec enim aliunde promissa Romanis pecunia poterat exsolvi) tantum indignationis concepit animo, ut de fuga, atque etiam insidiis patri struendis deliberaret: incitantibus maxime proceri-

§ XI. Plut. Diodor. Val. Max. 5, 1. Cic. pro Sext. c. 27. Vellej. Liv. Epit. § XII. Plut. Eutrop. Vellej. Strab. Appian.

bus, qui rege, dum ad Pompejum proficifcitur, deferto, pœnam metuebant.

XIV. Vanum id confilium fuit, quia Pompejus, indicio ad fe delato, juvenem libera cuftodia attinebat: miffis interea circum caftella, qui *pecunias a cuftodibus patri Tigrani tradi* juberent. Atque his *juffa junioris exfpectare* obtendentibus, *cujus in ditione regnum Sophene effet*, adductus ad caftella juvenis, cum claufa reperiffet, *aperiri*, quamquam invitus, imperabat. fed illi fic quoque recufare: *nam coacti*, *non volentis*, *id imperium effe*. Idcirco Pompejus, ira commotus, in vincula conjecit hominem. ita demum patris in poteftatem thefauri funt traditi.

XV. Atque ille liberaliter his ufus ita devinxit Pompejum, ut mox *focium amicumque populi Romani* appellaret, & gravem fenectuti ejus difcordemque filium interim haberet in vinculis, donec decedens fecum ad triumphum abduceret. Id ne fieret, focer juvenis Phraates, miffis ad Pompejum legatis, impedire ftuduerat, *ad fe remitti* petens. *fimul terminum Parthici Romanique imperii Euphraten effe* poftulabat. De Tigrane refponfum, *in patris potius poteftate filium*, *quam in poteftate foceri generum*, *cenferi æquum effe: terminum imperiorum eum fore*, *quem jus & fas ftatuiffent*. Armeniorum calamitas Ariobarzani commodo fuit, cui tum Cappadociæ regnum eft redditum: & adjecta Sophene Gordyeneque, Tigranis filio ante datæ; quæ ex eo tempore Cappadociæ partes funt habitæ, & dum regnum Cappadocum ftetit, & poftea cum Romanorum eft facta provincia.

XVI. Eidem & civitatem Ciliciæ Cabala, cum nonnullis aliis dedit. Meruerat hoc conftanti adverfus populum Romanum fide, ob quam longiffimo tempore afpera multa toleraverat, per Tigranem, per Mithridatem aliquoties regno pulfus. Igitur cafuum focium, & filium videndi regem cupidus, rerum regimen in illum fuperftes

§ XIII. Diodor. Plut. Appian. § XIV. Plut. Diodor. Appian. § XV. Diodor. Plut. Appian. Liv. Epit.

adhuc tranftulit, memorabili exemplo. Forte a Pompejo in tribunal invitatus, fella curuli fedebat; cum filium in cornu fcribæ affidentem non ferens, defcendit, eique diadema impofuit. Orto inde certamine, cum pari pietate fenex offerret regni infignia, juvenis repelleret, auctoritas Pompeji finem dedit, confirmato patris judicio, honoribufque novo regi exhibitis. Pompejus, his in Armenia geftis, relictoque ad tutelam pacatorum Afranio, perfequi Mithridatem conatus, per gentes feras ignotafque Caucafum accolentes exercitum circumduxit. Frequentes ille tractus populos, fed præcipuæ potentiæ Albanos & Iberos habuit. illi ad Orientem & mare Cafpium porrigebantur; Albani ad Pontum & Mofchicos montes pertinebant.

XVII. Hæc ingreffus loca Pompejus, quia periti fidique duces deerant, tanquam in mari, aftris fequebatur viam. Satis pacatum ab initio iter fuit, *tranfitum* petente Pompejo, his concedentibus: donec in Tanaiticam regionem perventum. ibi propter frigoris afperitatem hiberna tribus locis funt pofita. Tum Orœfes Albanorum rex, partim amicitia Tigranis adolefcentis motus, ceterum fibi timens, ne aliorum regum exemplo ab his hofpitibus opprimeretur, fub ipfa Saturnalia ad quadraginta hominum millia Cyrum fluvium tranfduxit; magna fpe, fore, ut incautos per hiemem Romanos, &, divifo exercitu, aggredientibus opportunos, fimul omnibus locis adortus, ne fubvenire invicem poffent, aliqua certe parte operæ pretium faceret.

XVIII. Non fefellit barbari dolus Pompejum. igitur, licet prohibere trajicientem poffet, exfpectare, dum veniret in manus, maluit: nuntiifque in cetera hiberna miffis, *ut intenti paratique omnes effent*, monuit. Orœfes ita partitus erat copias & negotia, ut ad eripiendum Tigranem, quem in cuftodia Metellus Celer habebat, ipfe proficifceretur: alios adverfus Pompeji caftra, reliquum exercitum ad opprimendos, qui cum L. Flacco erant, mitteret. Nuf-

§ XVII. Plut. Diodor.

quam spei respondit eventus. ipse profligatus a Metello, ne ducibus quidem suis melius cessisse cœpta, triste nuntium accepit. Flaccus, majorem castrorum ambitum defensu difficilem ratus, interius munimentum struxerat: deinde simulato metu, attractos intra prius vallum hostes, subita eruptione ceciderat, multis in prœlio, neque paucioribus in fuga, interemtis.

XIX. Pompejus adversum se venientes obviam egressus, eo ipso exterruit: & qui necopinantem opprimi posse speraverant, in hoc incommodum ipsi inciderunt. At ille, post hanc victoriam nihil moratus, Orœsen petebat: sed barbarus jam præverterat. magna tamen Albanorum multitudo in transitu Cyri occupata atque interfecta est. Orœses, legatis ad imperatorem missis, veniam pacemque petiit: neque enim fas esse, fratres invicem agitare hostilia. *Hercules* enim, *cum boves Geryonis per Italiam ageret, ab Albano monte majores eorum in ea loca traduxisse* credebatur. Quemadmodum *& Iberos ab Hispania*, quam *Iberiam* Græci vocant, quantumvis ineptis fabulis læti, nullo nisi nominis argumento, *venisse* tradiderunt. Dedit tamen Albanis veniam Pompejus, non tam cognationis causa, quam quia per tempus anni, parum bello commodum, exercitum quiete refici convenientius judicabat.

XX. Iisdem temporibus, dum ad Orientem arma Romana peregrinantur, periculosa domi conjuratio erupit, ab ambitu consularium comitiorum profecta. Namque L. Catilina, cum ex prætura Africam obtinuisset, ad petitionem decesserat. Sed quia graviter vexaverat provinciam, Afri legati jam tum de absente erant questi, multæque graves in senatu de eo sententiæ dictæ. Postulatus deinde a P. Clodio, non minus fœdo homine, contra testimonium Q. Metelli Pii, prævaricatione, ut putatur, accusatoris, est absolutus ab equitibus & tribunis ærariis, cum senatorum urna damnavisset.

§ XVIII. Plut. Diodor. § XIX. Justin. 42, 3. Appian. Mithrid. § XX. Diodor. Flor. 4, 1. Liv. Epit. Cic. & Ascon. in tog. cand.

XXI. Dolebat tamen, quod ea res, cum intra legitimos dies profiteri non poſſet, petituro conſulatum impedimento fuerat. *rationem* enim *ejus haberi non poſſe*, referente ad conſilium L. Volcatio Tullo conſule, qui comitia habebat, erat judicatum. Forte acciderat, ut paulo ante deſignati conſules P. Antronius Pœtus, P. Cornelius, Servio Sulla dictatoris fratre genitus, lege Calpurnia poſtularentur; hiſque damnatis, L. Cottæ, L. Torquato, conſulatus deſtinaretur: nam Cotta Antronium, Torquatus Sullam reos peregerant.

XXII. Hi igitur, ſociatis cum Catilina conſiliis, paucos præterea participes adhibuerunt. De Cn. Piſone, nobili & audaci juvene, non dubitatur, quocum circiter Nonas Decembres rem Catilina & Antronius communicarunt. Sed M. Craſſus conſularis, & deſignatus ædilis C. Cæſar, venerunt in ſuſpicionem: multis, tanquam rem haud dubiam, non tantum credentibus, ſed etiam poſterorum prodentibus memoriæ. Ii *conveniſſe* dicunt, *ut principio anni ſenatum adorirentur: & trucidatis, quos placitum eſſet, conſulibus ante omnes, dictaturam Craſſus invaderet, Cæſar ab eo magiſter equitum diceretur: conſtitutaque ad arbitrium republica, Sullæ & Antronio conſulatus reſtitueretur.*

XXIII. Sed emanavit indicium rei, ſenatumque perpulit, ut conſulibus magiſtratum inituris præſidium decernerent. Factum etiam contra conjuratos ſenatuſconſultum erat: ſed ei, tanquam *re nondum ſatis cognita*, tribunus quidam plebis interceſſit. Kalendis Januariis, cum L. Aurelius M. F. Cotta, L. Manlius, L. F. Torquatus in Capitolium aſcendiſſent, (quo die locoque patraturi cædem conjurati fuerant) conſpectum præſidium audaciam emovit mentibus, Craſſuſque pœnitentia, an metu, incertum, deſtituit ſocios: eoque ne Cæſar quidem ſignum, quod ab eo dari convenerat, dedit.

§ XXI. Salluſt. Catilin. c. 18. Aſcon. Diodor. § XXII. Cic. de fin. 2, 19. Idem pro Corn. Sueton. in Cæſ. c. 9. Salluſt. § XXIII. Diodor. Salluſt. Sueton.

XXIV. *Conveniſſe* autem C. Curio pater in orationibus ſcriptum reliquit, *ut togam de humero dejiceret.* Idcirco rurſus in Nonas Februarias conſilium cædis tranſtulerunt; jam non conſulibus modo, ſed pleriſque ſenatoribus, exitio deſtinatis. Erant autem Nonis ex more Patres in ſenatu affuturi. Sed tum etiam ceſſatum eſt a conjuratis, quia Catilina, cum nondum frequentes armati conveniſſent, ſignum præmature dederat. Neque tamen ideo ſpiritus ſceleratorum conciderunt: præcipua Piſonis ferocia, prioribus conſiliis non ita diſſimulanter inſtantis, ut paulo diligentiores fallere poſſet.

XXV. Igitur cum M. Cicero ex prætura in provinciam ire nollet, Craſſo annitente, Piſo in Hiſpaniam quæſtor pro prætore miſſus eſt: nec invito ſenatu, qui peſtiferum civem procul urbe tenere cupiebat; & quia Pompeji potentia multis erat formidini, hunc ejus inimicum cupidius ornabant. *Tum quoque cum eo conſpiraſſe Cæſarem*, auctores habeo, *ut foris Piſo, Cæſar Romæ, ad res novas conſurgerent.* Sed id conſilium inopinata mors Piſonis diſſipavit, quem in itinere Hiſpani quidam equites peremerunt. Ea de re diverſus in civitate rumor exſtitit. plerique, *propter injurias proprias id facinus auſos Hiſpanos*, putabant: alii, *equites illos e veteribus fidiſque clientibus Pompeji fuiſſe*, arguebant; *neque tale facinus unquam antea patratum apud eam gentem, ſæva & injuſta imperia multa perpeſſam.*

XXVI. Inter has ſollicitudines anxiam civitatem religiones etiam, & haruſpicum gravia reſponſa terruerunt. Tactum fulmine Capitolium fuerat, complures turres percuſſæ, lupa gemellos lactans icta, ſignumque Jovis cum columna, & ſtatua vetus Pinarii Nattæ dejectæ, & legum æra liquefacta. de his conſulti haruſpices, cum ex tota Etruria conveniſſent, *incendia templorum, interitum legum & imperii appropinquare*, dixerunt: *idque periculum a civibus, iiſque nobili ſtirpe prognatis, imminere.* Itaque ludi per dies

§ XXIV. Salluſt. Aſcon. Diodor. Cic. pro Muræn. c. 20. § XXV. Cic. pro Muræn. Salluſt. Diodor. Sueton. Aſcon.

decem, aliaque placandis numinibus facta. Signum quoque Jovis majus faciendum, & in excelſo collocandum, ita ut ad Orientem ſpectans (nam prius contra fuerat) foro & curiæ obverteretur, conſules locaverunt. *Sic enim fore, ut conſilia contra ſalutem urbis & imperii clam inita, ſenatui populoque Romano conſpicua fierent*, iidem haruſpices docuerant.

XXVII. Interea Cn. Pompejus, quamquam regnum Ponti poſſederat, nihil actum credens, donec rex viveret, ſuique juris animum ac corpus retineret, Mithridatem perſequebatur, & obſiſtentes in itinere reges nationeſque debellabat. Cum Albanis & Iberis maximum negotium fuerat: ſed illi nuper victi quieſcebant; Iberos antiquæ libertatis fiducia (neque enim Medis Perſiſque, neque poſtea Alexandro ſervierant) & Artocis regis infelix aſtutia, in belli calamitatem egit.

XXVIII. Nam is, poſt impetratam per legatos amicitiam, incautiores ideo Romanos adoriri ſtatuerat. Sed Pompejus, re cognita, prius occupandum exiſtimans, quam ſe ex ſuo commodo paraviſſet; ut cito agmine difficillimos gentis aditus præriperet, urbem Acropolin (ſic vocabant) ignaro adhuc expeditionis hujus Artoce circumſedit, clauſtrum gentis, ad Caucaſi fauces obſtruendas conditum. Hæc fama regem ita exterruit, ut, Cyro amne ſuperato, pontem exureret. eoque facilius potiti urbe Romani, præſidio impoſito, tranſitus in poteſtate habuerunt: atque inde progreſſi, totam cis fluvium regionem ſubegerunt.

XXIX. Jam & Cyrum tranſcendere Pompejus parabat, cum legati ab Artoce affuerunt, *pacem* orantes, *pontem*que *ad tranſeundum*, *& alia neceſſaria* pollicebantur. His cum fide præſtitis, Artoces, ſimul Pompejum tranſiſſe comperit, denuo timens, ad Pelorum amnem (is quoque per

§ XXVI. Cic. de divin. 1, 12. & in Catilin. 3, 12. Jul. Obſeq.
§ XXVII. Cic. pro Muræn. c. 16. Liv. Epit. Diodor. Plut. in Pom. c. 57.

Iberos volvitur) se recepit. Pompejus, inconsuetam hominis pravitatem admiratus, qui, quos arcere transitu potuerat, & tanquam amicos recepisset, & tanquam hostes vitaret; citatis itineribus cis flumen eum deprehendit. celeriterque invectus, cum arcubus utendi, quo genere pugnæ plurimum Iberi valebant, spatium abstulisset, acie victum Artocen trans Pelorum fugere coegit.

XXX. Magna tamen multitudo pugnando, aut dum flumen vado transmeare tentant, interiit. alii pro more gentium istarum densis nemoribus occultati, cum ab arboribus præaltis jacularentur, excisis illis afflicti elisique sunt. Ad novem millia hominum interfecta, supra decem capta esse, traditum. Ea clades subegit Artocen, ut denuo legatos cum muneribus mitteret, serio jam pacis cupidus. Neque Pompejus ab ea abhorrebat, ad alia festinans: sed fidem barbari, semel iterumque deceptus, idoneis pignoribus cupiebat obligare.

XXXI. Donis igitur acceptis, ne spem fœderum abrumperet, *conventurum* negavit, *ni liberos Artoces obsidum loco mitteret.* Ille rem anxia deliberatione traxit, donec Pelorum quoque, vado per æstatem reperto, Romani transierunt. tum demum abjecta cunctatione tradidit, qui postulabantur, obsides, pacemque impetravit. Pompejus, *Phasin haud procul abesse* cognito, in Bosporum, ubi Mithridates agebat, transiturus per Colchos finitimosque populos, partim voluntate eorum, partim vi pulsis, qui obstiterant, Colchis, invenit viam.

XXXII. Ceterum animo reputans, reliquum iter neque terra per multas bellicosasque nationes facile, mari etiam ob importuosa litora & feritatem accolentium periculosius fore, Servilio, qui classi præerat, negotium dedit *Mithridatem observandi, neque sinendi aut enavigare ipsum, aut quidquam ad eum portari.* Motis deinde castris, ut Albanos, qui interim defecerant, coerceret, non proximo iti-

§ XXX. Diodor. Appian. Mithrid. Plut. § XXXI. Flor. 3, 5. Diodor.

nere Cyrum petiit, quod barbari, palis in flumine defixis, impediverant, ſed in Armeniam regreſſus, ubi minore adhuc aquarum copia vadari per æſtatem poterat, aditum moliebatur.

XXXIII. Cyrus enim (quem nonnulli *Cyrnum* vocant; corrupte forſitan, cum & in propinquo fuerit Cambyſes amnis) Coraxicis montibus ortus, ab Iberis & Albanis Armeniam dividit: acceptoque, ut plures exiſtimant, Araxe, duodecim oſtiis in mare Caſpium decurrit. Difficilis tamen ſic quoque tranſitus fuit: quamquam repertum & vadum, & ab hoſte otium erat, ob vim & rapiditatem fluminis. Idcirco Pompejus ita ordinavit agmen, ut equites ſupra, inferius jumenta ſarcinaria, in imo milites tranſmitterent. Sic exceptus fractuſque ab equitibus curſus aquarum, molliorem pediti tranſitum dabat; &, ſi quod jumentum vi fluctuum corriperetur, excipi ſtatim ac ſublevari a peditatu poterat.

XXXIV. Hinc ad Cambyſen amnem perventum, quieto ab hoſtibus itinere, ſed ob æſtum ſitimque infeſto; quamquam ad hæc incommoda vitanda, noctu plerumque proficiſcebantur; duces enim, cum ex captivis eſſent, de induſtria per difficilia loca circumducebant agmen. Ipſum quoque flumen, quod frigidiſſimas aquas veheret, damno majori, quam ſolatio, ſitientibus fuit: & multi, cum affatim ſe ingurgitaſſent, in morbos inciderunt. Inde, cum adhuc hoſtile nihil appareret, per Cambyſenam ad Abanta fluvium proceſſum, nihil, præter aquam, deferente ſecum exercitu, quæ decem utrium millibus portabatur; nam arida illa & aquarum inops regio eſt. cetera benigne præbebantur ab incolis; eoque viciſſim omnis ab iis injuria abſtinebatur. Hoc flumen tranſgreſſis, *Oræſes cum ingenti exercitu adeſſe* nuntiatur.

XXXV. *Sexaginta millia peditum, duodecim equitum fuiſſe*

§ XXXII. Strab. l. 11. Plut. Diodor. § XXXIII. Plin. 6, 9 & 13. Plut. Appian. Diodor. § XXXIV. Plut. Strab. Front. Strat. 2, 3. Diodor.

referuntur *Albani Iberique, male plerumque armati, nec nisi ferarum tecti tergoribus.* Igitur Pompejus longa magis itinera, & difficilem persecutionem, quam aciem hostium, timens, ut ad pugnam eos eliceret, equites in æquum locum præmittit: post illos juxta callem in angustiis locatum militem *galeas, ne illarum fulgore proderentur, scuto tegere, & in genua se demittere*, jubet. Orœses, solis equitibus conspectis, quo genere armorum prævalebat, contemtim invectus, post levem pugnam (sic enim præceptum fuerat) refugientes strenue persequitur. at illi, cum ad peditatum suum pervenissent, in latera discurrentes, spatium legionibus aperuerunt. ab iis inopinato prœlio excepti hostes, ab equitibus utrinque circumventi magnam suorum multitudinem amiserunt.

XXXVI. Reliqui cum in silvas se recepissent, Pompejus, exercitu circumdato, *ignes admoveri* jussit. pars pleraque incendio, qui erumpere tentaverant, excepti ab armatis perierunt. & gaudebat cædibus miles, ob tentatas nuper insidias infestus, quarum memoria continenter inclamabant ferientes, Hem Saturnalia! nam sub eos dies opprimere Romanos Albani cogitaverant. Sed eo in prœlio non tantum imperatoris, verum etiam militis, Pompejus explevit munia, fratre regis prostrato, (*Cosin* vocabant) qui jaculo Pompejum petens, cum loricæ commissuram percussisset, hasta Romani transfixus cecidit.

XXXVII. Dum spolia leguntur, *peltas cothurnosque repertos esse* ferunt, *qualibus Amazones usæ creduntur; corpus tamen muliebre nullum repertum.* alii fabulam augent. *inter obsides captivosque multos generis ejus fuisse, honestis inter pugnandum acceptis vulneribus.* adeo familiare hominibus est, per vaniloquentiam a veris ad mira & incredibilia desciscere. Ceterum Orœses hac clade, &, quæ illam excepit, vastatione regni domitus, missa legatione

§ XXXV. Diodor. Strab. Plut. § XXXVI. Appian. Plut. Zonar.

pacem petiit. deditque Pompejus, juſſo *a montibus* (nam ſub ipſo Caucaſo caſtra poſuerat) *in plana deſcendere.*

XXXVIII. Atque ille non paruit modo, ſed ultro etiam cum epiſtolis munera miſit, lectulum, menſam, ſolium, omnia aurea. quæ pro more ſuo Pompejus quæſtori referenda in tabulas dedit: regemque aliis quibuſdam donis eſt remuneratus. Miſerunt & reliqui plerique Caucaſum inde ad Caſpium uſque mare accolentes populi de pace legatos: quam haud gravate conceſſit, quia jam expeditionem hanc finire, & ad componendas, quas recens confecerat provincias, itemque Parthorum conſilia ſpeculanda, præverti ſtatuerat.

XXXIX. Poſt pugnam enim cupiditas invaſerat animum ejus ad mare Caſpium penetrandi, quo termino Romanum imperium ab Oriente finiret; ſicut ad Meridiem Oceano, ad Occidentem Atlantico, rebus in Africa & Hiſpania gerendis terminaverat. Nec amplius tridui itinere aberat; ſed multitudine & exitiali veneno anguium deterritus, in Armeniam regreſſus eſt, ne Mithridatem quidem ultra perſequens, *cui ſe acriorem hoſtem relinquere, famem*, dictitabat. Edixerat enim, *ne quis negotiator commeatum ad ea loca deportaret: qui feciſſet, eum ſe pro hoſte habiturum.* & ne contemni poſſet, claſſis diſpoſita erat, exceptura, qui contra ejus edictum navigaſſent.

XL. Dum his curis Pompejus diſtringitur, Mithridates a Colchis, ubi hibernaverat, per Scythicas gentes, quarum multitudinem atque pugnacitatem vix florentibus rebus eſſet aggredi auſus, Boſporum petebat. Et Heniochi quidem tranſitum haud inviti dederunt: per Achæos vi & manu parandus fuit, qui, ſuper inſitam feritatem, paucos ante annos bello appetiti, iras retinebant. Græcorum id genus eſſe traditum eſt; ab Achæis, qui Phthiotæ vocati ſunt, oriundum. Inde vel ab Jaſonis exercitu, vel a bello Tro-

§ XXXVII. Appian. Diodor. Flor. 3, 5. Oroſ. 6, 4. Zonar. Vellej. § XXXVIII. Oroſ. 6, 4. Vellej. Flor. § XXXIX. Appian. Plut.

jano reliquiæ, cum navibus ad redeundum destituerentur, quæ tempestate ad ea litora ejectæ perierant, inter feras gentes humanitatem omnem exuerunt, ad latrocinia, etiamsi propositum abfuisset, locorum egestate coacti. quippe cunctis circum hostilibus, in verticibus asperorum & nivosorum montium sedes figere necessum habuerant.

XLI. At Mithridates, transducto per fines horum exercitu, cum Mæoticas gentes attigisset; a regulis passim, ob famam virtutis & potentiæ, & vires tum quoque non contemnendas, hospitalier exceptus deductusque; acceptis datisque muneribus, societatem belli cum iis pepigit, multa & ingentia animo volutans. & quo firmior esset amicitia, filias (habebat enim multas ex diversis mulieribus) potentissimis eorum despondit. Hæc cum filius Mithridatis Machares, qui tum in Bosporo regnabat, cognovisset, *tam brevi tempore tot indomitas gentes, & celebrata sermonibus Scythiæ claustra perrupta, suoque jam regno proximum patrem esse;* misit ad eum legatos, *necessitatem* excusans, *quæ omnia alia cupientem Romanas sequi partes adegisset: ipse patris conspectum, implacabilem ejus iram sciens, vitabat.*

XLII. Quoque tutior ab illius odio foret, plerisque concrematis, ut sequendi facultatem adimeret, cum ceteris navibus in Cherronesum concessit. At Mithridates aliis repertis, misit certos, qui, promissa *impunitate præmiisque*, Macharis amicos *ad tollendum herum* incitarent. Quibus ille rebus cognitis, desperataque salute, sibi ipse conscivit necem. Mithridates amicorum eos, quos ipse addiderat filio, tanquam proditores affecit suppliciis: quos postea Machares sibi paraverat, iis perpercit, *nihil contra se deliquisse* dicens, *cui nullo obstricti beneficio fuissent.*

§ XL. Appian. Liv. Epit. Strab. l. 7. Sallust. Marcellin. 22, 15. § XLI. Appian. Diodor. § XLII. Appian. Diodor.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXVII.

IN LOCUM LIB. CII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SECUNDI.

Cn. Pompejus in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces, filius Mithridatis, bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obſeſſus in regia, cum veneno ſumto parum profeciſſet ad mortem, a milite Gallo, nomine Bitœto, a quo, ut adjuvaret ſe, petierat, interfectus eſt. Cn. Pompejus Judæos ſubegit: fanum eorum in Hieroſolyma, inviolatum ad id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulſam in petitione conſulatus paſſus, cum Lentulo prætore, & Cethego, & pluribus aliis, conjuravit de cæde conſulum & ſenatus, incendiis urbis, & opprimenda republica; exercitu quoque in Etruria comparato. Ea conjuratio induſtria M. Tullii Ciceronis eruta eſt. Catilina urbe pulſo, de reliquis conjuratis ſupplicium ſumtum eſt.

I. INTEREA Pompejus in minorem Armeniam reverſus, obvios Elymæorum Medorumque legatos habuit, amicitiam petentium: quibus ille reſpondit comiter, literaſque plenas humanitatis ad reges dedit. Phraates etiam, Pom-

peji gesta fortunamque veritus, (cujus & legati per absentiam imperatoris, quidquid in Armenia Pontoque fuerat reliquum, subegerant; & Gabinius, Euphrate transito, jam ad Tigrin pervenerat) de renovanda societate & amicitia legationem misit. Nihil impetratum, quia fidens sibi Pompejus superbe legatis responderat, etiam Gordyene repetita, de qua cum Tigrane Phraates dimicabat. Illis nihil ad hoc regerentibus, (nec enim mandatum acceperant) literas dedit ad Phraatem; nec exspectato responso, cum exercitu Afranium misit.

II. Hic nullo negotio repulit Parthos, & jussu Pompeji Gordyenen Armenio restituit. Cum deinde fugientes per Mesopotamiam ad Arbelitin usque præfecturam insequeretur; ignorantia locorum aberravit a via, multaque per inopiam & hiberna frigora passus, haud procul abfuit exitio, nisi Carrheni, colonia Macedonum, excepissent eum atque deduxissent.

III. Phraates, *contra pacta Romanos in suæ ditionis loca irrupisse*, causatus, gravem instituit per legatos querimoniam, illud etiam inter offensas numerans, *quod se regem regum appellari solitum*, *Pompejus in epistolis tantummodo regem nominaret*. Eadem hieme firmissimum castellum, (*Symphoriutichos* vocabant) in quo thesauri Mithridatis erant, Romani tradente Stratonica receperunt. Ea in matrimonium regis ex humili fortuna venerat, cum psallens in convivio placuisset.

IV. Castoris enim senis & pauperculi erat filia: sed repente in cubile regis recepta, patrem quoque divitiis cumulavit. Nondum satis certa luce ministri regii vestes pretiosas, vasa aurea & argentea, cum alia supellectile plurima domum ejus attulerunt. Quibus conspectis, senex, & sua esse audiens, ludibrio se ratus haberi, proripere se per ostium voluit: donec retinentibus, docentibusque, *divitis cujusdam hereditatem beneficio regis donari*, *atque hæc*

§ I. Plut. in Pomp. c. 59. Diodor. § II. Plut. Diodor. § III. Plut. Diodor.

initia tantum esse honoris & opum, *quas mox esset habiturus*; vix tandem credidit; tanto perfusus gaudio, ut propemodum de potestate exiret.

V. Sane purpuram indutus, prosequente copiosa familia, per urbem obequitabat, clamitans, *hæc omnia mea sunt*, & ridentibus obviis, *id mirum esse* negabat, *sed quod occurrentes sibi præ nimia voluptate lapidibus non incessèret*. Hoc sunt & possunt divitiæ, hisque interdum modis illuduntur & illudunt! Illa ergo Stratonice, relictam se & quasi neglectam a rege dolens, *salutem Xipharis* pacta, quem Mithridati pepererat, *si forte venisset in potestatem Romanorum*, castellum thesaurosque Pompejo tradidit, multis a se adjectis muneribus.

VI. Validum in arce præsidium Mithridates reliquerat: sed mulier composito dolo maximam ejus partem per causam advehendi commeatus emisit, deinde Romanis haud procul inde latitantibus aperuit portas. Pompejus, ablata pecunia, quæ subterraneo in specu vasis æneis ferro vinctis ignota vulgo servabatur, & ex muneribus quod ornatui templorum aut triumphi accommodatum videbatur, cetera habere Stratonicen jussit. Sed nec illam, nec quamvis aliam regiarum mulierum, cum captæ deditæque plurimæ essent, attigit, verum remisit eas ad parentes propinquosve.

VII. Regulorum enim & ducum pleræque filiæ aut uxores erant. Exinde profectus Amisum in hiberna, justa quadam ultione in eandem reprehensionem incidit, qua criminatus Lucullum fuerat, ut manente bello (nam in Bosporo Mithridates haud exiguo instructus exercitu regnabat) res ordinaret, honoresque & præmia distribueret. Maximo ibi concursu principum Asiæ & Orientis, reges quoque barbari duodecim affuerunt. In hoc tam celebri conventu Armeniam, Colchos, Cappadociam & Syriam composuit; Pontum in provinciæ formam redegit; Armeniam mino-

§ IV. Diodor. Appian. Front. § V. Appian. Plut. Diodor. § VI. Oros. 6, 4. Liv. Epit. Eutrop. Cic. Philip. 2.

rem Dejotaro Galatæ, cujus maximis auxiliis erat uſus, quemque ex animo amicum, vereque benevolum populo Romano judicabat, dono dedit.

VIII. Paphlagoniam Attalo & Pylæmeni reddidit, unde Mithridates eos expulerat: Colchis Ariſtarchum regem dedit. Comanis Ponticis ſacerdotem præfecit Archelaum, Archelai, quem Sulla vicerat, filium; quod ſacerdotium regias pæne opes ac dignitatem habebat. Bellona hic & Cappadociæ Comanis colebatur: paribus utrobique legibus, & antiſtitum opulentia. Pompejus Archelao præter agrum antiquitus ſacrum, duos adjecit in orbem ſchœnos, id eſt, paſſuum ſeptem millia trecentos. His confectis, per Cappadociam in Syriam movit, cum, domitis per Afranium Arabibus Amani accolis, viam ſibi patefeciſſet.

IX. In itinere cum præter Zelam duceret, ubi reliquiæ Trarianæ cladis inſepultæ jacebant, tumulum iis ſtruxit, & perſolvit extrema magnifice: quod neglectum a Lucullo, ſauciis antea militum animis, haud mediocris ad priſtina odia cumulus acceſſerat. Dum eum ad modum Pompejus incrementa gloriæ potentiæque bello quærit, C. Cæſar civilibus artibus ad opes vaſtiſſimo animo concupiſcendas ſtruens aditum, ſplendida ædilitate fungebatur. Nam Romanis Megalenſibuſque ludis, præter comitium ac forum baſilicaſque, etiam Capitolium temporariis porticibus ornaverat, in quibus, abundante rerum copia, pars apparatus ſpectanda proponeretur.

X. Venationes autem ludoſque & cum collega M. Bibulo, & ſeparatim edidit: quo factum, ut communium quoque nomen & gratia penes eum ſolum eſſet; ut *eveniſſe ſibi* Bibulus, *quod Polluci*, diceret: *ut enim geminis in foro ædes poſita, tantum Caſtoris diceretur, ita ſuam Cæſariſque munificentiam, unius Cæſaris dici.*

XI. Adjecit inſuper & gladiatorium munus Cæſar, pa-

§ VII. Appian. Strab. l. 12. Hirt. de B. A. c. 66. § VIII. Plut. Diodor. Sueton. in Cæſ. c. 10. § IX. Diodor. Sueton. Plut. in Cæſ. c. 10. § X. Plut. Diodor. Sueton.

tris memoriam celebrans, paribus trecentis & viginti datis, cum aliquanto plura destinasset. Sub idem enim tempus senatusconsulto de numero gladiatorum cautum est, quo ne majorem cuiquam habere Romæ liceret; quia Cæsar, multis lanistarum comparatis familiis, inimicos, quasi ad vim his usurus, exterruerat. Gladiatorio muneri & epulum adjecit. Ob has largitiones, & quia dudum curator Appiæ viæ creatus, multum de suo impenderat, maximum sibi favorem populi conciliavit. Sed & illud lætum vulgo fuit, quod monumentum C. Marii de Jugurtha, deque Cimbris, quæ Sulla disjecerat, a Cæsare est restitutum.

XII. Is statuas Marii & tropæa clam fabricata noctu in Capitolio posuit. Postridie cum auri splendor & artificis industria oculos hominum adverteret, momento per urbem deditus rumor, ingentem ad id spectaculum concursum excitavit. Ad audaciam juvenis (neque enim quemquam fallebat ejus rei auctor) inter diversos laudantium reprehendentiumque motus universi stupebant.

XIII. At inimici magnis clamoribus, id videlicet ambitione munerum quæsitum esse, testabantur, ut hoc palpo mansuefactus populus instar ferocis equi frænum sibi injici pateretur. Nam ista profecto tentantis potentiam hominum, & viam ad regnum molientis esse.

XIV. Contra Marianarum partium homines, ingens multitudo plausu complebat Capitolium, profusisque ad conspectum statuarum præ gaudio lacrimis, Cæsarem faustis vocibus ominibusque prosequebantur, unum omnium affinitate C. Marii dignum prædicantes. Coacto hanc ob rem senatu, Q. Catulus accusans Cæsarem, inter alia multa nobilem illam vocem misit, *nec enim jam cuniculis Cæsar, sed machinis, petit rempublicam.* Cum autem Cæsar ita respondisset, ut senatui probaret causam; faventium adeo sunt erecti animi, ut nemini se submittere juberent, ad omnia magna natum, & populi studiis consecuturum quidlibet.

§ XI. Diodor. Plut. in Cæs. c. 8. Sueton. § XII. Plut.

XV. Eodem anno C. Cornelius majeſtatis reus, apud Q. Gallum prætorem, a Cicerone longiſſima oratione defenſus eſt: quamquam Q. Hortenſius, Q. Metellus Pius, L. Lucullus, M. Lepidus teſtimonium in eum infenſe dixerant, negantes, eo ſalvo ſtare rempublicam poſſe; præterea Q. Catulus, cujus eo anno cenſura, collega M. Licinio Craſſo, parum concors aut utilis reipublicæ fuit.

XVI. Nulla enim re geſta (quippe neque ſenatus aut eques ab his recenſitus, neque populi cenſus actus eſt) magiſtratu ſe abdicarunt. Cauſa diſſidii penes Craſſum fuiſſe creditur, nota Catuli lenitate & modeſtia. Quidam de civitate Tranſpadanis danda diſcordes habuiſſe ſententias ferunt; quos Cæſar, & hujus plerumque conſiliis innexus Craſſus, fovebant. Apud alios reſtitiſſe Catulum collegæ reperio, vectigalem facere Ægyptum molienti.

XVII. Cum hoc tanto & tam egregio viro per eadem tempora Catoni nata eſt diſſenſio. Is enim deprecanti mulctam clientis Catulo mira ſeveritate inexorabilem ſe præbuit: eouſque, ut moleſtius inſtanti diceret, *turpe eſt, Q. Catule, te, cum ſis cenſor, a meis miniſtris hinc abripi diſcedere nolentem.* Catulus ad hæc labra movens, nec reperto, quid reſponderet, prohibente pudore vocem, quam ira impellebat, tacitus ſe proripuit. Tam multiplices inter diſcordias potentium C. Papius tribunus plebis haud vano metu multitudinem ignotorum hominum ſuſpectam habens, peregrinos, exceptis, qui ſedes haberent in Italia, & uno nominatim Glaucippo, urbe ſubmovit, lege in id lata.

XVIII. Jam L. Julius Cæſar, C. Marcius Figulus conſules erant; cum C. Cæſar, ut ſe experiretur, & inimicis ægre faceret, eorumque diminueret auctoritatem, in exercenda de ſicariis quæſtione, eos quoque ſicariorum numero habuit, qui proſcriptione Sullana ob relata civium

§ XV. Aſcon. in Cornel. Lactant. 6, 2. § XVI. Plut. in Craſſ. c. 24. Val. Max. 8, 5. Diodor. Aſcon. in tog. cand. § XVII. Plut. Cic. de offic. 3, 11.

Romanorum capita præmium acceperant, quamquam excepti Corneliis legibus erant. Eorum hominum caufam Cato tum quæftor præjudicio premebat, quod ab iis acceptam ob cædes pecuniam, turpitudinem facti fimul vehementer exprobrans, exegerat. Sic deinde trahebantur ad judices, & velut a Catone prædamnati, triftes fententias auferebant. Damnati funt L. Lufcius, notus centurio Sullanus, & tam dives ex victoria factus, ut amplius centies rem haberet: itemque L. Bellienus, avunculus Catilinæ, qui Sullæ juffu Lucretium in foro confoderat: mirantibus, quibus improvifa res acciderat, ut, quos formidabiles prius omnibus vidiffent, eofdem reos, humiles, fordidos, poftremo fanctionibus pœnifque obnoxios cernerent.

XIX. Poft paucos deinde menfes a diffimili caufa par admiratio fuit, quod, his damnatis, quorum alter infitiatus erat factum, alter imperio dictatoris paruerat, Catilina eft abfolutus; quem poft repulfam in petitione confulatus, L. Lucullus, qui poftea quoque eundem honorem petiit, lege de ficariis poftulaverat.

XX. Inter hæc Mithridates, Cerealia in Bofporo celebrans, repentino terræ motu eft turbatus, quo violentioris non exftabat memoria. clades inde plurima fuit, oppidorum quoque haud pauca graviter funt afflicta. Sed ille, Panticapæo recepta, quod ad oftium Ponti Europææ partis emporium eft, cum trans fretum agere Stratonicen comperiffet, communem filium, cujus illa falutem pacta a Pompejo fuerat, in confpectu mulieris interfecit, abjicique infepultum juffit: bonum patrem exuens, ut malum maritum ageret. Legatos deinde ad Pompejum mifit, paternum fibi regnum concedi poftulans, vectigali ftipendiarioque populi Romani futuro. Pompejus adhuc vivere Mithridatem miratus, ad fe venire juffit, Tigranis exemplo. Quod ubi eft relatum; *facerem* inquit, *nifi effem Mithridates. aliquot tamen filios & amicorum principes mittam.*

§ XVIII. Sueton. Diodor. Plut. in Caton. c. 23. § XIX. Afcon. Diodor.

Nec ideo ſegnius delectum habebat, ingenuos ſervoſque promiſcue ſacramento adigens. Arma item telaque & machinas intente parabat, neque arboribus fructiferis parcens, neque bobus aratorum, qui ob nervos, quorum copia opus ad machinas erat, frequentes occidebantur.

XXI. Ob hæc, & quia tenuiſſimis etiam tributum erat impoſitum, inviſum eſſe vulgo Mithridatis imperium cœpit, & miniſtrorum culpa creſcebant offenſæ, quod, latente propter morbum rege, per ſuperbiam & avaritiam in populares multa delinquebant. Mithridates enim, ulceroſam abſcondens faciem, a nemine patiebatur aſpici, extra ſpadones, qui & medicabantur. Cum percuratus eſſet, jam ſexaginta cohortes ſexcenariæ ſub ſignis erant, lecta juventus, præter inconditam multitudinem: naves etiam, & loca opportuna, interim a ducibus præoccupata, præſto erant.

XXII. Hoc animoſior ad cetera, partem copiarum Phanagoream trajecit, ex adverſo Panticapæi ſitum emporium, duobus his clauſtris os Ponti in poteſtate habiturus. Sed non diu perſtiterunt in fide Phanagorenſes, Caſtore quodam rebellionis auctore, qui tortus aliquando a Tryphone, regio eunucho, ingreſſum Phanagoream hominem occidit, populumque ad vindicandam armis libertatem excitavit. Regiam liberi Mithridatis obtinebant. eos Caſtor, congeſta circum arcem incenſaque materia, compulit ad deditionem.

XXIII. In his Artaphernes ferme quadragenarius erat: Xerxes, Oxathres, & Eupatra in ætatis flore. Sed altera filiarum Mithridatis Cleopatra, cum perire mallet, quam ſe dedere, tam generoſo propoſito fortius ſtimulavit patrem, ut quidlibet pro ejus ſalute conaretur. Itaque ſubmiſſis ab eo plurimis dicrotis erepta, & Panticapæum revecta eſt. Ceteros Phanagorenſes ad præſidia Romana tranſmiſerunt. Subinde Caſtoris ſucceſſu & aliæ civitates animatæ a rege defecerunt: Cherſoneſus, Theodoſia, Nymphæum,

§ XX. Oroſ. 6, 5. Diodor. Appian. Mithrid. § XXI. Oroſ. Appian. § XXII. Plut.

cum aliis circa Pontum opportunis bello gerendo oppidis.

XXIV. Idcirco Mithridates, crebris defectionibus territus, cum exercitui, qui magnam partem ex invitis constabat, parum fideret, filias, Scythicis regulis desponsas, quingentorum militum addito præsidio, misit, ut eos quam maturrime cum auxiliaribus copiis ad se pertraheret. Sed milites, accisis in itinere spadonibus, quod genus apud regem prævalidum & potentia sæpe abusum infestissime oderant, puellas seque Pompejo tradiderunt. Inter has calamitates adeo non deficiebant Mithridatis spiritus, ut potius augerentur. cum enim esset septuagenario major, fractum laboribus corpus, animi vigore sublevando, consilia vasta, inaudita, incredibilia agitabat.

XXV. Namque per Colchos & Mæoticas gentes ad Istrum penetrare statuerat: inde sive per Gallicas gentes, quarum amicitiam diu ante paraverat, tritamque Cimbris viam, tractis secum, qua transiret, auxiliis, superare Alpes; sive Thracia, Macedoniaque & Græcia raptim transitis, in Italiam irrumpere. Quod si efficere potuisset, non dubitabat, quin in ipsa Italia contra Romanos arma & viros esset inventurus: quod & Hannibali successerat; & nuper Spartacus, homo nullius dignitatis, non caruerat adversus Romanos fautoribus, maxime autem socialis belli reliquias, & velut sub cinere latentes igniculos sperabat adventu suo excitari posse, cum haberet apud se generis ejus plurimos, & paucos ante annos ultro inde legationes venissent in Italiam eum vocantium.

XXVI. Sed exercitus a mentione tam longinquæ & duræ militiæ abhorrebat: neque enim se pares futuros Romanis in Italia sperabant, quos domi sustinere nequivissent; & regem desperatione ad audendum propelli rebantur, ut exactam ætatem regia potius morte clauderet, quam brevem lucis usuram perpetua ignominia mercaretur. Durabant tamen adhuc, & imperium patiebantur,

§ XXIII. Sueton. Diodor. Plut. in Caton. c. 23. § XXIV. Oros. Appian. XXV. Oros. Appian.

reverentia regis, cujus tanta erat apud omnes gloria, ut ne quidem inter adversa contemtui facilis videretur.

XXVII. Jam in Syria Pompejus erat, cum hæc omnia circa Bosporum gerebantur. Is enim, obiter superatis Antiocho Commagenæ, Dario Mediæ regibus, quinquagesima, quam ex Ponto profectus erat, die, Ecbatana pervenerat. Duplicia fuerunt Ecbatana dispari nobilitate. nam altera Persarum, deinde Parthorum regum æstivis notissima sunt: Syriaca, præter mediocritatem opum, nomen quoque mutatum obscuravit, postquam a monte, in quo situm erat oppidum, *Carmelum* appellare cœperunt.

XXVIII. Ad hanc igitur Syriæ urbem venisse Pompejum, non ad Medicam, arbitror: quamquam aliter est ab Orosio traditum. Nec ideo, quia cum Medorum rege bellum habuit, ad Ecbatana pervenisse credendus est: nam illum, auxilium Antiocho ferentem, coegit fugere; neque vero Parthus quievisset, accedente Romano ad regni sui caput, quemadmodum ab eodem Orosio nominatur. Præterea notum est, Parthica bella declinasse Pompejum, Syriæ partes omnes percurrisse, ut sub imperium cogeret: *quidquid* enim *sub Tigrane fuisset, illo debellato, populi Romani factum esse* autumabat: hocque factitabat lubentius, ut acta Luculli convellerentur.

XXIX. Nam Lucullus, victo Tigrane, reversum in Syriam, recepturnque a suis, Antiochum Cyziceni filium, avito regno frui passus, *regem* appellaverat. Sed ademit præsenti videntique regnum Pompejus, quamquam nunquam de populo Romano male meruisset; cum hostem ejus Tigranem regnare pateretur. Nec speciosa dictu deerant: *recusare Syros hominem, a quo tot per annos deserti, alienigenæ regis jugum tulissent. neque vero æquum esse, cum sua tueri nequivisset, alieni laboris eum habere præmia. Paci quoque Syriæ consulendum, ne rursus Judæorum Arabumque latrociniis fiat opportuna.*

§ XXVI. Diodor. l. 37. Appian. § XXVII. Diodor. Flor. 3, 5. Appian. § XXIX. Diodor. Appian.

XXX. Sic velut justo rege vacans, in provinciæ formam Syria redacta est: Seleucidarumque imperium finem accepit, præter modicum Commagenæ regnum, quod illi Antiocho non modo reliquit Pompejus, sed etiam auxit, adjecta Mesopotamiæ parte, quam raptim subegerat, castelloque Seleucia, in quo asservatam aliquamdiu Cleopatram cognomento *Selenen*, Syriæ reginam, Tigranes nuper interfecerat. Hoc modo constituenti Syriam Pompejo legati Phraatis Tigranisque regum affuerunt. Recruduerat inter eos bellum; victusque primo prœlio Parthus, sequenti Armenios pepulerat.

XXXI. Igitur Tigranes Pompejum Syria arcessebat: Parthus accusabat Romanos varie, ut sentire Pompejus posset, si bellum cœptaret, cum potente & parato hoste certamen fore. Quapropter inconstantiam fortunæ reputans, nulla Tigrani auxilia misit, neque contra Parthos quidquam fecit hostiliter, negans, *injussu senatus populique Romani bellum suscipi fas esse.* Legatis autem respondit, *esse Phraati non cum Romanis, sed Tigrane, de finibus controversiam: missurum igitur tres viros, qui diffidentes componerent.* Neque reges recusarunt, quin illos pro justis disceptatoribus admitterent: quamquam inter ipsos jam odio metuque Romanorum convenerat.

XXXII. Tigranes negatis suppetiis iratus; Phraates sibi metuens, si Tigranes perisset; ambo satis certum putantes, ad utrum cum exscidio alterius victoria venisset, illum hostes Romanos, & minus ad repellendum virium habiturum, in gratiam haud difficulter redierunt. Cum inter has res comitiorum dies adessent, magnam in urbe novorum consulum exspectationem, multitudo competitorum, & suspecta quorundam consilia moverunt. septem in eum annum candidati petebant: patricii duo, P. Sulpicius Galba, L. Sergius Catilina; totidem plebeji nobiles, C. Antonius, L. Cassius: præterea Q. Cornificius, C. Licinius

§ XXX. Plin. 5, 19. § XXXI. Oros. 6, 4. Vellej. 2, 40. Appian. Diodor. Justin. 40, 2.

ſacerdos, qui tamen non primi ex familiis ſuis magiſtratum geſſerant.

XXXIII. Solus competitorum M. Tullius Cicero equeſtri loco natus, nullas oſtentare imagines poterat. Sed hic eloquentiæ præſidio, & integritate morum in id faſtigium erat eniſus, ut meliori ſpe, quam ceterorum quiſquam, peteret. Quapropter Antonius & Catilina, peſſimi omnium turpiſſimique, coitionem fecerunt, ut Ciceronem conſulatu dejicerent, adjutoribus uſi firmiſſimis M. Craſſo, C. Cæſare, qui civilem Ciceronis potentiam rationibus ſuis adverſam fore judicabant. Horum opera & factionibus ita palam fervere ambitus cœperat, ut, paucis adhuc comitiorum diebus reliquis, ſenatus *legem ambitus, aucta etiam tum pœna, ferri* juberet. Interceſſit tribunus plebis Q. Mutius Oreſtinus.

XXXIV. Id cum graviter ferrent Patres, ſurgens Cicero loco ſententiæ orationem habuit in toga candida, contra Catilinam & Antonium: ceteris competitoribus, qui modeſte ſe gerebant, abſtinens. Galba enim ſine fuco & fallaciis prenſabat, more majorum: neque Q. Cornificium reprehenderes. Caſſius tum adhuc iners potius ac ſtolidus eſſe, quam improbus, videbatur. Orationi Ciceronis & Catilina & Antonius contumelioſe reſponderunt, quod unum poterant, invecti *in novitatem ejus.*

XXXV. Id telum erat ingens apud accenſos invidia nobiles, qui velut pollui conſulatum rebantur, ſi ad hominem novum, quantumlibet egregium, perveniſſet. Et Manilianis actionibus, tanquam ad popularem factionem deficiens, optimates offenderat. Sed cito mutati ſunt, poſtquam induſtria vigilantiaque viri opus eſſe periclitanti reipublicæ viderunt. Quippe Catilina circiter Kalendas Junias cum multis nobilibus, aliiſque peſſimis & audaciſſimis hominibus, conjurationem fecerat, ut, conſulibus trucidatis, ſenatuque deleto, incenſa pluribus locis urbe, ærarium diri-

§ XXXII. Appian. Syriac. § XXXIII. Appian. Mithrid. Plut. in Pomp. c. 63. Vellej. 2, 37. § XXXIV. Strab. l. 16. Appian.

perent, rempublicam conftituerent arbitratu fuo. in hoc fidem mutuo obligaverant homine mactato, ejufque guftato fanguine, tantus furor mentes inceſſerat. Plerofque fecuta luxuriam egeftas ad ultimi furoris confilia præcipitabat: erant &, qui fpe dominationis improbis cœptis occulte faverent.

XXXVI. Mulieres quoque luxu ac libidine perditas, aut maritorum necem optantes, afciverant, per quas fervitia concitarent, aut viros illarum interficerent. Harum nec paucæ erant, corruptis civitatis moribus, & primariorum virorum conjuges, ex quibus Semproniam D. Bruti uxorem Salluftius nominat. Sed in eadem caufa fuiffe non immerito exiftimemus, quæ paulo ante aut poftea funt a viris repudiatæ, Clodia & Servilia Luculli, Mucia Pompeji, Catonis Atilia, Cæfaris Pompeja, Antonii Antonia, & M. Luculli, quacunque gente fuit, uxor. Juventus etiam pleraque, præcipue nobilium, licet nomen confpirationi non dederat, tamen audiens, hujufmodi quædam agitari, gaudebat, imbecillitate ætatis, & quia, corruptis olim moribus, ut quæque erant flagitiofiffima, ita maxime probabantur.

XXXVII. Multum etiam ad perficienda cœpta in Pifone fpei Catilina pofuerat, qui tum, nondum audito ejus cafu, Hifpaniam citeriorem obtinere credebatur: itemque P. Sicio Nucerino. Nam is publico judicio poftulatus, afcito in itinere peffimo quovis & leviffimo eadem metuentium, aliifque, quos fors offerebat, per Italiam ac Hifpaniam ad fretum tranfgreffus, in Africam ductor exercitus fui transjecerat: ibique regulis inter fe bellantibus auxilia ferendo, cum, quibus ille acceffiffet, fuperiores fierent, ad famam brevi pervenerat. Sed maxime fperabat, confulem fe, collega C. Antonio, fore: *tum nullis domi provifis opibus, Pompejo bellum in ultimis gerente terris, in deftitutam rempublicam impetum rectiffime fieri poffe.* Hæc ita occulte parari non poterant, quin fe quibufdam, fed obfcurioribus

§ XXXV. Diodor. Appian. Plut. § XXXVI. Afcon. in tog. cand. Plut. in Cic. 11.

indiciis, proderent. cæca tamen res erat, donec per Fulviam eſt patefacta, nobilem mulierem, quæ ex amatore ſuo Q. Curio, perditæ luxuriæ juvene, compertam, tacito auctoris nomine compluribus enarravit.

XXXVIII. Id potiſſimum cauſæ fuit comitiis, cur conſenſu omnium, neque per tabellam, ſed una voce populi, Tullius renuntiaretur prior: ei collega C. Antonius additur, cum ob patris memoriam, paulo ſpecioſiore manu ſuffragante, pauculis centuriis Catilinam ſuperaſſet. Conjurati, licet hoc eventu perculſi, tamen arma parare, pecunias cogere, plures in ſocietatem conſilii adducere non omittebant. contra Cicero, gnarus, quod negotium ſuſcepiſſet, omnes nervos intenderat, ne quid ad ſummam diligentiam, exactiſſimaſque pro republica vigilias, reliqui faceret. Hic etiam annus cenſores habuit, quod proximis cenſoribus nulla pars populi cenſa, neque luſtrum conditum erat. Sed horum etiam adeo opera nulla exſtant, ut nomina vix eruantur.

XXXIX. Utrum enim Q. Metellus, an P. Iſauricus cenſuram tum geſſerint, ambigitur. eadem de L. Cotta dubitatio foret, niſi Ciceronis joco fuiſſet notatus. Nam is cum inter petitionem conſulatus prenſans de more homines, ſitique correptus, circumſtantibus & tegentibus amicis, biberet in foro, ubi L. Cotta cenſor conſederat; *jure* inquit, *timebatis, ne ſuccenſeret mihi cenſor, quod aquam bibo.* Erat enim Cotta vinoſior, & eo nomine vulgo male audiebat. Huic igitur Cottæ, & collegæ, quiſquis ille fuerit, ſenatum legere cupientibus, tribuni plebis reſtiterunt, ne ipſi quoque ſenatu moverentur veriti, ob fœdas & ſeditioſas actiones, quibus convellebant reipublicæ ſtatum. Multæ enim tunc rogationes promulgabantur. inter cetera P. Servilius Rullus ferebat Agrariam, *uti decemviri coloniis deducendis, agros, qui ubivis publici eſſent, maxime Cam-*

§ XXXVII. Cic. de petit. conſ. & ad Attic. 2, 3. Aſcon. Salluſt. Catilin. 23. § XXXVIII. Plut. in Cic. c. 13. Salluſt. Catilin. 5, 17.

panos, quemadmodum ex uſu eſſe viderent, diſtribuerunt. eadem lege ad emendos, ubi opus foret, agros, omnis propemodum publica pecunia, & quæ cogi undecunque poſſet, decemvirorum ſubjiciebatur poteſtati. Dabatur & exercitus conſcribendi poteſtas, quanto res indigeret.

XL. Et favebat legi C. Antonius, unum ſe fore ſperans in decem. Igitur M. Cicero Kalendis Januariis, qua die conſulatum iniit, ea de re verba fecit in curia, ſenatuſque confirmandi valida fundamenta jecit: neque deinceps deſtitit, donec, pro roſtris etiam cauſa expoſita, rempublicam maximarum largitionum metu liberaret: tanta vi eloquentiæ mentibus admota, ut legem Agrariam, hoc eſt, alimenta ſua, vocatæ in ſuffragium tribus abrogarent; tribuni vero plebis ita conſternarentur, ut alias quoque nonnullas actiones abjicerent. Erant omnino ea tempora, ut & hoc conſule reſpublica, & hoc ingenio conſul, haberent opus: cum nihil abeſſe videretur, quod timere boni, ſperare improbi poſſent. Tribuni plebis varie miſcebant civitatem, favente in pleriſque Antonio, facili inter prava ingenia ad deterius conſenſu. Alius, eniſe rem urgente Cæſare, proſcriptorum liberis jus petendi magiſtratus reddere moliebatur; alius idem dabat P. Antronio & P. Sullæ de ambitu damnatis. neque deerat, qui novas tabulas meditaretur.

XLI. Quibus præcipua Ciceronis induſtria vigilantiaque occurſum eſt. is conſilia omnium magna ſollertia indagavit, pari conſtantia excepit, denique incomparabili eloquentia, tanquam fulmine, dejecit. Tantum enim dicendi copia & gravitate valuit, ut etiam homines ad ea probanda, quæ paulo ante inſigniter odiſſent, poſſet adducere. Nam illo ſuadente, etiam Roſciam theatralem legem plebs æquo animo tulit, magnopere prius irata L. Othoni auctori legis, quod, diſcrimine ſedis conſtituto, indignam, quæ cum equitibus ſederet, habuiſſet. Forte acciderat, ut

§ XXXIX. Flor. 4, 1. Liv. Epit. Plut. Appian. civil. l. 2. § XL. Salluſt. Plut. Cic. in tog. cand. & ibid. Aſcon. Appian.

Othonem tum prætorem legis ejus dolore populus in theatro exſibilaret, equites contra plauſu exciperent: deinde iterum inde ſibilis, hinc plauſu inſtaurato, maledictis atque conviciis inter ſe committerentur ordines, & res ad ſeditionem ſpectaret.

XLII. Igitur ubi Cicero conſul comperit, accurrit propere, vocataque in æde Bellonæ concione, plebem objurgans, ita mutavit animos, ut reverſa in theatrum, non minorem Othoni plauſum ipſa, quam equites, darent. Majorem deinde dimicationem pro C. Rabirio ſubiit, cui ſubornatus a C. Cæſare tribunus plebis T. Labienus perduellionis diem dixerat, *quod ante ſex & triginta annos L. Saturnium tribunum plebis occidiſſet.* Negabat factum Rabirius: ſed non tam ille, quam ſenatus auctoritas petebatur, nihil deinceps valitura, ubi, quod ipſius juſſu eſſet factum, poſt tot annos in diſquiſitionem vocari, pœnaque & ſupplicio vindicari poſſe conſtitiſſet.

XLIII. Cum ſumma ope reſtitiſſet melior pars ſenatus, ne judicium ea de re fieret; tribuni plebis, factione Cæſaris adjuti, vicerunt. ita duumviri non more antiquo, a populo, qui perduellionem judicarent, ſed a prætore dati, ſic ducta ſorte, ut, res ſuſpicioſiſſima, Lucius & Cajus Julii Cæſares fierent. a Cajo certe tam cupide condemnatus eſt, ut more majorum ad populum provocanti, nihil æque ac judicis acerbitas profuerit. Pro hoc reo Ciceronis exſtat oratio, quæ ipſo indice, quarta habitarum in conſulatu fuit. Periclitabatur tamen reus, (tanta vis adverſæ factionis erat) cum Q. Metelli Celeris, qui prætor & augur erat, facto eſt liberatus. Centuriatis comitiis de perduellione populus judicabat. illa cum intra pomœrium fieri nefas eſſet, antiquitus erat ſtatutum, ut, occupato in ſuffragiis ferendis populo, exercitus præſidii cauſa imperaretur. ita fiebat, ut cum armis exirent; nec ſimul univerſi cives, ſed per partes, ferrent ſuffragia, quo ſemper

§ XLI. Salluſt. Flor. Aſcon. § XLII. Cic. de leg. Agr. Aſcon. Salluſt.

idonea manus ad tutelam ceterorum & urbis in Janiculo excubaret.

XLIV. Nam inter initia metus ab accolis, tenui adhuc re Romana, desiderabat cautionem. is deinde mos, ut solet, quantumvis mutato rerum statu, pro lege servabatur. Vexillum igitur fixum erat in Janiculo, quamdiu comitia habebantur: eo dimoto, præsidium discedebat, neque deinceps agi cum populo poterat. Metellus igitur, cum frustra docere conatus esset, *contra majorum instituta judicium eo tempore perduellionis fieri*, omissa concione, priusquam suffragia ferrentur, in Janiculum contendit, vexilloque revulso, necessitatem solvendi comitia fecit. Neque ultra institit Labienus, quamquam alia die repetere reum potuisset. Supererat de proscriptorum liberis contentio, ideo tractatu asperior, quod adolescentes boni & fortes, nulla sua culpa, petitione magistratuum arcebantur: eratque hæc cum numero, tum opibus minime spernenda manus.

XLV. Sed ita tum rei acerbitatem oratione mollivit consul, & *legibus Corneliis sic cohærere statum civitatis* docuit, ut ipsos quoque honores petere puderet. L. autem Cæcilium tribunum plebis, P. Sullæ fratrem, eoque de mitiganda pœna ambitus ferentem, ut fratri reditus ad petendos honores esset, ita immutavit, ut & abjiceret rogationem, &, *Agrariæ legis se fore intercessorem*, profiteretur. Legationes quoque liberas, quamquam ad commodum senatus pertinere videbantur, frequentissimo senatu assentiente sustulisset, nisi fuisset a tribunis intercessum. tempus tamen minuit, &, quod infinitum fuerat, annuum fecit. Et quia proviso, quod imminebat, bello, rempublicam pecunia opus habituram putabat, misso Puteolos P. Vatinio quæstore, *aurum & argentum* vetuit *exportari*.

XLVI. Hæc atque talia consuli eo facilius procedebant,

§ XLIII. Pigh. annal. Plut. Cic. contra Rull. Diodor. l. 37. § XLIV. Plut. Cic. Agell. 13, 23. § XLV. Cic. epist. famil. 1, 9, & ad Attic. 2, 1. Idem de leg. Agrar. Plin. 7, 30. Plut. Diodor.

quod turbaturum alias cuncta collegam, ne contra rempublicam sentiret, patientia & obsequio mitigatum, postremo commutatione provinciæ perpulerat. Quippe Cicero Macedoniam sortitus; cum eam placere collegæ videret, cum Gallia commutavit, quæ C. Antonio evenerat. Inter hæc P. Lentulus Spinther ædilis curulis tanta magnificentia ludos edidit, ut superiores omnes novo invento vinceret, argentatis choragiis scenam adornans. Idem & dibapha Tyria primus est usus, quod tum improbatum, mox vulgare fuit.

XLVII. Hic ferme status urbanarum rerum erat, cum, audito fine Mithridatis, grates Diis actæ sunt, & ad omnia pulvinaria supplicatum, cum, referente Cicerone consule, quantum alias nunquam, *in duodecim dies supplicationem* senatus decrevisset. Tribuni plebis T. Labienus, T. Ampius privilegium tulerunt, *ut Pompejus ludis Circensibus corona aurea, toga picta, cultu triumphantium uteretur; scenicis prætexta, coronaque laurea.* Salutis etiam augurium, confectis bellis maritimis & terrestribus omnibus, celebrari posse creditum est. Id veteri more genus quoddam divinationis erat, quo maximus prætor explorabat, *salutemne Dii populo Romano annuerent.* neque fas erat alio die agi, quam qui ab omni negotio militari vacuus: eaque de re diu intermissum inter continua bella, civilesque discordias fuerat, nullum idoneum tempus ad pacificas cærimonias invenientibus.

XLVIII. Porro Mithridatis exitum operæ pretium est penitus exsequi. Calamitatibus, &, quæ calamitatem amat sequi, perfidia suorum irritatus, cum multos ob culpam, alios per suspicionem interficeret, omnium a se amicos tædio & metu abalienavit. Etiam Pharnaces, filiorum ad eam diem honoratissimus, & sæpe declaratus regni successor, sive fratrum occisorum dolore, sive sibi timens, insidias struere seni cœpit, priusquam destinatam in Ita-

§ XLVI. Vellej. 2, 4. Diodor. § XLVII. Cic. ad Attic. & in Pison. c. 2. Plut. Sueton. in Cæs. c. 12.

tos expeditionem inchoaſſet. Nam id ubi eſſet factum, omnem ab Romanis præcidi ſpem veniæ exiſtimabat, neque ad ſe ex opibus paternis quidquam eſſe perventurum.

XLIX. Non deerant, qui hæc referrent ad regem: multos enim filio apertos clandeſtinoſque cuſtodes appoſuerat. Comprehenſi igitur conſciorum nonnulli, tortique ſunt: nec dubitabat rex inſidiatorem tollere, niſi Menophanes, oſtenſis *incommodis, quæ ſub tempus tam longinquæ expeditionis occiſum filium eſſent ſecutura*, perpuliſſet, *ut veniam offerret.* Sed ille, longius progreſſum exiſtimans, quam ut tutus inde receptus eſſet, ad hoc animos militum a ſuſcepta expeditione abhorrere gnarus, noctu ad primarios Romanorum transfugarum, qui proxime regem tendebant, ingreditur: *caſum ſuum* miſeratur: *laborem improbum, pericula, miſerias, quæ per tanta marium terrarumque ſpatia, omnibus ubique infeſtis, Italiam petituros manerent*, exaggerat: *ſpem a ſe maximam, honoreſque & opes in promtu* oſtendit, *ſi regno ipſe potiatur.*

L. Facile perſuadetur, omnia triſtiſſima, ſi perducti in Italiam forent, metuentibus. mittuntur eadem nocte certi homines ad alia vicina caſtra ſollicitanda: nec mora, ſimul cum luce transfugarum exoritur clamor. eum exceptum alii ſequuntur, tranſmittuntque. ſic breviſſimo tempore totum ubique exercitum atque etiam nauticam turbam ſeditio percurrit. Nam & ab ignaris antea ſimul cognitum probatumque Pharnacis conſilium eſt: lætis ad res novas pleriſque; aliis, quod in defectione omnium ſoli fruſtra & cum exitio reniſuri videbantur. Sic ad urbem pergitur, nam Panticapæi Mithridates tum agebat.

LI. Rex, tumultu audito, partem eorum, quos ſecum habebat, obviam mittit, cum ceteris ipſe ſecuturus. Sed & illi defecerunt ad Pharnacem, & urbs, non invitis oppidanis, ab eodem occupata eſt: Mithridates in regiam con-

§ XLVIII. Diodor. Cic. pro Rabir. Sueton. § XLIX. Liv. 1, 26. Sueton. Cic. ad Attic. Diodor. Læl. Felix ap. Agell. § L. Cic. ad Attic. & in Piſon. Plut.

ſugit. Inde cum miſiſſet ad milites, quæſitum, *quid ergo ſibi vellent?* aperte *Pharnacem* poſtularunt *regem*, *juvenem pro ſene eunuchorum mancipio, filiorum amicorumque carnifice.* His auditis, Mithridates, ut ſpem ultimam tentaret, ipſe allocuturus eos prodiit. Tum-intentis in illum digitis transfugæ, *en*, inquiunt, *qui tranſire ad nos ſatagitis, ubi prius fidem faciatis animi propoſitique veſtri.*

LII. Ad hanc vocem proſilientes complures, equum fugientis confoderunt, *Pharnacem regem* ſublatis vocibus acclamantes: & ne dubitari amplius poſſet, raptam aliquis extemplo papyrum, inſtar diadematis capiti Pharnacis circumpoſuit. Hæc ex altiſſimo muro miſerabilis ſenex conſpicatus, multis precibus oravit filium, *ut tutam ſibi fugam concederet*, alios ſuper alios ea de cauſa miſſitando. Poſtquam nemo revertebatur, atque ultimam adeſſe neceſſitatem ſentiebat, exclamaſſe fertur: *Quoniam Pharnaces mori jubet, vos, ſi eſtis, Dii patrii, precor, ut quandoque & ipſe hanc vocem a liberis ſuis audiat.*

LIII. Collaudatos deinde ſatellites & amicos, qui pauci apud eum perſtiterant, *fide ad extremum præſtita, ſuæ incolumitati conſulere, & ire ad victorem*, jubet. ſtatimque deſcendens ad reliquas conjuges liberoſque ſuos, venenum, quod ſemper cum gladio geſtare conſueverat, miſcet. Erant ibi duæ filiæ virgines, duobus Ptolemæis, Ægypti Cyprique regibus, deſponſæ, Mithridatis & Nyſſa. Hæ eniſe rogarunt patrem, *ut ipſo ſuperſtite morerentur.* Igitur his primum venenatam potionem, deinde reliquis dedit: ipſe hauſit noviſſimus.

LIV. Reliqui cito exſtincti ſunt: Mithridates, quamquam vehementiſſimi veneni magnum modum ebiberat, & vim potionis ambulando cuperet accendere, tamen, defendentibus vitalia, quæ ſæpe ſumſerat, remediis, metuere cœpit, ne in filii, & deinde Romanorum poteſtatem incideret: gladioque admoto, ne ſic quidem invenit exitum, quia

§ LI. Quinct. 11, 1. Plin. 7, 30. Cic. de legg. 3, 8. § LII. Cic. in Vatin. c. 5. Salluſt. Catilin. c. 26. Diodor. § LIII. Cic. in Piſon & pro Sull. c. 22. Idem pro Muræa. c. 3.

ſenecta maliſque circumſtantibus, ad hoc veneno debilitata manus aliquanto leviorem plagam fecerat. Igitur conſpecto forte Bituito Gallo, qui, muro jam ſuperato, cum aliis in regiam penetraverat, *Multum*, inquit, *dextræ tuæ, cum miles meus eſſes, debui: plus debiturus, ſi extremum mihi officium præſtiteris, ne hac ætate, hiſque rebus geſtis, ducis Romani triumphalem currum Mithridates antecedam. Expelle ſis hunc ſpiritum, quem fruſtra ſollicitavit mea manus, quemque adverſus venenum ſtultus ego medicamentis munii.*

LV. Ita Bituitus, cum & Pharnaci rem gratam facturus videretur, jugulum ultro præbentis hauſit: ſimul accurrentes alii gladiis ac lanceis accelerarunt ei mortem. ſic interiit ultimus tum ſui juris regum, præter Parthicos, poſt multas & illatas aliis, & acceptas aliunde calamitates, fortunæque miras viciſſitudines, ne ſimplici quidem morte ſublatus. Ætatis annos (nam dubitatur) paulo plus minuſve ſeptuaginta, regni quinquaginta ſeptem exegerat.

LVI. Eo tempore Pompejus obibat Cœlen Syriam, legatos & munera gentium excipiens, quæ ex tota Syria Ægyptoque mittebantur. Nam & Ægyptus inquieta ſeditionibus erat, adque eas comprimendas Pompejum rex advocabat, dona pecuniaſque ipſi, & exercitui veſtem mittens. Venit & ab Hyrcano Antipater, & Nicodemus ab Hyrcani fratre Ariſtobulo, de regno Hieroſolymitano certantibus. *Ipſi occurrere* juſſi *ad diſceptandum reguli:* cum Ariſtobuli legatus, *data ab eo prius Gabinio trecenta talenta, deinde Scauro quadringenta* arguens, ſupra ceteras inimicitias, horum etiam odia comparaſſet.

LVII. Interea cum ver apparuiſſet, contracto ex hibernis exercitu, Pompejus in Damaſcenos fines fecit expeditionem, multis in via exciſis latronum caſtellis, ſupplicioque affectis tyrannis, qui paſſim per civitates exſtiterant. Primum in Apameno agro capta ex itinere & diruta arx

§ LIV. Diodor. l. 37. Cic. de offic. 2, 16. Val. Max. 2, 4. § LV. Appian. Mithrid. Diodor. Cic. de petit. conſ. c. 11. § LVI. Velle. 2, 40. Cic. ad Attic. 1, 15.

eſt, quam Antiochus Cyzicenus ſtruxerat. Deinde in Ituræos tranſitum, qui ſub Ptolemæi Mennæi ditione Libani partem habitabant, latrociniis dediti. Munitiſſima horum caſtella, Sinnam & Borama, in monte ſita, & inferius Botryn, & Gigartum, & ſpeluncas juxta mare, & caſtellum in jugo, quod appellabant *Theu-proſopon*, Pompejus evertit: tyrannus, Tripolitano Dionyſio, qui paulo ante ſecuri percuſſus fuerat, nihilo innocentior, mille talentis redemit ſupplicium; quibus ad ſtipendia militum uſus imperator, Lyſiada deinde ad lacum Apamenum cepit, munitam urbem, quam Judæus quidam tyrannus nomine Silas obtinebat.

LVIII. Liberavit & Byblum, veterem Cinyræ regiam, cum & hujus urbis tyrannum ſecuri percuſſiſſet. Heliopolin deinde & Chalcidem, Mennæi urbes, tranſiens, per Syriæ partem, quæ Libano & Antilibano montibus incluſa proprie *Cava* dicitur, Pellam, & hinc Damaſcum venit. Damaſcus inter Seleucidarum calamitates, Aretam vocaverat Arabum Nabatæorum regem, eique ſe & omnem circa regionem tradiderat. Sed illam nuper, victo Arabe, Metellus atque Lollius receperant, cum ad Syriam pro ſua defendendam Pompejus exercitum miſiſſet. Mox eodem venit ex Armenia, ubi tum Tigranem bello Pompejus urgebat, ejuſdem miſſu M. Scaurus, Aretamque Hieroſolymas obſidentem, acceptis ab Ariſtobulo pecuniis, deterruit, inde Damaſcum reverſus.

LIX. Has cauſas gerendi cum Arabibus belli adeptus Pompejus, Hyrcanum & Ariſtobulum, qui Damaſcum acceſſerant, miti reſponſo dimiſit: *in præſentia prævertendum ſibi ad Nabatæorum caſtigandum inſolentiam: inde iturum in Judæam, ut litem fratrum componat. interea mutuis injuriis abſtineant.* Sed Ariſtobulus, qui ſe regem ferebat, velut herilium juſſorum impatiens, inſalutato Pompejo digreſſus, ita offendit virum, præcipue Hyrcani, & Antipatri, cujus

§ LVII. Diodor. l. 37. Eutrop. Appian. Oroſ. 6, 5. Liv. Epit.
§ LVIII. Oroſ. Appian. Liv. Epit.

poſtea filius Herodes in Judæa regnavit, obteſtationibus augentibus iram, ut, dilato bello Arabico, in Judæam converteret ſigna, & per Pellam Scythopolinque & Coreas Alexandrium duceret, in finibus Judææ ſitum, ubi ſe Ariſtobulus incluſerat, dubius animi, & viciſſim de ſalute ac dignitate anxius.

LX. Omnibus tamen a bello dehortantibus, deſcendit in caſtra Pompeji, multaque de jure ſuo locutus, concedente illo in caſtellum eſt regreſſus. Hoc iterum atque tertio cum feciſſet, inter ſpem metumque ambiguus, ſe ita temperare cupiens, ut neque prodere dignitatem videretur, neque Pompejum offenderet; neutrum ſatis aſſecutus, juſſu Romani ſcripſit ad præſidiorum præfectos, *ut caſtella quædam traderent.* Deinde bellum indignanti animo volvens, diſceſſit Hieroſolyma. Neque Pompejus diſtulit ſequi: caſtriſque ad Hierichunta poſitis, palmarum balſamique proventu nobilem, extra vallum equitando exercebatur; cum citi accurrerunt equites, lætum, ut ex laureatis haſtarum cuſpidibus intelligi poterat, nuntium afferentes.

LXI. Concurſu igitur exercitus, precibuſque coactus, ſtatim legit epiſtolas, & ſuggeſtu, non cæſpitibus, ut moris erat, ſed per feſtinationem militum comportatis jumentorum ſarcinariorum clitellis effecto, *Mithridatem vixiſſe* pronuntiavit. Inde læti omnes ad ſacrificandum epulandumque ſe converterunt; in uno corpore bellum extinctum, infinitoſque populi Romani hoſtes deletos rati. Pompejus etiam minore, quam crediliſſet, labore ſuo debellatum gaudens, & in patriam, ut primum poſſet, rediturus, ſtatim orta luce Hieroſolyma progreſſus, Ariſtobulum terruit, ut deſcendens, pecuniis promiſſis, urbem & omnia in poteſtatem ejus dederet.

LXII. Pompejus, venia viciſſim data, Gabinium ad accipiendam pecuniam miſit. Sed Ariſtobuli factione clau-

§ LIX. Plut. in Pomp. c. 66. Diodor. § LX. Appian. Liv. Epit. Diodor. Vellej. 2, 40. Eutrop. § LXI. Joſeph. antiq. 10, 36. & de bell. Jud. 1, 5. Plut. Appian.

dente portas, ille datus in custodiam est, urbs obsessa. quam ubi Hyrcani partibus dediti aperuerunt, Piso legatus Pompeji, regia occupata, præsidium ibi posuit, domusque & alia, templo, quod rebelles occupaverant, vicina communivit: deinde templum, qua respiciebat Aquilonem, infirmius ea parte, quam cetero ambitu, videns, oppugnare cœpit. Erat tamen ibi quoque præceps & abrupta vallis, & pontem, qui templum urbi jungebat, obsessi revulserant. Murus etiam firmissimus, turresque præaltæ tantum non inaccessibilem efficiebant locum.

LXIII. Sed Pompejus abundanti multitudine (nam & a Damasço ceteraque Syria copias auxiliares adduxerat) *voraginem comportata undique materia* jussit *expleri*. Cum multi inter hæc Judæorum telis vulnerarentur, tardius procedebat opus, vix ad optatum finem perducendum, nisi septima die cessantes a jaculando obsessi, impune Romanos, quod placuisset, moliri paterentur. Quemadmodum enim ea gens ita cum Deo suo velut dividere partes imperandi parendique consuevit, ut mandatis ejus ad suæ interpretationis modum obtemperent; tum solummodo, cum peteretur corpus, repugnare licitum putabant, alia hostilia agentibus per Sabbathum obniti nefas.

LXIV. Igitur per eos dies Romani neque petebant hostem, neque petebantur: tantummodo fossis complendis, struendoque aggeri strenue admovebant manus. Machinæ deinde Tyro advectæ, cum continuo saxorum jactu propugnatoribus mœnia nudassent, spatium Romanis unam suffodiendi turrim præbuerunt. Per hujus ruinas tertio obsidionis mense captum est templum ipso die jejunii, quod tum incidit in Quinctilem. Faustus Sulla, dictatoris filius, primus ascendit murum: secutique statim Furius & Fabius centuriones cum suis manipularibus.

LXV. Interea nihilominus sacerdotes munia sua, tan-

§ LXII. Plut. Oros. 5, 6. Strab. l. 10. § LXIII. Strab. Joseph. antiq. 14, 4. & de bell. Jud. Diodor. l. 37. § LXIV. Joseph. de bell. Jud. Appian.

quam in altiſſima pace, obeuntes, neque ſtrictos in ſe gladios, neque accepta vulnera paveſcebant: multique inter ipſa ſacra ſunt interfecti. ceterorum quoque varium exitium fuit: multi ab hoſte, multi a civibus diſcordibus cæſi, magna pars ſemetipſos præcipitarunt in abrupta. quidam etiam furentes calamitate conjuncta templo ædificia cremarunt, ſeque ipſos injecerunt ignibus. Ad millia duodecim periiſſe dicuntur: de Romanis oppido pauci: complures tamen ſunt vulnerati. In ea calamitate Judæis nihil acerbius fuit, quam quod inviolata ad eam diem fani arcana, ſolique principi ſacerdotum, nec niſi ſemel quotannis, aſpicienda, profanis hominibus patuerunt.

LXVI. Sed præcipue Romanis admirationi fuit nulla intus Deorum effigie vacua ſedes, cum ſimulacrum aliquod, rem gentibus omnibus velut conſenſu receptam, quærerent. Inde multiplex de Judaicis religionibus opinionum error apud gentes inolevit, tam pertinaciter, ut etiam, vulgatis per Chriſtianorum incrementa Judæorum ſacris, Plutarchus, tam diligens abſtruſorum inquiſitor, in clariſſima luce cæcutiret, *Liberum Patrem a Judæis coli* multis argumentis ineptiſſime diſputans. Abſurda perſuaſio inde primum orta, quod ſacerdotes Judæi tibia tympaniſque concinebant, hederaque vinciebantur: & ante omnia, quod reperta in templo vitis aurea fuiſſet.

LXVII. Pulcherrimum id opus, quingentis æſtimatum talentis, ſive Ariſtobuli donum, ſive ſuas e templo manubias Romam deportante Pompejo, poſtea in Capitolini Jovis fano ſtetit, Alexandri nomen inſcriptum habens, Judæorum regis. In templo præter candelabrum inſigne, menſamque & vaſa aurea, magna vis odorum reperta, ſacræque pecuniæ ad duo millia talentûm. quibus omnibus abſtinuit Pompejus: alteroque poſt captum templum die, repurgari locum ab æditVuis, ſolitoque ritu inſtaurari ſa-

§ LXV. Appian. Joſeph. Plut. in Pomp. c. 66. § LXVI. Joſeph. Plut. Cic. pro Muræn. c. 16. Hegeſipp. 1, 16. Oroſ. 6, 6. Diodor. l. 37.

era voluit. Juſſo deinde regnare Hyrcano, præcipuos belli auctores, in quibus & Abſalomus fuit, Ariſtobuli ſocer, ſecuri percuſſit: Fauſtum ceteroſque virtutis cauſa donavit: Hieroſolyma, dirutis oppidi mœnibus, Romanis ſtipendiaria fecit, procuratore impoſito Antipatro.

LXVIII. Judæorum deinde gentem veteres intra terminos compeſcens, quos ab Syria populos urbeſque ſuperioribus annis avulſerant, ademit. Gadara, quod oppidum paulo ante dirutum ab ipſis fuerat, inſtauravit, in Demetrii gratiam liberti ſui; cujus tanta erat potentia apud patronum, ut, *ſæpe ad convivas excipiendos diſcurrente Pompejo, ipſe accubuiſſe* memoretur. Unde & apud alios ei adeo nimius honor, ut, quantum Catonem accipere puduiſſet, homo libertinus admitteret. Ajunt, *per abſentiam Pompeji Catonem ad Antiochiam viſendam profectum, cum ante portam virorum agmen cum veſtibus albis, & propter viam hinc quidem adultos, inde impuberes ſtare vidiſſet, honore nimio offenſum cœpiſſe ſtomachari: cum acceſſerit ad eum dux Pompæ, coronatus & virgam tenens, interrogans*, ubi Demetrium reliquiſſent? *& anne cito eſſet affuturus. Ibi amicis Catonis effuſe ridentibus, Catonem hæc tantum effatum*, o miſeram civitatem! *nec alio reſponſo dato, præteriiſſe.*

LXIX. Atque hoc idem tanto poſt tempore Julianus imperator Antiochenſium poſteris objecit. Hujus igitur Demetrii patriam liberam eſſe juſſit Pompejus; & præterea in mediterraneis Hippam, Scythopolin, Pellam, Dium, Samariam, Mariſſamque & Azotum, & Jamniam, & Arethuſam Sampſicerami Arabum phylarchi caſtellum, prioribus cultoribus reſtituit. ad mare vero Gazam, Joppen, Dora, Stratoniſque turrim, quæ poſt *Cæſaria* fuit, poteſtate Judæorum liberatas ſuis legibus reddidit. His ita geſtis, M. Scauro quæſtori ſuo duas legiones reliquit, ut Syriam, qua Ægypto, & Euphrate terminatur, obtineret: ipſe in Ciliciam diſceſſit, vinctum abducens Ariſtobulum cum duobus filiis, filiabuſque totidem; quorum e numero paulo

§ LXVII. Plut. Strab. l. 16. § LXVIII. Joſeph. Hegeſipp.

poſt major fratrum Alexander, in itinere parum diligenter aſſervatus effugit.

LXX. Feſtinabat enim Pompejus, ut, rebus Orientis conſtitutis, Romam recurreret. Idcirco celeriter pertranſitis, quæ Ciliciam & Pontum interjacent, provinciis, cum Amiſum veniſſet, regios ibi liberos, qui capti interea fuerant, & ab Pharnace munera reperit, cum cadavere Mithridatis, quod muria conditum parricida Pharnaces miſerat. Pompejus, mortuo Sinopen amandato, ut ſepulcro majorum inferretur, ſumtu inſuper ad regii ſplendoris exſequias liberaliter præbito, veſtem, qua uti conſueverat, armorumque elegantiam & pondus eſt admiratus. At vaginam gladii, quam ajunt talentis conſtitiſſe quadringentis, Publius quidam ſuffuratus, clam vendiderat: itemque cidarin miri operis, Cajus Mithridatis collactaneus Fauſto Sullæ. in quos deinde Pharnaces, re comperta, animadvertit.

LXXI. Idem obſides quoque multos Græci barbarique generis miſit ad Pompejum: adductis etiam, qui M'. Aquillium comprehenderant, orans, *ut ſibi aut paternum Ponti regnum, aut ſaltem Boſporanum, quibus finibus Machares tenuiſſet, concederetur.* & Pompejus, illius ſane opera Italiam maximo metu liberatam reputans, *ſocium & amicum* appellatum *regnare in Boſporo* juſſit; exceptis in libertatem Phanagorenſibus, qui defectione ſua primi perculerant Mithridatem, cauſamque præbuerant periculis, quibus ad extremum eſt obrutus. Ab eodem merito Caſtor *ſocius amicuſque populi Romani* appellatus eſt, &, accepta Galatiæ parte, filiam Dejotari regis duxit. unde ſubitus ei domui, nec diuturnus ſplendor.

LXXII. Venerunt deinde præfecti caſtellorum, qui deditionem in adventum Pompeji diſtulerant, ne forte theſauros diriperent, quorum in manus traditi forent, & deinde ratio a ſe repoſceretur. Incredibiles hic reper-

§ LXIX. Hegeſipp. Eutrop. Joſeph. Liv. Epit. § LXX. Tacit. hiſt. 5, 41. Max. Tyr. diſſ. 38. § LXXI. Plut. Tacit. Joſeph. antiq. 14, 5.

tæ opes: quamquam diuturno & infelici bello maximam vim pecuniæ Mithridates abſumſerat. Talaura præcipue referta omnis generis opulentia, quæſtorem, dum inventa percenſet, ad dies tringinta attinuerunt. Duo inde millia poculorum ex onyche Romani ſuſtulerunt, cum multis phialis, ſellis lectis, equorum etiam phaleris aureis gemmatiſque. Hæc partim *a Dario Hyſtaſpis filio perveniſſe ad ultimum Mithridatem* ferebantur: pars cum Alexandro filio a Cleopatra in templo Æſculapii depoſita, tradentibus Cois, facta illius erant: nec pauca ipſe paraverat, elegantioris inſtrumenti percupidus.

LXXIII. Dum ad hunc modum res Romana, tabidæ meretricis inſtar, inſigni ſplendore & opulento cultu foris eniteſcit; peſte intima propemodum vitalia exedente, in id periculum adducta eſt, ut parum abeſſet, quin, omnibus a ſe ſubactis conculcatiſque urbibus, haberi deberet infelicior. Architectus ejus fraudis Catilina erat, cujus tum maxime, conſularibus inſtantibus comitiis, conjuratio erumpebat. Nam Catilina omni contentione pugnabat, ut prius deſignaretur, quam venire Pompejus in Italiam poſſet, cujus unius vires virtutemque maxime metuebat. Idcirco contracto conſciorum concilio, cum Sullani milites, ſpe novæ prædæ, quia veteres rapinas luxu & libidinibus diſſipaverant, conjurationi faventes, ei totam, in qua plurimum poterant, Hetruriam partibus adjuncturi viderentur; conſilium ceperunt Ciceronem inter ipſa comitia trucidandi. hoc ſubmoto, cetera facilius ſucceſſura.

LXXIV. Hæc primo per literas, incertum unde datas, ſunt cognita, quæ erant ad M. Craſſum alioſque pari nobilitate ſcriptæ: quas ad Ciceronem Craſſus ipſe cum M. Marcello & Metello Scipione detulit. Ob eam rem comitiorum dies, quæ ſuberat, agente Cicerone dilata eſt, ut de his rebus conſuli ſenatus poſſet. Poſtridie Catilinam in-

§ LXXII. Joſeph. de bell. Jud. 1, 5, & antiq. 14, 8. Cic. pro Flacc. c. 28. Diodor. l. 37. Appian. Syriac. Sulpic. Sever. § LXXIII. Joſeph. Hegeſipp. Plut. in Pomp. c. 66, & in Cat. c. 17. Strab.

terrogavit in curia conſul, *quid de illa cauſa diceret?* atque ille aperte reſpondit: *cum duo ſint reipublicæ corpora, debile alterum, infirmo capite, alterum ſine capite prævalidum, huic ſe vivo caput non eſſe defuturum.* Tum ergo *tumultum eſſe* decretum eſt ab ſenatu, & *in auctores inquiſitio* juſſa. Conſul, ut metum & periculum cives animum avderterent, diſſuta de induſtria tunica, loricæ oſtendit particulam. Igitur ad præſidium ejus valida ſe aggregante manu, comitia ſine tumultu peracta, D. Silanus & L. Muræna deſignati. Sub hoc demum tempus dilatum inimicorum calumnia triumphum L. Lucullus de Mithridate & Tigrane regibus duxit: quæ ipſa res gloriam ejus miſeratione injuriæ augebat.

LXXV. Pompa uti minime prolixa, ita delecto apparatu ſpectabilis fuit. Armis machiniſque hoſtilibus circum Flaminium exornaverat. in triumpho paucos cataphractos duxit, decem currus falcatos, amicos duceſque regios ſexaginta. Naves quoque roſtratæ centum decem translatæ. Præterea Mithridatis effigies ex auro ſenum pedum, & diſtinctus gemmis clypeus. Fercula viginti vaſorum argenteorum: duo & triginta poculorum, armorumve, aut nummorum ex auro. Lectos etiam aureos octo muli tranſtulerunt, & alii ſex & quinquaginta argentum infectum, alii centum & ſeptem ſignati paulo minus vicies ſepties centena millia drachmarum. Præferebantur & in tabulis ſummæ, quas Pompejo ad bellum piraticum, deinde quæſtoribus ærarii dederat: adſcriptum etiam erat, *nongenas quinquagenas drachmas militibus diviſiſſe.*

LXXVI. Inde ſplendidum epulum populo dedit, in foro & per vicos tricliniis ſtratis: vinique Græci congiario diviſit millia cadûm amplius centum. Statuas permultas in publico poſuit ex manubiis, in quibus eximiæ artis Hercules fuit in fatali tunica ſuprema ſentiens, & Coloſſus Apollinis triginta cubitorum, centum quinquaginta ta-

§ LXXIV. Appian. Joſeph. Plut. in Pomp. § LXXV. Diodor. Plut. Appian, Mithrid. Strab. l. 12. Cic. pro Dejotar. c. 11.

lentis factus, quem ex Apolloniatarum Ponticorum insulis advexerat.

LXXVII. Hic finis publicorum operum Lucullo fuit: postea, sive gloriæ opumque satis adeptum ratus, sive nequidquam applicari medicamenta desperatis patriæ morbis; abjecta semel rerum aliarum cura, in otio & luxu vixit: profusæ in ædificiis conviviisque luxuriæ, quæ mox in immensum crevit, primus auctor. quæ ob injectas moles mari, & vicissim exciso ad Neapolim monte, mare admissum, Magnus Pompejus haud infacete *Xerxem togatum* appellavit. Atque ea res etiam incitamento conjuratis fuit, deplorante suam suorumque paupertatem Catilina, dum alii sursum deorsumque vexando opes suas, vincere tamen & consumere nequirent.

LXXVIII. Sed augente horum amentia, simul augeri consulis & Patrum vigiliæ cœperunt. Jam senatusconsultum factum erat ultimæ necessitatis: *darent operam consules, ne quid detrimenti respublica pateretur.* Post paucos deinde dies L. Senius senator literas in senatu recitavit, Fæsulis allatas, in quibus scriptum erat, *C. Manlium, qui sub Sulla duxisset ordines, bellatorem impigrum, postquam male partas divitias pejus etiam decoxisset, ante diem octavum Kalendas Novembres arma cepisse cum magna multitudine.* Trepidis inde vulgo omnibus, ut solet in tali re, prodigia nuntiabantur. ingenti motu quassata tellus, Spoletumque totum concussum erat, & quædam corruerant. crebra fulmina ceciderant, quibus decussa pleraque, & Varguntejus Pompejis sereno cœlo exanimatus fuerat. Trabs ardens ab occasu ad cœlum ferri visa: multisque locis spectra hominum apparuerant.

LXXIX. Erant &, qui *salutis augurium rite factum* negarent, *quod eo tempore infaustæ aves visæ dicebantur.* Nonnullos Claudius augur moverat, consuli *bellum domesticum*

§ LXXVI. Appian. LXXVII. Plut. Flor. 4, 1. § LXXVIII. Salluft. Catilin. c. ` . Appian. civil. l. 2. Plut. in Crass. c. 24. Diodor. Cic. pro Muræn. c. 24.

triste ac turbulentum prædicendo. Itaque certa incerta rumoribus adaugentes, *conventus factos*, *arma comportata*, *servile bellum in Apulia & Capuæ motum* loquebantur. Multa ob has res decreta in senatu facta. *Q. Marcius Rex*, *Q. Metellus Creticus*, qui duo imperatores adhuc ad urbem erant, impediti ab adversariis, ne triumpharent, *ille Fæsulas*, *Metellus in Apuliam ire* jussi. Prætores Q. Pompejus Rufus Capuam, Q. Metellus Celer in Picenum missi, cum mandatis, *uti pro tempore atque periculo exercitum compararent.*

LXXX. *Gladiatoriæ familiæ Capuam, & in cetera municipia, pro cujusque opibus distribui, per totam urbem minores magistratus vigilias agere* jussi. *Conjurationis indicibus præmia* proposita: *servo libertas & centena sestertia, libero impunitas & sestertia ducenta.* Post hæc per aliquot dies, Catilina nihil auso moliri, tranquillæ res videri multis cœperunt, ut jam *Ciceronis calumniam* incusarent. Sed Hetrusci motus cito fidem fecerunt veri: & Catilinam L. Paullus lege Plautia de vi postulavit.

LXXXI. Atque ille conscientiam dissimulans, *vitandæ suspicionis causa apud M. Lepidum habitare velle* dixit, Paulli fratrem. nec receptus, venit ad Ciceronem, deinde ad Q. Metellum prætorem, & repudiatus ubique, M. Marcello custodiendum se tradidit. Postea cum in senatum venire ausus esset, qui tum in Jovis Statoris habebatur, & omnes subsellia, ad quæ sedendi gratia iste accesserat, vacua relinquerent, in aliam partem digressi; Cicero, sive præsentiam ejus timens, sive ira commotus, orationem in præsentem reum habuit, quam adhuc legimus, *excedere* jubens *urbe*, *quam exitio destinasset. nam referre bonorum civium*, *ut inter se & hostem patriæ murus intersit.*

LXXXII. Ille, demisso vultu rogatis Patribus, *ne temere de se crederent*, *clarissimis majoribus orto*, deflexit ad convicia, *Ciceronem inquilinum urbis* appellando. Plura deinde maledicta ingerenti cum omnes obstreperent, *hostem atque par-*

LXXIX. Plut. Cic. pro Muræn. c. 18, & Acad. quæst. I. 4. § LXXX. Plut. in Lucull. c. 77. § LXXXI. Plin. 14, 14 & 34, 7.

ricidam vocando; furenti ſimilis, *quandoquidem*, inquit, *inimicorum conſpiratione præceps agor, incendium meum ruina reſtinguam.* Proxima deinde nocte cum trecentis armatis egreſſus urbe, pleriſque conſularibus, præterea optimo cuique ſcribit ex itinere, *Maſſiliam ſe in exſilium proficiſci, ne, ſi reſiſteret inimicorum calumniis, periculum inde reipublicæ oriretur.*

LXXXIII. Interim cum præcipuis ſodalium ita comparaverat, ut, *quamprimum ſe Fæſulas perveniſſe cognoſſent, Lentulus atque Cethegus cum ſicis domum Ciceronis irent, propter dignitatem minime excludendi; & ſpecie ſecretioris colloquii ſeductum confoderent; L. Beſtia* (is tribunatum plebis erat initurus) *ſubito concione vocata, Ciceronem accuſaret, meticuloſum hominem, & ſui timoris implentem credulos. proxima deinde nocte, duodecim locis urbs incenderetur.* ei negotio præter jam dictos L. Caſſius, P. Gabinius Capito, L. Statilius erant præfuturi.

LXXXIV. Hæc vigilantiſſimi conſulis cura in irritum omnia reciderunt. Is in forum progreſſus, Catilinæ fugam & conſilia expoſuit populo, ita moderans, ut negligentibus extrema omnia metuenda, intentis optimam ſpem oſtenderet: neque falli eos pateretur ficta Catilinæ modeſtia, quem *exſilii cauſa ſolum vertiſſe* multi, literis ejus decepti, aut ſtudio partium dictitabant. ſed paucos poſt dies epiſtolam ejus in ſenatu Q. Catulus recitavit hoc exemplo:

LXXXV. *L. Catilina Q. Catulo ſalutem. Egregia tua fides, re cognita, grata mihi, magnis in meis periculis, fiduciam commendationi meæ tribuit. quamobrem defenſionem in conſilio novo non ſtatui parare: ſatisfactionem ex nulla conſcientia de culpa proponere decrevi: quam medius fidius veram licet cognoſcas. Injuriis contumeliiſque concitatus, quod fructu laboris induſtriæque meæ privatus, ſtatum dignitatis non obtinebam, publicam miſerorum cauſam pro mea conſuetudine ſuſcepi. non quin æs alienum meis nominibus ex poſſeſſionibus ſolvere poſ-*

§ LXXXII. Nic. Damaſcen. Vellej. 2, 33. § LXXXIII. Salluſt. Catilin. c. 20. Plin. 9, 54. § LXXXIV. Diodor. Salluſt.

ſem, cum & alienis nominibus liberalitas Oreſtillæ ſuis filiæque copiis perſolveret; ſed quod non dignos honore homines honeſtos videbam, meque falſa ſuſpicione alienatum eſſe, ſentiebam, hoc nomine ſatis honeſtas pro meo caſu ſpes reliquæ dignitatis conſervandæ ſum ſecutus. Plura cum ſcribere vellem, nuntiatum eſt, vim mihi parari. nunc Oreſtillam tibi commendo, tuæque fidei trado: eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. aveto.

LXXXVI. Inter hæc ipſe, cum aliquot dies apud C. Flaminium Flammam in agro Reatino exegiſſet, vicinitate, quam per emiſſarios ſuos antea ſollicitaverat, armanda; ſumtis faſcibus lictoribuſque, ſigniſque explicatis, ad paratas a Manlio copias contendit: liberis omnibus (adhuc enim ſervitia repudiabat) ad ſocietatem armorum vocatis. Hæc ubi Romæ comperta ſunt, ſenatus veſtem mutat: Catilinam & Manlium hoſtes judicat: ceteræ multitudini *diem* ſtatuit, *ante quam ſine fraude liceret ab armis diſcedere, præterquam rerum capitalium condemnatis.* præterea decernit, *uti conſules delectum habeant: Antonius cum exercitu Catilinam perſequi maturet, Cicero urbi præſidio ſit.* qui providus futuri provinciam Galliam, ſenatus auctoritate, exercitu & pecunia inſtructam & ornatam, quod ita reipublicæ ferebant tempora, in concione, licet reclamante populo Romano, depoſuerat.

LXXXVII. Gallia, ne Catilinæ pateret, ipſo maxime Cicerone annitente, Q. Metello Celeri, qui in Piceno exercitum habebat, commiſſa eſt. Cicero, qui ante etiam contra Catilinæ audaciam clientium amicorumque præſidiis diſſimulanter ſe muniverat, tum vero palam cuſtodiam circum ſe habuit equitum Romanorum maxime. quod nomen, ipſe equeſtri genere ortus, ſic in conſulatu ſtabilivit extulitque, ut ab eo tempore tertium hoc in republica corpus cum ſenatu populoque Romano haberi cœperit. Cum inter hæc a Ser. Sulpicio competitore ſuo L. Muræna

§ LXXXV. Appian. Cic. Catilin. 1, 3. Salluſt. Diodor. Jul. Obſeq. § LXXXVI. Plut. Diodor. Cic. de divin. 1, 47. Salluſt.

consul designatus legibus ambitus interrogaretur, Cicerone defendente est absolutus; quod nemo judicum sibi de ambitu audiendum esse putaret, quia, gerente bellum Catilina, sciebant Kalendis Januariis duos in republica consules esse oportere.

LXXXVIII. Dixerat enim Cato in reum, vir nullius rei, quam legum & æqui, studiosior. Is, cum in petendo non obscure vidisset largitionem versari, in senatu dixerat, *accusaturum se, quicunque pecuniam dedisset*: unum excipiens Silanum, quod is in matrimonio Serviliam habebat, Catonis sororem. Ceterum quo tempore Catilina bellum orsus est, magnum severitatis documentum A. Fulvius senator dedit, filium necando, quem ad Catilinam euntem e medio itinere retraxerat: præfatus, *non se Catilinæ adversus patriam, sed patriæ adversus Catilinam, genuisse.* Ceterum Ciceronis in urbe retinendi consilium salubre reipublicæ fuit. P. enim Lentulus, ceterique conjuratorum principes non cessabant de Catilinæ præcepto adjungere, quoscunque novis rebus idoneos judicassent.

LXXXIX. Idcirco cum forte duo legati Allobrogum venissent, *de magistratuum Romanorum injuriis* questum; per P. Umbrenum, qui negotiatus in Gallia fuerat, sollicitantur. Neque parum commoti sunt feroces animi, cum *spes libertatis, & ampla alia præmia* ostenderentur. Tandem incerta certioribus posthabendo, Q. Fabium Sangam, quod civitas in tutela Fabiorum erat, adeunt, eique rem totam aperiunt. ab hoc Cicero edocetur. vocantur legati. veniunt cum Muræna consule designato, magnisque promissis inducuntur, *ut, studio conjurationis diligenter simulato, id agant, uti quam certissima coarguendorum noxiorum argumenta indipiscantur.* Interea non in urbe solum, sed per Italiam magni motus erant, ceterum festinatione & amentia conjuratorum fere innoxii: quorum e numero multos Metellus Celer in Piceno, in citeriore Gallia C. Muræna, consulis de-

§ LXXXVIII. Diodor. Salluſt. Cic. in Vatin. c. 10, & Catilin. 1, 8.

ſignati frater, qui ei provinciæ præerat, ex ſenatuſconſulto in vincula conjecerunt. Sed in urbe cum a. d. IX Kal. Octobres ſenatus ob inſtantia pericula vocatus eſſet, novæ ſollicitudinum cauſæ pleroſque terruerunt. P. Nigidius Figulus, quo amico & conſiliario intimo conſul utebatur, audito, C. Octavium *uxoris ſuæ puerperium* excuſare, *quod in curiam tardius veniſſet;* exclamavit, *Dominum nobis genuiſti.* Ea Figuli exiſtimatio Romæ erat, ut inter doctiſſimos haberetur: mathematicarum autem rerum peritia ſic excellebat, ut prohibitis artibus crederetur uti.

XC. Eo majorem in animis Patrum timorem ea vox peperit, præcipue quia paucos ante menſes conſtanter jactatum fuerat, *naturam regem orbi terrarum parturire.* idemque Sibyllæ carminibus comprehenſum dicebatur. præterea paſſim etiam, extremis ab oris, in eum ſenſum oracula afferebantur. *Ob eas cauſas, maxime quod Romæ etiam factum prodigium eſſet, ſenatum exterritum cenſuiſſe, ne quis illo anno tolleretur; ſuppreſſumque fuiſſe ſenatuſconſultum per eos, qui gravidas uxores habebant*, Julius Marathus ſcripſit, Auguſti libertus. nam ad Auguſtum hæc poſtea tracta ſunt, cujus ille, quem diximus, natalis M. Tullii conſulatum illuſtravit.

XCI. Sed tum quidem ad propiora pericula prævertendum ſenatui fuit. Lentulus & ceteri enſes, ſulphur, ſtupam *in domum Cethegi clam comportari* juſſerant: urbem in centum deſcripſerant partes, quas totidem perditis hominibus aſſignarent ſortito, ut multis ſimul locis incenderetur: paratique erant, qui aquæductus obſtruerent, & aquam petentes trucidarent: cetera quoque, ut ſupra eſt expoſitum, adminiſtrarentur, & filii familias, quorum multi ex nobilitate inter conjuratos erant, patres ſuos, feminæ maritos occiderent. tantummodo liberis Pompeji parcere Lentulus decreverat, quos adverſus iram hominis potentiſſimi, qui paulo poſt affuturus dicebatur, haberet obſides. Inter il-

§ LXXXIX. Plut. Cic. Catilin. 1, 5, & in Piſon. c. 11. Idem ad Attic. 2, 11. Salluſt. Appian. civil. l. 2. Val. Max. 9, 11.
§ XC. Cic. Catilin. 2, 7. Salluſt.

lum tumultum, cæde & incendio perculsis omnibus, ad Catilinam debebant erumpere.

XCII. Sed ceterorum cunctationem Cethegus sæpe increpabat, præfervido ingenio, promtusque manu, & ad quodlibet facinus præsentis audaciæ. nam Lentulus & ceteri rem in Saturnalia proferebant. Jam Allobroges ex mandato Ciceronis cum conjuratis egerant. ab iis ad Catilinam cum Tito quodam Volturcio Crotoniense mittuntur. Eidem literas dat perferendas Lentulus, hoc exemplo: *Qui sim, ex eo, quem ad te misi, cognosces. cura, ut vir sis; & cogita, quem in locum sis progressus; & vide, quid jam tibi sit necesse. cura, omnium tibi auxilia adjungas, etiam infimorum.* Ad hoc mandata verbis dat, *ne quod genus auxiliorum in hac necessitate spernat: neve cunctetur, paratis in urbe omnibus, propius accedere.*

XCIII. His ita constitutis, cum noctu per pontem Milvium proficiscerentur, excepti sunt insidiis, quas ibi consulis jussu C. Pontinius, L. Valerius Flaccus prætores collocaverant. Ita his comprehensis, consul summo mane *vocari ad se statim Gabinium, Lentulum, Cethegum, Statilium* jubet; *itemque Cæparium Terracinensem*, qui in Apuliam ad sollicitandos pastores proficiscebatur. Reliqui venerunt. Cæparius, indicio cognito, ex urbe profugit. Consul, senatu in ædem Concordiæ vocato, *conjuratos cum custodibus adduci* jubet: Lentulum (quia prætor iterum erat, post consulatum senatu motus, deinde ordine recuperato) manu tenens eodem ascendit. Ibi D. Silanus consul designatus dixit, *ex Cethego nonnullos audisse, fore, ut brevi consules tres, cum prætoribus quatuor, occidantur.* Similia C. Piso vir consularis afferebat. Interea C. Sulpicius, quem consul domum Cethegi miserat, redit, *magnam*que *vim ibi telorum armorumque, plurimasque sicas & gladios recens exacutos, reperisse* nuntiat.

§ XCI. Plut. Cic. in Pison. c. 12. Idem Catilin. 2, 3, & famil. 5, 2. Diodor. Sallust. § XCII. Plin. 23, 2. Quinctilian. 6, 1. Ascon. in tog. cand. § XCIII. Cic. pro Flacc. c. 31, & pro Muræn. c. 11 & 37. Plut. in Cat. c. 38.

XCIV. Poſtremo Volturcius, accepta fide publica, & poſt hunc Allobroges, omnia aperiunt. Auctores ſceleris tot indiciis, teſtibus, literis, ſua confeſſione, vultu denique ipſo, geſtu, colore, convincuntur. Lentulum diſſimulantem ſermonibus etiam, quos habere ſolitus erat, Allobroges coarguebant, quærentes ab eo, *nihilne ſecum eſſet de fatis Sibyllinis locutus?* Nam ex libris earum & haruſpicum reſponſis, *regnum Romæ tribus Corneliis portendi* confirmaverat: *ante ſe Cinnam & Sullam fuiſſe; ſe tertium, quem neceſſe eſſet urbe potiri. præterea eſſe annum ab incendio Capitolii viceſimum, & poſt Veſtalium abſolutionem decimum, quem ſæpe prædixiſſent haruſpices bello civili cruentum fore.* Idcirco ſenatus Lentulum, abdicato magiſtratu, itemque ceteros, in libera cuſtodia habendos cum cenſuiſſet, Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæſari, Gabinius M. Craſſo, Cæparius, qui retractus ex fuga fuerat, Cn. Terentio ſenatori traduntur.

XCV. Supplicatio etiam nomine Ciceronis decreta, qui honor nemini ante eum togato contigerat, his verbis: *quod urbem incendiis, cæde cives, Italiam bello liberaſſet.* Cum inter hæc agenda præteriſſet dies, obſcuro jam conſul, quid actum eſſet, populo expoſuit, cujus magna pars paulo ante bello faverat. Tunc autem, ſubito commutata mente, Ciceronem ad cœlum tollebant laudibus, incendium maxime deteſtati, quod ſibi inprimis calamitoſum fore non dubitabant. Forte eodem die, eademque hora diei, qua per forum conjurati in ædem Concordiæ ducebantur, Jovis ſimulacrum ad ortum ſolis, in conſpectu curiæ forique, altioribus, quam antea, columnis impoſitum eſt; cum bienio ante locatum, neque tamen ob tarditatem operis ſtatutum ad eam diem eſſet. Igitur quod eodem tempore patefacta eſt conſpiratio, quod *futurum eo ſigno ſic poſito* ha-

§ XCIV. Salluſt. Plut. Val. Max. 5, 8. Appian. Cic. Catilin. 3, 2. Idem pro Fontej. c. 12, & pro dom. c. 52.

ruſpices reſponderant, non ſine numine Deorum tantis periculis ereptam eſſe civitatem, crediderunt.

XCVI. Poſtridie, cum iterum ſenatus haberetur, introductus a conſule P. Tarquitius, qui profeſſus indicium fuerat, Craſſum inter conjuratos nominavit, nobilitate, divitiis, potentiaque ſumma hominem. Conclamant ſenatores, *falſum indicium eſſe*, *deque ea re* poſtulant *ut referatur*: pars ita ſentientes; alii, quod periculoſum putabant, potentiſſimum virum vel vero crimine præcipitem agi; multi privatim obnoxii. Igitur, conſulente Cicerone, frequens ſenatus decrevit, *indicium falſum* videri. Quidam exiſtimabant, *machinatorem ejus indicii P. Antronium fuiſſe*, *quo Craſſi potentia reliquis præſidio eſſet*: alii Ciceronis dolum, *ut Craſſus a ſuſcipiendo improborum patrocinio, quod ipſi frequens erat, abſterreretur. Ipſum utique Craſſum querentem audiviſſe* Salluſtius ſcribit, *tantam illam contumeliam ſibi a Cicerone impoſitam*: ſemperque poſtea fuit ab eo alienior.

XCVII. Cæſarem quoque nominari per Allobrogas, aut alium indicem, Q. Catulus, & C. Piſo vehementer optarunt; ſed nec prece, nec pretio perſuaderi Ciceroni potuit, ut pateretur. Cum utroque graves inimicitias Cæſar alebat: Piſonem oppugnaverat modo in judicio, propter Transpadani cujuſdam injuſtum ſupplicium, quo tamen judicio Piſo eſt, defendente conſule Cicerone, abſolutus: Q. Catulus extrema ætate, maximis honoribus uſus, victum ſe a Cæſare in petitione pontificatus impatientiſſime ferebat. Nuper enim Q. Metello Pio mortuo, cum pontificis maximi vacaret locus, T. Labienus legem tulerat, *ut, abrogata lege Cornelia, & revocata Domitia, populus ſacerdotia mandaret.* Fiebat hoc in Cæſaris gratiam, quem ita fovebat populus, ut nihil non ad demerendum eum facturus videretur.

XCVIII. Itaque licet duo ſummi viri, Q. Catulus, P.

§ XCV. Plut. Salluſt. Cic. pro Muræn. c. 41. Sueton. in Aug. c. 5. § XCVI. Sueton. in Aug. Agell. 15, 14. Diodor. § XCVII. Sueton. in Aug. Vellej. 2, 36. Plut.

Servilius Isauricus peterent, Cæsar nihil territus, se ostendit competitorem. Et *Catulus*, quanto major annis ac dignitate erat, impensius timens repulsam, *per certos homines egisse cum Cæsare* dicebatur, *magna ostensa mercede, ut a petitione desisteret.* Ille contra, *longe majorem se impensam facturum in comitia*, declaravit. Nec verbis abfuit fides; tantaque largitione est usus, ut matri, descendentem ad comitia cum lacrimis osculanti, magnitudinem æris alieni reputando, dixerit: *hodie, mater, aut pontificem habebis filium, aut exsulem.* Ideoque duos tam potentes viros ita superavit, ut plura in eorum tribubus suffragia, quam uterque in omnibus ferret. Piso igitur & Catulus, his odiorum causis, cum impellere consulem nequivissent, circumeundo tamen, & velut ex Volturcio aut Allobrogibus audita differendo, tantum illi invidiæ conflarunt, ut equites Romani quidam ex eo numero, qui circum Concordiæ ædem armatus stabat, tanquam hosti publico gladiis minitarentur.

XCIX. Ibi Curio dicitur eum texisse toga sua, & consul, intuentibus in eum equitibus, abnuisse cædem: sive credebat innocentem; sive ille potentiam hominis metuebat, ne causa hujus & ceterorum mixta, potius illos ob Cæsarem servaret populus, quam cum illis interire Cæsarem pateretur. Territus tamen Cæsar, an ut invidiam conflaret inimicis, in reliquum anni tempus curia abstinuit. Inter hæc liberti & clientes conjuratorum, servitia & fæcem vulgi commovebant, ut vi Lentulum & ceteros eriperent. Qua re cognita, consul, cujus diligentiam nihil effugiebat, noctu Capitolium forumque præsidiis occupat; ipse in domo cujusdam amici præsentia insomnis ac sollicitus animo volvebat. Nam suam domum intrare religione vetabatur, quod ibi tum Terentia uxor cum Vestalibus sacrum Bonæ Deæ celebrabat. Detecta conjuratione lætabatur: sed nobilissimi deprehensi cives angebant, si

§ XCVIII. Plut. Sallust. Cic. Catilin. 3, 4, & pro Flacc. c. 40. Flor. 4, 1. Diodor. l. 37.

tollerentur, invidiam ſibi, ſin viverent, reipublicæ periculum allaturi.

C. Sub ortam lucem (Nonæ Decembres erant) confirmatus prodigio, & nuntio Veſtalium *inſiſtere* jubentium *conſiliis, magnum ei lumen ad gloriam præferentibus, quod domi ejus inter ſacrificandum ex favilla & cinere luculenta flamma proruperat;* populum ſacramento per prætores adigit, *ubi militibus opus eſſet, arma capturum:* ipſe convocato ſenatu refert, *quid de iis fieri placeat, qui eſſent in cuſtodias traditi.* Tum Decimus Junius Silanus conſul deſignatus (hi enim ferme ſententiam primi rogabantur) *de illis, & præterea de L. Caſſio, P. Umbreno, P. Fulvio, Q. Annio, cum deprehenſi forent, ſupplicium ſumendum cenſuit.* Aſſentientibus aliis, Ti. Nero *debellandum antea Catilinam* dixit *videri; ceteros haberi in cuſtodia, præſidiis additis, donec iterum ea de re referatur.*

CI. Ubi ventum ad Cæſarem eſt, qui tum erat prætor deſignatus, *mortem a Diis immortalibus ſupplicii cauſa conſtitutam* negans, *ſed potius portum quendam miſeriarum, & quietem laborum eſſe; vinculis, eiſque ſempiternis, coercendos* decrevit, *bona publicanda, ipſos in municipiis, quæ Cicero conſul probaſſet, habendos: neu quis de iis poſtea ad ſenatum referret, neve cum populo ageret: municipibus, ſi quis eorum vincula rupiſſet, atroces pœnæ præſtituerentur. ſic effugi invidiam, ne quis civis indicta cauſa necatus videatur; reos interea gravius plecti, quam ſi ſupplicium paterentur.*

CII. Adeo commoverat animos tam facundia orationis, quam potentia viri, ut non modo ceteri deinceps eam ſententiam ſequerentur, ſed qui ſententiam prius dixerant, & ipſe ante omnes Silanus, retractarent, quæ cenſuerant, aut interpretatione mollirent; cum poſt orationem inſignem, a conſule interpoſitam, pæne inter ultimos (adoleſcens enim adhuc, & tribunus plebis deſignatus erat) ſententiam M. Cato rogatus, ita & Silani perſtrinxit incon-

§ XCIX. Vellej. 2, 34. Plut. Cic. Salluſt. § C. Cic. Salluſt. Plut. Appian. civil. l. 2. § CI. Cic. in Piſon. c. 3. Quinctilian. 2, 16.

ſtantiam, & Cæſarem ſuſpicionibus & invidia obruit, ut in ejus ſententiam, *ſumendum de conjuratis ſupplicium*, decerneretur.

CIII. *Etiam bona publicari* volebant plerique: ſed Cæſar, *indignum eſſe* teſtatus, *id unum ex ſententia ſua retineri, quod erat aſperrimum* (nec enim alii hoc cenſuerant) repugnavit; illiſque non deſiſtentibus, appellavit tribunos. cum neque tribuni intercederent; conſul ſponte ceſſit, eamque ſententiæ partem remiſit. Magnam ea dies Catoni celebritatem attulit, adeo incomparabilem pro republica & honeſto animum attuliſſe viſo, ut major pars ſenatus abeuntem domum proſequeretur. Conſul opperiri noctem, ne quid per eam novaretur, inutile ratus, triumviros capitales *parare, quæ pertineant ad ſupplicium*, jubet: &, præſidiis diſpoſitis, Lentulum e palatio per Sacram viam mediumque forum ipſe ducit.

CIV. Principes ſenatus conſulem ſtipabant: populus, magnitudine rei attonitus, cum horrore & veneratione præteribat. Ut ventum ad carcerem eſt, demiſſo in Tullianum Lentulo, gula laqueo frangitur. idem fit Cethego, Statilio, Gabinio, & Cæpario, quos prætores adduxerant. Conſul, ſpectato ſupplicio, digrediens, cum frequentem adhuc in foro videret turbam, velut noctem effringendi carceris cauſa exſpectantium, alta voce pronuntiavit, *vixerunt.* hoc enim verbo ad mortis evitandum omen veteres utebantur.

CV. Domum deinde jam cœpta nocte redeuntem cum plauſu & lætis acclamationibus deduxit populus; matronis etiam honoris ejus cauſa, ſimulque ſervatorem urbis videndi cupidine, de tectis efferentibus faces. Proſequebantur eum primarii viri, geſtis præclare rebus, & triumphorum ſplendore nobiles: quibus non alius inter eundum ſermo erat, quam, *ſe quidem & ſimiles alios imperium protuliſſe populi Romani; ſervatum populum Romanum cum imperio & imperatoribus, unius Ciceronis opus eſſe. hunc non exercitu,*

§ CII. Plut. Cic. Salluſt. Arnob. § CIII. Salluſt. Plut. in Craſſ. c. 24. Diodor. § CIV. Plut. in Cat. c. 10. Salluſt.

neque vi militum, sed suis consiliis togataque nisum industria, tantum incendium, quo conflagratura opulentissima post homines natos civitas fuerit, quinque admodum noxiorum sanguine restinxisse.

CVI. Neque deinceps aut in rostris, aut in curia minus ei honoris ab optimo quoque delatum est. Cato certe pro concione, deinde Q. Catulus frequentissimo senatu, *parentem patriæ* nominarunt: non, ut postea Cæsares idem vocabulum, & quidquid tribuere adulatio potest, habuerunt; sed integra libertate. L. Gellius vir censorius, *civicam ei coronam deberi* dixit *a republica.* Cum hic bonorum omnium sensus esset, exortus est Q. Metellus Nepos, qui, tum tribunatu recens inito, cum L. Bestia collega, & designato prætore C. Cæsare, Ciceronis acta laceraret.

CVII. Is pridie Kalendas Januarias abeuntem magistratu, verba facere ad populum vetuit; *ei, qui in alios animadvertisset indicta causa, dicendi potestatem fieri non oportere,* dictitans: tantummodo jurare permisit. Tum Cicero, ut insultaret & inimicorum pravitati, non solemne magistratum ejurantium carmen, sed hoc magna voce juravit, *rempublicam atque Romam urbem sua unius opera esse salvam.* Nec indelectatus ea calliditate populus, magna voce & ipse juravit, *vere hoc ab illo juratum esse.* Ea res adversarios ejus momordit vehementer, utque se magis etiam contra eum intenderent, stimulavit.

CVIII. Sed Ciceronis, ut ipse deinde in senatu dixit, *is domum fuit e foro reditus, ut nemo, nisi qui cum illo esset, civium esse in numero videretur.* Nec sane tanto viro nimius haberi honor poterat, cujus consulatui nullum alium omni memoria conferendum reperio. nam ceteri sæpe domi bellive egregiam operam navarunt reipublicæ, sed magnis plerumque præsidiis instructi: hic sibi præcipue innisus, adjutus a paucissimis, oppugnatus a magno au-

§ CV. Cic. pro Flacc. c. 39. Vellej. 2, 43. Sallust. Diodor. § CVI. Sueton. in Cæs. c. 13. Plut. Sallust. § CVII. Appian. civil. l. 2.

dacissimorum hominum agmine, & adhuc amplius latentes adversarios timens, atrocissimam post homines natos, vaferrimamque conjurationem, eruit industria, debilitavit facundia, virtute constantiaque singulari superavit.

§ CVIII. Diodor. l. 37. Cic. familiar. & ad Attic. 1, 13. Plut.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXVIII.

IN LOCUM LIB. CIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI TERTII.

Catilina a C. Antonio proconſule cum exercitu cæſus eſt. P. Clodius accuſatus, quod in habitu muliebri in ſacrarium, in quod virum intrare nefas eſt, intraſſet, & uxorem maximi pontificis ſtupraſſet, abſolutus eſt. C. Pontinius prætor Allobrogas, qui rebellaverant, ad Solonem domuit. P. Clodius ad plebem tranſiit. C. Cæſar Luſitanos ſubegit : eoque conſulatus candidato, & captante rempublicam invadere, conſpiratio inter tres principes civitatis facta eſt, Cn. Pompejum, M. Craſſum, C. Cæſarem. Leges agrariæ a Cæſare conſule cum magna contentione, invito ſenatu, & altero conſule M. Bibulo, latæ ſunt. C. Antonius proconſul in Thracia parum proſpere rem geſſit. M. Cicero, lege a P. Clodio tribuno plebis lata, quod indemnatos cives necaviſſet, in exſilium miſſus eſt. Cæſar, in provinciam Galliam profectus, Helvetios, vagam gentem, domuit : quæ, ſedem quærens, per provinciam Cæſaris Narbonem iter facere volebat. Prætere a ſitum Galliarum continet. Pompejus

de liberis Mithridatis, Tigrane, & Tigranis filio triumphavit: Magnusque a tota concione consalutatus est.

I. TURBULENTUM & atrocem annum excepit D. Junii M. F. Silani, L. Licinii L. F. Murænæ consulatus, sicut periculorum oppressa majori parte tutior, ita reliquo adversus Catilinam bello, & gliscentibus in urbe discordiis, futurorumque exspectatione haud minus laboriosus & minax. Kalendis Januariis, cum senatum novi consules convocassent, Q. Metellus tribunus plebis Ciceronem vellicans, vicissim acriter est ab illo reprehensus. Et C. Cæsar primo præturæ die Q. Catulum de refectione Capitolii ad disquisitionem populi vocavit, promulgata rogatione, qua curatio ea in alium transferretur, ut Catulum honore dedicationis depelleret.

II. Sive enim quædam adhuc, ut ex tanto opere, imperfecta restabant, (& depressæ sub area cellæ plures gradus, paremque fastigio suggestum fieri non erant passæ) sive hoc fingebat Cæsar; id certe agebatur, ut, peculatus præscriptione remoto Catulo, Pompeji nomen operi absoluto præscriberetur. In ea contentione tam contumeliose tractavit primarium virum, ut purgare se volentem ex inferiore loco juberet dicere. Sed optimates, relicto novorum consulum officio, frequentes accurrisse videns ad resistendum, hanc quidem actionem deposuit: Metelli turbulentissimas actiones pertinaciter cœpit defendere, infimæ plebi totum se applicans; quæ res novare cupientibus in omni magna civitate paratissima semper materies fuit.

III. Igitur M. Porcius Cato, minime alias largitor, ut eriperet homini populum, auctor Patribus dividendi in egenos cives frumenti fuit. Ea res licet constaret trecenties sestertium annui sumtus, tamen quietam eo anno rempublicam a formidata Cæsaris prætura præstitit: atque is post aliquot experimenta, cum deseri se a turba videret, reli-

§ I. Cic. famil. 5, 2. § II. Sueton. in Cæs. c. 15. Vellej. 2, 43. Diodor.

quum magiſtratus ſui tempus modeſte & civiliter exegit. Sed hæc paulo poſt referentur, ubi Catilinæ, & copiarum, quas ſecum habebat, exitum tradidero.

IV. Is jam ex omni numero hominum, quos aut ipſe adduxerat, aut coactos repererat a Manlio, duabus expletis legionibus, eventum conſiliorum ſuorum in urbe exſpectabat. Ubi *deprehenſa ea diſturbataque, & principes conjurationis ſupplicio affectos*, didicit, ſimul ob eam rem multis deficientibus, res ſuas quotidie fieri imbecilliores, priuſquam relinqueretur ab omnibus, per montes arduos in agrum Piſtorienſem duxit, fugam in Galliam trans Alpes moliens. Sed, intellecto ejus conſilio, Q. Metellus Celer, caſtris ex agro Piceno propere motis, in radice montium, qua deſcendendum Catilinæ erat, conſedit.

V. Interea & C. Antonius affuit, qui cum magno exercitu ſecutus fugientem fuerat. Ibi Catilina, locorum ingenio, geminiſque hoſtium caſtris clauſus, quamprimum ſtatuit decernere, in Antonium verſus: quamquam ille dignitate præſtabat, majoribuſque & melioribus, quam Metellus, copiis erat inſtructus. Sed quia non alienum a pravis conſiliis noverat, futurum aliquid ſperabat, quo ille ultro victoriæ occaſionem corrumperet. Neque dubitatum eſt, lentius periculoſiuſque futurum bellum fuiſſe, niſi M. Petrejus, & P. Sextius cunctanti Antonio ſtimulos ad rem gerendam admoviſſent.

VI. Quæſtor Antonii Sextius erat; Petrejus legatus, vir mirificio rei militaris uſu, qui amplius annos triginta tribunus, aut præfectus, aut legatus, aut prætor, cum magna gloria in exercitu fuerat. unde ſumma ipſi apud milites auctoritas; ſimul amor, quod noverat pleroſque, & fortia eorum facta ſubinde commemorabat. Is igitur, exploratis omnibus, (nam Antonius pedibus æger, aut ſimulato morbo, prœlio non affuit) ſignum pugnæ propoſuit. Nunquam certatum eſt pertinacius. Catilinæ exercitus, quam-

§ III. Cic. ad Attic. § IV. Cic. Plut. in Cat. c. 56. § V. Liv. Epit. Salluſt. Catilin. c. 56. Appian. civil. l. 2.

quam & viribus impar, cum perire unusquisque prœlio, quam supplicio, mallet, fugæ immemor, vita citius, quam loco, depelli potuit.

VII. Manlius in primo dimicans, post insignem editam pugnam, cecidit. Catilina post expletas boni militis imperatorisque omnes partes, ubi se relictum cum paucis vidit, in confertissimos hostes impetu facto, longe a suis occisus est: ceteri quoque omnes, tria circiter hominum millia, ad unum pugnando interfecti; neque quisquam ingenuus civis aut inter prœliandum, aut in fuga captus est. Ex Antonianis quoque haud paucos pugna tam pertinax absumsit. Antonius ex eo prœlio, licet minore hostium interfecto numero, quam ob quem hic honor dari consueverat, *imperator* & appellatus; triumphum tamen non petiit.

VIII. At Q. Cæcilius Metellus Creticus ex Apulia reversus, ante diem Kalendas Junias triumphans urbem iniit, serius, quam meruerat, ob ejusdem Pompeji invidiam, qua & Luculli fuerat triumphus retardatus. Quin & Panarem Lasthenemque, præcipuos Cretum duces, ne in triumpho currum Metelli præcederent, per quendam tribunum plebis eripuit Pompejus, *suos dedititios esse* causatus. Ceterum in urbe, capite Catilinæ viso, (nam illud certæ securitatis pignus Antonii jussu allatum fuerat) supplicatio decreta, quod alias ex civili bello fieri non solebat: &, sagis positis, ad priorem vestitum civitas rediit.

IX. C. Antonius statim in provinciam suam Macedoniam, reliqui etiam in suas provincias sunt profecti. Galliam cis Alpes Metellus Celer habebat; Transalpina C. Pontinio cessit. Hispaniam C. Cosconius, Q. Pompejus Africam sortiti sunt. L. Valerius Flaccus in Asiam est missus. Reliquiæ deinde conjurationis, cum, ne quiescere possent, metu suppliciorum præcipites agerentur, diversis Italiæ re-

§ VI. Diodor. Cic. pro Sext. c. 5. Sallust. § VII. Appian. civil. l. 2. Flor. Diodor. § VIII. Val. Max. 2, 8. Fragm. Capitol. Sallust. Vellej. 2, 34. Diodor.

gionibus sunt exstinctæ. Præcipui in his Caji Marcelli fuerunt, pater & filius. sed alterum in Pelignis, alterum in Bruttiis, M. Bibulus, Q. Cicero prætores oppresserunt. de his motibus L. Vettii equitis Romani indicio fuerat cognitum: quod ab initio salutare, mox varie corruptum, magnas & ipsum in civitate turbas excitavit.

X. Multi enim affines conjurationi protracti sunt, partimque morte, alii pecunia condemnati, quod tempus ab inimicis Ciceroni postea objectum est, *quasi domi suæ judicia legis Plautiæ exercuisset cum uxore Terentia*: cujus alioquin id erat ingenium, ut cupide se publicis negotiis ingereret. Sed Vettius, cum tabulam senatui exhibuisset, qua *socios Catilinæ* dicebat *contineri*, ex intervallo eam repetiit, plures adscripturus. Enimvero Patres hoc anceps & fraudibus opportunum rati, tabulam, ne forte etiam nomina quorundam expungeret, non reddiderunt: ipsum, si quos præterea indicaturus esset, voce jusserunt edere.

XI. Sic ille, pudore & metu perfusus, pauca addidit nomina. Sed apud Novium Nigrum quæstorem ab eodem Vettio C. Cæsar erat compellatus: quem etiam Q. Curius, cui primo Catilinariæ conjurationis indici, decreta præmia erant, in senatu nominaverat. Id vero intolerabile Cæsari visum. Idcirco *Ciceronem* in senatu testatus, *ad quem ultro quædam de illa conjuratione detulisset*, effecit, ne præmia Curio darentur. Vettium, pignoribus captis, & direpta supellectile, male mulctatum, & pro rostris in concione pæne discerptum, conjecit in carcerem: eodem & quæstorem Novium, quod majorem apud se potestatem compellari passus esset. Ab eodem indicio & per Italiam multa sollicitudo exstitit: dum etiam qui non erant nominati, ne essent, metuunt, aut aliorum suspicione notarentur.

XII. Idcirco senatus, publicata Vettii tabula, securitatem ceteris & quietem præstitit. at qui nominati erant, vocati

§ IX. Vellej. 2, 40. Diodor. Jul. Obseq. § X. Cic. in Vatin. c. 5. § XI. Cic. pro Cœl. c. 30, & pro Flacc. c. 3. Idem ad Attic. 2, 24. Orof. 6, 6. Diodor.

in judicium, & præsentes & absentes condemnati sunt. Nec desinebat Ciceronem accusare Nepos, senatum oblique petens, *cui* negabat *permissum, injussu populi civem occidere.* Ceterum facto senatusconsulto, *ne cui pestilentes & in conjuratione deprehensos necasse fraudi foret;* additoque, *si quis contra hæc periculum cuiquam faxit, eum senatui pro hoste futurum:* ista calumnia citra majorem tumultum conquievit. Illa Metelli ejusdem rogatio maximas turbas dedit, qua *Pompejus una cum exercitu ad constituendam rempublicam* vocabatur. Hoc maxime modo Ciceronis se potentiam infracturos rebantur, uti salutarem reipublicæ, ita novatoribus importunam.

XIII. Metello inter pertinacissimos propugnatores C. Cæsar aderat. Patrum seniores resistebant, & amplissimus quisque maxime. His firmissimum præsidium in animo Catonis erat, qui, jam a principio Metelli provisis consiliis, non alia de causa, quam ut his occurreret, tribunatum petierat. Forte cum amicis quibusdam & librorum supellectile proficiscebatur in Lucaniam, ubi prædia non contemnenda possidebat, cum, jumentorum sarcinarumque & servorum magna multitudine obvia, *Metellum Nepotem in urbem ire* didicit, *tribunatus petendi causa.*

XIV. Idcirco cum paulisper restitisset cogitabundus, præcepit suis *convertere iter.* Mirantibus, qui aderant, *non intelligitis*, inquit, *stoliditatem Metelli, bonis ultro formidabilem, nunc voluntate Pompeji velut amento concitatam, in rempublicam ferri? minime vero hic cessandi locus est, sed aut reprimendus ille mihi, aut pro libertate moriendum.* Nam affinis Pompeji Metellus, omnia ex ipsius nutu facere facturusque videbatur. præterea moribus erat improbis, unde & cognomentum ei *Nepotis*, licet a majoribus acceptum, mire congruebat. Profectus tamen, hortantibus illis, quo intenderat, nec multo post reversus in urbem, petiit tribunatum, & una designatus est.

§ XII. Sallust. in Cic. Plut. in Cic. c. 26. Diodor. Sueton. in Cæs. c. 17. § XIII. Cic. de legg. 3, 3. Sueton. § XIV. Diodor. Plut. in Cat. c. 27.

XV. Hic igitur Metellum in ſenatu compellans, non egit vehementer & illo Catoniano ſpiritu, ſed præter morem lenis, etiam ad preces devolutus, admonuit, *ne familiæ ſuæ decus, quæ ſemper optimarum partium fuiſſet, abjiceret.* At illi, poſtquam rogari ſenſit, crevit animus: Catoniſque domitam libertatem cedere ſibi & ſuccumbere putans, eo prorupit temeritatis, ut *vel invito ſenatu cœpta exſecuturum* diceret. Tum vero mutato oris habitu, & vocem ac orationem a priori manſuetudine ad contentionem & vehementiam revocans, Cato acerrime cum illo diſputavit de republica. poſtremo adjecit, *Pompejum armatum ſe vivo venturum in urbem non eſſe.*

XVI. Ambo exiviſſe de poteſtate videbantur: ſed Metellus quadam infernali rabie concitari, Cato cœlitus afflatum furorem furere. Cum deinde cum populo agendi dies adeſſet, in quem Metellus atque Cæſar vim & arma paraverant, magnuſque conflictus exſpectaretur; domeſticos anxios Cato confirmavit, cœnaque de more ſumta, quievit ita tranquille, ut a Q. Minucio Thermo collega arcte dormiens excitaretur. Cum hoc ad templum Caſtoris progreſſus, conſpecta armatorum multitudine, *Homines*, inquit, *timidos & nequam, qui contra unum & inermem tantum præſidium compararunt!* hoc dicto, perrumpens per denſam circumſtantium turbam, Minucio comite, & Munatium amicorum intimum manu vix pertrahens, ceteris excluſis omnibus, medium ſe Metello & Cæſari interpoſuit, quo colloquium eorum dirimeret.

XVII. Ibi omnibus de vita ejus timentibus, cum Thermo collega interceſſit legi. Metellus ferre perſeverabat. illi recitare ſcribam vetuerunt. Tum, arrepto codice, Metellus inſtituit recitare: Cato ei extorſit codicem. Metellus, qui memoriter tenebat verba legis, nihilominus eam populo ſatagebat exponere: cum Thermus oppoſita manu com-

§ XV. Cic. pro Muræn. c. 38, & famil. 3, 2. Val. Max. 9, 14. Plut. § XVI. Sueton. in Cæſ. c. 16. Plut. Cic. pro Sext. c. 29. Diodor. l. 37.

preſſit os homini, farique prohibuit. Ibi Metellus, conſtantia virorum cognita, ſigno dato excivit armatos. Hoc metu cum omnes diffugerent, ſolus Cato reſiſteret, ſaxis & fuſtibus petebatur.

XVIII. At conſul Muræna, quamquam accuſatus a Catone nuper fuerat, obtenta toga pervicit, ut jacere ceſſarent, Catonemque ſecum in ædem Caſtoris abduxit. Metellus, viciſſe ratus, & legem ſine impedimento perferendam, *diſcedere* juſſit armatos, iterumque cœpit civiliter cum populo agere. Sed adverſarii, ſubito recollecti, cum magno plenoque fiduciæ clamore affuerunt: viciſſimque Metelli opera, venire illos arreptis aliunde armis rati, fuga facta, vacuam ad roſtra viam reliquerunt. Igitur Cato populum docendo confirmandoque ſuam in ſententiam adduxit: ſimul Patres, eum ob tumultum ſubito vocati, rempublicam conſulibus tuendam permiſerunt, addito, *ut omnes, qui ſalvam vellent, peſtiferam legem oppugnanti Catoni adeſſent.*

XIX. Ergo Metellus, quamquam ipſum audacia non deſeruerat, ſuis perterritis, imparem ſe factioni optimatium videns, celeriter convocata concione, multis invectus eſt in Catonem, *ejuſ*que *ſe tyrannidem, & principum contra Pompejum conjurationem (cujus futurum ſit, ut brevi eos pœniteat) fugere* dixit: ſtatimque contendit in Aſiam; cum tribunus plebis eſſet, quibus ne quidem abnoctare licebat. Senatus, moleſtiſſimo tribunatu, Catonis opera & virtute excuſſo, decretum contra Metellum & Cæſarem fecit, quo ab adminiſtratione reipublicæ ambo removebantur. Cæſar primo reſiſtens, deinde, poſtquam ſibi vim paratam ſenſit, domi ſe continuit, plebemque biduo poſt ſponte confluentem, operamque ſibi in aſſerenda dignitate pollicentem compeſcuit.

XX. Hoc facto tam propitium ſibi ſenatum effecit, qui

§ XVII. Plut. Diodor. § XVIII. Diodor. Plut. Sueton. Strab. l. 12. Cic. de haruſp. reſp. c. 13. § XIX. Appian. Mithrid. Plin. 6, 2. Strab.

ad tumultum concurrentis populi celeriter convenerat, ut gratias ei per primarios ageret, accitumque in curiam, & graviſſimis verbis collaudatum, inducto priore decreto, in integrum reſtitueret. Eadem lenitas erga Metellum adhibita, non tam ſponte ſenatus, quam Catonis precibus, qui nec inſultare victo inimico cupiebat, nec utile putabat irritare Pompejum. Et Metellus, iis rebus auditis, eadem levitate, qua ad Pompejum ex urbe cucurrerat, a Pompejo in urbem rediit. Pompejus interea, conſtitutis Aſiæ rebus, præter alia, quæ dederat amicis, præmia, Mithridatium, quod Pontici juris fuerat, Brogodiatoro, Galatarum Trocmorum tetrarchæ dedit, qui Dejotari filiam in matrimonio habebat.

XXI. Eupatoriam, non eam, quæ conjuncta fuit Amiſo, ſed ubi Lycus & Iris fluvii miſcentur, dirui a Mithridate cœptam, quod Romanos recepiſſet, refecit, appellavitque ex ſuo cognomento Magnopolin. Cabira quoque in urbis formam adornata, *Dioſpolin* poſtea vocari voluit. Sed & aliam Eupatoriam, quæ fuit Amiſo juncta, ſimul cum eadem Amiſo vocari *Pompejopolin* juſſit. Per eundem Phazemon vicus urbs effecta, cognomento *Neapolis*. caſtella circum dejecta, præſertim quæ ſita in editis jugis erant; ne prædonum receptacula fierent: putei quoque, qui inerant, obturati. Ad Amniam itidem fluvium, ubi victi a Mithridatis ducibus Bithyni fuerant, Pompejopolin condidit. Interim ut otio liberaliter uteretur, Rhodum navigavit Poſidonii cauſa, quem ſapientiæ profeſſorem etiam proficiſcens ad piraticum bellum audiverat, tantumque ſtudiis honorem detulit Orientis Occidentiſque victor, ut intraturus domum ejus percuti ex more fores a lictore vetaret.

XXII. His per hiemem geſtis, deceſſurus ex Aſia, viritim militibus diſtribuit denarios millenos quingenos, & pro portione centurionibus & equiti. *Sedecim millia talento-*

§ XX. Plin. 7, 30. Diodor. l. 37. Plut. in Pomp. c. 71. Idem in Cat. Pedian. in Scaur. § XXI. Plut. in Pomp. Cic. Pedian.

rum ea largitione expensa dicuntur. Inde descendit Ephesum, & mox, exercitu in classem imposito, petiit Italiam. Sub idem tempus, præmissus ab eo M. Piso consulatum petebat. idcirco Pompejus literas misit ad senatum, *ut dies comitiorum proferretur, quo ipse præsens commendare amicum posset.* nam hactenus eo legato erat usus. Tantis rebus gestis nihil sibi denegatum iri putabat; eratque plerisque formidabilis, quod adhuc exercitum habebat, neque dimissurus credebatur. At Cato, ne hoc initio ad majora progrederetur, obstitit, persuasitque senatui, ut negaret. ne tamen queri Pompejus posset, M. Piso consensu omnium comitiis est designatus.

XXIII. Eodem tempore Pompejus uxori Tertiæ, Mucii Scævolæ filiæ, quamquam soror Metellorum erat, corruptam a Cæsare suspicatus, libellum repudii misit ex itinere, quod jam erat ingressus; cum, quo propius Italiam accedebat, eo plures & graviores de ea rumores exciperet. Id divortium a plerisque vehementer probabatur. quo iniquiore postea animo Pompejus tulit, M. Scaurum, ducta Mucia, judicium suum traducere.

XXIV. Sed quasi gentilis sui suamque vindicatura injuriam Pompeja Quinti filia, L. Sullæ neptis, adulterandam se P. Clodio tradidit, simul publicis violatis cærimoniis. Cum enim exeunte anno domi prætoris Cæsaris sacrum pro populo fieret, P. Clodius Ap. F. perditissimus adolescens, psaltriæ vestitu in sacrarium (opertum vocabant) accessit: neque enim virum interea, dum Vestales ibi sacrum Bonæ Deæ facerent, fas erat interesse, aut omnino sub eodem tecto versari: in tantum, ut picturas quoque masculorum animantium contegi mos esset. Inter hæc tam horribilia arcana, mater Cæsaris Aurelia, sororque Julia, cum ceteris matronis, P. Clodium ancillam Pompejæ opperientem deprehenderant; velatisque continuo sacris, a mulieribus domo exactus est.

§ XXIII. Cic. ad Attic. 1, 13. Liv. Epit. Plut. § XXIV. Plut. Senec. epist. 97. Cic. ad Attic. 1, 10.

XXV. Eam rem eadem ſtatim nocte viro quaque ſuo indicantibus, cum luce per totam urbem percrebuit, *magnum & atrox admiſſum piaculum eſſe.* Sacrificium a Virginibus inſtauratum eſt. in ſenatu mentionem faciente Q. Cornificio, ſenatuſconſultum factum, *ea de re ad Virgines & pontifices referri oportere.* ab his, *nefas eſſe*, decretum eſt. Deinde ſenatus *quæſtionem de pollutis ſacris habendam* cenſuit, *conſuleſque* (jam M. Pupius M. F. Piſo Calpurnianus, M. Valerius M. F. Meſſalla Niger iniverant) *rogationem ea de re promulgare* juſſit. Cæſar uxorem, tanta coopertam infamia, dimiſit.

XXVI. Cum deinde *de provinciis ornandis* ageretur, C. Antonio, qui *multa facere injuſte & illiberaliter* dicebatur, ſucceſſor dabatur, ni fuiſſet a Cicerone defenſus. Sic ille Macedoniam retinuit: Q. Metellus Galliam citeriorem, C. Pontinius Tranſalpinam. utrobique bellum erat, ortum auctumve ex conjuratione Catilinaria: *& Helvetios novis rebus ſtudere* nuntiatum ab ſociis. Igitur ſenatus cenſuit, *uti, quicunque Galliam provinciam obtineret, quod commodo reipublicæ facere poſſet, Æduos ceteroſque amicos populi Romani defenderet.*

XXVII. C. Cæſar Hiſpaniam citeriorem, Q. Tullius Cicero Aſiam, ſortiti obtinuerunt. Dum iſta maxime fiunt, Pompejus ad urbem venit, non ut plerique crediderant, armatus, ſed Brundiſii dimiſſo, ſic tamen ut ad tempus triumphi præſto eſſet, exercitu. Vitare invidiam & certamina maluerat, quæ utraque prægravia & acerba imminebant. Nam quæ eſſet omnium de Marii Sullæque actis ſententia, non ignorabat: movebaturque, quod & M. Craſſus, cum liberis & pecuniis, velut vim Pompeji timens, ex urbe profugerat: & Cato, haudquaquam ſpernendus adverſarius, tum alios principes, tum maxime Lucullum, ad reſiſtendum Pompejo excitabat.

§ XXVI. Diodor. Sueton. Plut. Cic. ad Attic. 1, 9, & famil. 5, 6. Cæſar. de B. G. 1, 2 & 35. § XXVII. Diodor. Cic. ad Q. fratrem. Plut. in Pomp.

XXVIII. Ferunt, *Catonis tantam jam tum fuisse Pompeji æstimatione auctoritatem, ut ad hunc conciliandum, sibi filioque duas Catonis propinquas in matrimonium peteret:* repudiatusque a Catone est, qui pararium ejus Munatium nuntiare Pompejo jussit, *Catonem per feminas capi non posse: ceterum recte agenti ultro amicum & adjutorem fore.* Sed hanc, undecunque profectam, Pompeji modestiam, tantus hominum favor excepit, ut cum paucis & inermibus, tanquam ex qualibet peregrinatione redeuntem, aggregata per viam maxima hominum multitudo deduxerit; nihil magnopere desideraturum pristinas copias, si quid novare cupisset.

XXIX. Ex urbe quoque frequenter obviam itum: longissime a juventute; post hos, ut cujusque ætas aut dignitas tulerunt: proxime portam senatus occurrit. Non erat obscurum, quamcunque in partem vir eo robore inclinasset, momentum ingens fore: idcirco qui Clodium salvum volebant, non omiserunt ad hunc se protinus convertere. M. Piso consul, quam ipse ferebat ex senatusconsulto de religione violata rogationem, amicitia Clodii adductus, antiquatam cupiebat.

XXX. Ejus impulsu Q. Fusius tribunus plebis Pompejum in concionem produxit, cum die nundinarum in circo Flaminio maxima frequentia populi esset: quæsivitque, *Placeretne ei, judices a prætore legi, quo consilio idem prætor uteretur.* Pompejus, *senatus auctoritatem semper sibi maximam visam esse, ejusque decretis obtemperandum*, respondit. Ad extremum Fusius obtinuit, ut de judicum genere (in quo erant omnia) ipsi concederetur.

XXXI. Accusavit Clodium tribunus plebis P. Lentulus Spinther, duobus ex eadem gente subscriptoribus usus. Q. Hortensius præcipue, ut hæc fineret, auctor senatui fuit; infensus Clodio, & nullis illum aut judicibus aut accusatoribus effugiturum putans. Itaque ne Fusius rogationi

§ XXVIII. Diodor. Plut. in Lucull. c. 88, & Cat. c. 42. § XXIX. Plut. in Pomp. & Cat. Vellej. 2, 46. § XXX. Appian. Cic. ad Attic. 1, 10. Diodor. l. 39.

conſulum intercederet, ita tranſactum, ut ipſe ferret eadem omnia, præterquam ut judices a prætore legerentur. Teſtimonium in hoc judicio Cato & Cicero dixerunt: Clodius *Interamnæ ſe fuiſſe* pugnabat, *qua die inceſtaſſe ſacra diceretur.* Sed Cicero vere quidem, ſed impulſus, ut putant, a Terentia, ut eum teſtimonio læderet, *Romæ apud ſe fuiſſe* juravit. Multi præterea principum, perjuria ejus, teſtamenta ſuppoſita, Niſibenam ſeditionem, homines centuriatos, ſtupra matronarum atque virginum, ſuis teſtimoniis expoſuerunt.

XXXII. Lucullus etiam ancillas produxit, *adulteratam a Clodio ſororem germanam eſſe*, quam de tribus minimam idem Lucullus in matrimonio habuerat. Putabatur etiam cum duabus reliquis ſororibus ſuis conſuetudinem ſtupri habere, quarum Tertia Q. Marcio Regi nupta erat, Q. Metello Celeri major Clodia, profligatiſſimi pudoris femina, quam vulgus *Quadrantulam* cognominabat, quod ei quidam aliquando mœchus, cum aureos dare putaretur, loculos quadrantibus impleverat. Eandem & Catullo poetæ ſub Lesbiæ nomine fuiſſe adamatam, Apulejo prodente, cognovimus.

XXXIII. Inter hæc teſtimonia, Cæſar quoque citatus negavit, *ſe quidquam comperiſſe:* quamvis & mater Aurelia, & ſoror Julia, apud eoſdem judices, omnia ex fide retuliſſent. interrogatuſque, *cur igitur repudiaſſet uxorem? Quoniam*, inquit, *meos tam ſuſpicione, quam crimine, judico carere oportere.* At judices, cum initio ſe valde ſeveros exhibuiſſent reo, præſidiumque ab ſenatu, non niſi damnaturis neceſſarium, poſtulaſſent; M. Craſſo ſuſcipiente negotium, pars major ita turpiter ſunt corrupti, ut *præter pecuniam noctes etiam certarum mulierum, atque adoleſcentulorum nobilium introductiones, nonnullis judicibus pro mercedis cumulo fuiſſe*, Cicero ſcripſerit.

§ XXXI. Cic. ad Attic. 1, 11. & de haruſp. reſp. c. 46. Aſcon. in Milon. Plut. in Cæſ. c. 15. § XXXII. Val. Max. 2, 2. Cic. pro dom. c. 30. Plut. in Cic. c. 38. § XXXIII. Cic. pro Milon. Plut. in Cæſ. c. 15.

XXXIV. Igitur Q. Catulus, cum vidisset eorum aliquem, *quid vos*, inquit, *præsidium a nobis petebatis? an, ne nummi vobis eriperentur?* Neque diu post Catulus senex admodum exstinctus est: vir summis honoribus in republica usus, optimarum semper partium, & incorrupta integritatis fama. Paulo ante mortem dedicato Capitolio, consummasse felicitatem vitæ visus est, præcipuo tum honore, & usque ad aliud incendium, Vespasianique tempora mansuro.

XXXV. Nec omiserim, quæ tum ei per somnium oblata futuri species dicitur. Namque post dedicationem duabus continuis noctibus somniasse dicitur: prima, *Jovem Optimum Maximum, prætextatis compluribus circum aram ludentibus, unum secrevisse, atque sigillum Romæ, quod manu gestabat, in ejus sinum deposuisse:* at insequenti, *animadvertisse se in gremio Capitolini Jovis eundem puerum; quem cum detrahi jussisset, prohibitum monitu Dei, tanquam is ad tutelam reipublicæ educaretur.*

XXXVI. Ac die proximo, cum adoraturus in Capitolium ascendisset, obviam sibi C. Octavium, qui postea Augustus est appellatus, nunquam antea visum, non sine admiratione contuitus, *similem* dixit *puero, de quo somniasset.* Quidam aliter somnium Catuli exponunt, sed eodem recidente significatu. Inter hæc pons Fabricius, ad insulam Tiberinam pertinens, exstructus est: qui ad nostram ætatem incorrupta structura hanc inscriptionem pertulit, *L. Fabricius C. F. Cur. Vicar. faciundum curavit.*

XXXVII. Dum in urbe ista fiunt, Allobroges, quam diu volverant animis, rebellionem cœptavere, facto in Galliam Narbonensem impetu. Sed Q. Pontinius idoneo loco castra metatus, ut ad omnia, quæ tempus postularet, præsto esse posset, Manlium Lentinum cum copiis ad oppidum Ventiam recipiendum misit. Ventini, repentino hostium adventu territi, oppidum reliquerunt: qui relicti erant, missis oratoribus, petierunt pacem. Interea totis agris ad auxi-

§ XXXIV. Cic. ad Attic. 1, 13. Appian. civil. l. 2. Sueton. in Cæs. c. 74. § XXXV. Diodor. Plut. Cic.

lium concurritur. fit in Romanos ex improviſo impetus, oppidumque in poteſtatem Allobrogum redit.

XXXVIII. Agrum tamen impune Romanus populabatur, donec multi ad Iſaram flumen accolentium cum Catugnato, gentis univerſæ duce, affuerunt. Ibi Manlius, cum tranſitu prohiberi hoſtes propter multitudinem navigiorum non poſſent, veritus, ſi aperte ſtrueret aciem, ne conferti unitique incumberent, in propinquis flumini nemoribus occultus conſedit, ut diſſipatos & ſine metu trajicientes exciperet. Satis feliciter proceſſit aliquamdiu dolus. Sed ubi fugientes quoſdam inſecutus, in ipſum Catugnatum temere incidit, cum omnibus ſuis perierat, ni repentina tempeſtas hoſti ſuam occaſionem eripuiſſet.

XXXIX. Poſtea Catugnato longius abſcedente, rediit ad Ventiam Lentinus, obſeſſamque & oppugnatam vi cepit. Servius autem Galba, & L. Marcius legati, Rhodano tranſmiſſo, populabundi agros Allobrogum, Solonium oppidum pervenerant; caſtello munito haud procul inde potiti. Occurrentes deinde hoſtes prœlio fuderunt, oppidique partem incenderunt; nam pleraque ædificia ligno exſtructa fuerant: ne univerſum caperent, Catugnati superventu prohibiti. His rebus auditis, Pontinius cum toto exercitu movit, obſeſſoſque hoſtes, præter Catugnatum, in deditionem recepit.

XL. Dum hæc geruntur, Romæ comitiorum fervebat ambitus, non ſine gravi culpa Pompeji, qui, ut Afranium Metellumque conſules efficeret, largitione magis, quam vel auctoritate, vel gratia pugnabat. In eo negotio M. Piſone conſule uti credebatur. Contra hæc tam adulta vitia parum aut veteribus legibus, aut novis profectum eſt. Nam Lurco tribunus plebis de ambitu ferebat hoc novum, *ut, qui nummos in tribu pronuntiavit, ſi non dederit,*

§ XXXVII. Plut. Cic. de haruſp. reſp. c. 17. Sueton. in Aug. c. 94. Diodor. § XXXVIII. Diodor. l. 37. Tertull. de anim. c. 46. § XXXIX. Pigh. annal. Liv. Epit. Diodor.

impune ſit : ſin dederit, ut, quoad vivat, ſingulis tribubus ſeſtertiûm terna millia debeat. Sed minime lex perlata.

XLI. Comitia in a. d. XI Kalend. Sextiles dilata ſunt. Cato, ut ſemper, pugnabat pro republica, eodemque tempore propinquis, maxime mulieribus, quæ repudiatam Pompeji affinitatem ægre tulerant, probavit conſilium ſuum; oſtenditque, *ſiquidem accepta conditio foret, nunc ipſis una ſubeundam fuiſſe tantæ tupitudinis infamiam:* quod, *in hortis Pompeji dividi pecuniam*, crebro vulgi rumore jactabatur. Ciceronem quoque mordebat, in Afranii honore conſulatum ſuum ſugillari: quem magiſtratum, velut uſucaptum a nobilibus, duo novi homines Arpinates, C. Marius excellente belli gloria, M. Cicero pacis artibus, meruiſſet. at Afranium neutro præſtantem æquari ſibi ægre ferebat.

XLII. Sed potior his omnibus pecunia, conſules, quos volebat Pompejus, deſignavit, Q. Metellum Celerem, A. Afranium. Cenſores eo anno quinam fuerint, haud dixerim; fuiſſe certum eſt. Nam & ſenatus recenſitus eſt, ſolito quidem numeroſior, quod omnes, qui magiſtratum quandoque geſſiſſent, adlecti erant; & vectigalia locata a cenſoribus. Luſtrum neque tum, neque poſt Cn. Lentulum, L. Gellium cenſores factum eſt, donec Auguſtus ſextum conſul fecit. Eodem anno L. Domitius Ahenobarbus ædilis curulis urſos Numidicos centum, & totidem Æthiopas venatores in circo dedit, a. d. XIV Kal. Octobres.

XLIII. Sic quidem in annalibus eſt annotatum. at *leones intelligi* putant, *quod conſtet, Africam urſos non gignere.* Sed & in nummis Domitii leonum, non urſorum, expreſſa effigies cernitur. Lectis tum populus primum prandendi cauſa ſurgere inſtituit, prius ſine interruptione perſpectare ſolitus. Triumphum deinde tertium Pompejus biduo duxit, a. d. III & pridie Kalend. Octobres, cum una dies tot tranſvehendis opibus non ſufficeret. In id tempus incidebat natalis ejus, ut conſulto huc diſtuliſſe pompam

§ XL. Cic. ad Attic, 1, 13 & 15. § XLI. Plut. Cic. ad Attic. 1, 13. § XLII. Diodor. l. 37. Pigh. annal.

videatur. Biduum quoque non cepit magnitudinem apparatus: & quantum alii cuilibet instruendo triumpho fuisset satis, relictum & omissum est. Ejus triumphi hæc fuit præfatio: *Cum oram maritimam a prædonibus liberasset, & imperium maris populo Romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Judæis, Albanis, Iberia, insula Creta, Bastarnis, & super hæc de regibus Mithridate & Tigrane, triumphum ducere.*

XLIV. At in concione, cum de rebus suis dissereret, *cum duobus & viginti regibus bellum se gessisse* dixit, *& Asiam, quam provinciarum ultimam accepisset, mediam patriæ reddidisse.* Ceterum in templo Minervæ, quod ex manubiis dicabat, hunc inscripsit titulum: *Cn. Pompejus Magnus imperator, bello triginta annorum confecto, depressis aut captis navibus DCCCXLVI, oppidis, castellis MDXXXVIII in fidem receptis, terris a Mæotis lacu ad rubrum mare subactis, votum merito Minervæ.* Cognomen ex tot victoriis nullum ascivit, quamquam plurima offerrentur, contentus appellatione Magni, quam olim meruerat. sed tum a tota concione sic consalutatus est: hactenus familiaris magis assentatio, quam consentientis famæ judicium, fuerat.

XLV. Nunquam antehac tanta spectata Romæ opulentia fuit, neque tam exitiosa moribus, ad margaritarum gemmarumque studium hinc præcipue inclinatis: quarum rerum maximam ille copiam conspicuæ magnitudinis æstimationisque in triumpho tulit. In acta relatus est alveus lusorius e duabus gemmis, latus pedes tres, longus quatuor. in eo fuit Luna aurea pondo XXX. Præterea lecti tricliniares tres, in quibus *unus Darii fuisse* dicebatur, *Hystaspe geniti*: vasa ex auro & gemmis abacorum novem: signa aurea tria, Minervæ, Martis, & Apollinis: coronæ ex margaritis triginta tres: mons aureus quadratus cum

§ XLIII. Plin. 7, 26 & 8, 36. Solin. c. 29. Vellej. 2, 40. Plut. in Pomp. c. 72. § XLIV. Val. Max. 8, 15. Plin. Oros. 6, 6. Plut.

cervis & leonibus, & pômis omnis generis, circumdata vite aurea, Ariſtobuli donum.

XLVI. Muſeum ex margaritis, in cujus faſtigio horologium erat. Imago Cn. Pompeji e margaritis. Tituli quoque præferebantur pecuniæ, quam impenderat: *reipublicæ cauſa, legatis & quæſtoribus, qui oras maris defendiſſent, datum mille talentûm, militibus ſingulis ſena millia ſeſtertiorum.* Erat adſcriptum, *univerſos populi Romani reditus antea fuiſſe bis millies: nunc ſuis victoriis Pompejum adjeciſſe millies quadringenties.* Præter hæc translata eſt Mithridatis regis dactyliotheca, quam mox dedicavit in Capitolio, cum illa, quam modo diximus, aurea vite, aliiſque donis.

XLVII. Naves in portum adduxit integras ſeptingentas. Tranſvexit & ſellam ac ſceptrum Mithridatis, cum effigie illius aurea cubitorum octo, quamquam non totus, ſed pectore tenus expreſſus erat: itemque ſtatuam argenteam Pharnacis, qui primus regnavit in Ponto: curruſque aureos & argenteos. Arborum etiam genera tum primum oſtenſa Romæ, ebenus, quam ſola ferre putabatur India: & uni quondam terrarum Judææ conceſſa, balſamum. Inter hæc innumeri currus tranſvehebantur arma portantes, & navium roſtra. Captivorum deinde ingens multitudo, ſine vinculis, patrio habitu cultuque.

XLVIII. Proxime currum reges aut liberi regum duceſque ibant, capti bello, aut obſidum loco traditi. Horum illuſtriſſimi Tigranes minor, ejuſque conjux & filia, & regina Zoſime, patris Tigranis uxor: & Artaphernes Cyruſque, & Oxathres, & cum Dario Xerxes, ſororeſque eorum Orſabaris & Eupatra, Mithridatis liberi. Sed & Olthaces ducebatur, qui in Colchis regnaverat: & Judæorum rex Ariſtobulus cum Antigono filio, & puellis duabus. præterea Cilicum tyranni & archipiratæ: Scytharum regiæ mulieres: tres Iberorum, duo Albanorum duces,

§ XLV. Diodor. l. 37. Liv. Epit. Liv. 30, 45. Eutrop. Plin. 37, 1. Appian. Mithrid. Joſeph. 14, 4. § XLVI. Plut. Strab. l. 12. Plin. 37, 1. Joſeph. Appian. § XLVII. Plin. 12, 4 & 25. Appian. Plut.

earundemque gentium, & Commagenis regis obsides: itemque Laodicensis Menander, qui præfectus equitum Mithridatis fuerat. Absentium quoque imagines, Tigranisque ac Mithridatis pugnas & clades pictura repræsentabat. Omnium item prœliorum, quibus per se legatosve victor exstiterat, tabulæ antelatæ. Mithridatis præcipue postrema obsidio, & nocturna fuga, sed & exitus spectabatur; virginesque mortis paternæ comites. Etiam reliquorum ejus filiorum filiarumque ante patrem mortuorum, nec non Deorum barbaricorum, effigies transferebantur.

XLIX. Titulus quoque visebatur conditarum urbium, octo in Cappadocia Pontoque ædificaverat: in Cilicia & Cava Syria viginti: in Palæstina quoque aliisque regionibus nonnullas: in universum undequadraginta. Reges victi memorabantur *Tigranes Armenius, Artores Iberus, Orœses Albanus, Darius Medus, cum Areta, qui Nabatæis Arabibus, & Antiocho, qui Commagenæ imperabat.* Ipse triumphator, junctis exemplo Liberi elephantis, gemmato curru vehebatur, chlamyde, ut ferebatur, Alexandri Magni amictus, quam apud Coos in thesauris Cleopatræ Mithridates invenerat.

L. Currum socii ministrique victoriæ sequebantur, legati tribunique pedites partim, alii in equis. nam exercitum diu ante dimissum non acciverat: quamquam veteri more Romano, sine exercitu triumphare imperatorem, bello confecto, absurdum habebatur. Mitior hic solito triumphus in captivos fuit: omnes dimissi sunt ad suos sumtu publico, præter Aristobulum & Tigranem, in custodia servatos, ne ille fratris, hic patris, pacem turbarent. Majorem hic triumphus pecuniam in ærarium, quam ulla ætate quisquam intulit: *non comprehensa, quæ ex manubiis est in Capitolio reposita, signati argenti septingenties quinquagies semel centena millia drachmarum translatum*, Appianus auctor est: Plutarchus, *in auro & argen-*

§ XLVIII. Plut. Appian. Joseph. 14, 8. Diodor. l. 37. § XLIX. Plin. 8, 2. Diodor. Appian. Vellej. 2, 40.

to facto signatoque in ærarium illata ad viginti talentorum millia.

LI. Multis novis inusitatisque ornamentis insignis iste triumphus cum haberetur, nihil illustrius visum, quam quod tribus triumphis totidem terrarum orbis partes devictæ causam titulosque præbuerunt. Ter enim & alii triumphantes Capitolium ascenderant: hic, quod antea contigerat nemini, primum triumphum ex Africa, secundum ex Europa, tertium ex Asia duxit. Ob tam celeres grandesque victorias a plerisque Magno Alexandro conferebatur: & quo similior ei videretur, ut fit, ubi suis inventis homines blandiuntur, *quatuor & triginta annis minorem* finxerunt quidam; cum quintum atque quadragesimum explevisset: felix opinione hominum futurus, si quem gloriæ, eundem & vitæ finem habuisset, neque vertentem fortunam esset, jam ætate profectior, expertus.

LII. Mense Decembri cœpit agitari in senatu causa publicanorum, qui, redemtis Asiæ vectigalibus, *ut induceretur locatio*, postulabant. Erat res invidiosa, & turpis confessio temeritatis. Tamen Crassus, ut peterent, fuit auctor: Cicero adjuvit petentes, ut concordiam ordinum retineret, quam in consulatu stabiliverat. Sed Cato, semper adversus iniqua flagitantibus, summopere resistebat. Idemque præterea, quod alterum ab senatu valde abalienavit equites, censuit, assentiente senatu, *ut de iis, qui ob judicandum pecuniam accepissent, quæreretur.*

LIII. Ea de re certatum & olim fuerat, honestissimis equitum *hanc conditionem* recusantibus, *ut in dispari fortuna, dignitate, honoribusque ac præmiis, paria ipsis atque senatoribus pericula proponerentur: cum præsertim ita lex Sempronia primum, dein Cornelia, conceptæ essent, ut, senatores complexæ, de ceteris non cogitasse viderentur.* Sed tum hoc agebatur, ut etiam equites nova lege illigarentur. Placebant hæc & Metello, qui designatus tum consul, cum pote-

§ L. Cic. pro Balb. c. 4 & 6, & pro Sext. c. 61. § LI. Plut. Vellej. Liv. 9, 17. Cic. ad Attic. 1, 14, & pro Cluent. c. 56. Idem in Pison. c. 4, & Ascon. ibid. § LII. Joseph. de bell. Jud. 5, 6. Hegesipp. Cic. ad Attic. 1, 17.

ſtate nondum uteretur, auctoritate permultum poterat: adeo quidem, ut ſub finem hujus anni, Compitalicios ludos, quos auctore tribuno quodam plebis magiſtri vicorum facturi erant, privatus adhuc fieri prohiberet.

LIV. Eodem anno M. Æmilius Scaurus, qui relictus a Pompejo cum legionibus in Syria fuerat, Petram Arabum Nabatæorum metropolin aggreſſus, cum famem exercitus pateretur locis difficilibus, Antipatrum ad Aretam miſit, quo deditionem ſuaderet. Hoc internuntio pactum, *ut trecenta talenta Romano darentur.* bellum Areta Scauroque volentibus diremtum eſt; idque adjumento fuit Scauro, ut deſtinatam M. Piſoni provinciam, in alterum annum, annitente Cicerone, retineret. L. deinde Afranius, A. F. Q. Cæcilius Q. F. Metellus Celer conſules inierunt: pro quibus, uti deſignarentur, maximis largitionibus pugnaviſſe Pompejum narravimus.

LV. Sed illi plus moleſtiæ & impedimenti, quam, quod ſperaverat, auxilii, tantis impenſis quæſitum eſt. Nam horum opera, tum alia, quæ vellet, aſſecuturum rebatur; tum uti acta ſua confirmarentur: eo magis, quod legati ſui ad exercitum operum ſummorum præcipui miniſtri iidem illi fuerant. Ceterum Afranius ſaltandi, quam negotiorum, peritior, nihil ei profuit. Metellus etiam obfuit ab ira dimiſſæ Muciæ, quam ſororem Metelli, cum haberet ex ea liberos, Pompejus repudiaverat. Accedebat excellentis gloriæ perpetua comes invidia: præterea ſimultates cum maximis viris Lucullo Metelloque, graves potius, quam iniquæ, quos prior & ſine cauſa offenderat.

LVI. Igitur Lucullus, qui de cetero ſe penitus otio ac voluptatibus tradiderat, præter priſtini doloris ſtimulos ab optimatibus nonnullis incitatus, in ſenatum venit, Pompejoque, *rata haberi acta ſua* poſtulanti, acerrime reſtitit; *æquum eſſe prius, ut ſenatus cognoſcat de ſingulis*, dictitans: *nam ut promiſcue omnia ignaris, qualia quæque ſint, Patribus*

§ LV. Cic. ad Attic. 1, 13 & 16. Diodor. l. 37. Vellej. 2, 40. Flor. 4, 2. Plut. in Lucull. c. 88.

confirmanda objiciantur, id vero incivile prorsus, & dominationi proximum. Præterea, quod a se constituta pleraque Pompejus labefactaverat, arbitrari jubebat *senatum, utrius potiora esse decreta deberent.* Hæc cum per se non iniqua principes senatus M. Crassus, duoque Q. Metelli, Creticus & consul, sed & M. Cato enise defenderent, inferior in curia Pompejus, ad tribunos plebis confugit, ut, quod per senatum nequiverat, populi favore consequeretur.

LVII. Idcirco quo infimi vulgi promtiora & plura suffragia quærerentur, L. Flavius tribunus plebis promulgavit rogationem, *uti Pompejanis militibus certus agri modus daretur: utque, quibus civitatis, iisdem & suffragii jus omnibus esset.* Ea tota ratio senatui displicebat. Cicero, ut populo simul, Pompejoque, & possessoribus satisfaceret, secunda concionis voluntate tollebat ex lege, quæ ad incommodum pertinebant privatorum: *ne quid mutaretur de agro, qui P. Mucio, L. Calpurnio consulibus publicus fuisset*, quo anno Ti. Gracchus Agrarias leges tulerat; *neve Sullanorum hominum possessiones moverentur.*

LVIII. Volaterranos etiam & Arretinos, quorum agrum publicarat Sulla, neque diviserat, defendebat; id solum concedens, *ut ex ea pecunia, quæ ex novis vectigalibus per quinquennium redigeretur, agrorum emtiones fierent.* Sed hæc contentio, cum maxime ferveret, Gallici belli metu paulisper remissa fuit. Nam Helvetii in armis esse, atque excursiones in provinciam facere nuntiabantur. Idcirco senatus decrevit, *ut consules duas Gallias sortirentur: delectus haberetur: vacationes ne valerent: legati cum auctoritate mitterentur, qui adirent Galliæ civitates, darentque operam, ne se cum Helvetiis jungerent.*

LIX. Cum in sortitione legatorum, prima de consularibus sors Ciceronis, deinde Pompeji exisset; senatus una voce, *retinendos hos in urbe*, censuit. legati sunt Q. Metellus

§ LVI. Plut. in Pomp. c. 75, & Cat. c. 44. Diodor. Appian. civil. l. 2. Cic. ad Attic. 1, 15 & 16. § LVII. Plut. Cic. § LVIII. Cæs. de B. G. 1, 5. Diodor.

Creticus, L. Flaccus, & Lentulus Clodiani filius. Pacata tamen provincia manſit, cum victoria C. Pontinii facilem ad reliquias pacandas viam paraviſſet: atque ille, contentus domuiſſe, qui rebellaverant, non laceſſivit quietos. Igitur cum motuum Gallicorum vanus rumor fuiſſet, & otium e Gallia nuntiaretur, ad civiles contentiones acrius reditum, tam vehementi concertatione, ut Q. Metellus conſul, lapidibus appetitus, percuteretur a ſeditioſis, deinde a tribuno in carcerem duceretur.

LX. Sed neque conſul eo terrore flecti potuit; neque tanti viri cauſam deſeruit ſenatus, quin apud illum in carcere convenire cuperet. Ibi Flavius, ſella tribunitia ad fores collocata, jure inviolabilis poteſtatis clauſit aditum, *per murum intrare* jubens *ſenatum, ſi vellet*; tam pertinaciter obluctans, ut eodem loco pernoctaturus videretur. Tum vero Pompejus pudore ductus, & quia res perquam invidioſa etiam ad populum erat, *diſcedere Flavium* juſſit, *id a ſe petiiſſe Metellum* mentitus. Sed notam animi magnitudinem Metellus effecerat, cum eum reliqui tribuni eximere vellent e carcere, id beneficium recuſando. poſtea quoque, cum Flavius denuntiaſſet, *non paſſurum, ut in provinciam iret, niſi legi conſenſiſſet*, quamquam cupidior triumphi haberetur, manere potius in urbe, quam de ſententia dimoveri, ſuſtinuit.

LXI. Pompejus igitur, principum invidia potentiam ſuam urgeri videns, interdum pœnitentia ducebatur, quod exercitum dimiſiſſet: poſtremo, quamlibet rationem inimicos reprimendi honeſtam arbitratus, plane deſcivit ab optimatibus, ſtulto conſilio, ut dignitatem tueretur, ſtolidis turbulentiſque adoleſcentulis indigne ſe ſubmittens; quæ potiſſima ipſi ſeque & rempublicam perdendi cauſa exſtitit. Commodum ſub ea tempora P. Clodius ab Sicilienſi quæſtura reverſus, conceptum ex judicio ſuo adverſus optimates

§ LIX. Cic. de prov. conſ. c. 13, ad Attic. 1, 17, & pro dom. c. 5. Diodor. § LX. Cic. ad Attic. 1, 17, & pro Cœl. c. 24. Diodor. Plut. in Pomp. c. 75. Liv. Epit. Sueton. in Tib. c. 2.

odium, tribunatus viribus exſequi geſtiebat. & ne propterea, quod erat patricius, impediretur petere, per C. Herennium tribunum plebis legem promulgandam curaverat, ut *univerſus populus in campo Martio ſuffragium ferret, quo P. Clodius, ejurato patriciatu, plebejus eſſet.*

LXII. Hoc perfecto, jam pro plebejo ſe gerens, cum omnes ſemper Claudii patriciæ gentis acerrimi propugnatores aſſertoreſque juris optimatium fuiſſent, tribunatum cœpit petere: ſed Q. Metellus conſul, vir egregius, & patriæ amans, impediebat, tanta contentione animi, ut *eum ſua ſe manu interfecturum* diceret, quamquam frater ejus patruelis erat. Sed maximum ei contra Herennii rogationem argumentum erat, quod negabat, *niſi Curiata lege, recte de illa cauſa ferri potuiſſe.*

LXIII. Igitur tribunis aliis intercedentibus, tum quidem irrita P. Clodii aſtutia fuit. Lex deinde, auctore Q. Metello Nepote, qui præturam gerebat, *de abrogandis urbis & Italiæ portoriis* perlata eſt. Cum grata lex eſſet omnibus, non tam ob portorium, quam nonnullas injurias portitorum; tamen auctor diſpliceret: eo ſenatus inclinabat, ut exemplo Lacedæmoniorum, qui commodam ſententiam, ab improbo viro dictam, repeti a probato, atque huic adſcribi, juſſerunt, alterius quam Nepotis nomen legi præſcriberetur. Sed id quidem omiſſum: voluntas tamen ſpectata ſenatus eſt.

LXIV. Eodem anno Fauſtus, Sullæ dictatoris filius, munere gladiatorio, quod in patris honorem edebat, populo magnificentiſſimum epulum, balneumque & oleum dedit. Apollinares quoque ludi magnifice facti: primuſque tum P. Spinther theatralia vela ex carbaſo duxit. oſtendit & amphoras ex onyche, Chiorum magnitudine cadorum: quod magnæ tum admirationi, nec diuturnæ fuit, cum intra

§ LXI. Cic. ad Q. fratr. 1, 1. Diodor. Plut. præc. polit. § LXII. Cic. in Vatin. c. 13. Plin. 19, 5. § LXIII. Sueton. in Cæſ. c. 18. Plut. Appian. civil. l. 2.

quintum deinde annum, columnæ triginta duorum pedum magnitudine ex eodem lapide monſtrarentur.

LXV. Dum hæc in urbe gerebantur, Cæſar Luſitanos inſulaſque nonnullas in Oceano ſitas ſubegit, cum in ulteriorem Hiſpaniam ex prætura veniſſet; M. Craſſi ope profectione maturata, qui ſibi Cæſarem contra Pompeji prægraves opes cupiebat adjungere. Igitur cum a creditoribus retineretur Cæſar, Craſſus pro eo ſpopondit ducenties. Nam per ambitionem effuſo patrimonio, contractoque gravi ære alieno, multo plus debebat, quam redigi ex bonis ejus potuiſſet: auditaque vox eſt dicentis, *opus ſibi eſſe millies, ut habeat nihil.*

LXVI. At tum Craſſi opera oneroſiſſimo quoque importuniſſimoque creditorum levatus, priuſquam provinciæ ornarentur, contra morem ita celeriter profectus eſt, ut ambiguum relinqueret, metune judicii, an quo maturius ſociis implorantibus ſubveniretur, feſtinarit. Ajunt, in itinere per Alpes, cum ad conſpectum pauperis vici comites ejus per jocum inter ſe controverterent, *an illic etiam ſit ambitioni locus*, ſerio dixiſſe Cæſarem, *malle ſe ibi primum, quam Romæ ſecundum eſſe.* Nam ingenium dominationis avidum, ne quidquam cogitare aliud poſſet, ominibus variis erectum in ſpem potiundi fuerat.

LXVII. Cum adhuc quæſtor in eadem Hiſpania conventus circumiret, juſſu Veteris Antiſtii prætoris ſui; viſa Gadibus in Herculis fano Alexandri Magni imagine, ingemuit, nec ſine lacrimis dixit, ad amicos converſus, *me miſerum! qui hac ætate, qua iſte terrarum orbem ſubegit, nihil adhuc geſſerim memorabile.* Neque diſtulit miſſionem efflagitare, quo regreſſus in urbem, majorum rerum captaret occaſiones: maxime, poſtquam abſurdo proximæ noctis ſomnio, & conjectorum promiſſis inflatus majorem in modum animus fuit.

§ LXIV. Plut. Sueton. Auctor de bell. Hiſp. c. 42. Diodor. § LXV. Diodor. Sueton. Appian. § LXVI. Diodor. Val. Max. 3, 2. § LXVII. Diodor. Plut. in Cæſ. c. 23.

LXVIII. Quod enim ille cum matre concubuiſſe per quietem ſibi viſus erat, *imperium orbis terrarum portendi, quod omnium mater terra eſſet*, interpretati ſunt. Spem deinde confirmavit inſolitæ figuræ ac ingenii equus, quem erat nactus, fiſſis prioribus ungulis, neque ſeſſoris, niſi Cæſaris, patientem. Idcirco cum latrocinia, locis illis ſolemnia, minore negotio compeſcere prætor poſſet, bellum maluit: novaque legione paucos intra dies ſupra priores duas conſcripta, contendit ad Herminium montem, & habitatores, *ſitu loci ad prædas agendas incitari* cauſatus, *in plana* juſſit *deſcendere*.

LXIX. Sic initio belli quæſito, & hos armis domuit, & vicinos populos, qui, relictis oppidis ſuis, trans Durium amnem cum uxoribus liberiſque fugiebant, oppreſſit. Rebellantes deinde montis Herminii incolas, cum iterum ſubito adortus profligaſſet, atque illi, fuga ad Oceanum facta, in quandam inſulam transjeciſſent; partem militum, ratibus impoſitam, quia navigia deerant, immiſit. Sed ille, cui commiſſum hoc negotium fuerat, in ſcopulo quodam vicinæ inſulæ expoſuit copias, pedeſtri deinde itinere percurſurus ad hoſtem; ipſe, priuſquam faceret exſcenſionem, abreptus ab æſtu recurrente, relinquere expoſitos coaetus eſt.

LXX. Ibi milites circumventi cæſique ſunt, cum fortiter aliquamdiu ſe defendiſſent; neque præter P. Scævam, prodigioſæ virtutis hominem, quiſquam ſervatus eſt. Is cum diu magnam hoſtium multitudinem ſuſtinuiſſet, ſaucius ſeſſuſque, ſcuto, quod jam inutile innumeri excepti ictus fecerant, relicto, ſe conjecit in æſtuarium, & interim, ubi profundior aqua occurrebat, natando vix evaſit in litus; conſpectoque Cæſare, qui hæc omnia cum admiratione viderat, genibus accidens, *veniam amiſſorum armorum* ſupplex petiit. Cæſar, non modo virtute hominis, ſed etiam diſciplinæ reverentia probata, centurionatum ei præmii loco

§ LXVIII. Val. Max. Plut. § LXIX. Sueton. Plut. Appian. civil. l. 2. Cic. de leg. Agrar.

dedit. Sed hoc quidem alii Britannico factum bello tradiderunt: quod si ita esset, vix fuisset a Cæsare prætermissum.

LXXI. Ceterum Cæsar, classe Gadibus advehi jussa, totum trajecit exercitum, hostesque penuria rerum omnium pressos in deditionem accepit. Inde in Gallæcos transtulit bellum, qui Brigantium oppidum habebant: hominesque, non ante visa classe, sic exterruit, ut *imperata promte facturos* pollicerentur. Sic pacata provincia, gentibusque aliquot novis imperio adjectis, juri dicundo conventibusque dedit operam, ut concordiam civitatum stabiliret, quæ propter æris alieni magnitudinem plerisque locis convellebantur.

LXXII. Igitur constituto, ut *ex debitorum reditibus bessem creditores perciperent, donec dissolutum æs alienum esset*, cum magna gratia sociorum, se exercituque locuplete præda aucto, præterea imperatorium nomen bello adeptus, non exspectato successore, ad triumphi simul consulatusque petitionem decessit. Et quidem, quod grandem pecuniæ summam ad ærarium miserat, decretus ei triumphus est: sed erat improba hominis & intricata ambitio; nam postulaturo triumphum extra urbem manendum, candidato honoris petendum in urbe erat.

LXXIII. Igitur ab senatu contendit, ut *absentis, & per amicos petentis, rationem haberi liceret.* Neque deerant, qui faverent, *nulla id lege prohibitum, præterea & aliis concessum* jactantes. sed multi contradicebant, & ante omnes Cato, qui, ne decretum ea de re fieret, diem, quæ postrema erat temporis, intra quod profiteri candidatos oportebat, dicendo exemit. His cognitis, Cæsar, ne consulatu excluderetur, unde plus sibi virium, & ampliorem triumphi materiam pollicebatur, dimisso triumpho, urbem ingressus, eam continuo suscepit actionem, qua rempublicam

§ LXX. Diodor. Plut. Appian. Sueton. Liv. Epit. Cic. Philip. 2, 10. § LXXI. Diodor. Liv. Epit. Sueton. Appian.

captans invadere, præter Catonem atque Ciceronem, omnes fefellit.

LXXIV. Namque Pompejum & Craſſum, æmulatione potentiæ diſcordes, inter ſe & ſibi conciliavit, his legibus, *ut omnibus in rebus adjumento invicem eſſent, ne quid, quod cuilibet horum diſplicuiſſet, in republica ageretur.* Hæc libertatem urbis deglutiit triceps conſpiratio: quam exinde velut infernale monſtrum, Cerbereo rictu abſorbentem omnia, M. Varronis ſatira, ſub titulo Tricareni, perſtrinxit; qui ſub id temporis ædilis cum C. Muræna, Lacedæmone exciſum latericiis parietibus opus tectorium, propter excellentiam picturæ formis incluſum, ad comitium exornandum deportavit. quod opus per ſe mirum hominibus, ſed magis admirationi fuit, transferri potuiſſe.

LXXV. Ceterum tres illi principes, ſuis quiſque cauſis, ſocietatem inierant: Pompejus, ut tandem acta ſua confirmarentur: Cæſar, nondum adultum robur committere cum viro tantis radicibus immaturum ratus, ipſius illius opibus, ut ſe muniret, abutebatur, omni interim illi delegata invidia: ſimul Craſſi retinebat ſtudia, graviter adverſaturi, ſi Pompejum ſibi antepoſitum a Cæſare vidiſſet. M. Craſſus, cupidus primi loci, ſed retinendo impar, ad rem pertinere credebat, ſi duorum potentiſſimorum viribus fulciretur; ſperabatque Cæſaris creſcentem potentiam cum matura Pompeji auctoritate ita commiſſurum, ut, his mutuo ſe atterentibus, majores ipſe opes conſequeretur.

LXXVI. Nam huc omnia ſua conſilia olim retulerat; neque optimatibus prorſus addictus, neque viciſſim ita popularis, ut oblitus curiæ videretur. tantum hoc agebat, ut, quidquid utrislibet gratum accidiſſet, id ſe auctore, quæ contra eſſent, invito aut ignaro, facta cenſerentur. Atqui reliquorum etiam principum nemo ſincerum ad rempublicam ſtudium, nullis admixtis ambitionis avaritiæve

§ LXXIII. Plin. 35, 14. Vellej. 2, 44. § LXXIV. Diodor. Plut. in Pomp. c. 71. Vellej. § LXXV. Cic. ad Attic. 1, 14. Appian. Plut. in Cæſ. c. 18.

ſordibus, afferebat; uno excepto Catone, cujus invicta ad extremum conſtantia, quamquam nudata præſidiis omnibus, in tuenda republica perſtitit. Ceterum, quo majores acquireret vires tardius animadverſa conſpiratio, dederunt diligentem operam, ut tegerent eam diſſimularentque: neque eo ſecius communicabant conſilia, & quidquid conducere ſuis rationibus viſum erat, conjunctis opibus exſequebantur.

LXXVII. Jam primum in petitione conſulatus, cum haberet competitores duos Cæſar, L. Luccejum hiſtoriarum ſcriptorem, & M. Bibulum; per Arrium cum Luccejo coivit, pactus, *ut is, quia gratiæ, quam Cæſar, minus, pecuniæ plus habebat, nummos de ſuo, communi nomine per centurias pronuntiaret.* Contra optimates, nihil non in conſulatu Cæſaris timentes, ſi concordem collegam nactus eſſet, auctores Bibulo fuerunt tantundem pollicendi: ac plerique contulerunt pecunias, ne Catone quidem infitiante, *eſſe e republica, largitionem eam fieri.* hæc tum erant tempora. Cæſar cum Bibulo deſignatur. Igitur optimates dederunt operam, ut provinciæ futuris conſulibus minimi negotii, id eſt, ſilvæ calleſque decernerentur.

LXXVIII. Interim C. Octavius ex prætura, ſumma cum laude geſta, Macedoniam ſortitus, (quod C. Antonio male provinciam adminiſtranti ſucceſſorem mitti placuerat) negotio ſibi ab ſenatu extra ordinem dato, agrum Thurinum purgavit, jam olim infamem latrociniis, reſiduamque ex Spartaci & Catilinæ copiis fugitivorum manum delevit. Sequitur non jam conſulatus C. Cæſaris, ſed regnum, quo tempore collegam poteſtatis M. Calpurnium Bibulum nomine, re & opere Cn. Magnum, M. Craſſum habuit. Idcirco nullo jam veteris & probi moris reſpectu, tantum ea, quæ ad fundandas conjurationis opes pertinebant, ingenio Cæſaris, auctoritate Pompeji, divitiis Craſſi perficiebantur: neque Romanis fiebat injuria libertatem amitten-

§ LXXVI. Sueton. in Aug. c. 31. Cic. ad Q. fratrem 1, 17.

tibus, quam ingratus ſtolidusque populus, accepta mercede, vendiderat.

LXXIX. Prodigia tum multa, non ſine minis & horrore malorum imminentium, nuntiata aut viſa ſunt. Procella repens in urbe & circum arbores exſtirpavit, ædificia ſcidit, naves in Tiberi juxta urbem & ad oſtia fluminis merſit, pontem ſublicium rupit. Theatrum quoque, ad ludos quoſdam e ligno ſtructum, corruit: omnibuſque his cladibus magna hominum abſumta multitudo eſt. Sed prima honoris initi, antiquitatis ſpecie decora, aut latente adhuc Cæſaris propoſito, pro innoxiis fuerunt: ut quo menſe faſces non haberet, accenſus ante eum iret, lictores pone ſequerentur; quod ex vetuſtate relatum: ut tam ſenatus, quam populi diurna acta conficerentur & publicarentur; quod ipſe inſtituit primus, quo per provincias & exercitus noſceretur, nihil agi Romæ, niſi ex voluntate trium principum, poſſe.

LXXX. Inter hæc Bibulum, *ut concorditer ſecum rempublicam gerere velit*, in ſenatu rogans, ab intentione muniendi ſeſe avocatum, ipſe, clam paratis ſubſidiis, fallacibus blanditiis mulcebat: donec proviſis, quæ voluerat, ad majora itum, legeſque promulgari a conſule cœptæ, quales vix tribunus plebis paulo modeſtior tuliſſet; agrariæ ante omnes, quæ maximam contentionem, quod invito ſenatu ferebantur, habuerunt. Sed nimirum Cæſar, *ita ſe fore popularem*, ſemper erat profeſſus, *ut nihil eſſet acturus, quod non ad ſenatus quoque commodum pertineret.* Igitur ſic conceperat verba legis, ut nihil in his reprehendendum videretur; & tamen, *ne ſic quidem laturum*, teſtabatur, *niſi ſenatu auctore.*

LXXXI. Sed optimates non fallebat, hæc omnia non alia cauſa fieri, quam ut abductam a Patribus plebem Cæſar hac largitione ſibi auctoraret. ideoque hoc ipſum erat dolori, quod ita ſcripta lex eſſet, ut, qui eam impedirent, non tam voluntati plebis, quam æquitati manifeſtiſſimæ

§ LXXVIII. Diodor. § LXXIX. Appian. Plut. in Cat. c. 45, § LXXX. Liv. Epit. Diodor. l. 38.

utilitatique publicæ, refragari viderentur. Namque multitudo illa, numero & egeſtate urbi intoleranda exhauriebatur: frequentabantur Italiæ regiones, inopia hominum deſertæ: conſulebatur annonæ, inſtaurata paſſim agricultura: & hæc ſine impenſa reipublicæ, ſine incommodo principum fiebant; immo his ultro honor & emolumentum adjiciebatur, quod ex eorum numero viginti viros dividundis agris creabat Cæſar, ſeque nominatim excipiebat; ne ſcilicet ſuum in uſum aliquid ferre exiſtimaretur.

LXXXII. Cetera quoque ita complexus erat, ut neque prudentiam, neque æquitatem deſiderares. *Publicum agrum omnem* dividebat, *Campano, ob præſtantiam regionis, ad ſubſidia reipublicæ reſervato: privatum non niſi a volentibus emi* jubebat; *neque minoris pluriſve, quam æſtimatus in cenſu eſſet.* Pecuniam autem affatim ſubminiſtrabat cum triumphus Pompeji, tum recens ab eo conſtituta vectigalia: *quæ civium uſibus, quorum & periculis parta forent, non immerito* dicebat *impendi. Hæc utrumne placeret ferri*, ſingulos interrogabat; *correcturum, ſi quid ſecus ſcriptum videretur, aut plane deleturum*, pollicitus.

LXXXIII. Illi, cum nec incuſare legem poſſent, nec ferri vellent, promiſſo, *auctorem ſenatum fore*, quæſitis impedimentis morabantur. At Cato pro libertate ingenii ſui palam, quæ ſentiret, præferens, legem non damnabat; ceterum negabat, *ex his, quæ antea conſtituta eſſent, moveri quidquam oportere.* ducebatque dicendo diem, ne perfici res ea poſſet: quippe ſententiam rogato ſenatori licebat etiam aliis de rebus, quoad vellet, differere. Tum Cæſar, ira commotus, ſimul ut ceteris incuteret metum, *Catonem extrahi curia per lictorem, ducique in carcerem*, juſſit. nam illum tribunos appellaturum ſperabat. Cato, nulla voce miſſa, ſequebatur: neque pauci, relicto ſenatu, comites ei ibant: quorum M. Petrejus, objurgatus a Cæſare, *quod, nondum*

§ LXXXI. Liv. Epit. Sueton. in Cæſ. c. 20. Diodor. § LXXXII. Plut. Diodor.

missso senatu, discederet, Malo, inquit, *esse cum Catone in carcere, quam tecum in curia.*

LXXXIV. Ob hanc invidiam, & quia plebem quoque gravatim hæc ferre animadvertebatur, destitit Cæsar, submissoque tribuno plebis, dimittendum Catonem curavit. Eo tempore cum senatum mitteret, lætus contigisse, quem optaverat, ad plebem se applicandi colorem, hoc tantum adjecit: *equidem vos & judices legis, & auctores esse volui, priusquam cum populo agerem, Patres conscripti: sed quoniam vobis tam bona conditio displicet, & pro honore, quem vobis habebam, tantum injurias rependitis, age, jubebit populus, quod ei videbitur.* Exinde, senatu prorsus neglecto, ferre ad populum cœpit. Quo tamen honestiores haberet auctores, in concione interrogavit collegam, *ecquid ei in lege displiceret?* ille nihil, nisi *non permissurum, ut aliquid novetur se consule.* tum Cæsar rogare illum cœpit, idemque faciundi auctor populo fuit. nec mollior inde Bibulus, sublata voce, *ne si omnes quidem volueritis, legem habebitis*: & cum dicto discessit.

LXXXV. Cæsar, reliquos magistratus interrogare intutum putans, cum hujus esset contra spem expertus constantiam, Pompejum Crassumque produxit, privatos quidem, sed opibus & auctoritate principes. Ibi Pompejus, *ego vero, Quirites, omnia hæc summopere probo: nec ego solum, sed jam tum universus probavit senatus, cum & meis & Metelli militibus agrum decerneret. Sed eo quidem tempore propter inopiam reipublicæ ea largitio dilata est: eadem nunc beneficio Deorum, & opera mea, locupletior, & illis præstare promissa, & reliquis reddere fructus communium laborum, potest.*

LXXXVI. Hæc locutus, singula legis capita recensens dilaudabat. Id cum cupientissimo populo fieret, adjecit Cæsar: *Quæro igitur ex te, Magne Pompei, quoniam legem probas, an ei defensor sis futurus, si quam adversarii vim fecerint?* simul versus ad plebem, *orare Magnum* hortabatur.

§ LXXXIII. Plut. Appian. civil. l. 2. § LXXXIV. Appian. Diodor. § LXXXV. Plut. in Pomp. c. 77. Appian.

Pompejus, hoc honore valde elatus, quod consul populi Romani, atque ipse populus ad auctoritatem privati confugeret, multa de rebus suis magnifice locutus, postremo dixit, *si quis sumere gladium ausus esset, se cum scuto & gladio affuturum.* quo dicto nihil unquam exciderat Pompejo immodestius. Et offendebantur quidem haud perfunctorie optimates; sed cum hæc omnia M. Crasso probarentur, alii quoque minus tetenderunt in re populo gratissima: hisque duobus accesserunt, qui & boni viri, & Cæsari non amicissimi putabantur; adhuc enim conspirationem suam occultabant.

LXXXVII. Sed eruperunt paulo post ejus rei manifesta indicia, cum Cæsar filiam, Cæpioni Servilio, cui desponsa fuerat, cujusque præcipua opera Bibulum impugnaverat, ademtam Pompejo collocavit; Pompeji filiam Cæpioni pollicitus: quamquam & illa sponsum haberet Faustum Sullam. Hæc faciebat, provinciam cogitans: simul, ne, se absente, Pompejus aliquid novaret per Gabinium fœdissimum adulatorem suum, qui consul in sequentem annum destinabatur: ipse Calpurniam duxit, ut patrem ejus L. Pisonem, quem alterum facturi consulem erant, hac affinitate pignoratum haberet; non dissimulante Catone, talibus nuptiis dotem a republica imperium & exercitus dari.

LXXXVIII. Post hanc affinitatem, Cæsar in senatu Pompejum primum sententiam rogare cœpit, cum M. Crassum soleret: cujus rei rationem senatui reddendam putavit, quia moris erat, ut, quem quis rogandi sententias Kalendis Januariis instituisset ordinem, eum toto anno servaret: id quoque novo more, cum olim, qui princeps in senatum esset lectus, etiam sententiæ dicendæ esset princeps. Ne sic quidem mutavit sententiam Bibulus, quin ope trium tribunorum plebis, Cn. Domitii, Q. Ancharii, C. Fannii, suffultus, legem impediret tanta pervicacia, ut, consumtis omnibus moræ causis, ad extremum in singu-

§ LXXXVI. Cic. ad Attic. 2, 17. § LXXXVII. Sueton. in Cæs. c. 2. Vellej. 2, 44.

los consulatus sui reliquos dies ferias indiceret: ne enim feriis coiret populus, legibus vetabatur.

LXXXIX. Sed Cæsar, spreto Bibulo, nihilominus prædixit comitiis, legis ferendæ causa, diem: inque idem tempus Pompejus, jam ducta Julia, Cæsaris gener armatis urbem compleverat. Affuit & Bibulus, instigantibus Patribus, qui domum consulis venerant, quod altero impediente consule convocari senatus nequibat; ut potius aliena improbitate victus esse, quam sua sponte cessasse, videretur, & per densam multitudinem, quæ, sicas sub vestibus ferens, forum de nocte occupaverat, ad ædem Castoris, Lucullo & Catone comitantibus, contendit: aliis reverentia potestatis, multis, quia sententiam mutasse crediderant, viam dantibus. Sed ubi ex superiore loco impugnare legem cœpit, tanta est commota seditio, ut ipse de gradibus deturbaretur, cophinus stercore repletus in caput consulis effunderetur, fasces frangerentur, multi comitum, atque inter alios duo tribuni, verberibus vulneribusque afficerentur.

XC. Inter hæc Bibulus insigni constantia nudabat jugulum, offerebat, ad cædem magna voce invitabat Cæsaris satellites, *ego vero*, inquiens, *si Cæsarem, ut juste agat, movere nequeo, id saltem efficiam, ut mea mors scelestiorem invisioremque omnibus reddat.* Hæc vociferantem in vicinam Jovis Statoris ædem amici rapuerunt. Tum in Catonem versus impetus, qui, ut erat juvenis, & robusto corpore, per medium agmen via facta, cum verba cœpisset facere, sublimis a factione Cæsaris est elatus. At ille, diversa fori parte recurrens, convicia Cæsari ingerebat; donec iterum priorem ad modum est elatus. Ita per vim perlata lege, *jurare populum* jussit Cæsar, *perpetuo ratam fore.* idem deinde jusjurandum a senatu exegit.

XCI. Bibulus, ægre vitato exitio, postridie in curia con-

§ LXXXVIII. Dionys. Appian. Sueton. § LXXXIX. Tiro ap. Agell. 4, 10. Varro ap. Agell. 14, 7. Cic. pro Sext. § XC. Plut. in Cæs. & Pomp. Appian. Diodor.

queritur, refcindere acta parat: Pompejo Craffoque refiftentibus, plerifque metu aut errore quietis, nihil promovetur. Igitur Bibulus, in reliquum anni tempus (menfes autem octo fupererant) domi fe continens, tandem agenti aliquid Cæfari *ferias effe* obnuntiabat per edicta. Sed P. Vatinius tribunus plebis leviffimus, qui & nuper confulem in vincula ducere conatus erat, viatorem mifit, qui eum domo vi extraheret. Nam hic fe ad omnia Cæfaris cupita figniferum præftabat: unde Cicero, occultius ad Atticum de his temporibus fcribens, *Athenionem* vocat, cum illo fervorum in Sicilia duce, viliffimæ plebis concitorem Vatinium comparans.

XCII. Nec ex toto illo collegio quifquam illo anno legem tulit, cum nemo non haberet promulgatas, præter Vatinium, qui nec aufpicia, nec Æliam Fufiamque leges curabat. Ceterum collegis Vatinii intercedentibus, Bibulus omiffus in præfentia, nihil poftea neque ipfe, neque tribuni, qui cum eo fenferant, publicæ rei egerunt. Adhuc in legem aliqui fenatorum non juraverant, Q. Metellus Celer, exemplum Numidici referens; M. Cato, & hujus imitationem affectans M. Favonius. Idcirco Cæfar legem tulit, *ut, qui certam ante diem non juraffet, capitalem fraudem fraufus effet.* Hic metus, an quia, lege jam perlata, nihil ex fua calamitate commodi perventurum ad rempublicam erat, & illos, & tribunos plebis ad jurandum adegit.

XCIII. Sic ille non modo agrum, de quo pugnatum erat, divifit; fed etiam, qui exceptus antea fuerat, Campanum Stellatemque extra fortem dedit patribus familias, quibus terni aut eo plures liberi effent. horum ad viginti millia reperti: & ab eo primum tempore coloniis Romanis connumerata Capua eft, cum circiter annos centum quinquaginta præfecturæ formam nomenque habuiffet. His legibus ingenti ad populum quæfita gratia, quo equeftrem

§ XCI. Plut. Sueton. in Cæf. c. 20. Diodor. § XCII. Cic. in Vatin. c. 9.

ordinem adjungeret, publicanis (erat enim ex eo ordine.) trientem plebiſcito remiſit: hactenus enim reſiſtentibus quibuſdam, & præcipue Catone, nihil ab ſenatu impetraverant.

XCIV. Sic in ordinem redactis Patribus, reliqua civitate devincta, quidquid voluit, cui voluit, dedit. Acta Pompeji, ne ipſo quidem ultra renitente Lucullo, quem ita calumniarum metu exterruerat, ut ad genua ſua accideret, nedum aliis, confirmavit: provincias, ut Spintheri Hiſpaniam, dandas, quibus ipſe cuperet, curavit; de variis rebus, ex ſuo conjuratorumque arbitratu leges tulit: de majeſtate, de ſacerdotiis, de provinciis, de repetundis; paratis in quodlibet populi ſuffragiis, quæ, præter cetera, ludorum & venationum mercede quæſiverat. Totam denique rempublicam, latente collega, ſolus adminiſtravit. Unde homines urbani, quæ geſta eo anno eſſent, non ut ſolitum duobus conſulibus, ſed ejuſdem nomine ac cognomento ſignabant, *Julio & Cæſare conſulibus.*

XCV. Hunc rerum ſtatum cum multi gravarentur, & aliquando Cæſar in ſenatu *de infrequentia* quereretur; Q. Conſidius, *arma nimirum & milites timeri*, reſpondit. *Quin igitur te*, inquit Cæſar, *eadem formìdo non continuit domi?* Tum ille, *hoc metu ſenectus me liberat, quæ gladiis tuis parvam reliquit vitæ, nec dignam cautione, particulam.* Inter quæ Q. Fuſius Calenus prætor, animadverſo, in ſuffragiis promiſcue latis, bene conſulta ſibi quemque adſcribere, deteriorem culpam transferre in alios, legem tulit, uti *ſingulorum corporum ſuffragia ſeorſim colligerentur*, quo intelligi poſſit, ſi non, quid viritim unicuique, (nam id ad leges ſolvendas tabellarias pertinebat) certe quid cuilibet ordini placuiſſet.

XCVI. Nihil id Cæſaris intererat, qui, *ſe præſentibus abunde contentum* ferens, quidquid cupiebat, aliorum opera, nec a plebe ſolum, ſed poſtea etiam a ſenatu, conſequebatur.

§ XCIII. Cic. ad Attic. 2, 8. Diodor. Appian. Plut. § XCV. Plut. in Cat. c. 46.

Nam Illyricum Galliamque Cisalpinam, quam ex omnibus provinciis elegerat, socero generoque suffragantibus, cum legionibus tribus in quinquennium accepit rogatione Vatinia: mox quarta legio, & quæ trans Alpes est Gallia, senatusconsulto accessit. Verebantur enim Patres, ne, cunctantibus ipsis, & hanc populus daret, qui jam contra legem Semproniam juris hujus usurpationem primam gustaverat.

XCVII. Neque dissimulavit hujus victoriæ gaudium, paucisque interjectis diebus, frequenti curia, *omnium se capitibus illusurum* jactavit: ac negante quopiam, *facile hoc ulli feminæ fore;* respondit, *in Assyria quoque regnasse Semiramin, & magnam Asiæ partem olim paruisse Amazonibus.* Neque contentus domesticis præsidiis, regna sociorum omnibus modis studuit adjungere, Ariovistum Suevorum regem, itemque Ptolemæum, cui & magnam pecuniæ summam crediderat, *socium & amicum* appellandum, & lege & senatusconsulto, fœdusque cum eo in Capitolio feriendum curavit. Inter hæc consules designati sunt, uti convenerat, L. Piso, A. Gabinius. Gabinium de ambitu interrogare C. Cato adolescens cupiebat. Sed cum per aliquot dies copiam sui prætores non facerent, in concionem ascendit Cato, & Pompejum privatus *dictatorem* appellavit. Unde magnus exortus tumultus est, propiusque nihil factum, quam ut homo temerarius & nullius consilii occideretur.

XCVIII. Sed acriores sub idem tempus turbas excitavit L. Vettius, Catilinariæ conjurationis index, qui, subornatus a Cæsare, *sollicitatum se a quibusdam de inferenda Cn. Pompejo & C. Cæsari nece*, dicebat. Ea fabula aliquanto aliter, quam ornata putabatur, acta est. Vettius enim cum pugione, servique ejus cum telis in foro deprehendi, mox Vettius indicium profiteri debuerat. Sed ille, quo Curionem adolescentem in suspicionem adduceret, familiarita-

§ XCVI. Appian Diodor. Cic. ad Attic. Sueton. § XCVII. Vellej. 2, 44. Diodor. Appian.

te ejus affectata, dixerat, *sibi certum esse cum suis servis impetum in Pompejum facere;* idque ille ad patrem, pater ad Pompejum detulerat. Erat autem Curioni filio Cæsar offensus, quod aperte triumvirorum nimias opes traducens, assensum habere multitudinis videbatur, eique ludis Apollinaribus equites stantes plauserant, cum, ingrediente theatrum Cæsare, quievissent.

XCIX. At Vettius, in senatum introductus, *fide publica* postulata, exposuit, *manum fuisse juventutis, duce Curione, in qua Paullus initio fuisset, & Q. Cæpio Brutus & Lentulus Flaminis filius, conscio patre. postea C. Septimium scribam Bibuli, pugionem sibi a Bibulo attulisse.* quod totum irrisum est: Vettio pugnionem defuisse, nisi dedisset eum consul, præsertim cum ipse Bibulus Pompejum, *ut caveret insidias*, monuisset; eoque nomine Pompejus ei gratias egisset. Introductus Curio filius refellit Vettium eo maxime, quod *Paullum* ille dixerat *afferre manus Pompejo voluisse*, quo tempore Paullum constabat fuisse in Macedonia. Fit senatusconsultum, *uti Vettius, quod confessus esset, se cum telo fuisse, in vincula conjiceretur: qui eum emisisset, eum contra rempublicam esse facturum.*

C. Non obstitit senatusconsultum Cæsari, quo minus postero die produceret in rostra Vettium, & tribuno plebis P. Vatinio secundas agente, dicere juberet ex eo loco, ad quem consuli Bibulo non licebat accedere, quemque Cæsar in prætura Q. Catulo præcluserat. Igitur Vettius *auctores impulsoresque sceleris* nominavit *M. Bibulum, C. Curionem cum filio, L. Paullum*, qui tum quæstor in Macedonia aberat. Præterea L. Lucullum, L. Domitium, quos in senatu ne tenuissima quidem suspicione asperserat. Contra Cæpionem, quem ibidem acerrime nominaverat, in foro omisit; ut appareret, noctem, & nocturnam deprecationem intervenisse Serviliæ, quæ mater Cæpionis cum Cæsare habere consuetudinem putabatur.

§ XCVIII. Sueton. Plut. in Pomp. Diodor. Ascon. in Vatin. c. 12. § XCIX. Vellej. Sueton. § C. Plut. in Cæs. c. 21. Diodor.

CI. Ciceronem non nominavit, ſed dixit, *conſularem diſertum, vicinum conſuli, ſibi dixiſſe, Ahalam Servilium aliquem, aut etiam Brutum opus eſſe opperiri.* Deinde cum jam deſcendiſſet de roſtris, collocutus cum eo Vatinius, revocavit, interrogavitque, *ecquoſnam alios poſſet nominare?* tum ille *C. Piſonem generum Ciceronis, & M. Laterenſem conſcios* edidit. Quamquam in his multa erant, quæ falſum indicium proderent, tamen promulgata lex eſt a Vatinio, *ut Vettio præmia decernerentur, deque nominatis ab eo quæſtio haberetur.* Interim Vettius apud Craſſum divitem, de vi poſtulatus, cum fraudis architecti conſilii tam præcipitis eventum deſperarent, in carcere occiſus eſt; Cæſare ſuſpicionem in alios transferre niſo, quamquam ipſe necis auctor crederetur.

CII. Impetravit tamen ab addicta plebe, ut illius voluntate juſſuque præſidium ſibi circumdaret: verbo *adverſus inſidias;* revera, ut opprimendis inimicis ſe muniret. Erat plane miſerabilis temporum ſtatus, cum paterentur homines, quæ nollent; omitterent mederi, cum poſſent; & tamen ne taciti quidem ſortem ſuam indignarentur. Ludis Apollinaribus maxime perſpecta populi voluntas eſt, cum neque Cæſari præſenti plauſum, & in Pompejum (coloniam enim Capuam deducebat) petulantiſſime invectus Diphilus tragœdus ita placuit, ut ſæpius a populo juberetur repetere, *Noſtra miſeria tu es magnus: &, virtutem iſtam, veniet tempus, cum graviter gemes.*

CIII. Edicta vero Bibuli, probrorum in illum & Cæſarem plena, tam erant jucunda populo, ut locum, ubi proponebantur, præ multitudine legentium, tranſire nemo poſſet. Cum iſta maxime fierent, C. Antonium ex provincia reverſum accuſatores corripuerunt L. Caninius Gallus, Q. Maximus Æmilianus, & M. Cœlius admodum adoleſcens, apud Cn. Lentulum Clodianum. Catilinariam conjurationem objiciebant: nec eo crimine convictus, ob alia, quæ

§ CI. Plut. Sueton. Vellej. Diodor. Oroſ. 6, 7. § CII. Cic. in Vatin. c. 15. Sueton.

proprie in judicium deducta non erant, eſt condemnatus, male geſtis in Thracia rebus. Macedoniam provinciam obtinuerat, eoque ſtatim, ut in agro Piſtorienſi victus fuerat Catilina, cum laureatis faſcibus profectus, (quæ res poſt eventum in omen tracta eſt, quaſi victoriam hoſtibus, ad quos laurum victricem tulerat, portendiſſet) multa ſociis finitimiſque tum adhuc pacatis incommoda per avaritiam intulerat.

CIV. Non tulerunt Dardani prædas ex ſuis finibus agentem: ſuoque & vicinorum contracto exercitu, iverunt obviam. Sed ille non auſus exſpectare, quos laceſſiverat; tanquam ad alia prævertens, cum equitatu profugit. pedeſtres copiæ cæſæ fugatæque ſunt. præda omnis amiſſa. Simili cauſa eventuque commovit timuitque Myſiæ bellum, poſtquam ad Iſtrianorum urbem Scythæ Baſtarnæque incolis auxilio advenerant. Hujus damnatione Catilinæ ſepulcrum floribus ornatum; juſtaque ei a perditiſſimis hominibus facta ſunt. Ipſe Cephalleniam legit exſilii ſedem, ibique urbem inſtituit condere, totam inſulam, tanquam ſuam poſſeſſionem, tenens: ut jam tum appareat majora fuiſſe exſulum viatica, quam fuerint principum antiquorum patrimonia.

CV. Hujus deinde filiam accuſator ejus Caninius duxit. Sed Antonium in conſulatu collegam Cicero defenderat, quamquam aſperſum ſe ſuſpicione gravatus, quod inter rapinas ſuas *partem quæri Ciceroni* jactaverat. In eo judicio forte quædam de præſenti reipublicæ ſtatu queſtus erat Cicero: quæ ad Cæſarem Pompejumque delata, graviter eos offenderunt. Et erat jam ante iratus Ciceroni Cæſar, quod in viginti viris dividendo agro Campano eſſe noluiſſet: magnum enim inimicitiarum argumentum putabatur edere, qui ne honorem quidem delatum ab illo accipere vellet. Igitur nihil ultra cunctandum rati, ut ſimul potentiam ſuam vimque adverſariis oſtentarent, eadem adhuc

§ CIII. Cæſ. de B. G. l. 1. Plut. in Pomp. § CIV. Cic. ad Q. fratr. 1, 2. Diodor.

die, horaque nona, cum illa ſub ſextam a Cicerone dicta eſſent, acerbiſſimum ejus inimicum P. Clodium ad plebem tranſduxerunt.

CVI. Id olim agitabat Clodius: ſed varie fruſtrato propoſito, nihil dum promoverat. Nuper autem Q. Celer, qui fortiſſime propoſito Clodii reſtiterat, morte ſubductus erat, tam opportune & velociter, ut ſcelus uxoris, quæ fratri & in aliis nimis dicebatur eſſe morigera, plerique ſuſpicarentur. Tum vero agente Cæſare, inventus eſt P. Fontejus quidam ex plebe Romana, qui lege Curiata Clodium adoptaret, ſtatimque emitteret manu; quod per ſe evidens erat eluſarum legum commentum, & ſane quam rationi & juri repugnans, quod major natu Clodius a minore adoptabatur.

CVII. Exhinc multa injecta ſunt in rempublicam & integerrimos quoſque cuſtodes ejus fulmina, patefacto ad tribunatum aditu, quem mox petiit Clodius, & deſignatus eſt. Petierat & M. Laterenſis egregius adoleſcens. ſed quia lex de agro Campano *exſecrationem* habebat *in coitione candidatorum, ſi mentionem fecerint, quo aliter ager poſſideatur, atque ex legibus Juliis*; petere deſtitit, ne juraret. Poſt Antonii damnationem reus ex Aſia L. Valerius Flaccus, ab eodem Cicerone, apud T. Vettium felicius eſt defenſus, & opportunitate joci cujuſdam abſolutus. Eodem quoque patrono bis hoc anno judicum ſuffragiis liberatus eſt A. Minucius Thermus. Inito deinde tribunatu, P. Clodius M. Bibulum verba facere in deponendo magiſtratu incipientem prohibuit, & ſolemni jurejurando juſſit eſſe contentum.

CVIII. Eodem anno Q. Metello Celeri, cum in Galliam proconſule profectus eſſet, rex Suevorum Arioviſtus homines quoſdam ex India dono dedit, qui, cum e patria commercii cauſa navigarent, tempeſtatibus erant in Germaniam abrepti. Marcius Philippus, qui Syriam ex prætura obtinebat, cum Arabum prædonibus, provinciam incurſan-

§ CV. Cic. Diodor. § CVI. Cic. ad Attic. 2, 19. § CVII. Cic. Philip. 10.

tibus, parum profpere bellum geffit: alioquin etiam haud optima fama agendo: ut clariffima Q. Octavius, qui Macedoniæ non minore juftitia, quam fortitudine, præerat. Atque is, Beffis, ferociffimis Thracum, magno prœlio fufis, *Imperator* appellatus eft. At Clodius, omni ad opprimendum Ciceronem intento nifu, favorem fibi ordinum prius parandum rogatione ratus, *Annonariam* legem, itemque aliam *de inftaurandis collegiis* tulit, triduo poftquam L. Calpurnius L. F. L. N. Pifo Cæfoninus, A. Gabinius A. F. confulatum iniffent.

CIX. Erant hæc fumme popularia. nam frumentum populo, quod antea femiffibus & trientibus in fingulos modios dabatur, gratuitum fiebat: & collegia non tantum, quæ fenatus fuftulerat, reftituebantur; fed multa præterea, quæ nunquam fuerant, ex fæce plebis conftituebantur. Ut autem fenatu placato uteretur, (nam confules, Pifoni Macedonia, Gabinio Syria datis provinciis, emerat) tulit, *ne quem cenfores in fenatu legendo præterirent; neve notarent, nifi qui apud eos accufatus, & utriufque cenforis fententia damnatus effet.* Ne autem cum plebe acturo, de cœlo fervantium obnuntiatio noceret, unam maximam perniciofarum legum remoram, Fufiam & Æliam leges, quæ erant de aufpiciis latæ, abrogavit; cauto, *ne quis magiftratus per eos dies, quibus tribunus plebis cum populo ageret, de cœlo fervaret.*

CX. Nam antiquitus obtinuerat, ut quam plurimum auguriis ominibufque Romani tribuerent, infinita haberent fingulis negotiis, ut putabant, fignificantia eventum. Sed augurium de cœlo præcipuum habebatur, idque femel captum in totam eam diem & ad omnia negotia valebat. Eadem rogatione Clodii comprehenfum, *ut omnibus faftis diebus legem ferre liceret, etiam interceffione fublata:* ne quid divini humanive juris morari præcipitem hominis furorem poffet. Nec fallebat Ciceronem, adverfus fe omnes iftas machinas comparari: quapropter L. Mummium Qua-

§ CVIII. Sueton. Cic. in Vatin. c. 10. Plut. in Pomp. § CIX. Plut. in Cat. c. 32. Cic. Sueton. Appian.

dratum tribunum plebis invenit, qui Clodianis actionibus intercederet.

CXI. Hic & Kalendis Januariis, cum in id tempus Compitalitiorum dies incidisset, Sex. Clodium, operarum Clodianarum ducem, prohibere tentaverat, ne ludos faceret: & P. Clodio se adversarium ubique intendebat. Idcirco Clodius, & qui occulte in perniciem Ciceronis conspiraverant, Pompejus atque Cæsar, dolum instruunt. Pompejus, cui Cicero fidem habebat, *Clodium a se, uti ne in tribunatu contra Ciceronem faciat quidquam, omni cautione, fædere, exsecratione devinctum* confirmat; præterea præclare atque magnifice omnia pollicetur. his uti color constaret, ipse jam Clodius remissius leniusque incessere Ciceronem; magis incusare *Terentiam;* sæpe *desiderium instaurandæ gratiæ profiteri.*

CXII. Ita decepto Cicerone, & quiescente Mummio, leges istæ perferuntur. Continuo promulgatur, *uti aqua ignique interdiceretur eis, qui civem indemnatum occiderent, occidissent.* Hoc crimine, si crimen esset, totus senatus tenebatur; sed Cicero solum se, aut primum, peti gnarus, qui Lentulum ceterosque Catilinariæ conjurationis antesignanos de sententia senatus supplicio affecerat, priusquam cum eo nominatim agi cœptum esset, vestitu mutato, populum rogare cœpit: quod consilium, sejuncta causa sua, perniciosum fuisse postea ipse agnovit. Mutavit cum eo vestem omnis pæne Romanorum equitum multitudo: nec minus viginti millia juvenum promisso capillo cum eo circumibant rogabantque, P. Crasso M. F. auctore ac duce.

CXIII. Sed omnibus viis, qua incederet, Clodius cum ingenti perditorum hominum agmine occurrebat, perculso insultantium, lapidesque & cœnum in eum jactantium. Senatus quoque *vestem mutare populum, velut in publico luctu,* jubebat: sed consules refragabantur, & cum armatis curiam obsidens Clodius. Sic quoque erupit magna pars Pa-

§ CX. Cic. ad Attic. 2, 19. Val. Max. 6, 2. § CXI. Liv. Epit. Jul. Obseq. Diodor. § CXII. Jul. Obseq. Diodor. Strab. l. 10.

trum, ſciſſis veſtibus, invidiam adverſariis cum clamore cientes. At ubi ne iſta quidem tam lamentabilis facies ad movendum aut miſericordiam plebis, aut pudorem, ſatis efficax fuit; cedendumque urbe Ciceroni, aut pugnandum armis apparuit: tum Cicero, creſcente anxietate, intentius etiam rogabat primores civitatis, noctu atque interdiu circumiens domos. ſed ceteris plus voluntatis, quam potentiæ, aderat: Craſſus palam oppugnabat eum; Pompejus atque Cæſar ſceleſtius tegebant odia, quam fovebant, certique illum perdere, quo magis illicerent in fraudem, quamquam ipſi unanimes, diſcordia conſilia dabant.

CXIV. Cæſar *ſecum ire* jubebat *in Gallias, legatione oblata: ſic honeſte declinaturum pericula.* Pompejus id quidem magnopere diſſuadebat, *fugam* appellando, *neque conſilium aliunde, quam ab inimico animo, profectum* ſubinnuens. *quin ille pro ſe atque ſenatu fortiter propugnaret: nec ſuum ei, nec ceterorum bonorum auxilia defutura, quibus haud ægre ſuperaturus Clodium eſſet.* Acceſſit haud invitus huic ſententiæ Cicero, ſemper in Pompejum pronior: præterea opes ejus, quibus ſupra omnes eminebat, intuitus, per hunc maxime retineri Clodium poſſe putabat, qui affinis ei per Muciam, & ſub ejus imperio diu in exercitu fuerat: conſules autem, Gabinium quidem, totum noverat eſſe Pompeji; Piſonem non inhumanum, & propter affinitatem ſui ſtudioſum rebatur. Ergo reſumta fiducia, ſe parabat ad pugnam, multorum adjutus inſignibus ſtudiis.

CXV. Nam per ea tempora equites Romani frequentes in Capitolio congreſſi, deprecatores ad conſules & ſenatum cum alios ex ſuo ordine, tum principes civitatis, Q. Hortenſium, C. Curionem miſerunt: L. Mummius tribunus plebis, præter alia, quæ ſtudioſe pro Cicerone factitaverat, etiam plebem ad *veſtem mutandam* eſt adhortatus; quod ſenatores itidem plerique fecerunt, donec edicto conſulum *ad veſtitum redire* compulſi ſunt. Major enim adver-

§ CXIII. Val. Max. Cic. ad Attic. 1, 9, & pro dom. c. 16.
§ CXIV. Sueton. Diodor.

fariorum potentia fuit: &, interceſſione ſublata, parum L. Mummii valebat auctoritas; & equites per Gabinium conſulem aditu curiæ ſunt prohibiti: Lucius etiam Ælius Lamia, quod vehementius inſtiterat, relegatus; Hortenſius & Curio, ad populi concionem a Clodio rapti, per homines, ad id præparatos, contumelias & verbera, ſuſceptæ legationis præmium retulerunt.

CXVI. Igitur rebus ad extrema deductis, Cicero ipſe, aut per amicos, Pompejo ſupplicabat. Ille, quo pudorem improbe deſerti amici ſaltem abſentia tegeret, in Albano degebat. Eo primum Ciceronis gener C. Piſo, deinde ipſe quoque Cicero venit; cum ille hominis ante amiciſſimi, & qui pro ſe multas contentiones ſuſcepiſſet, vultum non ſuſtinens, ne in conſpectum veniret, per alias fores ſe ſubduxit. Poſtremo acceſſerunt ad eum L. Lentulus tum prætor, Q. Fabius Sanga, & ex conſularibus L. Torquatus, M. Lucullus: ſed remiſſi ſunt ad conſules, negante Pompejo, *ſe, niſi relatum ea de re, ſenatuſque conſultum factum eſſet, arma capturum.* Itur ad conſules, quorum non erat ignota Pompejo ſententia. Gabinius duriter reſpondet: lenius in ſpeciem, ſed eodem animo, L. Piſo, *nihil opus eſſe contentione: poſſe iterum a Cicerone ſervari rempublicam, ſi cedat, ni faxit, infinitam cædem, & ipſi inevitabile periculum fore.*

CXVII. Jam dies a Clodio perferendæ legi dicta aderat: & concio, quo Cæſar, qui jam paludatus profectus ex urbe fuerat, intereſſet, extra pomœria habebatur. Ibi producti ad populum conſules, & interrogati, *quid de lege ſentirent?* Piſo reſpondit, *nunquam ſibi placuiſſe crudelitatem;* Gabinius non *Ciceronem* modo, ſed etiam *equites ac ſenatum*, incuſavit. Cæſar deinde juſſus dicere, *Lentulum Cethegumque & ceteros jure necatos videri* negavit: *neque obſcurum cuiquam eſſe, quid de ea cauſa ſemper ſenſiſſet: pæ-*

§ CXV. Cic. ad Attic. 2, 10, & pro dom. c. 29. Idem pro Sext. c. 7. Sueton. § CXVI. Diodor. Appian. civil. l. 2. Cic. ad Attic. 2, 8 & 16. Macrob. Saturnal. 2, 1.

nam tamen ejus facti non probare: præterita mala oblivione sepelienda.

CXVIII. At Crassus, quamquam filium suum quam posset opem ferre Ciceroni pateretur, ad populi sensum, ut solebat, accommodavit orationem. Pompejus ore magis, quam animo, verecundo per simulationem aliorum negotiorum abfuit. Inter hæc Ciceronem, consilii incertum, Lucullus *vim vi repellere* hortabatur: ceteri, & maxime M. Cato, Q. Hortensius, Q. Arrius bellum civile abnuebant. Cato tum in Cyprum proficiscebatur, arte tyrannorum, qui, non nisi duobus his publicæ libertatis amotis assertoribus, consiliorum suorum, qualem volebant, eventum opperiebantur.

CXIX. Neque enim dubio illorum impulsu P. Clodius, de Ciceronis oppressione desperans, donec in urbe Cato esset, hanc ejus per speciem honoris amoliendi astutiam est commentus. In Cypro Ptolemæus regnabat, omnibus contaminatus morum vitiis: ceterum nec id ad populum Romanum pertinebat; neque is erat Clodius, ut alienas vitas, omni ipse turpitudine coopertus, castigare deberet. Sed ille Ptolemæum oderat, quod se captum a piratis redimere neglexisset; promulgabatque de Cypro ei adimenda. Magna paupertas erat tum ærarii, magna Cypriarum opum fama: civitatis corrupti mores, populus injustus, principes avari. his omnibus de causis injustissima rogatio cupide accepta est.

CXX. Ea de re cum Catone, non multo post initum tribunatum, collocutus, *ei se curationem illam daturum* dicebat, *quem Romanorum omnium innocentissimum, ideoque beneficio illo dignum arbitraretur.* Reclamante Catone, *se vero insidias & injuriam, non beneficium Clodii, agnoscere;* tum ille arroganter & aspere, *quando igitur volentem*, inquit, *emittere nequeo, nolentem expellam.* continuoque profectus in con-

§ CXVII. Cic. pro Cœl. c. 24 & 32. Diodor. § CXVIII. Appian. Plin. 2, 67. § CXIX. Pomp. Mel. 3, 5. Cic. ad Q. fratr. 1, 2.

cionem, legem tulit, *uti Cato quæstor cum jure prætorio, adjecto etiam quæstore, ad exuendum regno Ptolemæum, in Cyprum mitteretur; idemque Byzantinorum reduceret exsules*: quo nimirum diutius absens in tribunatu grassandi locum Clodio daret.

CXXI. Hoc igitur tam firmo propugnaculo cum se destitutum Cicero reputaret, signo Minervæ, quod diu habuerat domi, in Capitolium cum inscriptione *Custodis urbis* posito, nocte profectus ex urbe, deducente amicorum præsidio, Siculos petiit, publice privatimque devinctos plurimis beneficiis, & quia provinciam eam C. Virginius obtinebat, vir meliorum partium, & vetusta amicitia Ciceroni conjunctus. in illo itinere, dum in villa quadam Atinatis agri diversatur, primam ei meliorum temporum spem oblatus per quietem C. Marius cum laureatis fascibus obtulit, a quo consulatus insignibus ornato interrogari se putavit, *quid ita tristis incerto itinere pergeret?* deinde proximum sibi lictorem ab eo datum, *qui se in monumentum Marii deduceret*, adjecto, *in eo salutem fore.*

CXXII. Id somnium cum fugæ comiti Sallustio narrasset; *reditum ei celerem & gloriosum paratum esse*, Sallustius exclamavit. *Et eventu comprobatam rem* ferunt: *idque senatusconsultum, quo reditus Ciceroni procuratus est, in æde Jovis Mariana factum esse.* Sub idem tempus obtinenti Asiam fratri Ciceronis Quinto, visus per quietem Marcus erat equo ad ripam magni fluminis advehi, deinde lapsus in flumen disparere: postremo redditus esse mœrenti lætus, eodemque equo adversam ascendisse ripam, & venisse in fratris amplexus. Cognito Ciceronis discessu, Clodius *exsilium* ei scivit, *aqua & igni interdicto*, vetitoque, *ne a quoquam intra quingentesimum ab urbe milliare tecto reciperetur. si quis intra eos fines ipsum, aut a quo receptus tecto esset, occidisset, ut impune esset.* quæ tanto omnium metu perlata rogatio est, ut etiam strenuissimi quique Ciceronis defensores assentirentur.

§ CXX. Sueton. in Aug. c. 3. Strab. l. 7. § CXXI. Cic. pro Sext. & in Pison. c. 4. § CXXII. Ascon. in Pison. Diodor. Plut. in Cic. c. 41.

CXXIII. Senatus tamen publice regibus civitatibusque commendavit virum: Ob eam rem, & propria merita famamque, plurimorum obviis studiis exceptus adjutusque; tamen cum Vibonem venisset, a Vibio, quem multis affecerat beneficiis, præfectumque fabrum habuerat in consulatu, domo exclusus, etiam a C. Virgilio literas accepit, *abstinere Sicilia* jubentes: igitur a Brundisio transmittens, ventoque rejectus, iterato cursu Dyrrhachium tenuit. ibi quia inter exscendendum terra tremuerat, & reciprocaverat æquor, *celerem ei reditum* vates prædixerunt. Ipse tamen tristis & abjectus animo, quamquam Græciæ civitates studiis in eum certabant, privatimque amicorum officia supererant; non aliorum consolationibus; non sapientiæ monitis, quamquam id studium præcipue jactare solitus; allevabatur.

CXXIV. Interea Clodius bona ejus subjecerat hastæ, nec sectorem reperiebat: incendit ergo villas; diruit, velut publicatam, domum, area libertati consecrata. Hæc omnia cum, territis optimatibus, tam celeriter ex voto confecisset; præfidens animo, neminemque superiorem potentia ratus, in Pompejum insurgere, & ipsius sollicitare acta cœpit. Præterea Tigranem, qui ductus in triumpho tum adhuc in custodia apud L. Flavium, amicum Pompeji, detinebatur, acceptis pecuniis liberavit emisitque. Erat eo anno prætor L. Flavius, a quo forte super cœnam Clodius petiit, *ut Tigranem adduci juberet*, *cupidum se videndi ejus* simulans. Adductum deinde collocavit in convivio: neque Flavio statim, neque postea Pompejo repetenti reddidit; sed apud se aliquamdiu habitum, imposuit in navem, & profugere jussit.

CXXV. Sed ille tempestate relatus, cum a Sex. Clodio missu tribuni receptus ad urbem reduceretur, Flavius, re cognita, ad eum diripiendum excucurrit. ad quartum ab urbe lapidem pugna facta, multi ex Clodianis, plures a

§ CXXIII. Diodor. Cic. pro Sext. & ad Attic. 2, 14. Plut.
§ CXXIV. Vellej. 2, 45. Liv. Epit. Diodor. Plut.

parte Flavii ceciderunt; inter quos & M. Papirius, eques Romanus, publicanus, familiaris Pompeji. Flavius ſine comite Romam vix perfugit. Tum demum deſerti Ciceronis pœnitentia Pompejum ſubiit, dolentem, ita ſibi cecidiſſe nequiter omnia, ut cliens modo ſuus Clodius, ad ſe opprimendum tribunatus a ſe reſtituti viribus abuteretur: ſtatimque cœpit revocandi Ciceronem agitare conſilia. eſtque eo res perducta, cum, atrociter repugnante Clodio, perfici nihil poſſet, ut tamen ſenatuſconſultum fieret, *ne quidquam prius publicæ rei, quam de reditu Ciceronis, decerneretur.*

CXXVI. Ob eas res quotidiana in urbe prœlia fiebant, Pompejum, Gabiniumque conſulem, qui pro Pompejo ſtabat, fœdiſſimis conviciis proſcindente Clodio. multi mortales inter eas rixas verberati vulneratique ſunt: faſces conſulis fracti, bona a tribuno conſecrata. Contra L. Mummius, adjutus a collegis ſeptem, reſiſtebat acriter. Hic enim Kalendis Juniis de *reditu Ciceronis* retulit, (quæ res interceſſione P. Ælii Liguris eſt ſublata) & bona P. Clodii, illius exemplo Cereri conſecravit. Pompejus, ſive contumeliarum impatiens, quod a Clodianis in medio foro ſæpe conviciis ſpurciſſimis exagitatus erat; ſive metu inſidiarum, poſt deprehenſum in turba cum gladio Clodii ſervum; quamdiu fuit in tribunatu Clodius, domi ſuæ ſe tenuit.

CXXVII. Ibi quoque obſeſſus eſt ab homine audaciſſimo, liberto Clodii Damione, qui & L. Novium tribunum plebis ferro vulneravit. Sed nec a Cæſare vellicando Clodius abſtinens, *leges Julias contra auſpicia latas* in concionibus jactabat; quamquam in his eſſet Curiata illa, qua adoptio Clodii continebatur: interrogabatque productum in roſtra M. Bibulum, *utrumne, leges ferente Cæſare, ſemper de cœlo ſervaſſet?* interrogabat augures, *quæ ita lata eſſent, rectene lata eſſent?* Interea Cæſar, qui proficiſci noluerat, donec relegatos a republica Ciceronem Catonemque vidiſſet, alterius ingenium, alterius animum, non fraude, non vi

§ CXXV. Plut. in Craſſ. c. 29. Cic. ad Attic. 3, 15. § CXXVI. Appian. civil. l. 2. Cic. in Piſon. c. 8. Diodor. Plut.

ſuperabilia, metuens, ſub initium Aprilis in provinciam iit.

CXXVIII. Pacatiſſima ibi erant omnia, minime ex voto Cæſaris, qui rebus turbatis, ex ditiſſimis nationibus prædam, & de pugnaciſſimis materiam triumphorum quærebat. Igitur de motu Helvetiorum lætus audivit, qui ab Orgetorige principe gentis incitati, quamquam, illo defuncto, conſilium, cujus auctorem damnaverant, exſecuti, incenſis ſedibus ſuis, alias quæſitum ad ripam Rhodani contendebant. His Cæſar auditis, tanta feſtinatione peregit iter, ut octavo die, quam erat ab urbe profectus, ad Rhodanum flumen perveniret. cujus adventu cognito, legatos Helvetii mittunt petitum, ut *ſibi per provinciam eundi copiam faciat, ſine maleficio tranſituris.*

CXXIX. Cæſar, quaſi deliberabundus, *reverti legatos a. d. Idus Apriles* jubet. interim contrahit ſtrenue copias, provinciæ indicit delectum, murum foſſamque a lacu Lemanno ad montem Juram ducit, quo Helvetiis Rhodanum ad Genevam tranſmiſſuris iter præcluderet. Igitur illi, cum ſe deluſos intelligerent, & vim tentantes repellerentur, per Sequanos & Æduos in Santonum fines penetrare inſtituunt. Hoc impediturus Cæſar, T. Labieno legato ei munitioni, quam ad Rhodanum fecerat, impoſito, celeriter in Italiam regreſſus, duas legiones novas conſcribit, eaſque cum tribus, quæ circa Aquilejam hiemabant, per Alpes non ſine certamine tranſduxit in Galliam.

CXXX. Inter hæc Helvetii, Æduorum agros populando, coegerunt illos, Ambarroſque, & Allobrogum, quæ trans Rhodanum colebat, partem, auxilium a Cæſare petere. Nec abnuit ille, quo potius his ſociis bellum adverſus Helvetios, quam neglectis & alienatis, adverſus hos ſimul illoſque gereret. Ad Ararim ſive Sagonam (utroque enim nomine appellatur flumen) prima commiſſa pugna eſt: ubi quarta ferme pars Helvetiorum, (pagus Tigurinus erat) cum ceteri amnem tranſiſſent, a Cæſare profligata eſt. Ce-

§ CXXVII. Vellej. Diodor. Cic. ad Q. fratr. 1, 2. § CXXVIII. Cic. ad Attic. 2, 19. Diodor. § CXXIX. Flor. 4, 2.

teri per Diviconem legatum, qui bello Caſſiano dux Helvetiorum fuerat, *pacem* a Cæſare poſtulando verius, quam petendo, conditiones ferebant, *uti ſibi ſedes conſtitueret; ibi futuros, ubi ipſe voluiſſet*: recuſanti minas ingerunt, *priſtinarum populi Romani cladium* admonent, *neque magni facere* oſtendunt, *quod nocturno Cæſaris furto partem ſuorum deſiderent, virtute reparaturos, quod hoſtili dolo damnum captum ſit.*

CXXXI. Cæſar, ad hæc dato, quali opus erat, reſponſo, *ſi quidem dent obſides, facturum, quæ peterent,* oſtendit. Helvetii contra, *ſic ſe a majoribus inſtitutos, ut obſides accipere, non dare, conſueverint.* Sic abjecto pacis negotio, cum hoſtes progrederentur, Cæſar ſociorum equitatum præmittit, exploraturum hoſtium iter. Quatuor millia equitum erant: qui, numero confiſi, cum longe paucioribus Helvetiis alieno loco pugnam conſeruerunt. paucis cadentibus, fit fuga a Dumnorige, præfecto equitatus, quem Ædui auxilio Cæſari miſerant, quique, Orgetorigis ducta filia, clam rebus Helvetiorum ſtudebat.

CXXXII. Helvetii, quod eorum equites quingenti admodum multitudinem tantam fuderant, majore cum fiducia cœpta proſequuntur. Subſequitur iter facientes cum ſuis copiis Cæſar, ita ut per dies præter propter quindecim, inter noviſſimum hoſtium, & primum illius agmen, non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum intereſſet. Cum ita ad duodeviceſimum milliare ab oppido Æduorum Bibracte perventum eſſet, Cæſar, rei frumentariæ cauſa eo digreſſus, opinionem injecit hoſti, timore correptos Romanos, & adverſi prœlii memoria diſcedere. Igitur omiſſo itinere, inſequi Cæſarem atque laceſſere cœperunt. Ille, ſubductis in collem copiis, dum aciem inſtrueret, equitatum ad ſuſtinendos hoſtes emittit: ſarcinas in ſummo colle unum in locum conferri, eumque ab auxiliaribus copiis, (ad viginti hominum millia erant) duabuſque nuper conſcriptis legionibus muniri jubet.

§ CXXX. Cic. familiar. 5, 2, & in Piſon. c. 5. Diodor. § CXXXI. Cic. in Piſon. c. 27. Diodor. Plut. in Cic. c. 43. § CXXXII. Cic. in Piſon. c. 3[illegible].

CXXXIII. Interea Helvetii, cum omnibus ſuis carris ſuggreſſi, poſtquam ſeorſim impedimenta collocaſſent, rejecto Cæſaris equitatu, ad collem inſtructa phalange proceſſerunt. Cæſar, ſuo primum equo, deinde omnium, e conſpectu amotis, ut æquato periculo ſpem fugæ tolleret, quatuor veteranis legionibus prœlium committit. ab hora ſeptima, uſque ad veſperam ita certatur, ut terga neutri verterent; Helvetii, pars major in montem ſe quendam reciperent vulneribus onerati; Boji Tulingique ad impedimenta carroſque ſe referrent. In hos ad mediam uſque noctem pugnatum; non viris tantum, ſed feminis atque pueris acerrime ſe defendentibus: poſtremo tamen capta impedimenta, & cum his Orgetorigis filia, atque unus e filiis ejus. Hoſtes, qui prœlio ſuperfuerunt, ad centum triginta hominum millia, quamquam labore & vulneribus feſſi, tota nocte continenter ierunt: & quartum intra diem in fines Lingonum ſunt delati.

CXXXIV. Cæſar, qui propter vulnera militum & ſepulturam occiſorum tridui moram fecerat, literas ad Lingones mittit: *Helvetios frumento, ullave alia re juvari* vetat; *ſecus facientes pro hoſtibus habiturum* minatur. Ea res cum ad extremam inopiam Helvetios redegiſſet, legatos ad Cæſarem *de deditione* mittunt. Cæſar *eodem loci adventum ſuum præſtolari* jubet. ubi venit, *arma*, *obſides*, *ſervos*, *qui ad eos perfugiſſent*, poſtulat. Inter hæc conquirenda cum nox incidiſſet, Verbigeni pagi homines, ſex circiter millia, ad Rhenum fineſque Germanorum ituri, clam exceſſerunt caſtris. Hoc ubi Cæſar reſcivit, iiſdem, per quorum agros inceſſerant, denuntiat cum minis, *ut illos reducant.* reductis pro hoſtibus utitur: reliquos omnes, obſidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accipit.

CXXXV. *Helvetios*, *Tulingos*, *Lacobrigos ad ſua reverti* juſſit, priſtinaſque ſedes inſtaurare: Allobrogibus imperat, *ut frumenti copiam his faciant; quod nihil haberent domi*,

§ CXXXIII. Plut. Diodor. Cic. in Piſon. c. 6. Salluſt.
§ CXXXIV. Plut. Diodor. Cic. ad Q. fratr. 1, 3, & pro dom. c. 9.

quo famem tolerarent. Nolebat enim Helvetiorum vacuos fines a Germanis occupari, quos graves provinciis Romanis futuros accolas metuebat. *Bojos*, quod egregia virtute erant, petentibus Æduis dedit, *quos in finibus suis præsidium contra Germanos collocarent.* eosque postea Ædui in partem juris atque libertatis conditionem, qua ipsi agerent, receperunt. *In castris Helvetiorum tabulas repertas esse Græcis literis confectas*, Cæsar tradidit, harundem rerum auctor idem, scriptorque incomparabilis, quibus ratio contineretur generum capitumque Helvetiorum & sociorum, quæ domo exissent. Summa erat Helvetiorum millia ducenta sexaginta tria: Tulingorum millia triginta sex: Lacobrigorum quatuordecim: Rauracorum tria & viginti: Bojorum duo & triginta: horum, qui arma ferre possent, ad millia duo & nonaginta. ex omni hoc numero tantum centum & decem millia domum redierunt.

CXXXVI. Hoc primum Cæsaris in Gallia bellum fuit: unde mox alia aliaque secuta, quibus ille per annos novem, totam ad Rhenum Oceanumque perdomuit; etiam semel iterumque trajecto Rheno Germaniam ingressus. Hæc omnia quo facilius meliusque noscantur, regionum illarum situs, & quibus sub ea tempora gentibus inhabitatæ fuerint, operæ pretium est exponere. Galliam Romani duplicem antiquitus fecerunt, Alpibus discretas. Harum, quæ ab Roma est remotior, ea hoc vocabulo hodieque censetur: at quam illi *Togatam* vocarunt, eam posterior ætas ab novis incolis nominavit *Longobardiam*, quæ nunc Italiæ pars est.

CXXXVII. Veram Galliam vetus ætas in Braccatam Comatamque divisit. Braccata, quæ & Narbonensis, vetus populi Romani provincia fuit. Comatam Cæsar triplicem fecit, Belgas a Rheno ad Sequanam, Celtas inter Sequanam & Garumnam: reliquam partem, quæ Garumna, Pyrenæisque & Oceano clauditur, attribuit Aquitanis. Sed

§ CXXXV. Plut. in Cat. c. 48. Cic. pro Sext. c. 28. Vellej. 2, 45. § CXXXVI. Diodor. Strab. l. 14.

ea cum videretur ineptior divisio, quod & Narbonensis excludebatur provincia, & Aquitaniæ fines, ceterarum comparatione partium, nimis exiles viderentur; Augustus Cæsar, quidquid intra Alpes, mare mediterraneum, & Oceanum, & Rhenum terrarum jacet, uno Galliarum nomine complexus, Aquitaniæ nationes adjecit quatuordecim: universæ Galliæ provincias constituit quatuor, Narbonensi addita: quæ iterum sub tempora Constantini discesserunt in partes septemdecim; quæ deinde partitio a Romanis semper est retenta.

CXXXVIII. Ejus hæc est notitia: Viennensis, Lugdunensis, Germania prima, Germania secunda, Belgica prima, Belgica secunda, Alpes maritimæ, Alpes Penninæ & Grajæ, Maxima Sequanorum, Aquitanica prima, Aquitanica secunda, Novem populorum, Narbonensis prima, Narbonensis secunda, Lugdunensis secunda, Lugdunensis tertia, Lugdunensis Senonia. Harum Viennensis hodie *Delphinatus* vocatur, inter fluvios Isaram Rhodanumque ad fines Allobrogum sita: cujus etiamnum caput Vienna est, archiepiscopi sedes, sicut olim consularis fuit. Pleræque enim omnes urbes, quas Romanum imperium metropoles fecit, archiepiscopales postea exstiterunt.

CXXXIX. Ceterum urbes Viennensis provinciæ in itinerario, quod Antonini vocant, notantur quatuordecim: Vienna metropolis, civitas Genevensium, Gratianopolitanorum, Albensium seu Vivariorum, Deensium, Valentinorum, Tricastinorum, Vasionensium, Arausicorum, Carpentoractensium, Caballicorum, Massiliensium, Avennicorum, Arelatensium. quæ omnes suis adhuc, aut paulum deflexis nominibus noscuntur, totidem nunc episcopatus, præter duas ultimas, archipiescopalibus infulis insignes. Gratianopolis etiam tribunal habet, Parlamentum vocant. Sequitur Lugdunensis, in quatuor tributa partes, universa nomen a metropoli habens.

§ CXXXVII. Marcellin. 15, 11. Flor. 3, 9. Plut. Cic. pro dom. c. 35. Diodor. Vellej. § CXXXVIII Diodor. Appian. civil. l. 2. Val. Max. 1, 7. § CXXXIX. Cic. pro Sext. c. 54, & de divin. Val. Max.

CXL. Prima partium præter metropolin, quatuor habebat civitates, quæ & ipsæ nunc episcopatus sunt, civitatem Æduorum, hoc est Augustodunum, Lingonum (nunc *Langrensem episcopatum* vocant) castrum Matisconense & Cabillonense. *Germanias duas* in Rheni ripa citeriore vocarunt Romani: quod eam Galliæ partem Germanicæ nationes insederant. Earum quæ prima vocabatur, a meridie Burgundos respicit & montem Juram, Rhenum ab ortu habet, ad occasum Lugdunenses Senones colunt. Metropolis huic est Moguntiacensium civitas: reliquæ, præter alia municipia, Argentoratensium, Nemetum, qui nunc Spirenses sunt, & Vangionum, in quorum urbe hæc scribebamus, quæ hodie *Vormatia* vocatur, (Borbetomagum fuisse opinantur:) & hæ quoque omnes præter metropolin archiepiscopalem, episcopos suos habent.

CXLI. Inferior Germania post metropolin Coloniam, civitate Tungrorum, quam Cæsar *Atuaticum* vocat, insignitur. Belgica fluminibus Mosella, qui & *Obrima* vocabatur, & Sequana terminatur; Mosa dividitur. Primæ Trevirorum est civitas metropolis, mox Mediomatricum, id est, Metis, Leucorum sive Tullo, & Verdunensium. Secunda Belgica nobiles civitates antiquitus habuit duodecim: civitatem Remorum, quæ nunc etiam est metropolis; Suessonum, Catalaunorum, Veromanduorum, Atrebatum (nunc *Arras* vocant) Cameracensium, Tornacensium, Silvanectum, quæ nunc episcopatus Senlisiensis est, Bellovacorum, Ambianensium, Morinorum (Teroanensis episcopatus intelligitur) & Bononiensium, ubi Gessoriacum fuit.

CXLII. Ad Oceanum deinde Britannicum secunda Lugdunensis, Rotomago metropoli, & sex præterea civitatibus nobilis: Bajocassium, Abricantum, Sajorum, Eburonicum, Lexoviorum, Constantiensium. Tertiam deinde Lugdunensem, cui caput Turonum, constituebant civitates Cenomanorum (Mansensis episcopatus hodie) Rhedonum, An-

§ CXL. Diodor. Cic. familiar. 14, 4. Appian. Plut. § CXLI. Diodor. Plut. Appian. Cic. ad Q. fratr. 1, 2.

degavorum, Nannetum, Curiosopitorum (is est Cornovallensis episcopatus) Ciantium, id est, Venetorum (Vennensis episcopatus) Osismiorum, Diablintum, id est, Carifes, quas duas civitates ignoramus. Quarta Lugdunensis, quæ & Senonia, inter Sequanam & Ligerim has amplectebatur civitates, Senonum metropolin, Carnutum, Altisiodorum, Tricassium, Aurelianorum, Parisiorum, Melduorum, quos hodie Meausenses pronuntiant.

CXLIII. Alpium maritimarum civitates obscuri hodie nominis *Rigomagensium*, *Sollinienfium*, *Cemelevensium* referuntur: notiores præterea, Ebrodunensium metropolis, *Ambrunum* hodie vocant archiepiscopalem urbem: Diniensium, Saniciensium, *Senas* appellant vulgo: Glanatenna, & Venciensium, quæ *S. Paulli Venciensis episcopatus* nunc usurpatur. At in Penninis Grajisve Alpibus, ubi sunt Allobrogum Sabaudi, & Helvetiorum particula, metropolis Centronum, id est, Tarantasia locatur, & præter hanc Vallensium civitas Octodurus, hodie *S. Mauritii* nomine notior. Maxima Sequanorum, Burgundiam Helvetiosque complexa, Crispolinorum civitatem agnoscebat metropolin, quæ Vesontio est, vel ut hodie pronuntiant, *Besansonensis archiepiscopatus.*

CXLIV. Huic civitates octo suberant, Equestrium, id est, Noviodunum ad lacum Lemanum, quæ Genevam & Lausannam interjacens, hodie *Nion* appellatur; Elvicorum, id est, Aventicum, nunc *Avanches*; Basiliensium, Castrum Viridunense, Castrum Ebrodunense, Castrum Argentariense, cujus ex ruinis Colmaria surrexisse putatur, Castrum Rauracense, ceteris oppidis tum illustrius, hodie nomen Augustum, sed sine specie, retinens, prope Basileam, in quam vetustioris & dignitas & appellatio translata videtur sub Græcis imperatoribus: & portus Abucina. Hi Belgarum Celtarumque nobiliores populi fuerunt: Aquitaniam, ad mare sitam, eoque vetusta incolarum lingua appellatam

§ CXLII. Ascon. in Milon. Plut. § CXLIII. Diodor. Plut. Cic. de harusp. resp. & pro dom. c. 15.

Aremoricam, Oceanus ab occaſu claudit: Boreale litus ortumque ſolis Ligeris fluvius terminat: a meridie Pyrenæis montibus & Narbonenſi Gallia finitur. Hoc ſpatium terrarum Garumna fluvius, ex Pyrenæo monte delapſus, in duas provincias ſecat.

CXLV. Primæ caput Biturigum Cuborum civitas eſt, nunc Burgenſis archiepiſcopatus: quamquam Biturigas Lugdunenſi primæ Marcellinus accenſuit. Huic junguntur civitates Arvernorum, Rutenorum, Albigenſium, Cadurcorum, Lemovicum, Gabalorum, Velaunorum. Quod deinde a ripa Garumnæ ad Ligerim fluvium protenditur, ſub Aquitaniæ *ſecundæ* vocabulo ſex civitates habuit, Agennenſium, Encoliſmenſium, *Angulema* hodie eſt, Santonum, Pictavorum, Petrocoriorum, cum metropoli Burdegala. Novem populos prope Aquitaniam, propterea *tertiam* a multis dictam, in qua Vaſcones habitant, Auſcii commendant & Vaſatæ. reliquorum ſeptem hæc fuerunt nomina: Vibiſci, Meduli, Boatæ, Convenæ, Conſaranni, Bigerriones, Terbelli.

CXLVI. Horum duodecim recenſentur in veteri itinerario civitates: Auſciorum metropolis, Convenæ, quæ duæ jam ætate Strabonis jus Latii habebant: Aquenſium, Lactoratium, Conſarannorum, hodie *Conſerans*, Boatum, Benearnenſium, Aturenſium, nunc *Aire*, Vaſatica, Tarba vel caſtrum Bigerra, nunc epiſcopatus Tarba-Bigorrenſis, Eloronenſium, id eſt, Oleron, Eluſatium, id eſt, Euſa, quam Narbonenſis partem facit Ammianus. Sed alii Narbonenſem & ipſam duplicem ita diſtinguunt, ut primam, quæ a Varo flumine uſque ad Rhodanum verſus ortum porrigitur, a meridie mare Gallicum habet, tredecim inſigniant civitatibus.

CXLVII. Nam præter metropolin Narbonenſium, civitates ei tribuunt Toloſatium, Beterrenſium, Agatenſium,

§ CXLIV. Cæſar de B. G. 1, 7. Liv. Epit. Sueton. in Cæſ. c. 2?. § CXLV. Diodor. Oroſ. 6, 3. Plut. in Cæſ. c. 26. § CXLVI. Flor. 2, 10. Plut. Diodor. Liv. Epit.

Nemausensium, Magalonensium, Lutensium, sive castrum Luteva, Ucetiensium. Secunda Narbonensis, cui metropolis est Aquensium civitas, Pyrenæis & Cebennis montibus ab Aquilone, mari Gallico a meridie inclusam: sex præterea civitates honestabant, Aptensium, Rejensium, Forojuliensium, Vapincensium, Segestoriorum, Antipolitana. Hæc ferme fuit Galliarum sub initia Constantinopolitani imperii descriptio: sed idem situs gentium, plerarumque civitatum eadem fuisse nomina, Cæsare bellum gerente, apparet: quamquam gentium numerus, ut solitum est, cresceret, aut contraheretur.

CXLVIII. Nam ara, quæ apud Lugdunum Augusti Cæsaris fuit, inscriptionem habuit gentium sexaginta. nec multis post annis universæ Galliæ quatuor & sexaginta civitates numerabantur. Sed Appianum, qui sub Adriano Cæsare scripsit, pacatos a C. Julio populos quadringentos, oppida octingenta, tradidisse putant: mihi numerorum potius errorem intervenisse liquet, ut pro ν' aut ό Græcorum litera, quarum illa quinquaginta, hæc septuaginta notat, ύ, quæ est quadringentorum nota, temere scripta lectave videatur; idque tum ex consensu veterum, tum adjecto numero oppidorum, quæ tantæ gentium multitudini pro portione parum respondet, haud difficile arbitratu est. Ceterum tractus ille terrarum soli bonitate, & incolarum abundantia, maximarum opum famam, nec falso adeptus, invitavit Cæsarem, ut hanc unam, præ ceteris omnibus provinciis, suo proposito commodissimam crederet. Nam divitiis ad emendum imperium indigebat: militem duraturus erat ad civilia bella; famam reportaturus ex victoria clarissimam, periculisque & laboribus ampliorem, quod tum adhuc durabat Gallicæ fortitudinis opinio, virtus paulatim deficiebat.

§ CXLVII. Diodor. Cæs. § CXLVIII. Strab. l. 4. Tacit. Germ. c. 18.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXIX.

IN LOCUM LIB. CIV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI QUARTI.

Prima pars libri ſitum Germaniæ moreſque continet. C. Cæſar, cum adverſus Germanos, qui Arioviſto duce in Galliam tranſcenderant, exercitum duceret, rogatus ab Æduis & Sequanis, quorum ager poſſidebatur, trepidationem militum, propter metum novorum hoſtium ortam, allocutione exercitus inhibuit, & victos prœlio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompejo inter alios orante, & T. Annio Milone, tribuno plebis, agente, ingenti gaudio ſenatus ac totius Italiæ, ab exſilio reductus eſt. Cn. Pompejo per quinquennium annonæ cura mandata eſt. Cæſar Ambianos, Sueſſiones, Veromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prœlio victos in deditionem accepit: ac deinde contra Nervios unius civitatis cum magno diſcrimine pugnavit, eamque gentem delevit; quæ bellum geſſit, donec ex ſexaginta millibus armatorum trecenti ſupereſſent, ex ſexcentis ſenatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam

Cypro, & publicanda pecunia regia, M. Catoni administratio ejus rei mandata est. Ptolemæus, Ægypti rex, ob injurias, quas patiebatur a suis, regno pulsus, Romam venit. C. Cæsar Venetos, gentem Oceano junctam, navali prœlio vicit. Præterea res a legatis ejus eadem fortuna gestas continet.

I. C. CÆSAR, Helvetiorum gente perdomita, quod ea fortissima totius Celticæ habebatur, ingentem apud Gallos gloriam meruit. Idcirco passim ex civitatibus gratulatum venerunt principes; simul petitum, *ut bona cum ipsius gratia concilium totius Galliæ sibi liceat indicere.* In illo, ut postea apparuit, de Germanorum amoliendo jugo deliberatum: & ab iisdem principibus flentibus & ad pedes prostratis rogatus est Cæsar, *ut oppressis auxilium ferret.* Ariovistus, Suevorum rex, per Arvernorum Sequanorumque contentiones, cum centum viginti millium exercitu Galliæ partem occupaverat: Æduos eorumque clientes semel iterumque magnis prœliis vicerat: iis quoque gravis, a quibus erat accitus, universæ Galliæ imperio imminebat.

II. Cæsar, cum in suo consulatu petentem cupide Ariovistum *socium amicumque populi Romani* appellandum curasset, causam belli a se removens, *Ariovistum ad se venire* jubet, *ut de præsentibus colloquantur;* ratus, quod accidit, regem moleste laturum, atque inde causam belli exstituram. Nam Ariovistus Cæsarem, *si quid vellet, ad se* jussit *accedere.* Tum Cæsar postulata sua per legatos edidit: *ne quos præterea Germanos trans Rhenum arcesseret: ne sociorum populi Romani fines armatus ingrederetur: obsides etiam ab illis acceptos redderet.* Ad hæc ferociter ab Ariovisto responsum: oblataque Cæsari conditio, *amico se, an hoste, uti mallet.* sub idem tempus, quo hæc sunt renuntiata Cæsari, Æduorum etiam & Trevirorum legati affuerunt.

III. Illi querebantur, *Harudes, nuper in Galliam transpor-*

§ I. Cæsar de B. G. 1, 1. Plut. in Cæs. c. 27. § II. Diod. l. 38. Cæs. Plut.

tatos, *fines suos populari*: Treviri, *centum pagos Suevorum ad Rheni ripam consedisse*, nuntiabant, *hoc animo*, *ut amnem transirent*. Igitur Cæsar, minime differendum ratus, ad Ariovistum, priusquam novæ copiæ cum veteribus ejus se conjungerent, magnis itineribus contendens, Vesontionem Sequanorum, ne ab hoste occuparetur, præcepit. Quæ deinde gesta sunt, quoniam multorum Germaniæ populorum mentionem continent, obscuram molestamque futuram legentibus, nisi commoda explicatione illustrentur; locus hic desiderat, ut veteris Germaniæ situm moresque exponamus.

IV. Igitur Germaniam ad Occidentem a Gallis Rhætisque Rhenus, ad Orientem a Pannoniis Danubius, certissimi limites separabant: septemtrionale latus vocatus inde Germanicus Oceanus ambit: a Meridie montes claudunt Alpibus ita propinqui, ut pars earum videantur appellenturque. A Sarmatis versus solem orientem montium, qui proprie Sarmatici vocabantur, asperitate, & amne Vistula dirimebatur: eodem pertinebat & Hercynia silva, quæ tum novem dierum iter habebat in latitudine, & ab Helvetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, secundum flumen Danubium, ad fines Dacorum Anartiumque pertinebat. deinde sinistrorsum flexa multos attingebat propter magnitudinem populos, ultra sexaginta dierum iter porrecta.

V. Hoc spatio multæ tum gentes coluere, veteribus non satis cognitæ, quod asperæ bellis, in pace commerciorum negligentes, ab aliis populis haud facile adibantur. Quod tamen inter antiquos constat, initium Germaniæ, qua Sarmatas attingebat, mons Sevo fuit, sinum Codanum, id est, Danum sive Danicum, efficiens, insulis refertum. Quarum clarissimam nominabant Scandinaviam, tria borealia regna amplectentem, ideoque veteribus incompertæ magnitudinis, falso tamen insulam creditam: cujus partem Hellcviorum gens (sic rupium incolas indigenas

§ III. Cæs. Flor. 10, 4. Diodor. § IV. Diodor. Liv. Epit. Tacit. Germ. Strab. l. 7.

ſermo vocabat) quingentis pagis, ſcribente Plinio, obtinebat. Ab eodem auctore Germanorum genera quinque ſic ponuntur, ut excludi Scandinaviæ gentes appareat: primum *Vindilos* vocat; *quorum pars Burgundiones*, *Varini*, *Carini*, *Guttones fuerint.* Vandalos intelligi putant, quorum ſedes a Poloniæ finibus atque Viſtulæ capite per Megaloburgenſium, Pomeranorum, Prutenorumque regiones, & Marchiam, Saxoniæque partem extentæ fuerunt.

VI. Alterum genus *Peucini Baſtarnæque*, Peucen inſulam ad oſtia Danubii poſitam, & vicina inter Sarmatas Dacoſque loca occupabant. Cetera Germaniæ tres habebant ex ſitu loci habitatorum differentias, totidemque nomina. *Ingævones* qui ſcribuntur apud Plinium, eos *Vigævones* non abſurda conjectura Beatus Rhenanus intelligit, ſic appellatos, quod ad ſinum maris incolerent. Ejuſdem Plinii *Iſtævones*, Occiduos interpretantur, quod ea parte fluit Rhenus, quem accolebant. Inter hos intercepti veteribus *Hermiones* vocabantur, incertum unde: & qui detorquendis vocabulis ſine alio indicio conjecturæ nimis indulgent, eos proclivius eſt in mille errores incidere, quam unam veritatem.

VII. Ex his gentes nobiliores ad Rheni ripam, præter quas in Galliæ deſcriptione retulimus, Batavi non multum ex ripa, ſed inſulam Rheni amnis colebant; Cattis orti. At dextrum Rheni latus, quod Germaniæ prætexitur, incertæ olim poſſeſſionis fuit; eoque notitia illius obſcurior. Rhenus ipſe a Rhæticis Alpibus & monte Gothardo, per abrupta devolutus, Curienſem agrum percurrit; mox duos efficit lacus, Acronium & Venetum: hinc modico flexu in occidentem pronior, juxta Rauracos ad Septemtriones redit, agrum Helvetium a Germanico dividens: quæ res olim perpetuis duarum gentium bellis occaſiones præbuit. nec

§ V. Hegeſipp. 2, 9. Pomp. Mel. 3, 3. Ptolem. Altham. in Tacit. Cæſ. de B. G. 6, 25. Strab. § VI. Plin. 4, 3. Solin. c. 32. Pontin. in deſcript. Daniæ. Dalecamp. ad Plin.

alia major caufa fuit, cur Helvetii, fedibus fuis incenfis, alias inftituerent in Gallia interiori quærere.

VIII. Ibi jam antiquitus initium Germaniæ fuit. ea loca incerti erant juris, quod nunc a Gallis invadebantur, nunc recipiebantur a Germanis. Ibi Decumates agri fuerunt, poftea trans Rhenum Danubiumque; cujus in propinquo fontes funt, vix duorum milliarium a ripa Rheni fpatio diremti. Hegoviam noftrates vocant, oppofitam Helvetiorum Turgaviæ. Infra Hegoviam Clechovia jacet, Martiano nemore (quod Hercyniæ filvæ caput eft) & Rheno amne terminata. In illis regionibus, & quæ præterea ufque ad Cattorum fines defcendunt, Decumates agros fuiffe intelligo, finum imperii & Rhæticæ provinciæ partem.

IX. Ultra hos Catti tenuerunt iis finibus, quibus nunc Thuringi funt, Haffique, & ad Rhenum fluvium porrecta Weftphalorum portio. Eorum pars Mattiaci, cum Tacitus fcriberet, Romanis fubditi, dictum ab oppido Mattio agrum coluerunt: cujus oppidi nomen adhuc & veftigia fervare tenuis ad Adranam vicus traditur. In eorum agro calidiffimi fontes vifebantur, quos hodie fruftra, nifi apud Visbadenfes contra Moguntiam fitos, requiras. Neque moveor, quod apud Ptolemæum Mattiaci & Moguntiaci ad millia paffuum centum feptuaginta disjungi videntur. Nec enim ignotum eft, (ne auctori culpam imputemus) quam proclivis fit in notis numerorum, atque in illius præcipue fcriptoris opere frequens librariorum aberratio.

X. Cattos penitus fuiffe deletos, quorundam opinio eft: mihi verius videtur, Haffos nunc effe, qui olim Catti fuerunt; neque aliud nomen, fed tantummodo pronuntiatione differens, non aliter, quam ut alia multa vocabula, quæ apud ejufdem gentis varios populos aliter atque aliter efferuntur. Sub Cattis Ufipios Tencterofque ad Rhenum locans Tacitus, haud dubie tractum illis affignat, ubi nunc

§ VII. Tacit. Germ. c. 29. Altham. Pomp. Mel. 3, 2. Cæf. de B. G. Orof. 6, 7. § VIII. Tacit. Germ. c. 29. Altham. § IX. Tacit. Germ. c. 9. Altham. Plin. 31, 7.

Franci colunt, ad Salam Mœnumque flumina: inter Bohemos Noricosque & Rhenum, a meridie Sueviam spectantes, ab Aquilone Thuringiam. Sed & Clivensium fines tenuisse videntur: & quæ ad Rhenum inde loca versus Francofordiam usque pertinent, Hassorum hodie ditio.

XI. Juxta Tencteros Bructeri occurrebant, quorum *agrum inter Amisiam Luppiamque amnes a Germanico vastatum* Tacitus retulit. Hi tum ultimi Bructerorum erant. pars alia late terras inter Salam, Westphaliæ fluvium, ac Rhenum interceptas possidebat. Ita Juliacensis Bergensisque & Clivensis ditionum partes, comitatumque Marcanum, & Lippensem, usque in Westphaliam a Bructeris habitatum fuisse, non absurda opinio est. At Ubiorum sedes Colonia monstrat, certum clarumque monumentum. Ab his juxta Rheni ostia & Frisios Sicambri, mox Chamavi & Angrivarii, deinde Tubantes, postea Usipii, tum Franci, ad extremum Westphali, Monasteriensem agrum Cliviæque & Geldrorum partem tenuerunt.

XII. Ab Angrivariis certe Angriæ ducatus ad Visurgim amnem, qui nunc inter titulos archiepiscopi Coloniensis est, nominatus creditur. A quibus diversi Ansibarii, quondam a Chaucis pulsi, vacuos juxta Frisiorum regiones agros insederunt: quos deinde Francis Marcellinus accensuit. Angrivarios a tergo Dulgibini & Chasuarii claudebant, in fronte Frisii usque ad Oceanum pertingunt, populosum genus, in majores minoresque distinctum: nunc Orientalium & Occidentalium nominibus dividuntur. Hæc ad occidentem solem veteris Germaniæ tabula est: a Septemtrione Chaucorum gens a Frisiis incipiens, partemque litoris occupans, terga gentium Rhenanarum claudit, usque dum in Cattos ingenti sinu redeat.

XIII. Hi quoque majores minoresque appellabantur. Majores prope Angrivarios, ultra Visurgim, ad Albim usque tenuerunt; quorum oppidum fuit Fabiranum, quæ hodie

§ X. Tacit. Strab. l. 7. § XI. Cæsar de B. G. Tacit. Altham. § XII. Tacit. Plin. 16, 1. Altham.

Brema putatur. Minores a Visurgi ad Rhenum Westphaliæ Frisiæque partem versus Issalam Rheni amnis ostium sedes habuerunt. Cherusci, mediterraneus populus, Hercyniæ partem, quæ vulgo *Harto* nuncupatur, accoluerunt, cis Albim fluvium, ubi nunc Misni Thuringique & Ascanienses, sive Anhaldini, habitant. Cheruscis conterminos fuisse Fosos, ex uno Tacito discimus; quo latere fuerint, incertum.

XIV. Sed Cimbri proxime Oceanum colebant, & inter duo maria, orientale Germanicum, & occidentale Britannicum, peninsula Cimbricæ Chersonesi nomine nobilitata est. Præ cunctis istis populis uti maxima potentia, ita nomen quoque clarissimum Suevorum fuit, majorem Germaniæ partem occupans, & multas in nationes distributum. Nam a Rheno usque ad Albim protenta, parte sui etiam trans Albim jacentes campos obtinuit. Generis Suevici gentes quatuor & quinquaginta suo tempore numerabat Orosius. Olim *centum pagos habere* dicebantur: *ex quibus quotannis singula millia bellandi causa, suis ex finibus educerent.*

XV. Mari Suevico nomen haud dubie ab accolis fuit: hicque eorum olim terminus. Igitur ab Holsatia & Jutia, Cimbrorum sedibus, ad Bohemicam usque silvam, Pomeraniam, Marchiam, Saxoniam late repleverunt: mox etiam ad Danubium & Rhætiæ partem transgressi, Sueviæ, quæ nunc est, appellationem cultoresque dederunt. Sed & præcipua Saxoniæ nobilitas Suevicæ est originis. Ceterum inter Suevicas gentes nobilissimi olim Semnones fuerunt, Lusatiam & Marchiæ partem, ad Suevi fluminis utramque ripam habitantes. Hæc copiosa gens fuit: Longobardica virtute, quam numero, potior, cis Albim in agro Luneburgensi, reliquisse nominis sediumque suarum memoriam in oppido Bardunvigo creditur, quod Henricus, cognomento Leo, delevit.

XVI. Post hos Reudigni, & Aviones, & Angli, & Varini, Eudosesque, & cum Suardonibus Nuithones a Tacito me-

§ XIII. Ptolem. Tacit. Altham. § XIV. Strab. l. 7. Oros. 1, 2. Cæs. de B. G. 4, 1. § XV. Altham. Strab. l. 4. Tacit.

morantur. quorum Reudignos & Avionas in Aquilonari & maritima Saxoniæ plaga collocat Andreas Althamerus, cujus diligentiam tota hac descriptione plurimum sequor, (Cluverium enim, qui hæc copiosissime est exsecutus, adipisci non licuit) ubi nunc Megaloburgensis ducatus nominatur. Anglorum autem veterem habitationem inter Saxonas Vitarumque gentem fuisse, Beda tradidit, inde migrasse in Britanniam. Sed hos arguit Vecta insula, cui vocabulum hoc impositum est ab his incolis.

XVII. Pro Vitis alii scriptores Jutas ponunt, notius nomen. Quidam putant, *habitasse Anglos ad mare Germanicum & Albim fluvium eas partes, quas hodie Luneburgensis atque Brunovicensis ditiones occupant.* Ceterum peninsula inter Sliam & Flensburgum Balthici maris sinus, incorrupta adhuc appellatione, veteris Angliæ situm commonstrat. Ceteris, quos memoravimus, per Germanici maris litora versus Orientem, a Pomerania in Prussiam, a conjectura potius, quam notitia, sedes assignantur. Nam ætate Strabonis Germania Transalpina prorsus erat incognita: cum Tacitus scriberet, is quoque fluvius adiri ab Romanis nequibat. Plinius autem Varinos Vandalorum fecit partem.

XVIII. Paulo certiora sunt, quæ de gentibus ad Danubium scriptores prisci tradiderunt. Ex his Hermundurorum terra, Albis ortu notata, & vicinia Semnonum Cattorumque, quibuscum de fluvio Sala magno prœlio decertarunt, minus ignoratur; Misniam & Bohemiæ partem fuisse, indiciis illis declarantibus. Juxta Hermunduros Narisci, deinde Marcomanni & Quadi agebant. Nariscos Voitlandiam superioremque Palatinatum habuisse putant, cum Transdanubiana Bojariæ portione. Nec absonum est, ab his esse vocabulum regioni, quam Nordgaviam vocant, cum ab incolarum vulgo *Narca* nominetur.

XIX. Moraviam Marcomannis fuisse patriam, priusquam

§ XVI. Tacit. Germ. c. 40. B. Rhenan. Beda hist. Angl. § XVII. Cypr. de orig. Sax. § XVIII. Tacit. Germ. c. 13, Plin. 4, 14, Vellej. Altham.

in Bohemiam immigrarent, vix dubitatur. His ferme conjungi Quadorum natio ſolet, ad Danubium flumen colens: Moraviæ Sileſiæque partem, deinde Auſtriam obtinuiſſe, non inepta conjectura exiſtimatur. Supereſt orientalis Germaniæ portio, qua Pannoniam Sarmataſque reſpiciebat. Ex his Marſigni Buriique Suevico ſermone habituque teſtabantur originem: Gothinos Gallica, Oſos Pannonica lingua, teſte Tacito, coarguebat non eſſe Germanos, & quia tributa patiebantur. Omnes eæ gentes terga Marcomannorum Quadorumque claudebant: inter hos & Sarmatas intercepti; ut Sileſiæ Moraviæque partem habitaſſe appareat; Buriis etiam ad Viſtulam fluvium pertinentibus.

XX. At poſt hos Lygiorum multæ civitates ad Danubium, qua nunc Auſtriæ Hungariæque trans amnem partes incoluntur, late tenuerunt. Arios, Helveconas, Manimos, Elyſios, Naharuabos vetus ætas appellavit, ſequens oblita eſt. Gothonum ſedes, quos & Guttones ſcribunt, ſuccinum oſtendit, quod tantum Ruthenico litore legitur. hos Vandalis adſcripſit Plinius: Rugiorum inſula ſedes antiquas ejus populi nomine nihildum mutato ſatis demonſtrat. His quia finitimi fuerunt Lemovii, Pomeraniæ cultores fuiſſe, non immerito quis arbitretur. Extremos Suevorum in ipſo Oceano ſtatuit Suionas Tacitus, Sitonumque gentes, quorum illi nomen atque potentiam antiquam hodieque retinent: ſermone etiam, quia penetrare eo Romani aliique externi non potuerunt, propius accedente ad veterem, ut ex antiquiſſimis monumentis Germanicæ linguæ certo cognoſcitur.

XXI. Sitonas Norvegiam poſſediſſe argumento, quod *Suionibus ſimiles contiguique* traduntur; ac apud eos videatur ætate Taciti regnaſſe ſoror Haſmundi, minor annis fratre, ſed audacia ſuperior. nec multo poſt Sticla & Ruſſa virgines, cum Trondo fratre diutiſſime de regno certaverunt. Qua tamen re diſtingui a Suionibus non debuerunt:

§ XIX. Tacit. Germ. c. 42. Altham. § XX. Tacit. Ptolem. 2, 11. Plin. 37, 2.

nam & apud illos antiquitus utrique ſexui præſtans virtus affuit; & modo virginis regnum fuit, qualem æquari ſibi magnitudine animi, rerumque geſtarum gloria, & imperandi artibus, nemo vel maximorum regum indignetur. Neque enim animis, uti corporibus, differentia ſexus ineſt: neque pars ea, quæ ſervire in ſingulis hominibus debet, ubi de imperio in quamplurimos agitur, reſpicienda eſt.

XXII. Ut niſi culpam iſtam Tacitus aliis meritis redemiſſet, notandus eo nomine haud perfunctorie fuerit, quod, qui mulieris imperio regantur, eos etiam a ſervitute deſciviſſe judicavit; homo Nerones atque Othones & Domitianos paſſus, quorum mollitie atque flagitiis pleraque pars vel abjectiſſimarum feminarum erubeſceret. Sed ad deſcriptionem Germaniæ redeo. ſuperſunt enim ad dextrum Suevici maris litus Æſtyorum gentes, quorum hodie durat apud Finnones appellatio, & per Livoniam ſermo uſurpatur. antiquitus in Pruſſiam uſque pertingebant, argumento ſuccini, quod ſoli omnium ea ætate legebant, *gleſum* appellantes, quo nomine vitrum Germani vocamus.

XXIII. *Baſtarnas fuiſſe Germanos, ſed mixto Sarmatis ſanguine*, veteres auctores prodiderunt. horum *Peucini* ex inſulæ, quam habitabant, nomine vocantur: Roxani magis pertinebant ad Aquilonem, inter Tanaim & Boryſthenem paſcere ſoliti. At Venedos Fennoſque, licet quædam ex Germanicis moribus traxiſſent, Sarmatis potius adſcribendos crediderim, maximo certiſſimoque linguæ argumento, quæ nulla parte Germanicæ eſt ſimilis. Helluſios veterum in Gothlandia putant habitaſſe: Oxionas in Livonici ſinus inſula ponit vocabulum Oxiliæ, (nunc *Œſiliam* frequentius vocant) & quod ovis avium veſcebantur: inde a quibuſdam *Oones* appellati: quæ nota noſtris etiam temporibus durat. nam avium innumerabilium agmina ſub Majum menſem iis locis fœtificant: earum diſpoliant incolæ

§ XXI. Krantz. Norveg. 1, 27. § XXII. Tacit. Strab. l. 7. Altham. Plin. 4, 13. Pomp. Mel.

nidos, ovaque ſale condita ad diuturniorem victum recondunt.

XXIV. Hactenus Cornelii Taciti maxime ſecuti ductum, Germaniam ex obſcuro vetuſtatis ſitu eruimus. reſtat, ut de moribus earum gentium pauca referantur. In univerſum æſtimanti liquet, cœli terrarumque genio Germanos ad feritatem & arma inclinari debuiſſe. Tanta enim erat antiquitus partium iſtarum aſperitas, ut maximo mihi argumento ſit, tum incredibilis facta mutatio, præter cognitos ſiderum curſus, certo quodam, ſed nos fallente motu, naturæ partes invicem conjungi, aut diſcedere.

XXV. Sed iſta ſubtiliorem indagationem deſiderant. Ceterum Germanis corporum magnitudo roburque, & copioſus ſanguis, pugnarum aviditatem & vulnerum contemtum attulit. Valida & ingentia membra, truces & cærulei oculi, rutilæ comæ, communis olim omnibus habitus, nunc quoque manent, ubi minus peregrini ſanguinis immixtum eſt. Nam hæc noſtra Germania, maxime quæ Rheno eſt propinquior, peragrata Romanis exercitibus, infeſſa coloniis, conjugiis innexa, quantum a cognatione priorum, tantum a ſimilitudine, receſſit. Sed & pacis artibus cultior, morumque longe meliore temperamento, agit. Nam priſtina Germanorum feritas latrocinia, dum extra fines cujuſque civitatis fierent, in laude ponebat: eadem, uti mos barbaris, ratione non multum, ſuperſtitione plurimum moveri, mulierum vaticiniis incendebatur aut interquieſcebat; nec ſumi prœlia, niſi his annuentibus, in morem verterat.

XXVI. Mortem extimeſcebant minus, quod ſe redituros ad vitam exiſtimabant. Illud etiam, e natura regionis, quæ multis paſſim lacubus fluminibuſque finditur, profectum, auctores mirantur, quod rapidiſſimos amnium vortices tranare Germani cum armis potuerunt. Pecuniæ an-

§ XXIII. Altham. Liv. Epit. Cæſ. de B. G. 6, 23. Appian. Tacit. hiſt. 2, 35. § XXIV. Diodor. l. 9. Herodian. l. 6. § XXV. Plut. Cæſ. Diodor. l. 38.

tiquitus spretores, mox avidissimi facti, postquam Romanorum commerciis utilitatem ejus intellexerunt. Alia multa, quæ de moribus eorum Tacitus retulit, procuranda Belgica vicinus illis notusque, (& quæ accurato opere Philippus Cluverius,) propterea quod omnium manibus auctoris eximii opera teruntur, prætereo. Cum hujusmodi gentibus tum primum sub nomine Germanorum dimicaturus populus Romanus, qui domi, quique militiæ erat, haud tralatitia cura sese affligebat.

XXVII. In castris multi erant adolescentes nobiles, per amicitiam secuti Cæsarem, & quia mollem sub eo quæstuosamque militiam speraverant: quibus ille tribunatus præfecturasque dederat Hi partim per varias causas commeatum petebant a Cæsare: partim pudore prohibiti, tamen non dissimulabant metum, *fati*que *instantis acerbitatem* soli, aut inter familiares deflebant, *quod immanissimis gentibus, quibus nulla resisti vi humana posset, objicerentur*. Ergo & alia indecore fiebant, & timorem incitabat militum, quod passim etiam in principiis testamenta scribebantur. Cæsar, trepidatione exercitus cognita, alienum a præsenti statu putavit, in concionem eum advocari, priusquam ductores confirmarentur.

XXVIII. Igitur concilio convocato, omnibusque adhibitis centurionibus, *nullam esse causam timendi* docet, *ne Ariovistus solvat amicitiam tam diligenter quæsitam & cupide initam. Quod si maxime ille insaniat, non ideo despondendos animos, tanquam ob rem novam & atrocem*, *esse. Cimbros & Teutones clade sua satis docuisse, nec invictam esse Germanorum ferociam, nec valde difficilem vinci. sperare se, non deterioribus usurum militibus, quam Marius habuisset: nec ipsos multo inferiorem cognituros imperatorem. Etiam Spartaci bello deletas Germanorum maximas copias a ducibus non maximis esse. Cum his ipsis hostibus per eos annos sæpe Helvetios pugnasse, eosque non in suo tantum, sed etiam in illorum solo vicisse: quorsum igitur*

§ XXVI. Flor. 3, 10. Liv. Epit. Diodor. Cæs. Plut. § XXVII. Diodor. Cæs. Plut.

timeant ab aliis expertos; cum haud magno negotio superiores victoribus eorum fuerint?

XXIX. *Quod autem quidam timori tegendo difficultates itinerum, & angustias frumentariæ rei obtendant; id ipsos arroganter facere, qui suum jus esse putent, de his rebus consulendi, quæ totæ imperatoris officio contineantur. Igitur illa sibi curæ & fuisse, & fore. Neque putare vera retulisse, qui milites propter timorem, ubi castra moveri jussisset, signa deserturos esse renuntiarint. Non ita se virtutis felicitatisque suæ, ac præterea innocentiæ pœnitere, ut, quod malis atque avaris ducibus aliquando accidisset, id sibi metuendum a militibus suis existimaret. Atque ut statim periculum faceret animorum, quod antea in dies aliquot fuisset dilaturus, eadem nocte de quarta vigilia profecturum.*

XXX. *Desererent sane, quorum in animos potentior formido, quam Romani nominis & sacramenti memoria esset: sibi abunde fore, si decima sequatur legio, de qua non dubitaret, quamque prætoriam esset cohortem habiturus.* Hac oratione mirifica commutatio animorum facta: & cum in vulgus militum, quæ erant dicta a Cæsare, emanassent; pars laudibus imperatoris alacriores redditi sunt, ceteri ad æmulationem ejusdem decoris incitati. Statim & decima legio per tribunos militum gratias egit, *quod bene de se judicasset imperator:* & reliquæ satisfacere studuerunt, *neque dubitasse unquam, aut timuisse; neque de summa belli suum, sed imperatoris, esse judicium existimavisse.*

XXXI. Ita Cæsar, eodem, quo prædixerat, tempore castris motis, cum iter nullo die intermisisset, septimo copias Ariovisti non longius passuum quatuor & viginti millibus abesse intellexit. Ariovistus etiam celeri Cæsaris accessu, quem suum adventum vix præstolaturum putaverat, non nihil commotus est. Idcirco legatis missis, *quod antea petitum a Cæsare colloquium esset, ejus nunc venisse opportunitatem*, ostendit, *propius inter se congressis, & remota suspi-*

§ XXVIII. Front. Strat. 4, 5. Cæs. Plut. Diodor. § XXIX. Diodor. Cæs. § XXX. Appian. ap. Fulv. Ursin. Cæs. Diodor.

cione periculi. Convenit, *ut in diem quintum colloquerentur.* Interea cum ultro citroque legati commearent, Ariovistus negabat, *se venturum ad colloquium esse, si pedites Cæsar adduxisset.*

XXXII. Cæsar, quod neque tolli colloquium volebat, neque suam salutem Gallis equitibus credere, jussit eos *præbere militibus e legione decima equos*, quibus militibus quam maxime confidebat. Unde nec absurde quidam decumanorum, *plus*, *quam pollicitus esset*, *facere Cæsarem*, dixit: *pollicitum in cohortis prætoriæ loco decimam legionem habiturum*, *ad equum rescribere.* Congressi sunt in conspicuo tumulo, quem patens undique planities ambibat. equitatus utrinque ad passus ducentos abstitit: dein ad colloquium adducti sunt. Cum Cæsar imperare quidlibet, Ariovistus concedere nihil vellet, & interim Germani tela conjicere in Cæsarianos inciperent, diremtum sine fructu colloquium est.

XXXIII. Biduo post *redintegrari* Ariovistus *colloquium* postulat, *aut aliquem ex legatis Cæsaris ad se mitti.* Cæsar, suos objicere periculo nolens, C. Valerium Procillum ex principibus Gallorum, unaque M. Mettium mittit, qui hospitio Ariovisti usus fuerat. *eos* Germanus *speculatum venire* causatus, in catenas conjecit; statimque cum exercitu propius accessit ad Cæsarem, mox præteritis ejus castris, ad duo millia passuum ultra consedit, quo commeatum impediret, qui ab Æduis Sequanisque supportabatur. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar, eductis in aciem copiis, potestatem pugnandi fecit. Ariovistus equestri prœlio contentus concurrere, peditatum intra castra continebat.

XXXIV. Eo genere pugnæ potiores erant Germani, cum ad sex millia haberent equitum, quos lecti vir a viro totidem mira velocitate pedites comitabantur, sic exerciti, ut, quoties esset properandum, jubis equorum sublevati cursum adæquarent; de cetero pugnantibus equitibus pro

§ XXXI. Front. Strat. 2, 1. Cæs. § XXXII. Plut. in Cæs. c. 28. § XXXIII. Front. Plut. Cæs.

munimento essent, ad quod se reciperent, aut ipsi ultro subvenirent laborantibus. Igitur Cæsar, ne diutius commeatu intercluderetur, circiter passus sexcentos longius, quam Germanorum stativa erant, castris delegit locum: eumque, frustra prohibentibus Germanis, communivit, ac duas ibi legiones cum parte auxiliorum reliquit; quatuor reliquas in castra majora reduxit.

XXXV. Ariovistus, cum ex more Cæsaris productæ in aciem copiæ circiter meridiem in castra revertissent, partem suorum minora castra oppugnatum misit. multum utrinque sanguinis fusum. Germani, re infecta, sub occasum solis recesserunt. Cæsar, quæsita ex captivis *causa, propter quam de summa rerum Ariovistus decernere fugeret? eam esse* intellexit, *quod matres familias, quarum prædictione multum Germani utebantur, negarent fas esse vincere, si novam ante lunam acie decertassent.* Erat his ea disciplina divinandi, ut ex fluviorum vorticibus, undarumque sonitu futura se prospicere arbitrarentur. Eo magis Cæsar incitatus est, ut quam maturrime contenderet, suo tempore usurus, si quidem vera mulieres dicerent; aut saltem facilius debellaturus impeditum religione hostem, & de victoria desperare jussum.

XXXVI. Igitur acie instructa, cum ad castra hostium succederet, irritati ignominia Germani processerunt & ipsi, nationatim distributis copiis. Præter Suevos, ex quibus ipse erat, Marcomannos in exercitu Ariovistus habebat, & Triboccos & Vangiones, Nemetasque ac Harudes & Sedusios; ignobiliora reliquis nomina, & vix certarum sedium, nisi quod Harudes ad lacum Acronium, quibus locis condita Constantia est, habitasse putant; Sedusios, aut ut legi volunt, Sepusios, ad fines Nemetum in ripa Rheni. Cæsar, a dextro cornu, quod ibi imbecilliorem esse hostem senserat, commissa pugna, tanta Germanorum alacritate

§ XXXIV. Cæs. Diodor. Flor. § XXXV. Cæs. Diodor. Front. Strat. 2, 6. Appian.

exceptus eſt, ut ſpatium pila in hoſtes conjiciendi militibus non daretur.

XXXVII. Abjectis pilis, res acerrime gladio geritur: & cum, phalange facta, Germani teſtudine ſe tegerent, multi Romanorum ſuper ipſa ſcuta ſalierunt, manibuſque ea revellentes, deſuper intulerunt vulnera. Interim ab altero cornu Romanus urgebatur: quam tum rem conſpicatus P. Craſſus, qui equitatui præerat, tertiam aciem ſubſidio miſit. hæc res plenam Romanis victoriam dedit, Arioviſto cum equitibus Rhenum verſus fugiente. pedites, qui conſequi non poterant, denſatis agminibus reſtiterunt. Eos cum ſine magno labore ac periculo militum cædi non poſſe Cæſar videret, *emitti* juſſit, ratus futurum, quod evenit, ut in fuga ſparſi facilius opprimerentur. Arioviſtus, naviculam ad ripam deligatam nactus, tranſmiſit amnem. ſimili ratione aut nando evaſere perpauci: ceteros Romani equites conſecuti interemerunt.

XXXVIII. Ne mulierum quidem infantiumque cædibus temperatum eſt: duæ conjuges Arioviſti occiſæ cum una filiarum; altera pervenit in poteſtatem hoſtis. Cecidiſſe Germanorum octoginta millia feruntur. Cum maxima victoriæ tantæ lætitia eſſet, haud minus gaudium Cæſari fuit C. Valerius Procillus, Marcuſque Mettius recepti. Valerius, *ter ſe præſente ſortibus de ſe conſultatum*, narrabat, *utrum ſtatim igni combureretur: ſortium beneficio ſupereſſe.* Clades Arioviſti cum Suevis, qui ad Rhenum venerant, terrorem feciſſet, Ubiis animos; domum revertentes illos Ubii inſecuti, magnam multitudinem ceciderunt. Cæſar, duobus ingentibus bellis eadem æſtate confectis, aliquanto maturius ſolito exercitum in hiberna deduxit; Labienoque his præpoſito, in Ciſalpinam Galliam ad conventus agendos profectus eſt.

XXXIX. Tanta Cæſaris felicitas cum adverſariorum

§ XXXVI. Plut. Sueton. in Cæſ. c. 23. § XXXVII. Cic. in Vatin. c. 14. § XXXVIII. Sueton. Cic. pro Sext. c. 64, & ad Q. fratr. 1, 2.

odia metumque acrius ſtimularet, reducendi Ciceronis conſilio magnis ſtudiis cœperunt incumbere. L. Domitius Ahenobarbus profeſſas cum Cæſare inimicitias gerebat. Ab hoc & C. Memmio prætoribus relatum ad Patres *de ſuperioris anni actis* fuerat, priusquam in provinciam Cæſar iret. & cum ille, cognitione ſenatui delata, nec a ſenatu ſuſcepta, profectus eſſet, ſtatim quæſtorem ejus in conſulatu legibus in præjudicium Cæſaris interrogandum curaverunt. Vatinio quoque dicta dies, quo legato Cæſar utebatur: ſed & ipſum Cæſarem L. Antiſtius tribunus plebis poſtulavit. Cæſar, appellato collegio, *quod reipublicæ cauſa aberat*, ne reus fieret, obtinuit: Vatinius, cum eadem exceptione poſſet uti, maluit in ipſo judicio pæne deteriora ſcelera facere, quam quorum cauſa erat accuſatus.

XL. Nam ubi dies venit, nominatim appellato P. Clodio, ne cauſam diceret, illoque adjuvante, in tribunal ſui quæſitoris aſcendit, eumque vi deturbavit, diſſipavit ſubſellia, urnas disjecit. Sic in fugam conjectus eſt prætor, accuſatores ejus vix e manibus Vatinianorum erepti. Horum intemperie ſtimulati, quicunque aut Ciceronis, aut omnino quietis atque legum cupidi erant; illum ſibi virum omni conatu reſtituendum in priorem locum eſſe ſtatuerunt. Sed deerat, qui referret ad ſenatum, quamvis adeo pronum, ut nullis de rebus ante conſuli vellet. Sed conſules, cum eſſent inter inimicos Ciceronis, *cupere ſe* dicebant, *ſed lege impediri.* nam id caput legis Clodius in curiæ poſte fixerat, *ne quis ad ſenatum referret, ne quis decerneret, ne diſputaret, ne loqueretur, ne pedibus iret, ne ſcribendo adeſſet.*

XLI. Idcirco Domitius prætor *ſe* dixit *relaturum, ſi conſules nollent.* Nihil tamen perfici eo anno potuit, quamquam præterea ſtudioſiſſimi Ciceronis homines in magiſtratibus agerent, tribuni octo, P. Nigidius, L. Lentulus, prætores; eratque inexplicabilis in urbe conſternatio, cum ſenatus propenſiſſimam voluntatem conſules per cauſam

§ XXXIX. Cic. pro Sext. Plin. 34, 7. 36, 15. § XL. Plin.

legis morarentur; plebs & facta improbaret Clodii, & eundem, quo faceret quotidie plura, adjuvaret. Is populi sensus maxime in theatro & spectaculis erumpebat. eoque Clodius toto suo tribunatu spectando abstinuit; licet multi eo tempore magnifici ludi, & super omnes a M. Scauro apparatissimi ederentur.

XLII. Ille enim ædilitio munere (noscenda enim hæc quoque est insania, quo minus ruinam libertatis admiremur) theatrum tantummodo ad temporarium usum fecit, triplici scena: ima pars e marmore fuit, media e vitro, summa tabulis inauratis. Columnas ea structura habebat trecentas sexaginta duodequadragenûm pedum. signa ænea inter columnas tria millia: duplum nempe ejus, quod Pompejanum theatrum, sub eadem tempora structum. Sicyone olim præstantissimi pictores fuerunt: eorum opera omnia, quotquot in publico servabantur, propter æs alienum civitatis addicta, ad ornamentum theatri sui transtulit Romam Scaurus: choragiumque, antea translatitie cultum, exquisito genere vestis induxit: tanta quidem Attalicæ copia, tabularumque pictarum, & ceteri apparatus, ut in Tusculanam villam reportatis, quæ superfuerant, incensa ab iratis servis villa, conflagraret sestertiûm millies.

XLIII. *Iisdem ludis ab hujus magnificentia cœpisse certamen athletarum* dicitur, *antea insuetum Romæ.* Idem euripum fecit temporarium ludis suis, & in eo hippopotamum & quinque crocodilos, animalia nunquam antehac Romæ visa: postea perquisita tam intemperanter, ut hippopotami defecerint in Ægypto; ad hanc vitandam molestiam, pro sagacitate naturæ suæ, migrasse crediti in Blemmyas. Circensibus pantheras varias centum quinquaginta universas primus ostendit, itemque ossa longitudine pedum quadraginta, altitudine costarum majore, quam sit elephantis Indicis, spinæ crassitudine sesquipedali: quæ belluæ fuisse dicebantur, quam ad oppidum Judææ Joppen (inde ex-

§ XLI. Val. Max. 2, 4. Plin. 8, 26. Ascon. Solin. c. 45. § XLII. Cic. ad Attic. 3, 14, & pro dom. c. 26.

portaverat Scaurus) liberator Andromedæ Perſeus interfeciſſet.

XLIV. Non igitur mirum, ſi per hunc furorem in æs alienum grande ſe immerſit ſtultiſſimus adoleſcens, non ſufficientibus opibus, quas pater diu princeps civitatis, & ſub juſtitiæ larva minime in rapiendo ſegnis, quaſque mater Metella, mariti Sullæ proſcriptionibus ditata, ampliſſimas reliquerant. Eodem anno, novum & inuſitatum antea, deſignatorum conſulum provinciæ ornatæ ſunt. P. Lentulus, Q. Metellus erant: alter amiciſſimus Ciceroni; alter, depoſita, quam cum eo geſſerat, ſimultate, non vehementer adverſus. Igitur octo tribuni plebis a. d. IV. Kalendas Novembres promulgaverunt *de reditu Ciceronis* legem, eaque de re poſtea retulerunt ad ſenatum.

XLV. Ibi Lentulus, nihil territus lege Clodia, ſententiam libere dixit, ſed, Piſone & Gabinio repugnantibus, nihil effectum, donec novi conſules magiſtratum inierunt. Cujus ipſo principio, Kalendis Januariis, agente conſule P. Lentulo, ſententiæ de reditu Ciceronis in ſenatu, præſente etiam & approbante Pompejo, dictæ ſunt. Sed & Q. Nepos conſul *ſuſceptas cum Cicerone inimicitias Patribus conſcriptis & temporibus reipublicæ* dixit *eſſe remiſſurum.* Varia tamen ludificatione ſenatus impedita eſt auctoritas. Idcirco Q. Fabricius tribunus plebis, rogatione propoſita, cum populo ante diem VIII Kalendas Februarias agere ſtatuit. Sed id quoque vanum inceptum Clodianorum efficiebat audacia, qui multa de nocte curiam, forum, comitium armati occupaverant.

XLVI. Ab his Q. Fabricius repellitur; itemque collega ejus M. Ciſpius: cædes in foro editur maxime. Q. Cicero, qui nuper ex provincia Aſia deceſſerat, cum ad ſupplicandum pro ſalute fratris veniſſet, pulſus a roſtris, inter cadavera latuit, ut opinione mortis mortem evitaret. Idemque non multo poſt P. Sextio tribuno plebis in tem-

§ XLIII. Cic. familiar. 5, 4, & poſt red. in ſen. c. 8. Idem pro Planc. § XLIV. Cic. pro Sext. Liv. Epit. Aſcon. in Scaur.

plo Castoris accidit: cujus tamen periculum contrariæ factionis tribuno Quinctio propemodum exitiosum fuit. nam Clodiani furoris satellites, quod occisum a se tribunum putabant, hunc, licet suarum partium, ad necem quæsiverunt, ut similis facinoris suspicione adversarios onerarent. nec ante hic timere mortem desiit, quam rescitum est, Sextium vivere.

XLVII. Studiosissimus Ciceronis hic Sextius erat, qui & designatus, iter suscepit ad Cæsarem, ut illum induceret ad causam, aut saltem a voluntate resistendi abduceret: & inito magistratu, rogationem scripsit, & suis copiis, clientelis, vitæ etiam periculo amicum constantissime juvit. Præminebat tamen T. Annii Milonis studium, qui Clodium modis omnibus acerrime vexatum, postremo lege Plotia de vi reum fecit. Sed elusum id judicium est edictis magistratuum, qui Clodio favebant. Consul Metellus, nondum satis placatus Ciceroni, ad hæc propinquus Clodio, itemque frater Appius prætor, unusque de collegio tribunorum, vetabant *judiciorum fieri mentionem, priusquam quæstores crearentur, apud quos sortitionem judicum fieri oportebat.*

XLVIII. Hoc ideo fiebat, ut inter hanc moram petere Clodius ædilitatem posset, & magistratum adeptus, quod factitatum ab aliis fuerat, judicium effugeret. Igitur Milo, sublata judicia cernens, & auctoritate senatus accusatione se prohiberi, cœpit & ipse gladiatores, aliamque secum sentientium turbam, circumducere. unde quotidianæ propemodum inter factiones pugnæ, cædesque tota urbe fiebant. Domus etiam L. Cæcilii prætoris, & postea domus Milonis atque Ciceronis a Clodianis sunt oppugnatæ. Inter has inflammata Q. Ciceronis. Cum Milone Pompejus sentiebat, adeoque *spe consulatus excitasse illum* putabatur, *ut reducendo Cicerone de Clodio se vindicaret.*

§ XLVI. Cic. de harusp. resp. c. 24. Diodor. § XLVII. Cic. pro Mil. c. 4, & pro Cœl. c. 32. Appian. civil. l. 2. § XLVIII. Plut. in Pomp. c. 81. Vellej. 2, 40.

XLIX. Idem, coacto ingenti agmine, cum rogationem suam Milo perlaturus esset, Clodianis fugatis, forum ei liberum præstitit: ut ejusdem hominis intentissima cura Cicero restitueretur, cujus proditione eversus profligatusque fuerat. Jam impar consensui tot potentium Nepos, impugnare Ciceronem desierat; &, P. Lentulo referente, Pompejoque sententiam de scripto dicente, senatus decreverat reditum: eo facilius accepta rogatio est, ut quidquam unquam tanto consensu populi rogatum negent. Eodem tempore senatus decrevit, *ut civitatibus, quæ in Ciceronem officiosæ fuissent, itemque privatis, qui ex municipiis salutis ejus causa convenerunt, gratiæ agerentur: atque domus ejus & villæ publico sumtu reficerentur, solo, quod libertati dedicaverat Clodius, religione per sententiam pontificum liberato.*

L. Exstat adhuc disertissimi viri pro domo sua oratio, ex qua, & aliis sub eosdem annos habitis, multum luminis illorum temporum historiæ adspergitur. Dixit pro eadem domo M. Calidius, qui tum præturam gerebat. Postridie quam apud pontifices Cicero dixerat, Kalendis Octobribus senatusconsultum factum est, *placere domum ei restitui.* ei senatusconsulto tribunus plebis Sex. Atilius Serranus Gavianus intercessit: sed consensu senatus & Cn. Oppii Cornicini soceri, ad pedes ejus procumbentis, precibus victus remisit. Sic post menses ferme sedecim, quam fuerat urbe expulsus, Cicero rediit, tanto favore hominum, ut, cum ipse *humeris Italiæ se reportatum* diceret, rem minuere potius aliquanto, quam augere, videretur.

LI. Cum ad urbem accederet, tanta gratulantium obviamque prodeuntium multitudo fuit, ut vix totus dies illis officiis sufficeret. Fuit inter illos & M. Crassus, inimicus antea, sed tum in gratiam filii magno studio redeunti se offerens. sic inter hos reconciliata, magis tamen in speciem, quam vere & penitus, est gratia: diciturque *in illum & Cæsarem scripsisse librum de consiliis suis Cicero*, re-

§ XLIX. Diodor. Plut. Cic. post red. in sen. Quinctilian. 10, 1. § L. Appian. Vellej. Plut.

ſertum in hos probris, ideoque nec ab auctore editum. Cum Pompejo meliori fide reverſus eſt in gratiam, &, ne pœnitere eum ſuæ voluntatis poſſet, ſtatim beneficium reddidit, ſenatu inducto, ut ei *per quinquennium annonæ cura, Sex. Clodio improbo & audaciſſimo homini erepta*, mandaretur.

LII. Ingenti enim urbem premente fame, plebs inſanis tumultibus fremebat. Et primum Apollinaribus ludis, quos L. Cæcilius Rufus prætor faciebat, tanta infimæ multitudinis concurſatio fuit, ut omnes, qui ſpectandi gratia conſederant, theatro pellerentur. Deinde in Capitolium, cum ibi ſenatus haberetur, concurſus factus *incendium templo, necem ſenatui* minitantium. Inter eam conſternationem auctor Patribus Cicero fuit, *Pompejo curam illam decernendi.* proconſulare imperium per Italiam omneſque terras, quale prius piratico bello tenuerat, datum. Pompejus, accepta curatione, *legatos* poſtulavit *quindecim, & in his principem Ciceronem.* quibus paſſim per provincias dimiſſis, in Siciliam, Sardiniam, & Africam ipſe navigavit.

LIII. Inde cum onuſtis navibus reverſurus, inter cunctationem gubernatorum, qui tempeſtatem timebant, primus, conſcenſo navigio, ſolvere juſſit, nobiliſſima voce edita, *navigare neceſſum eſſe, vivere non eſſe neceſſum.* Abſente Pompejo, cum nihilominus ferveret Milonis atque Clodii contentio, civitaſque & ſenatus in partes ſcinderentur, referente P. Rutilio Lupo, qui recens tribunatum inierat, frequentiore curia, quam menſe Decembri ſub dies feſtos putari potuiſſet, de judiciis agitatum eſt. Marcellinus conſul deſignatus ſententiam dixit, *uti prætor urbanus ipſe ſortiretur judices: judicum ſortitione facta, comitia haberentur.* Id cum probaretur, C. Cato, C. Caſſius, tribuni, *comitia prius habenda*, contenderunt. Hæc ſententia vicit: & comitia, non ſine maximis certaminibus, obnuntiante Milone, perfecta, Clodiuſque ædilis curulis factus eſt.

LIV. Dum hæc in urbe fiunt, C. Cæſar graviſſimum in

LI. Cic. ad Attic. 4, 1. Plut. § LII. Aſcon. in Milon. Cic. pro dom. c. 7. Plut. apoph. Rom. § LIII. Cic. ad Q. fratr. 2, 1.

Gallia bellum habuit. Belgarum populi, Rhemis exceptis, omnes conjuraverant, incredibili hominum multitudine armata: quippe Bellovacos millia sexaginta pollicitos Cæsar ipse prodidit, quinquaginta Suessiones, totidemque Nervios: at Ambianos, Caletes, Bajocasses, Vellocasses & Veromanduos dena millia: quindecim Atrebates, quinque & viginti Morinos, septem Menapios, & Atuaticos undeviginti: præterea Condrusos, Eburones, Cæræsos, Pæmanos, qui uno nomine Germani appellabantur, armatorum præbuisse millia circiter quadraginta; ut ita non injuria de fide auctoris dubitaverit quidam Galliæ regum, quod ex universo regno tantam hominum bello utilium multitudinem (trecentis enim millibus plures fiunt) cogi posse minime arbitraretur, quamquam refertum habitatoribus esset.

LV. Sed olim, ut arbitror, quia pacis artes minus frequentabantur, uberior militum copia fuit: nunc eo res deducta est, ut magnæ eruditionis cum insigni patriarum rerum peritia Gallus scribere non dubitarit, *citius ducenta millia scribarum, quam triginta millia militum, reperiri hodie in Gallia posse.* Causa bellandi præcipua fuit, quod Belgæ, successibus Cæsaris territi, nec ambitionis ignari, ad se quoque perventura arma imperiumque Romanum sentiebant. ad hoc a quibusdam Celticorum Gallorum diversis de causis incitabantur. initium armorum a populatione agrorum ortum, in Rhemos effundente se Belgarum ira, quorum etiam oppidum Bibrax, acriter ab his oppugnatum est. Sed quia haud longius, quam ad octo millia passuum castra Cæsaris aberant, & inde subsidia Rhemis mittebantur, relicto Bibracte, Belgæ protinus ad castra Romana contenderunt.

LVI. Axona flumen per extremos Rhemorum fines labitur, ad quod Cæsar eo tempore consederat, castris diligenter munitis; quod propter multitudinem hostium & virtutis eximiæ famam, non statuerat prœlium, præterquam

§ LIV. Cic. ad Attic. 4, 3. Diodor. Cæs. de B. G. 2, 3. § LV. Liv. Epit. Oros. 6, 7.

ex commodo ſuo, committere. Sed poſtquam in tranſitu fluminis impeditos didicit, (nam ut Q. Titurium legatum cum ſex cohortibus in altera ripa relictis opprimerent, aut, ſi hoc non poſſent, Rhemorum vaſtarent agros, partem ſuorum tranſducere conabantur) cum omni equitatu ac levi armatura pontem tranſgreſſus, multos occidit; alios per ſuorum corpora tranſire conantes, multitudine telorum repulit: aliquem numerum, qui jam tranſmiſerat, equitatu circumvenit.

LVII. Hoſtes, ſibi ſua conſilia parum feliciter ſuccedere experti, ad hoc audito, concitatos a Cæſare Æduos Bellovacorum fines hoſtiliter intraſſe, ſecunda vigilia nullo certo ordine neque imperio ad ſua proficiſci inſtituerunt: ſic inter ſe pacti, ut qui eorum primi a Cæſare petiti eſſent, ad horum defenſionem univerſi concurrerent. Cæſar, diſceſſu hoſtium per ſpeculatores cognito, milites tamen, quod in re inexſpectata metuebat inſidias, caſtris continuit. prima deinde luce miſit, qui hoſtes moraretur, univerſum equitatum, cum Q. Pedio, L. Auruncule jo Cotta legatis. Labienum cum legionibus tribus ſubſequi juſſit. Cum hoſtium ea ratio eſſet, ut noviſſimi ſe converterent, & impreſſionem Romanorum ſuſtinerent, ceteri interim contente fugerent: illos ſuperveniens Labienus disjecit, & fugientibus immiſſus eques, ingentem ſtragem edidit.

LVIII. Nec moratus Cæſar, quin poſtridie ſtatim in Sueſſiones duceret. Ii ſe ſtatim, neque multo poſt Bellovaci, dediderunt. Cæſar utrumque populum, Sueſſiones Rhemis, Bellovacos Æduis deprecantibus, conſervavit. Mox Ambianis receptis, ad fines Nerviorum perventum. Hi neque miſerant ad Cæſarem legatos, & ferociſſimi Belgarum omnium habebantur, inſtitutis virtutem roborantibus, cujus vigorem, prohibitis in fines ingredi mercatoribus, vinoque & peregrinis deliciis præcluſo aditu, tuebantur. Vetus genti adverſus finitimorum incurſiones præſidium in ſilvarum munimentis erat, quas arte quadam, ita implicatis arboribus,

§ LVI. Diodor. § LVII. Cæſ. Plut.

rubisque & sentibus inter eas serendis, densaverant, ut non modo pedibus inaccessæ atque inviæ, sed ne visu quidem penetrabiles essent.

LIX. Ex his veluti lustris subito Nerviorum & Veromanduorum ac Atrebatum, quibus eadem Nervii persuaserant, sexaginta millia proruperunt, impetuque in Cæsarianos castra metantes facto, cruentam ediderunt pugnam. Tanta enim fortitudo & celeritas hominum fuit, ut objectum Cæsaris equitatum momento funderent, flumen interpositum (Sabis erat, Sambram vocant hodie) superarent, & in adversum collem, ubi castra Cæsaris erant, eniterentur. Ibi cum maximum discrimen esset, septimæque & duodecimæ legionum centuriones propemodum omnes cecidissent, Cæsar, ut nutantem exercitum confirmaret, rapto e manu militis scuto, in primam aciem provolat, prœliumque restituit: donec duæ legiones, quæ impedimentis relictæ præsidio fuerant, & ab Labieno, qui castra interim hostium ceperat, decima, succurrere laborantibus potuerunt.

LX. Harum superventu mutata fortuna est, hostiumque totus ferme exercitus pugnando deletus. Hoc prœlio facto, majores natu Nerviorum, quos cum pueris atque mulieribus in loca paludibus invia miserant, Cæsari se dediderunt. horum legati in exponenda civitatis calamitate dixerunt, *de sexaginta millibus armatorum, non amplius quingentos superesse, & tres admodum senatores de quadringentis.* Cæsar misertus, *suis eos finibus oppidisque* jussit *uti:* finitimisque imperavit, *ne quam facerent populi Romani dedititiis injuriam.* Atuatici, Cimbrorum Teutonorumque progenies, ex iis orti, qui a properantibus in Italiam relicti cum impedimentis in Gallia fuerant, cum ad auxilium Nerviorum serius moti essent, eorum cladis nuntio accepto, retulerunt se domum, desertisque ceteris oppidis atque castellis omnibus, in unum, quod omnium natura munitissimum erat, se incluserunt: accedentesque Romanos crebris excursionibus morati, ad vallum duodecim pedum, circui-

§ LVIII. Diodor. § LIX. Liv. Epit. Plut. Oros. 6, 7. Appian.

tu quindecim millium, crebraque caſtella excitanda Cæſarem compulerunt.

XLI. Poſtquam ea facta ſunt, & procul ædificari turrim viderunt, ridicula res ignaris viſa, increparuntque de muro, *quorſum homines inepti tanta opera molirentur? anne ſperarent tantillis corporibus* (nam præ magnitudine ſua ſtaturam Romanorum deſpiciebant Galli) *tantam molem in muros poſſe attollere?* Sed ubi moveri turrim, ſimulque armatos in ea ſtantes viderunt, exterriti velut miraculo, miſerunt legatos, *exiſtimare ſe, non niſi Deorum ope bellare Romanos, qui tantæ altitudinis opera tam celeriter promoveant. itaque ſe ſuaque illorum fidei permittere: unum deprecari, ne arma tradere cogantur, ſine his prædæ vicinis populis futuri, quibus hactenus dominari conſueviſſent.*

LXII. Cæſar omnino *tradi arma* jubebat: *ſe, quod in Nerviis feciſſet, imperaturum finitimis, ut injuriam ac vim ab his abſtineant.* His in oppidum nuntiatis, tanta vis armorum in foſſam dejecta eſt, ut propemodum ſummam muri atque aggeris altitudinem adæquaret: portiſque patefactis, Romani milites in oppidum recepti ſunt. Aſt vbi Cæſar ſub noctem *milites egredi, portaſque claudi* juſſit, ne quam injuriam oppidani acciperent; illi de tertia vigilia, correptis armis, quæ celaverant, aut ſubito compararant, munitiones Romanorum adorti ſunt. Sed quia Cæſar adverſus omnem caſum mature providerat, celeriter concurſum e caſtellis, & poſt acrem pugnam Atuatici repulſi ſunt, quatuor ferme amiſſis hominum millibus.

LXIII. Poſtridie refractis portis, nemine ultra defendente, captum oppidum atque ſubhaſtatum eſt. quinquaginta tria millia capitum numerum ſectores ad Cæſarem retulerunt. Sic omni pacata Gallia (nam ſub idem tempus legatus Cæſaris P. Craſſus, Venetos, Oſiſmios, Curioſolitas, ceteroſque ad Oceanum populos in deditionem populi Romani redegerat) tanta fuit Cæſaris gloria, tantuſque

§ LX. Val. Max. 3, 21. Cæſ. Plut. Oroſ. Liv. Epit. § LXI. Cæſ. Diodor. § LXII. Diodor. Cæſ.

omnium circa terror, ut etiam a Transrhenanis gentibus legati mitterentur: quibus ille *ad initium æstatis proximæ* jussis *occurrere*, legiones in hiberna deduxit, ipse in Italiam est profectus. His rebus in urbem nuntiatis, decreto senatus supplicatio in dies quindecim, ob res a Cæsare in Gallia gestas, fuit: qui numerus nulli antea decretus unquam fuerat.

LXIV. Sed ferocissimæ maximæque gentes erant domitæ, ut honorem mereretur Cæsar. præterea summa ejus erat in senatu potentia, apud populum favor, ut res per se amplissimæ, quia ab hoc erant gestæ, majores etiam gratioresque haberentur. Eadem æstate, qua hæc sunt gesta, Ser. Galba cum legione duodecima & parte equitatus, in Nantuates, Veragros, Sedunosque missus a Cæsare, prosperis aliquot factis prœliis, pacem petentibus dedit. Gentes illæ a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes colebant; cupiebatque pacatas Cæsar, quo tutius per Alpes minusque sumtuosum mercatoribus iter foret, a quibus illi populi magna portoria exigebant.

LXV. Igitur Galba de sua legione duas cohortes in Nantuatibus, octo in vico Veragrorum Octoduro in hibernis collocat: alteram oppidi partem (nam torrens medium dividebat) suis cohortibus occupat, in alteram commigrare jubet oppidanos. Ibi Veragri Sedunique collecti ad triginta hominum millia, subito, quæ Octoduri erant, hiberna oppugnare cœperunt: donec nullo, nisi in virtute, reliquo præsidio, auctoribus Sextio primipilari, & Voluseno tribuno, eruptio facta, & amplius tertia pars hostium concisa est. Galba, incenso vico, incolumem legionem per Nantuates in Allobrogum fines deduxit, ibique reliquam partem hiemis exegit. Per eadem tempora M. Cato, lege Clodia ad redigendam in provinciæ formam Cyprum missus, reductis Byzantinorum prius exsulibus, in insulam venit,

§ LXIII. Diodor. Plut. Cæs. Oros. 6, 8. § LXIV. Liv. Epit. Appian. civil. l. 2.

morte Ptolemæi vacuam, qui neque paratus ad resistendum, neque, regno amisso, vivere sustinens, veneno epoto perierat.

LXVI. Pollicitus erat præmissus a Catone Canidius, *populum Romanum ei, si lubens cessisset, sacerdotium Veneris Paphiæ concessurum esse:* verum ille mortem potiorem eo ludibrio habuit, stulta tamen avaritia conservatis opibus. Cum enim aliquando, ut vicissim prædonibus suis ægre faceret, omni pecunia in naves imposita, profectus in altum esset, eo consilio, ut secum omnia mergeret; non sustinuit perdere, propter quæ periturum intelligebat. A Cypriis Cato promte acceptus est, mitiorem sub jure Romano, quam in servitute regia habuissent, sortem sperantibus. Idcirco Catoni nihil fuit reliquum, quam ut ordinaret provinciam, & pecuniam regiam, & quod ejus ex instrumento Ptolemæi vendito redigi potuit, reportaret.

LXVII. Vendidit enim omnia, una solummodo excepta Zenonis statua, non propter æris, aut artis excellentiam, sed in honorem philosophiæ. Hæc cum ab illo integerrima fide acta essent, summa longe major, quam sperare quisquam potuisset, redacta est. Paulo minus septem millia talentorum navibus impositum est: ita distribuente adversus naufragiorum pericula Catone, ut singulis vasis, qualia ad condendam pecuniam multa magnitudine æquali paraverat, corticem suberis longo funiculo alligaret, ut si forte mersum navigium esset, locum amissæ pecuniæ cordex indicaret. Ita præter Asiam Cycladasque & Epirum vectus, tantum ubique abstinentiæ præstitit, ut in locis amœnissimis, omnique genere deliciarum famosis, tantarum opum compos, ab omni non lucro tantum, sed etiam Venere abstineret.

LXVIII. Cum primum Tiberim liburnis subiret, consules, senatus, sacerdotes, tota ferme civitas obviam effu-

§ LXV. Plut. in Cat. c. 49. Diodor. Appian. Val. Max. 9, 4. Strab. l. 14. § LXVI. Val. Max. 9, 4. Diodor. § LXVII. Strab. l. 14. Vellej. 2, 45. Plut.

ſa eſt, turpi confeſſione avaritiæ: qua ſine ſi fuiſſet, ob unius tribuni plebis furioſas iras, vivus videnſque rex amicus, neque ullius in rem Romanam injuriæ reus, neque rebus, ut ſolet, repetitis, cauſa incognita, non eſſet cum bonis omnibus publicatus. Huic tanto dedecori publico qui miniſterium, quamquam invitus, præbuerat Cato, tam diligens commiſſi cuſtos fuit, ut ad occurſum ſenatus & ceterorum non ante exſcenderet, neque inhiberet curſum, quam ad locum perventum eſt, ubi erat exponenda pecunia. Inde tranſlata per forum admirationem excitavit ſpectantium: nec erat res triumpho abſimilis, frequentia & gaudio celebrantium; & plus inferebat ærario, quam factum ex ullo triumpho fuerat.

LXIX. Actæ ob hæc Catoni in ſenatu gratiæ, conſulibuſque referentibus *prætura* illi, *& jus ſpectandi ludos prætextato*, *extra ordinem* data. Ea cum decreta magnam Catoni gloriam conferre viderentur, majorem ſpreta illi atque repudiata dederunt. quippe extraordinariis poteſtatibus ſemper adverſus, quod in aliis non probabat, ejus in ſe conſpici exemplum non patiebatur. Cum Clodio mox contentionem habuit ob ſervos regios, quorum magnum ex Cypro numerum adduxerat. *eos*, *quod ex ſua lege adducti eſſent*, *Clodianos appellandos* ille dicebat: Cato nec id conceſſit, neque *Porcios* a ſuo nomine vocari, quod nonnullis placebat, voluit: *Cyprii* nominati ſunt.

LXX. Ab hoc initio Clodius acta vellicare Catonis inſtituit, & *rationes acceptæ pecuniæ* poſtulare. nec erat ulla contra clariſſimam viri notiſſimamque integritatem ſuſpicio: ſed quia commentarii, quos diligentiſſime confecerat, naufragio erant amiſſi, calumniæ color aliquis dabatur. Hanc ad inſtruendam accuſationem conferre operas Cæſar dicebatur, epiſtolas ad Clodium ea de re miſſitando. Inter alia criminabantur *dimiſſam velut a recuſante præturam*, *cum ipſe fuiſſet relationis conſulibus auctor*, *deinde rem*

§ LXVIII. Plin. 7, 30 & 34, 8. Val. Max. 4, 3. § LXIX. Flor. 3, 9. Marcellin. Sex. Ruf. c. 13.

obtineri non posse sentiens, sponte a se omissam simulasset.

LXXI. Priusquam in Cyprum Cato navigaret, rex Ægypti Ptolemæus, suorum injurias fugiens, Romam properabat. Cum Rhodum venisset, ubi tum adhuc Cato agebat, misit ad illum, & *uti ad se* accederet petiit: Cato vicissim *ad se venire* jussit, *si vellet*, in valetudine curanda occupatus. Id cum factum esset ab rege, nec prodiit obviam, nec assurrexit venienti, sed translatitie salutatum *considere* jussit. Unde regem magnus invasit stupor, in tanta vilitate cultus, tantum supercilium admirantem. Sed ubi ille reprehendere *consilium* cœpit, *certa commutantis cum incertissimis, &, omissa patria, Romanorum principum avaritiæ se permittentis, quos vix tota in argentum conversa satiare Ægyptus posset;* jussitque *reverti, & redire in gratiam cum civibus, comitem ad hoc & adjutorem se* offerens: libertate atque prudentia hominis perspecta, ut consilium ejus sequeretur motus est: deinde iterum revocatus a familiaribus, Romam contendit.

LXXII. Sed ubi primum ad unius e magistratibus domum accessit, intellecto fastu Romano, recordatus est Catonis, deflevitque *imprudentiam suam, per quam vinci se passus esset ad contemnendum non tam hominis sapientis consilium, quam Dei cujusdam prædictionem. Impulsum a Theophane Mytilenæo Ptolemæum, uti ob causas non maximas Ægyptum desereret*, Timagenes scripsit, *novas quærente imperiorum & opum occasiones Pompejo suo:* auxitque suspicionem Pompejus, hospitio regem excipiens. neque amici ejus ac familiares voluntatem hominis obscuram esse passi sunt. Ceterum causæ, propter quas discesserit ex Ægypto Ptolemæus, non aliæ traduntur, quam *quod, magna in Romanos profusa pecunia, ut socius & amicus appellaretur, eam extorquere a popularibus non poterat, ultro rem incusantibus, repetique jubentibus ab omni memoria subjectam Ægyptiis Cyprum, aut amicitiæ illud inane nomen abjicere.*

§ LXX. Cic. pro dom. c. 8. § LXXI. Diodor. Plut. § LXXII. Liv. Epit. Plut. in Pomp. c. 81. Strab. l. 17.

LXXIII. Sane etiam ob morum infamiam invisus contemtusque erat, super alia indecora regibus tibiæ ita studiosus, ut palam in regia certamina institueret, & inter certantes ipse esset, unde & nomen ei *Auletes* hæsit. Alexandrini, nondum cognito regis itinere, cum morte sublatum existimarent, *Berenicen regnare* jusserunt, Ptolemæi filiam, de tribus natu maximam, & solam ex legitimo matrimonio natam. Aderant & filii duo: sed propter imbecillitatem ætatis posthabebantur. Igitur ut reginæ maritum quærerent, Menelaum & Lamponem, & Callimandrum mittunt, Antiocho delaturos conditionem, qui non ita pridem Syriæ regno exciderat, & propter matrem Selenen Ægypti regnum ad se putabat pertinere.

LXXIV. Sed mors illius cum vanam hanc quidem exspectationem effecisset, tamen ex eadem domo matrimonium petendum rati, Seleucum quendam arcessunt, qui *se stirpe Syriacorum regum editum* ferebat. Sed cum esset moribus sordidis & illiberalibus, *Cybiosactes* (quasi salsamentarium diceres) ab Alexandrinis appellatus, paucos intra dies periit; cum Alexandri Magni loculum aureum, substituto vitreo, rapuisset, neque quidquam ante studium pecuniæ poneret, jussu reginæ, quæ perferre sordes ejusmodi non poterat, strangulatus.

LXXV. Comperto deinde, Romæ Ptolemæum degere, legatos & ipsi centum miserunt, qui ad crimina responderent regis, & ultro ipsum accusarent. Sed ex eo numero plerique in itinere, pars in ipsa urbe Ptolemæi dolis occisi sunt: cum ille, multis Romanorum pecunia corruptis, insidias locis omnibus posuisset. Hæc omnia tam & aperte & impune committebantur, ut si M. Favonius, Catonianæ libertatis æmulus, tacuisset, nemo relaturus de tanto scelere fuerit. Illo accusante *peregrinam temeritatem*, *domesticam avaritiam*, species aliqua pristini pudoris, neque diuturna, incessit, ut princeps legationis Dio, haud incele-

§ LXXIII. Porphyr. ap. Euseb. Strab. § LXXIV. Diodor. Strab.

bris Academicæ ſapientiæ profeſſor, vocaretur in ſenatum, de rebus illis interrogandus.

LXXVI. Hoc adeo ſine cura veri & honeſti factum, ut paulo poſt ipſe etiam Dio occideretur, tantumque pecunia regis poſſet, ut, donec ipſe Romæ fuit, nulla ſit inſtituta de tantis criminibus quæſtio. Deſperabundus tamen de negotii eventu, conceſſit Epheſum, ut ibi velut in religioſiſſimo loco tutius, minuſque contra dignitatem regiam, degeret. Inter hæc, ut magiſtratum tribuni inierunt, C. Cato, turbulentus adoleſcens & audax, nec imparatus ad dicendum, concionibus aſſiduis invidiam & Ptolemæo, qui jam profectus ex urbe erat, & P. Lentulo conſuli, paranti jam iter, concitare, ſecundo quidem populi rumore cœpit.

LXXVII. Igitur Ptolemæus, cum illo anno promoviſſet nihil, ſequenti, quo Cn. Cornelius P. F. Lentulus Marcellinus, L. Marcius L. F. Philippus magiſtratum geſſerunt, per legatos atque literas eniſe inſtituit agere, uti tandem reduceretur. Huic ejus deſiderio multa obſtabant: æmulatio maxime principum, quod idem negotium Cn. Pompejus, & P. Spinther, cui ex conſulatu Cilicia cum Cypro provincia evenerat, ambibant. & utriſque adverſabatur magna pars ſenatus, per legatos reduci regem convenientius publicis, an ſuis rationibus rata. Acceſſerunt & aliæ a religione tricæ, quod ob ſtatuam Jovis in Albano monte fulmine tactam decemviri *adire libros* juſſi, Sibyllæ carmen invenerant, cujus hæc ſententia fuit: *Cum ad vos rex Ægypti opem petens venerit, neque denegate amicitiam, neque cum multitudine auxilium ferte: ſin vero, labores vos & pericula manent.*

LXXVIII. Hac de re cum eſſet a C. Catone tribuno plebis relatum, carmen ita congruere præſentibus, tanquam ſub eadem tempora ſcriptum eſſet, admirati Patres; fecerunt ſenatuſconſultum, *regem Alexandrinum cum exercitu reduci, periculoſum reipublicæ videri.* Cum varia de Sibyllino

§ LXXV. Diodor. l. 30. § LXXVII. Cic. familiar. 1, 1. Diodor.

carmine exiſtimatio eſſet, neque deeſſent, qui *obtrectatione & invidia aliquorum inductam eſſe fictam religionem* crederent, C. Cato veritus, ne res omnino ſupprimeretur, advocatos in concionem decemviros oraculum coegit exponere. idque recuſantibus, ſumma contentione populi extortum, eo cupidius inſtantis, quo magis *hoc non licere* ſacerdotes teſtabantur. nam ad eam diem Sibyllinum carmen nullum populo recitari conſueverat, niſi ſenatus decreviſſet.

LXXIX. His rebus intellectis, Ptolemæus optavit a Pompejo reduci, codicilloſque, ſub nomine regis paſſim per forum & in curia ſparſos, populo A. Plautius tribunus recitavit. dicebanturque ab amicis Pompeji ſimiles in ſenatu ſententiæ. Sed veriti Patres, ne potentia viri, hac impoſita curatione, in immenſum augeretur, per honeſtam cauſam reſtiterunt, *non eſſe vitam hominis neceſſarii tot exponendam caſibus; præſertim cum illius incolumitate res tota frumentaria niteretur.* De ceteris quoque nihil convenit. P. Lentulo multi dabant negotium, *ſed ſine exercitu:* Craſſus *tres legatos* decernebat, ita ut non excluderetur Pompejus. volebat enim etiam ex iis eſſe, qui cum imperio eſſent.

LXXX. Id plures abnuebant, *ex privatis* cenſentes *legi oportere.* Unus conſularium P. Servilius *omnino* negabat *reducendum:* & in eam ſententiam, cum interceſſum eſſet, perſcripta eſt ſenatus auctoritas. Paulo poſt tribuni plebis promulgarunt: Cato *de imperio Lentulo abrogando;* Caninius Gallus *de Ptolemæo, uti eum Cn. Pompejus Magnus cum duobus lictoribus reduceret.* Cum his rebus nimium ſollicitaretur urbis quies, Clodii furioſis actionibus plane præcipitata & exſtincta eſt. Is, ædilitate inita, Milonem viciſſim *de vi* poſtulabat, *turbam ab eo coactam gladiatoreſque* inſimulans, & alia, quæ ipſe prior, & propoſito deteriore fecerat. Hæc non tam ſpe opprimendi Milonis agebat, quam cupiditate exagitandi ſuos adverſarios, a quibus ille defendebatur.

§ LXXVIII. Cic. ad Q. fratr. 2, 2. Diodor. § LXXIX. Cic. familiar. 1, 4. Diodor. § LXXX. Plut. in Pomp. c. 82.

LXXXI. In Pompejum præcipue convicia & maledicta congesturus, quibus illum sciebat acerrime pungi, sic cum sua turba comparaverat, *ut quoties, aliquo crimine aut probro prolato, quis eo teneretur, interrogaret, Pompejus acclamaretur.* Igitur a. d. VIII Idus Februarias, cum pro Milone Pompejus perorasset, surgensque ad dicendum Clodius clamore adversariorum impediretur, interrogabat suos in clamore ipso, *Quis esset, qui plebem fame necaret?* respondebant operæ, *Pompejus. Quis Alexandriam ire cuperet?* respondebant, *Pompejus. Quem ire vellent?* respondebant, *Crassum.* Nam & Crassus aderat, haud satis æquus Miloni. Denique interrogante Clodio, *Quis esset, qui vir virum quæreret? qui caput uno digito scalperet?* & si quæ alia proterviæ hominis occurrebant, *Pompejus* nominabatur.

LXXXII. Et hac viri contumelia delectabantur ejus adversarii: Catonemque tribunum inimicum Pompeji suscitabant; pecuniam Clodio dabant, quo esset ad vexandum illum instructior. Igitur in concione populi a Clodio, in senatu a Catone acerbe jactabatur: ingentemque percipiebat dolorem, qui nec facere talia, nec ferre didicisset. Inter hæc in Albano parvum templum Junonis, qualia ex argento, aut alia materia fiebant, mensæ impositum, ab Oriente ad Septemtrionem conversum est: lupus in urbem intravit: in cœlo fax a meridie ad Boream visa ferri: cives aliquot Romani, Deorumque simulacra fulmine percussa: & in agro Latiniensi strepitus cum fremitu armorum sub terra auditus est.

LXXXIII. Ob hæc prodigia consulti haruspices, cum *urbem lustrandam, Jovi, Saturno, Telluri, Diis cœlestibus postulationes esse* respondissent, addiderunt: *irasci Deos ob fidem & jusjurandum neglectum, oratores contra jus & fas interfectos, ludos minus diligenter factos, sacrificia vetusta occultaque minus diligenter facta, pollutaque, loca sacra & religiosa occupata & profanata. Ob hæc periculum esse, ne per optimatum dis-*

§ LXXXI. Cic. familiar. 1, 7, & ad Q. fratr. 2, 2. § LXXXII. Cic. pro Sext. c. 44. Plut. Diodor.

cordiam, dissensionemque, Patribus principibusque cædes, pericula creentur, auxilioque deminuti deficiant: qua re ad unum imperium provinciæ redeant, exercitusque pulsus deminutioque accedat: ne occultis consiliis respublica lædatur, ne deterioribus repulsisque honos augeatur.

LXXXIV. Hac Clodius occasione arrepta graviter ad populum traducendi Ciceronis, *ob hunc iram Deorum gravem atque formidabilem incumbere* inculcabat: *hunc enim in area, quæ consecrata libertati esset, ædificare.* Neç mora, pergit ad ædes illius cum multitudine, & disturbare opus, domumque iterum a fundamentis diruere instituit. Sed Milone cum armatis occurrente, non sine multorum cæde, domus Ciceronis servata est. Cicero, ut hanc injuriam ulcisceretur, assumto Milone ac tribunis quibusdam, ascendit in Capitolium, avulsasque tabulas Clodianæ legis, quas ille de Ciceronis exsilio fixerat, domum deportabat, nisi eas cum Cajo fratre, qui tum prætor erat, accurrens Clodius vi recuperasset.

LXXXV. Postridie in senatu, cum de *haruspicum responso* consules ex senatusconsulto retulissent, vehementem orationem Cicero habuit, *omnium eorum, quæ arguerentur a Diis, aut unum, aut principem reum Clodium* agens. *Ab illo, corruptis judicibus, fidem jusjurandumque sublatum: ab illo & conjuratis, sociorum legatos interfectos, Megalesia servorum incredibili multitudine immissa polluta, vetusta occultaque Bonæ Deæ sacra violata esse. Loca autem religiosa non a se, cujus ædes a pontificibus religione liberatæ, ex auctoritate senatus, publica pecunia ædificarentur; sed a L. Pisone, a Sex. Serrano, ab ipso denique Clodio possideri. Dissensioni porro, cujus mentionem fecerint haruspices, non ab alia Furia facem majorem atque horribiliorem admotam fuisse.*

LXXXVI. Cum ita vetus inter hos odium vehementiore motu recruduisset, Ciceroque, absentiam inimici speculatus, tabulas Clodianarum legum ex Capitolio sublatas de-

§ LXXXIII. Cic. familiar. 1, 5, & ad Q. fratr. 2, 3. § LXXXIV. Plut. Cic. de harusp. resp. c. 24. § LXXXV. Diodor.

tuliſſet domum; nihil poſtea tam grave, aut contumelioſum dictu factuque fuit, quod non alter in alterum conaretur. Sed in ſenatu, cum de tabulis detractis Clodius quereretur; Cicero tribunatum Clodii totum tolleret, *quod contra auſpicia eſſet adoptatus, tribunum plebis fuiſſe* negans: exſurgens Cato, *nihil a Clodio recte atque ordine in tribunatu geſtum eſſe*, pronuntiavit. *ceterum, ſi acta ejus reſcindantur, etiam, quæ ipſe in Cyprico negotio egiſſet, reſcindi, cum ex ejus tribuni lege miſſus in Cyprum eſſet, qui legibus tribunus eſſe non potuiſſet. Juſtum immo tribunum fuiſſe, qui exiſſet de patriciis, lege Curiata, priuſquam tribunatum petiſſet adeptuſque eſſet.*

LXXXVII. Ex ea cauſa refrixit paulisper inter Catonem atque Ciceronem prior dilectio: non ad manifeſta tamen odia, ſed ut per aliquod tempus mutua conſuetudo intermitteretur. His principum diſcordiis cum tota civitas & plebs involveretur, erat etiam alioquin exulcerato animo propter caritatem annonæ: quæ, licet cura Pompeji ſuſtineretur, tamen ob ſterilitatem agrorum, & inopiam frugum nondum ſatis laxaverat. In cauſa erat potiſſimum nummariæ rei difficultas, quod factionibus potentium decretæ nuper Cæſari, Piſonique, & Gabinio maximæ pecuniæ ærarium exhauſerant.

LXXXVIII. Idcirco Nonis Aprilibus difficilior acriorque de tota re diſceptatio fuit. & cum, decreto ad frumentum coemendum quadrigentis, publica paupertas de variis rebus admonuiſſet, factum eſt ſenatuſconſultum in ſententiam Ciceronis, *uti de agro Campano frequenti ſenatu Idibus Majis referretur:* qui *revocari eum ad jus publicum* graviſſima oratione juſſerat, *eo uno omnium certiſſimo vectigali, ſubſidium belli, horreum legionum, ſolatium annonæ contineri* demonſtrans. Eandem cauſam P. Rutilius Lupus tribunus plebis urgebat, qui priore jam anno, ſimul iniſſet tribunatum, de agro Campano accurate in ſenatu egerat. Nihil ea re moveri tunc adhuc Pompejus videbatur, jam ſuſpe-

§ LXXXVI. Cic. de haruſp. reſp. c. 10. § LXXXVII. Jul. Obſeq. Diodor. Cic. & Aſcon. in Milon.

cta habens incrementa Cæſaris, &, ut infida eſt potentiæ ſocietas, ſuarum rerum anxius.

LXXXIX. Idcirco, quas ipſe extulerat auxeratque Cæſaris opes, tanta ſecuritate, ut in decernendis ſupplicationibus ampliorem ei honorem tribueret, quam ipſe accepiſſet; eas, animadverſo errore, citra ſuam invidiam minui vehementer cupiebat. Urebat hominem, principi loco propemodum a juventute aſſuetum, ſuam magnitudinem apud populum vileſcere ipſa aſſuetudine videndi: Cæſarem, ut nova gratiora ſunt veteribus, cum rebus geſtis magnificum, tum ultra geſtorum amplitudinem, in admiratione & amore hominum eſſe: præterea tantum ei in ſenatu quæſitum auctoritatis eſſe, ut per illum conſequeretur, quæ ne per populum quidem ſine ſeditione aſſecuturus putabatur.

XC. Nam & *ſtipendium* ei decretum erat *ex ærario*, *& decem legati*, (quod non niſi confecta provincia ſolet) *& ne lege Sempronia ei ſuccederetur.* Atque hæc omnia, non quidem palam repugnante Pompejo, fiebant, ſed tamen per cuniculos conante ſpem eludere Cæſaris. cum conſulibus enim egit, *ne de rebus iis ex literis Cæſaris referrent*; *utque ſucceſſor ipſi etiam ante tempus Vatinia lege comprehenſum mitteretur.* Nec deerant inimici Cæſari, ſatis potentes ad impediendum, ſi concordes fuiſſent. nunc invicem obtrectantes ſuſpectanteſque pars prætermiſit occaſionem oppugnandi; ceteri pauci rem ſuſceptam perficere nequiverunt.

XCI. Igitur Pompejus, unam retinendæ potentiæ rationem optimam ratus, ſi cum M. Craſſo conſilia conjunctiora haberet, hominem eadem omnia agitantem animo facile permovit: communiterque ambobus placuit, *petendum conſulatum*, *& obtinendas provincias eſſe*, *quo novis gerendis rebus refricarent in animis hominum veteris gloriæ admirationem*, *iiſdemque modis*, *quibus augeri Cæſarem videbant*, *ſe ſuaſque opes tuerentur.* Cum hæc ita placuiſſent, reliquum-

§ LXXXVIII. Cic. de haruſp. reſp. c. 6. § LXXXIX. Plut. in Cat. c. 48. Diodor. Cic. pro dom. c. 15. § XC. Plut. Cic. de haruſp. reſp. c. 4.

que negotium eſſet, ut Cæſari petitionem conſulatus probarent, quod, eo renitente, nulla ſpes adipiſcendi supererat; ipſi ad eum proficiſci per quamlibet cauſam ſtatuerunt.

XCII. Neque erat difficile, cum hoc inſtituto Cæſar uteretur, ut, quoties per bella poterat, præberet ſe adituris, in magno negotio habens, obligare ſemper annuos magiſtratus, neque pati alios pervenire ad honorem, quam qui ſuas rationes defenſuri eſſent. quod ut obtineret, nullum largitionis aut officiorum genus in quemquam prætermiſit: neque vulgatius ea tempeſtate quidquam erat, quam in petendis magiſtratibus emi ſuffragia tribuum ea pecunia, quam pro candidatis ſuis Cæſar pronuntiandam curaviſſet. Ille igitur ſub initium hiemis profectus in Illyricum fuerat, *quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoſcére volebat*, ſicut ipſe ſcribit: major tamen, quam tacet, itineris cauſa fuit, cum ſuæ factionis hominibus de republica colloquendi cupiditas, ut illam per ſuos conjuratos domi moderaretur, foris exercitus provinciaſque manu obtineret.

XCIII. Sed ante omnes Pompejum Craſſumque cupiebat; in eadem conſilia, quæ inter ſe illi conceperant, diverſam ob utilitatem pronus. Namque L. Domitius palam minatus fuerat, *conſulem ſe contra Cæſarem effecturum, quod prætor nequiviſſet.* iſque in annum ſequentem erat petiturus. Igitur Cæſar cum his egit, ut *conſulatum detrudendi Domitii cauſa ambo peterent: eumque adepti, ſibi prorogarent imperium in aliud quinquennium.* Prior ad eum Craſſus Ravennam, inde Pompejus Lucam, menſe Aprili profecturus in Africam, venit. Eodem & Q. Nepos, Hiſpaniam ſortitus ex conſulatu, & Ap. Claudius, in Sardiniam ex prætura proficiſcens, multique alii ſummi viri confluxerant: adeo quidem cupide, ut uno tempore ſenatores amplius

§ XCI. Cic. ad Q. fratr. 2, 3, & in Piſ. c. 16. § XCII. Cic. familiar. 1, 7. Idem de leg. Agr. & de prov. conſ. c. 11. Diodor.

ducenti, lictores centum & viginti apud Cæſarem conſpicerentur.

XCIV. Ab illo maxime conventu exſtingui libertas urbis, vis ſenatus populique procumbere, omniſque unum in Cæſarem, non jam inclinare, ſed ruere potentia cœpit. Idcirco neque Idibus Majis, uti prædictum fuerat, de agro Campano actum; neque omnino quidquam, quod Cæſari adverſum videretur. Atque ille, effectis, quæ voluerat, confirmataque ſupra modum potentia, cum rebellaſſe quidam populi nuntiarentur, ad componendos motus in Galliam rediit. Maritimæ civitates, miſſos a P. Craſſo ad frumentum accipiendum, equites Romanos retinuerant, per quos ſperabant ſuos ſe obſides recuperare poſſe. Principes potentiæ audaciæque Veneti erant, ad Oceanum colens populus.

XCV. Cum his Oſiſmii, Curioſolitæ, Lexobii, Nannetes, & aliæ nationes arma junxerant: a Menapiis etiam ad Rhenum colentibus, & ex oppoſita Venetis Britannia auxiliares manus parabantur. Cæſar cum multa hoſtium oppida magno labore, modico operæ pretio cepiſſet, commutandam ſibi gerendi belli rationem, & claſſe confligendum, judicavit. Etenim in promontoriis linguiſque ſita pleraque oppida erant, perangusto aditu, & accedente æſtu, quod bis accidit horarum duodecim ſpatio, impenetrabili. ne navibus quidem adiri tuto poterat, quas relabens æſtus inter aſpera & vadoſa loca deſtituebat.

XCVI. Igitur quoties ſummo militum conatu opera acta, & mare aggeribus excluſum erat; obſeſſi, deſperato teneri locum poſſe, rem ſignificabant ſuis. Illi, magno repente numero navium adhibito, (quod facere ſine periculo poterant, quia naves ad locorum patientiam erant ædificatæ) homines omnes cum copiis atque armis in aliud oppidum deportabant: quo ſi admovere Cæſar exercitum vel-

§ XCIII. Diodor. Cic. familiar. 1, 7. Cæſ. § XCIV. Sueton. in Cæſ. c. 23. Plut. in Cæſ. c. 3. § XCV. Cæſ. de B. G. 3, 7. Plut.

let, eædem de integro difficultates omnes ſuperandæ erant. His geſtis, cum major pars æſtatis præteriſſet, tandem cum claſſe, quam Cæſar in Ligeri fluvio ædificandam curaverat, D. Brutus adoleſcens advenit.

XCVII. Exiverunt contra circiter ducentæ viginti hoſtium naves, prœlioque commiſſo, rebus omnibus inferiores Romani, præterquam quod virtus militum & celeritas navium aderat, falces præacutas longuriis affixas adhibuerunt, & funes, quibus antennæ ad malos deſtinatæ erant, amputarunt. Id cum eſſet factum, & vela armamentaque Gallicarum navium, in quibus omnis ſpes fuerat, inutilia fierent; plurimæ naves expugnatæ, quod ſubita malacia & tranquillitas maris etiam fugæ facultatem præciderat. Hanc pugnam deditio gentis ſecuta. Senatus omnis necatus: ceteri ſub corona venditi ſunt. Per eadem tempora res ab legatis Cæſaris pari fortuna in aliis Galliarum partibus geſtæ. P. Craſſum cum duodecim legionariis cohortibus, & magno numero equitatus in Aquitaniam miſerat, ne ex his nationibus auxilia ad rebelles Gallos venirent.

XCVIII. Is pugna cum Sontiatibus victor, oppidum eorum totamque gentem in deditionem accepit: inde maximas Aquitanorum Cantabrorumque copias, quamvis militiæ duces haberent peritiſſimos, qui ſub Sertorio diu meruerant, ita cecidit, ut ex quinquaginta millium numero vix quarta pars ſupereſſet. Ea victoria pleramque Aquitaniam redegit ad Cæſaris obſequium: paucæ civitates tempore anni, quod hiems inſtabat, & quia erant ab hoſte remotiſſimæ, legatos obſideſque mittere neglexerunt. Ab alia parte C. Titurius Sabinus, quem Cæſar, tribus legionibus datis, in Unellos, Curioſolitas, Lexobioſque proficiſci juſſerat, ut illas gentes diſtineret, cum ſimulatione timoris eo adduxiſſet hoſtem, ut ad caſtra oppugnanda ſuccederet, ſubita eruptione profligavit. civitates omnes ſta-

§ XCVI. Sueton. in Cæſ. c. 24. Plut. in Cat. c. 56. § XCVII. Plut. in Cæſ. Appian. civil. l. 2. Cic. ad Q. fratr. 2, 2.

tim se Titurio dediderunt. ea Gallorum erant ingenia, ut ad suscipienda bella promti, ad toleranda molles impatientissimique mortalium essent. His ita gestis, cum etiam Morinorum Menapiorumque in silvas recedentium agmina Cæsar insecutus, tempestatibus ulterius procedere vetaretur; exercitus in Aulercos, Lexobiosque, & reliquas civitates, quæ nuper in armis fuerant, ad hibernandum deductus est.

§ XCVIII. Diodor. Cæs. Oros. Flor. 3, 10.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXX.

IN LOCUM LIB. CV LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI QUINTI.

Cum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione præturæ, prælato Vatinio, repulsam tulit. Idem, cum legem impediret, qua provinciæ consulibus in quinquennium, Pompejo Hispaniæ, Crasso Syria & Parthicum bellum, Cæsari Galliæ & Germaniæ dabantur, a C. Trebonio tribuno plebis, legis auctore, in vincula ductus est. A. Gabinius proconsul Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, ejecto Archelao, quem sibi regem asciverant. Cæsar, victis Germanis in Gallia cæsisque, Rhenum transcendit, & proximam partem Germaniæ domuit: ac deinde Oceano in Britanniam, primo parum prospere tempestatibus adversis trajecit; iterum parum felicius: magnaque multitudine hostium cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

I. BELLORUM ea conditio cum esset, ut tamen interdum post gravia & atrocia damna pace aut induciis in-

terquiescerent, aut saltem hieme remitterentur; in urbe, non conditionibus, non tempore leniente iras, sine intermissione certabatur. Nova & ingens contentio ex eo surrexerat, quod *Cn. Pompejus, M. Crassus*, quos ullius bonæ rei causa cum Cæsare fuisse nemo credebat, *consulatum petituri* dicebantur: quæ res haud dubie ad opprimendam libertatem pertinebat. Et occultabant illi consilium suum, quia in eo negotio, quod cum re insolens, tum tempore alienum erat, (non enim erant legitimis diebus professi) metuebant, ne validius oppugnarentur.

II. Nam Cn. Lentulus Marcellinus egregium præstabat consulem: & quia ille comitia erat habiturus, nec alioquin imbecillis erat, haud immerito timebatur. Jam M. Cato, per affinitatem consulis L. Philippi, cujus filiam Marciam duxerat, auctoritatem prope consularem obtinebat. Idcirco parum confisi viribus, hoc agebant, ut dolo rem obtinerent. id adeo putabant processurum, si toto illo anno comitia impedirentur. sic enim necessario decurrebatur ad interregnum, ipsisque spatium dabatur, quo petere secundum leges & consequi magistratum possent. Idoneus audacia, & adversus senatum odio, C. Cato tribunus plebis ad hoc ministerium videbatur, quem multa de Cæsare ferre parantem consul, aliique principes impediebant.

III. Facile hic transductus in partes, palam concionabatur, *comitia haberi non siturum, si sibi cum populo agendi exemti dies essent.* Propter hæc & ex his orta certamina, cum senatus vestem mutasset, neque tamen Cato quidquam remitteret; Marcellinus consul luculentam ad populum orationem de præsentibus habuit, *reipublicæ* deplorans *statum, quæ non ab aliis, quam per quos defendi eam verum esset, acrius premeretur.* Mœsti adstabant Patres, positisque dignitatis insignibus, illacrimantes atque gementes, haud minorem tacendo commiserationem hominum, quam dicendo consul, excitabant.

F § I. Plut. in Crass. c. 27. Diodor. § II. Vellej. 2, 46. Cic. ad Q. fratr. 2, 5. § III. Plut. in Cat. c. 56. Diodor.

IV. Neque ulli tum contradicendi animus, aut fiducia fuit: tam & graves querelarum caufas habere confulem, & concionem faventem, apparebat. Quippe cum *nimiam Cn. Pompeji potentiam* accufaret, univerfus ei populus clara voce affenfus eft. Atque ille, *acclamate*, inquit, *Quirites, acclamate, dum licet: mox enim impune facere non licebit.* His actis, cum reverfi in curiam effent, P. Clodius, fervato veftitu, in concionem populi progreffus, confulem & ceteros acerrime infectatus eft; cum Pompejo gratiam redintegrans, cujus auxilio legationem liberam, quam captabat, fe credebat affequi poffe.

V. Cum eam rem permolefte fenatus ferret, abrupto fermone perrexit in curiam Clodius, ut ibi quoque adverfariis conviciaretur. Sed repulfus a quibufdam fenatoribus, cinctus ab equitum globo, periffet inter manus, nifi plebs appellata cum facibus accurriffet, *incendium curiæ* minitans, *fi quid acerbius Clodio accidiffet.* Ea vis & tum fervavit Clodium, & fenatum ad ceterum certamen effecit molliorem. Pompejo poftea non difficile fuit, venire in curiam, & decernentibus, quæ nollet ipfe, refiftere. Unica fpes Marcellino fuberat, quod femper vultum ac fermonem ad modeftiam componere Pompejus ftuduerat, fronte, quam mente verecundior, futurum, ut interrogatus publice *verene confulatum petere conftituiffet*, non auderet confiteri. Sed ille in fenatu, confule & L. Domitio candidato interrogantibus, *fortaffis petiturum*, refpondit, *fortaffis deftiturum a petitione.* & inftantibus illis, adjecit, *bonorum civium caufa non effe, cur petat; effe, quo refiftat malis.*

VI. Simul interrogatus Craffus fuerat. ille, *fe facturum*, dixit, *quod ex ufu reipublicæ fuiffet vifum.* Craffi refponfum moderatius, Pompeji fuperbum & incivile cum exiftimaretur: Marcellinus invectus fuo more in Pompejum eft; per hæc tempora eum & in curia & ad populum afpere tractare fuetus. Refpondit Pompejus, *malam fibi a Marcel-*

§ IV. Cic. Liv. Epit. Diodor. § V. Val. Max. 6, 2. Cic. ad Q. fratr. 2, 8.

lino referri gratiam, qui suo beneficio factus ex elingui facundus esset; & antea jejunus ac famelicus, nunc quotidie vomeret. At Marcellinus, hoc velut ultimo conatu edito, in posterum abstinuit curia, majorque cum eo pars Patrum, adeo ut nunquam ad numerum reliqua ejus anni parte convenirent. ceteri neque vestem senatoriam resumere volebant, neque ullis adesse solemnibus: itaque nec in Albanum montem iverunt, cum feriæ Latinæ instaurarentur. Sic absumto, quod reliquum ex eo anno fuerat, cum, circumacto consulum imperio, interreges creari cœpissent, Pompejus cum Crasso consulatum aperte petere decrevit.

VII. Hos præter propriam potentiam amici Cæsaris adjuvabant, ad quos ille scripserat: sed & milites plurimos cum P. Crasso M. F. per causam commeatuum, in urbem idem Cæsar miserat. His rebus deterriti ceteri candidati mature cesserunt. L. Domitium sororis suæ maritum M. Cato confirmavit, *ne susceptam de libertate verius, quam consulatu, contentionem metu defugeret.* Neque deerat multorum favor, *quid ita Pompejus Crassusque iterum, quid una peterent,* mirantium: *neminem igitur præterea dignum eo magistratu in civitate esse, qui cum alterutro horum declarari possit?* Igitur adversaria factio, cum timeret inclinationem plebis, ad vim conversa, Domitio ante lucem in campum eunti posuit insidias: puerque prælucens ei, cum quibusdam aliis occisus est.

VIII. Retinebat tamen Domitium Cato, ipse quoque, vulnere in dextrum cubitum accepto, saucius: sed cum omne illorum agmen diffugisset, timens Domitius ægre domum rediit: Pompejus Crassusque, repugnante jam nemine, facti. Inter hæc L. Piso Macedoniam, A. Gabinius Syriam cum finitimis provinciis, adversa uterque fama, tenuerant. Piso per avaritiam accolis Macedoniæ Thracibus ac Dardanis pacem magna summa vendiderat. Ea ipsa res

§ VI. Diodor. Cic. ad Attic. 4, 14, & pro Fontej. c. 84. Plut. in Cæs. c. 27. § VII. Plut. in Pomp. Cic. ad Q. fratr. Diodor.

in bellum egit barbaros, ut replerent bellica præda domos, quas pretio quietis exhauſerant. Igitur non vexata ſolum & ſpoliata Macedonia eſt, ſed etiam exercitus Romanus, vi hoſtium, aut imperatoris injuria, fame, morbo conſumtus.

IX. Theſſalia & Achaja, ſicut ab hoſte longius aberant, cladibus intactæ, pacis injurias ſentiebant, magnam vim pecuniæ Piſoni pendere coactæ. Gravius adhuc Byzantini vexabantur, quos ob merita Mithridatici belli ſenatus populuſque Romanus nuper liberaverat. Miſſæ tamen eo cohortes in hiberna ſunt: contra leges ſenatuſque conſulta exercita juriſdicto: avaritia, vis, ac libido fœdiſſime graſſata. Nam & ſtatuæ urbiſque ornamenta multa abrepta ſunt, & cædes factæ: & virgines nobiliſſimæ, cum ad ſtuprum raperentur, in puteos abjectis corporibus voluntaria morte interierunt. Neque mitius Agriani Dolopeſque & Ætolia vexata.

X. In Syria Gabinius adverſis rebus nocebat reipublicæ; proſperis conſulebat ſibi. primo adventu parte equitatus, deinde cohortibus aliquot amiſſis, cum reliqua felicius procederent, bella non ex neceſſitate aut bono publico ſumebat, ſed inferebat quibuslibet etiam pacatiſſimis, quorum opes ſpem opimæ prædæ rapaciſſimo eidem profuſiſſimoque mortalium facerent. In Judæos tamen, cum Alexandro Ariſtobuli filio rebellantes, expeditione ſuſcepta, non inſtrenuum imperatorem egit. Cum enim Alexander, exercitu collecto, muros Hieroſolymitanos everſos a Pompejo inſtaurare cœpiſſet; deinde ab hoc inſtituto repulſus, Machæruntem & alia quædam caſtella communiret: Gabinius, præmiſſo M. Antonio, quem equitatui præfecerat, cum legionibus ſubſecutus, haud procul Hieroſolymis ſigna cum Judæis contulit.

XI. Ibi cum tria millia interfecta hoſtium, capta toti-

§ VIII. Plut. in Cat. c. 57. § IX. Cic. in Piſ. c. 21, & pro Sext. c. 43. § X. Cic. pro Sext. Joſeph. antiq. 14, 16. Hegeſipp. 1, 6.

dem essent: reliqui cum duce suo Alexandriam confugerunt, castris ante ipsa munimenta positis. In hos, quia veniam delictorum oblatam a Gabinio aspernabantur, iterum factus impetus, &, plerisque cæsis, ceteri intra muros compulsi sunt. Hoc prœlio clara M. Antonii virtus exstitit, multique hostium ipsius manu interfecti. Nec diu postea restitit Alexander. quo in deditionem accepto, Gabinius castella, quæ nominavimus, & præterea Hyrcanium, ne res novantibus receptui essent, diruit: contra dirutas olim urbes restituit multas, Scythopolin, Samariam, Anthedonem, Azotum, Raphiam, Dora, Marissam, Apolloniam, Jamniam, Gamala, Gazam, & alias præterea non paucas. Judæam deinde ita composuit, ut reducto Hierosolymam Hyrcano sacerdotium redderet; gentem optimates regerent, quinque conventibus institutis.

XII. Ob has res cum, missis in urbem literis, supplicationem petisset, Idibus Majis frequenti senatu denegata est: quod præter T. Albucium acciderat nemini. Eam Gabinius ignominiam Ciceronis inimici opera putaretur accepisse, nisi per absentiam Ciceronis id esset actum. Publicanorum potentissima factio plurimum ei nocuisse videtur, cui se in provincia perquam iniquum adversumque exhibuerat. Cum deinde Cn. Pompejus Cn. F. Sex. N. Magnus, M. Licinius P. F. M. N. Crassus, altero collegio consulatum inissent, ante omnia ceterorum magistratuum comitia curæ habuerunt: intentis in hoc animis, ne quisquam, nisi qui de factione illorum esset, crearetur.

XIII. Præcipue referre arbitrabantur, Catonem repelli, qui providus futuri præturam petebat, ut auctoritatem magistratus, velut arcem defendendæ libertatis, obtineret. Igitur multa præter morem & honestum commenti sunt, quo tam gravem futurum adversarium amolirentur. Jam primum per infrequentiam senatusconsultum faciendum curaverunt, *uti prætores, qui creati essent, extemplo inirent:* quamquam sententiæ dictæ erant, *prætores ita creari place-*

§ XI. Plut. in Anton. c. 3. Cic. ad Q. fratr. 2, 7.

re, ut dies ſexaginta privati eſſent. Cum ita providiſſent, ne ambitus judicio eſſet ante magiſtratum initum locus, amicos ſuos clienteſque commendarunt populo, tam inverecunde, ut ipſi palam præberent pecunias, ipſi præeſſent ſuffragiis.

XIV. Ne ſic quidem plus largitio & fraus conſulum, quam virtus atque exiſtimatio Catonis, potuit; fiebatque haud dubie prætor, ni Pompejus, ceteras tribus auctoritatem prærogativæ ſecuturas, metuens, turpi mendacio comitia diſſolviſſet, tanquam audito tonitru obnuntians: nèc enim Jove tonante cum populo agi licebat. Iterum deinde mercedem augentes, atque ſaniore populi parte vi pulſa, cum Cato, ut erat legum ſervantiſſimus, ſuarum partium ſtudioſos vim vi opponere vetaret: effectum eſt, ut pro Catone P. Vatinius renuntiaretur, quamquam nuper repulſam in petitione ædilitatis tulerat.

XV. Hoc ubi factum eſt, ferunt, partem populi, talium ſuffragiorum ſibi conſciam, fugæ ſimili diſceſſu diſparuiſſe: ad ceteros, dante concionem tribuno, (ſive C. Atejus Capito, ſive P. Aquillius Gallus fuit: ceteri enim conſulum erant aſſeclæ) verba feciſſe Catonem, non præſentia modo, uti ſe haberent, clare docentem, ſed etiam vaticinantem de futuris: *Pompejo Craſſoque* haud leviter perſtrictis, *qui rempublicam & conſulatum ita gerere conſtituiſſent, ut timendus eis prætor Cato fuerit.* Domum inde digredientem major hominum multitudo deduxit, quam eos ſimul omnes, qui erant prætores declarati. Ædilium mox comitia turbulentiora fuerunt. cædes ibi facta, tamque propinquus periculo Pompejus fuit, ut veſtis ejus multo ſanguine reſpergeretur.

XVI. Is aſpectus, cum, remiſſa domum veſte, alia poſtularetur, Juliam, Pompeji conjugem, tum prægnantem ita perterruit, ut, abortu facto, gravem in morbum inci-

§ XIII. Diodor. Plut. in Cat. c. 59. Cic. ad Q. fratr. 2, 8. § XIV. Liv. Epit. Val. Max. 7, 5. § XV. Cic. in Vatin. c. 16. Plut. Appian. civil. l. 2. Val. Max. 4, 6.

deret. Valde enim amabat virum, isque ei in amore respondebat. Unde mox criminati sunt inimici, *provinciam obtinere per legatos, ipsum sedere ad urbem, ut somenta præberet seditionibus, & Juliæ suæ deliciis homo uxorius frueretur.* Comitiis magistratuum, uti voluerant consules, perfectis, ipsi nullius rei cupiditatem præferentes, in speciem quiescebant. At C. Trebonius, tribunus plebis, suum nomen rogationi commodabat, qua *consulibus provinciæ in quinquennium, Syria & Hispania* (nam & Hispaniam Aquitanici belli vicinia commoverat) destinabantur: adjiciebatur, *uti copias civium sociorumque conscriberent, quantas e republica & fide sua ducerent: belli etiam & pacis arbitrium cum finitimis regibus atque nationibus penes ipsos esset.*

XVII. Hæc ab initio non aliis modo, sed etiam amicis Cæsaris parum placebant, quod jam pleraque pars temporis, quo imperium ejus finiebatur, transierat, ne a Pompejo Crassoque, tantam potentiam adeptis, opprimeretur: donec hi nova pactione, *de prorogando Cæsari imperio ferendum curaturos*, adstrinxerunt fidem. Ita quiescentibus Cæsarianis, reliquo populo obnoxio, aut desperante, nemo magnopere Treboniæ legi, præter Catonem atque Favonium, repugnabat, duobus tribunis plebis hos adjuvantibus. Sed adversus tantarum factionum opes, parum roboris in tam paucis erat: legemque dissuadere volentibus ne tempus quidem idoneum concessum est.

XVIII. Unicam horam Favonio dederat Trebonius, vix ad querendum de temporis angustia sufficiens spatium. duas Cato cum accepisset, frustra de negotio dicturum intelligens, multa monendo prædicendoque tempus eximebat: donec interpellatus, &, quia nihilo secius pergebat dicere, de rostris detractus est. Cum sic etiam ex inferiore loco vociferanti populus auscultaret, iterum missus a tribuno viator, foro eum eduxit. Nec quievit ille, quo mi-

§ XVI. Plut. in Crass. c. 28. Diodor. Vellej. 2, 48. § XVII. Liv. Epit. Diodor.

nus ſtatim reverteretur, & populum *ad præſtandam ſibi ſecundum mores & leges audientiam* inclamaret.

XIX. Id cum ſæpius eſſet factum, æſtuans dolore & cura Trebonius *adduci eum in carcerem* juſſit. Sed populus ſequebatur, aureſque præbebat inter eundum de legis incommodis diſſerenti. Unde metus incęſſit Trebonium, *miſſumque fieri Catonem* juſſit. Sic ea dies exemta eſt, ut nemini tribunorum verba ad populum facere vacaret. Obtinebat enim, ut de legibus privati primum, qui vellent, deinde magiſtratus dicerent: ne, ſi priores hi eſſent auditi, auctoritatem horum privati ſequerentur. Idcirco P. Gallus, ne poſtridie foro excluderetur, in curia pernoctare ſtatuit, tutiſſimum hunc receptum ratus, & commodiſſimum una cum luce in concionem prodituro.

XX. Sed C. Trebonius, omnibus occluſis curiæ januis, præſidioque armatorum oppoſito, totam ibi noctem & ſequentis diei partem magnam otioſum conſumere coegit: Atejum cum Catone & Favonio, & horum amicis, alia multitudo, præoccupato de multa nocte loco, concione prohibuerunt. Illi tamen omnia conati, Favonius & Ninnius clam reperto aditu, Cato & Atejus aliorum humeris ſublati, obnuntiaverunt. Ceterum vis adverſariorum validior fuit. ſubmotis his a foro, pulſatiſque, atque etiam interfectis aliorum haud paucis, cum etiam L. Annali ſenatori Craſſus ipſe faciem pugno contudiſſet, per vim perlata lex eſt.

XXI. Ecce autem, populo jam incipiente dilabi, recurrit in forum Atejus, collegam Gallum manu ducens, qui e curia in concionem venerat, ibique fuerat vulneratus. Id oſtendens multitudini Atejus, reique convenientem orationem orſus, magnopere plebem commovebat; cum, re nuntiata, conſules (nec enim procul inde magna ſtipati manu aberant) repulerunt tribunos: vocataque ſtatim concione, etiam *de provinciis Cæſaris, in quinquennium ei pro-*

§ XVIII. Plut. in Cat. Diodor. § XIX. Liv. Epit. Plut. Vellej. 2, 46. Appian. civil. l. 3. § XX. Plut. in Craſſ. c. 85.

rogandis, pertulerunt legem. Ibi quoque repugnatum eſt ab iiſdem: & Cato, non jam ad populum, ſed ad Pompejum, ſermone converſo, *ipſum non intelligere*, *quæ faceret*, teſtabatur. *nunc enim non in ceterorum magis capita*, *quam ſuos ipſius humeros*, *Cæſarem attollere: cum eo deinceps onere, cum mox gravius ipſius culpa eſſet factum*, *quam ut ferendo amoliendove eſſe poſſit, in rempublicam procubiturum. Tum demum, ubi præter pœnitentiam nihil ſit futurum reliqui, Catonis cogniturum conſilia, qui non minus tuta & ſalubria*, *quam juſta & honeſta*, *ſuaſiſſet.*

XXII. Atque id vaticinium paulo poſt comprobavit eventus. Tum vero Pompejus, inflatus magnitudine ſua, neque commutationem fortunæ timens, cum Craſſo provincias, tanquam oppreſſæ captæque reipublicæ ſpolia, dividebat. Sortem adhiberi placuerat. ea Syriam Craſſo, Africam omnem & Hiſpanias, cum legionibus quatuor, Pompejo dedit. His ita confectis, ad emendandos civitatis mores, egregii auctores ſe contulerunt.

XXIII. Nihil erat civitatis judiciis corruptius, nihilque frequentius, quam ut atrociſſimorum criminum manifeſti, per gratiam, aut pecuniam, abſolverentur. Præcipue erat invidioſum, quod, accepta a Ptolemæo rege pecunia, multi occidendos curaverant legatos Alexandrinos, aut eos, qui eo crimine poſtulati frequenter fuerant, ſibi timentes eripiebant. Etiam P. Aſcitius, qui conſcius & adjutor occidendi Dionis fuiſſe credebatur, judicio erat liberatus. Aurelia lege cautum erat, *ut ex tribus ordinibus judices legerentur.* id mutari non placuit: modus legendorum immutatus, latumque, *ut ampliſſimo ex cenſu lecti e centuriis judicarent trecenti ſexaginta viri.* Paupertatem pleriſque fuiſſe ad accipienda munera prætextum videbant: ſed nec fallebat eos, non fore innocentiores, qui per ſcelera ad divitias perveniſſent.

§ XXI. Cic. pro Cœl. c. 10. § XXII. Diodor. Cic. & Aſcon. in Piſon. Vellej. 2, 76. Plut. § XXIII. Val. Max. 6, 2. Quinctilian. 6, 3.

XXIV. Sed in ea morum fœditate nihil aliud fieri poterat: ipſique auctores legis tales erant, ut ſeveris incorruptiſque judicibus ſibi nihil opus eſſe exiſtimarent. Nec enim crimina aut accuſatores vel Magno Pompejo deerant, ſi judicia rite & libere exercerentur. Neque diſſimulatum hoc a Cn. Piſone, qui Manilium Criſpum accuſans, cum evidenter reum a Pompejo videret eripi, juvenili temeritate multa crimina præpotenti defenſori objecit. Ad hæc cum Pompejus dixiſſet, *Cur igitur me quoque non accuſas?* reſpondit: *Da prædes reipublicæ, te, ſi poſtulatus fueris, civile bellum non excitaturum: etiam de tuo, priuſquam de Manilii capite, in conſilium judices mittam.*

XXV. Laudanda tamen eſt in his Pompeji moderatio, qui etiam infimorum hominum convicia civiliter tulit: in quibus & Helvium Manciam Formianum, libertini filium, importuniſſimum ſenem, & a juventute magnorum virorum inimicitias rabioſa dicacitate provocare ſolitum. Talis Pompejus tum erat, cum legibus conſtitueret civitatem: ex quibus, quæ de parricidiis fuit, hodie quoque vim aliquam obtinet; ceteræ exoleverunt. Nam & de ambitu tulerat, aucta largitionum pœna, quas nemo fecerat impudentius. Sumtuaria cum eſſet promulgata, celeriter concidit; Hortenſio ſpecioſis nominibus tuente luxum, conſuleſque ipſos laudante, *quod, cultu ſumtuque magnifici & lauti, vitam convenientem majeſtati principis populi, ſuæque ipſorum dignitati ac opibus, degerent.*

XXVI. Et pervaſerat ea tempeſtate in omnes ferme intolerabilis luxus, multique civitatis principes mira ſumtuum inſania notabantur. Philippi, Hortenſii, Luculli, decora & ornamenta ſenatus, luxu diffluebant: quos ob inſanum in has ineptias ſtudium *piſcinarios* vocare Cicero ſolebat; *negligi præ his rempublicam* arguens, *dum illi principes digito cœlum putent attingere, ſi multi mulli barbati in piſcinis ſint, qui ad manum accedant.* Eratque inveteratum

§ XXV. Plin. 9, 54. Cic. ad Attic. 1, 15.

hoc malum, & lege Cornelia ſumtibus magis, quam luxui, detractum, permiſſis ciborum deliciis, & minore tantum rebus venalibus impoſito pretio.

XXVII. Æmiliam deinde legem Lepidi conſulis, primo pravitas auctoris, poſtea calamitas enervavit: Antiam, a Reſtione perlatam, cum eſſet optima, ſolus ſervavit, qui tulerat; in ceteris rationem & metum vincente conſuetudine. Igitur poſt hæc experimenta morbum remedio validiorem eſſe prudentes judicabant: & cum ſeveram aliquis in ſenatu orationem habuiſſet, reprehenſus ab alio eſt, *quod divitiis Craſſo, luxuria Lucullo ſimilis, tanquam Cato loqueretur.* Etiam conſules, ne invidere aliis dicerentur, quod ipſi uſurparant, omiſſa lege, plane diverſis negotiis dederunt operam. Jam ille temperantiæ & frugalitatis magiſter theatrum ſuum abſolverat, idque poſt hominum memoriam apparatiſſimis magnificentiſſimiſque ludis volebat dedicari.

XXVIII. Antiquitus ſtans populus ſpectare erat ſolitus: deinde ſcena graduſque ſubitarii, finito ſpectaculo tollendi, ſtruebantur: primus Pompejus manſuram theatri ſedem poſuit, admirabili opere; niſi quod admirabilius eſt, ſumtum a Demetrio ſubminiſtratum fuiſſe, liberto Pompeji, ſed qui nimio illius favore factus fuerat patrono ditior. Theatro circumjecta haud minoris impenſæ alia ædificia erant: inter quæ templum Veneris Victricis eminebat. Id adſtruxiſſe creditur, ne ſeverior aliquando cenſura opus ſuum tolleret, ſicuti patrum memoria factum auctore Naſica noverat. Igitur & ad dedicationem edicto populum vocans, non theatrum, ſed *Veneris templum* nuncupavit, *cui ſubjecimus*, inquit, *gradus ſpectaculorum.*

XXIX. Ceterum id templum tertio demum ejus conſulatu perfectum atque dedicatum eſt. maximum enim opus erat, & ad hoc toto, qua patebat, imperio, ornamenta conquiſita: inter quæ memorantur effigies varia-

§ XXVI. Macrob. Saturnal. 3, 17. Plut. in Lucull. c. 83. Diodor. § XXVII. Cic. & Aſcon. in Piſon. § XXVIII. Tacit. 14, 20. Caſſiodor. 4, 51. Plut. in Pomp. c. 80.

rum gentium, itemque certorum hominum, qui mirabili aliqua fortuna ad famam pervenerunt, ob id magnorum artificum ingeniis diligentius elaboratæ. Sed hoc tempore ſpectacula muſica, ludique gymnici ſcenicique ſunt editi, & circenſes, cum ejuſmodi venationibus, ut ſpatio quinque dierum leones quingenti occiderentur.

XXX. Elephantorum extremus dies fuit, plus miſerationis, quam delectationis, habens. Quippe pugnavere in Circo duodeviginti, commiſſis more prœlii noxiis hominibus, & præterea jaculatoribus Gætulis. Cum aliquot eſſent vulnerati, tentaverunt eruptionem univerſi, non ſine metu populi: ſed clathros ferreos, qui erant circumdati, non potuerunt perfringere. Tum vero porrecta in cœlum proboſcide, tam miſerabili habitu ſonoque veluti comploratiönem ediderunt, ut dolore ardens populus conſurgeret, Pompejoque dira omnia imprecaretur. Pervaſerat opinio, *proximum humanis ſenſibus animal, poſcere vindictam Deos ob violatum jusjurandum, quo decepti in Africa, naves conſcendiſſent, non aliter facturi. Eſſe profecto belluæ illi cum humano genere ſocietatem: eamque ſermonem horum intelligere.*

XXXI. Sane ab his, quæ veteres tradiderunt, non abhorrent teſtimonia plurimorum, qui, poſtquam India Africaque iterum penitius ſunt cognitæ, maxima belluarum iſtarum armenta viderunt. Ceterum amœniſſimi vir ingenii Juſtus Lipſius in Epiſtolis, elephantorum admiranda diligenter ſuaviterque deſcripſit. At populus Romanus, non tam Pompeji munificentia delinitus, quam offenſus delectu, quem conſules inſtituerant agere, Catonem, & qui cum eo ſenſerant, efferre laudibus; ceteros incuſare modis peſſimis, cœpit.

XXXII. Unde reſumta fiducia tribuni duo judicium minari amicis conſulum, criminibus in ipſos conſules expetituris. Tum conſules ad invidiam tribunorum veſtem

§ XXIX. Sueton. in Neron. c. 46. Plin. 7, 3. § XXX. Diodor. Plut. Senec. de brev. vit. § XXXI. Tertullian. de ſpect. c. 10. Plin.

mutarunt: idemque a parte ſenatus, quæ conſulum ſectam ſequebatur, factitatum. Cito tamen reſumta eſt, tam ſine cauſa, quam poſita modo fuerat. Sed diſpar conſulibus ſicut apparatus & conſilium, ſic etiam animus erat. Pompejus, qui ad urbem manere malebat, vel uxoris gratia, vel ut res Hiſpanas per legatos, urbanas præſens in poteſtate haberet, levius ferebat tribunorum voces, *conſules urbe egredi paſſuros* negantium: atque ultro ſtruebat morandi cauſas, impoſita rei frumentariæ curatione obtentui ſumta.

XXXIII. Craſſus dies noctesque nil niſi Parthicum bellum, Bactroſque & Indos, & ultimi Orientis opes effreni cupiditate cogitabat. Nihil horum lege, quæ de imperio conſulum erat lata, diſerte juſſum fuerat: ſed in omnem ſententiam interpretari verba legum non erat his arduum, quibus facile fuerat curare, ut, qua ipſi conceptione verborum voluiſſent, leges rogarentur. Craſſi amentiam Cæſar, incertum quo conſilio, augebat; propoſitum ejus dilaudans, & quidlibet pollicitus. Idcirco & ipſe arma oppoſuit tribunorum actionibus, & cum illi adverſus vim invalidi, ad invidiam & deteſtationes ſe contuliſſent, oravit collegam, *ut quo die paludatus profecturus erat, adeſſet, ſeque proſequeretur.*

XXXIV. Maxima erat in foro collecta turba mortalium, ita præparatis animis, ut exeuntem Craſſum convicio & jurgiis retinerent. Sed ubi Pompejum ante illum incedere compoſito vultu viderunt, ejus honori gratiæque datum, ut cum ſilentio decederent de via. Unus Atejus, qui & vota in Capitolio nuntianti obnuntiaverat, *manere* jubebat, Deos hominesque teſtatus, *illam contra fœderatos populos expeditionem lugubrem & ignominioſam populo Romano fore.* Cum nihilo ſecius videret pergere Craſſum, viatore miſſo, *duci eum in vincula* juſſit. ubi id quoque, tribunis aliis intercedentibus, irritum fuit; præcurrit ad portam, foculoque ibi poſito, vetuſtas & arcanas devotiones peregit: quarum

§ XXXII. Diodor. Cic. Plut. in Craſſ. c. 29. § XXXIII. Appian. Plut. Diodor. Flor. 3, 11.

nunquam vanas fuiffe imprecationes, fuperftitiofa antiquitas credidit, fed devotis pariter devoventibusque calamitofas.

XXXV. Unde vulgo reprehendebatur Atejus, quod eum, cui propter rempublicam factus erat inimicus, diris in rempublicam cafuris confecraffet. Craffus, Brundifium profectus, cum inde non exfpectato curfu tranfmitteret, multas naves tempeftatibus amifit, deditque diras metuentibus occafionem fermonum, *jam omen atque initium adeffe calamitatis, quæ devotum caput certa atque inevitabilis maneret.* Nam & fortuita in præfagium trahebantur, quod, imponente exercitum Craffo, quidam in portu caricas vendens *Cauneas* proclamaverat: quafi difertis verbis monente Craffum follicito numine, *caveret ire.*

XXXVI. Caufam feftinandi haud poftremam A. Gabinii præbuerat infolentia, qui legato Craffi tradere exercitum, quantumvis finito imperii tempore, fpreverat. In biennium ille Syriam in confulatu, L. Pifo collega Macedoniam, lege Clodia acceperant: eratque in ordinandis provinciis decretum, ut fucceffores utrique mitterentur. Et Pifo quidem jam deceflerat, redieratque in urbem: Gabinius ultra tempus retinebat imperium eadem improbitate, qua ultra præfinitum legibus modum exercuerat. Erat tum latrociniis infefta Syria: fed plus a proconfule patiebatur injuriarum, qui non aliam ob caufam infeftius videbatur prædones perfequi, quam ne qua pars fpoliorum ab aliis interciperetur.

XXXVII. Elapfus e cuftodia, Romaque profugus Ariftobulus, qui apud Judæos regnaverat, cum Antigono filio redierat in Palæftinam, &, confluentibus ad eum, quibus præfentia parum placebant, Alexandrium nuper a Romanis dirutum inftaurare cœperat. Gabinius, his auditis, partem equitatus Antonio præfecto mifit, Sifenna & Servilio

§ XXXIV. Cic. de divin. 2, 40. Plin. 15, 19. § XXXV. Cic. in Pifon. Jofeph. antiq. 14, 11. § XXXVI. Jofeph. de bell. Jud. Plut. in Anton. c. 3.

cum cohortibus ſubſequi juſſis. Horum metu Ariſtobulus Machæruntem verſus inſtituit cedere; octo millium agmen trahens, quod aliam inermium turbam, plus in ea impedimenti, quàm auxilii fore ratus, dimiſerat. Sed Romani, priuſquam ad caſtellum pervenire poſſet, aſſecuti, manus conſerere coactum, verterunt in fugam. Cum ad millia quinque cecidiſſent, Ariſtobulus, cum mille admodum viris per objectam hoſtium aciem eruptione facta, Machæruntem, reliqui in collem quendam perfugerunt. caſtellum biduo expugnatum: Ariſtobulus, cum filio captus, ad Gabinium, & ab hoc Romam remiſſus eſt. Senatus Ariſtobulum in vincula dedit: filios dimiſit, quia Gabinius, *ita cum matre eorum pepigiſſe*, ſcripſerat, *cum ſe, & quæ tenebat, in fidem Romanam dederet.*

XXXVIII. Judæis ad hunc fere modum pacatis, expeditionem Gabinius in Arabas Nabatæos adornabat. Hi enim toto illo biennio, quo L. Marcius Philippus primum, deinde Cn. Lentulus Marcellinus, prætorio imperio rexerant Syriam, vicina incurſantes colorem P. Clodio præbuerant, ut conſularem cum Macedonia provinciam Syriam faceret, & illam L. Piſoni, hanc A. Gabinio, præmium proditi Ciceronis, cum exercitu & pecunia daret. Forte per idem tempus Arſacidarum domus, diſcordiis atque parricidiis vexata, haud longo intervallo duos reges Phraatem atque Mithridatem amiſerat.

XXXIX. Phraates ſcelere filiorum interfectus erat: nec ipſis inter ſe plus pietatis & concordiæ. Orodes, qui patri ſucceſſerat, Mithridatem Media, quam ille tenebat, expulit: Mithridates, cum Orſane nobiliſſimo Parthorum ad Gabinium profectus, venalem ducem muneribus & pollicitationibus magnis induxit, *ut, omiſſis Arabibus, in Parthos arma converteret.* Jam ad Euphratem Gabinius cum exercitu venerat, cum Ptolemæus occurrit, literas a Pompejo afferens. Gabinius & literis movebatur, quod auctore Pom-

§ XXXVII. Appian. Cic. in Piſon. Joſeph. de bell. Jud. Plut. in Anton. c. 4. § XXXVIII. Porphyr. ap. Euſeb. Strab. l. 17.

pejo faceret, impune facturum sperans: &, cum Ptolemæus talentorum decem millia promitteret, magnitudine mercedis. sed quia provinciæ finibus egredi, bellumque injussu populi gerere, legibus vetabatur, magnaque asseveratione nuper ex Sibyllinis libris erat decretum, *ne exercitus in Ægyptum duceretur*, trepidabat.

XL. Re in consilio proposita, cum plerique tutiora suaderent, M. Antonius auctor suscipiendæ expeditionis fuit, juvenili audacia, & quod Ptolemæo cupiebat gratificari. Gabinius igitur, negotio ita decreto, majoris prædæ spem secutus, cum & ipsi & militibus multa statim dilargiretur Ægyptius, plura promitteret; rebus Mithridatis insuper habitis, in Ægyptum properavit, dum adhuc idoneo defensore regnum careret. Nam occiso Cybiosacte, cum Alexandrini maritum reginæ suæ Philippum, Grypi & Tryphænæ filium, e Syria evocassent; deinde Archelaum, filium Archelai, sed qui se Mithridate ferebat genitum: Gabinius, quid ageretur suspicatus, Philippum ire prohibuerat, Archelaum, expeditionis Parthicæ comitem, in custodiam dederat.

XLI. Sed ille paulo post elapsus, ignaro Gabinio, an dissimulante conscientiam, incertum: nisi quod hominis mores fidem adstruunt tradentibus, *metu, ne pauciora Ptolemæus daret, si citra negotium esset restitutus, simul acceptis ab Archelao magnis muneribus, Gabinium sponte passum, ut in Ægyptum ille perveniret.* Archelao dimisso, Gabinius, cum Judæis pecunias, armaque & frumentum imperasset, per eorum regionem ad Pelusium & Ægypti claustra processit. Magno illi tum usui Antipater fuisse traditur, Herodis pater, cum ad cetera pleraque strenuus administer, tum ad aperiendas itineris difficultates unicus.

XLII. Cum enim haud minus viarum impedita, quam belli adversa, timerentur; quippe per altum sabulum & sitientes arenas, sub quibus crebri serpentes occultabantur,

§ XXXIX. Joseph. antiq. & de bell. Jud. Plut. § XL. Strab. Hegesipp. 1, 21. Plut. Diodor. § XLI. Appian.

Serbonitis circumeunda palus erat, Typhonis formidata nomine, cujus ea esse spiramenta dicebantur. Sed Antipater Judæos, Ægyptiorum milites, auctoritate sua permovit, ut aditus, quos custodiebant, seque ipsos traderent Romanis. Ita nemine arma opponente, M. Antonius, qui præmissus cum equitatu fuerat, non modo occupavit angustias; sed etiam Pelusium, amplam urbem præsidioque munitam, recepit. Ea res saluti fuit Pelusiotis, quibus & Romani pepercerunt: & cum sævire Ptolemæus vellet, non est ab Antonio situs.

XLIII. At postquam Gabinius supervenit, rebus Pelusii constitutis, bipartito exercitu Alexandriam petentibus Ægyptii occurrerunt. Acriter aliquamdiu certatum est: mox, quia M. Antonius nec opinato terga hostium invaserat, victoria penes Romanos fuit. Crebra deinde & magna certamina variis commissa locis, donec duobus magnis prœliis, quorum alterum in flumine classibus depugnatum est, Alexandrinorum temeritas comprimeretur. Erat enim id ei populo ingenium, ut projectus ad audendum, seditionibus continuis ad vilitatem corporis, & spernenda pericula exercitus, nihil non promtissime susciperet: idem mutabilis, & laboris moræque impatiens, ubi primus impetus deferbuisset, qualibet conditione redimebat tam contemtam antea pacem.

XLIV. Narrant, *eductas ex urbe copias, cum vallo & fossa cingere castra juberentur, succlamasse universas, ut id opus pecunia publica locaretur.* Igitur & Alexandriam Gabinius, & totum Ægypti regnum paucis mensibus cepit, cum magnam eorum hominum multitudinem cum Archelao rege occidisset. Corpus tamen Archelai requisitum ab Antonio, propter jus hospitii, & regio sumtu funeratum est. Libet, Alexandrinæ temeritatis, cum fœda superstitione conjunctæ, documentum hoc tempore editum, in re haud satis per se memorabili exponere. Nondum erat certum, quo

§ XLII. Liv. Epit. Strab. Diodor. § XLIII. Joseph. antiq. & de bell. Jud. Val. Max. 8, 1.

animo accepturus iſta populus Romanus eſſet; nec ab ſenatu amicus adhuc appellatus Ptolemæus erat; cum a Gabiniano milite forte felis occiſa immenſam populi turbam concivit. Nihil tum erat Ptolemæo, atque ipſis etiam Alexandrinis antiquius, quam ne quis Romanus offenderetur; & animal, non voluntate militis, ſed caſu, interfectum eſſe conſtabat: attamen neque Romanorum terror, neque hoſpitii neceſſitudo, ne miſſi quidem a ſollicito rege magiſtratus, compeſcere populum potuerunt, quo minus a furentibus miſer diſcerperetur.

XLV. Porro Ptolemæus, recuperato regno, ante omnia filiam Berenicen, deinde ſplendidiſſimum quemque ſupplicio affecit: multos per iram & odium; pleroſque divitiarum cauſa, quibus ad mercedem Gabinio præſtandam indigebat. Interea Judæus Alexander, recuperato per vim principatu, Romanis, quotquot adipiſci potuerat, occiſis, reliquos in monte Garizeno obſidebat. Nec obviam ire Siſenna poterat, cui admodum adoleſcenti Syriam pater Gabinius commiſerat, nec uſum rerum, nec auctoritatem rebus tantis parem habenti. Idcirco Gabinius, raptim ex Ægypto reductis copiis, Alexandrum triginta millibus hominum ſtipatum offendit; quamquam præmiſſus ad populares Antipater, haud paucos a defectione retraxiſſet.

XLVI. Ad Itabyrium montem ingenti prœlio concurſum eſt: decem millia Judæorum cæſa. Gabinium, rebus Hieroſolymitanis ex Antipatri voluntate conſtitutis, ne victoriam conſummaret, Arabicum bellum avertit. Id quoque feliciter ab eo geſtum eſt, fuſis prœlio Nabatæis; neque confectum, quod jam Craſſus aderat, provinciam & exercitum a Gabinio accepturus. Cupiebat & Parthos exſules; ſed illos, ſive pecunia accepta, ſive Craſſo invidens, clam dimiſit Gabinius, fuga ſubductos ementitus. Reſtituto hunc ad modum Ptolemæo, cum Romam rem fama pertuliſſet, quod Gabinius ad ſenatum ſcribere metuebat; indignatio

§ XLIV. Hegeſipp. 1, 21. Diodor. Cic. § XLV. Cic. de prov. conſ. c. 5. Diodor. Plut. in Cæſ. c. 32.

dolorque civitatis in immensum exarsit. Spretæ haud dubie religiones, neglectæ leges, conculcata senatus, conculcata populi Romani auctoritas erat: eaque provinciæ etiam & equitum Romanorum querelis aggravabantur.

XLVII. Syri, *spoliatos se a latronibus, spoliatos a proconsule;* publicani, *jus sibi non dictum, pactiones rescissas, vectigales multos liberatos, iisque rebus rationes suas remque familiarem afflictam eversamque esse*, quiritabantur. Gabinius enim, ut Judæis atque Syris se venditaret, a quibus multas accipiebat pecunias, ita se durum publicanis præbuerat, ut, quo in oppido ipse esset, aut quo veniret, ibi publicanum, aut publicani servum esse non pateretur. Inter fremitus plurimorum, judicia & pœnas legum poscentium, Ciceronis maxime tonitrua audiebantur. Is in rempublicam studio, adversus inimicum ira, cum nihil eorum, quæ ad irritandos animos pertinebant, intactum omitteret, præcipue institit, *ut Sibyllini libri denuo inspicerentur, & ex iis carmen de regis Alexandrini restitutione rursum ederetur.*

XLVIII. Adjunctum enim ibi sperabat aliquid de pœna spretæ religionis esse. Ceterum Pompejus Crassusque consules, alter auctor reducendi regis, Crassus accepta a Gabinio pecunia, (tum enim adhuc in urbe erat) nihil decerni sinebant. res in annum sequentem extracta. Interea C. Cæsar Usipetes Tenchterosque Rhenum transgressos in Gallia vicit. Causa illis transeundi fuit, quod pluribus annis bello Suevorum exagitati, patrios fines ultra tueri non poterant. Igitur cum per varias Germaniæ partes vagati, postremo ad Rhenum amnem pervenissent, qua Menapiorum gens utramque ripam ædificiis vicisque obtinebat; non sunt admissi a Menapiis, qui, retractis in Gallicam ripam suis omnibus, transitum amnis custodiebant.

XLIX. Germani, simulato discessu, quod tridui spatio iter confecerant, una nocte cum equitibus remensi, quemadmodum speraverant, Menapios ad pristinas sedes rever-

§ XLVI. Liv. Epit. Cæs. de B. G. 4, 1. § XLVII. Diodor. Plut. in Cæs. c. 32. § XLVIII. Oros. 6, 8. Plut.

ſos oppreſſerunt. Navibus deinde captivis tranſvecti, cum colentes in altera ripa inſcii omnium eſſent, tota regione occupata, per reliquam hiemis partem ibi ſubſtiterunt. Mox a quibuſdam Galliæ civitatibus clandeſtinis nuntiis exciti, in fines Eburonum & Condruſorum, qui tum in clientela Trevirorum erant, proceſſerunt. Cæſar, poſtquam de his rebus certior factus eſt, timens, ne Gallos pro mutabilitate animorum hæc occaſio in rebellionem ageret; exercitu coacto, iter ad ea loca facere cœpit.

L. In eo itinere legati Germanorum occurrerunt, neque deprecantes bellum, & *amicitiam malle* profeſſi: *modo daret agrum Cæſar, aut tenere, quem occupaſſent, pateretur.* addiderunt, *ſeſe unis Suevis concedere, quibus ne Dii quidem immortales pares eſſe poſſint: reliquum quidem in terris eſſe neminem, quem non ſuperare poſſint.* Cæſar ad hæc negavit, *pacem ſibi cum his eſſe poſſe, donec ſint in Gallia: ſi velint in fines Ubiorum concedere, acturum ſe cum Ubiis, ut eos recipiant, eorumque opera contra aggreſſores Suevos utantur.* ipſe cum exercitu progreditur.

LI. Cum jam haud amplius paſſuum duodecim millia inter utroſque intereſſent, legati reverterunt. Horum oratio eo pertinebat, *ut tridui ſibi ſpatium daretur, intra quod tempus de voluntate Ubiorum cognoſcerent. Ubiis annuentibus, oblata a Cæſare conditione uſuros.* Quæ deinde ſequuntur, ſic habent ambiguam æſtimationem culpæ, ut perfidiam potius Cæſaris, quam Germanorum, fuiſſe, ſit veroſimilius. Nam, ſicut ipſe fatetur, reſponſum dedit legatis, *ſe non amplius millia quatuor eo die proceſſurum. petere, ut poſtridie adſint quam frequentiſſimi, quo de poſtulatis eorum cognoſceret: miſſurum ad præfectos, qui cum equitatu omni proceſſerant, ne interea prœlium inciperent.* Miſeritne, & dicto audientes præfecti fuerint, aut utrorum culpa commiſſum ſit prœlium, cum minime liqueat; vix eſt credibile, Germanos, qui omnem equitatum ſuum, præter octingentos, ſuperioribus

§ XLIX. Appian. Plut. Cæſ. § L. Sueton. in Cæſ. c. 9. Plut. in Cæſ. & Craſſ. c. 73.

O 2

diebus trans Mosam prædatum miserant, pugnam equestrem facturos fuisse contra quinque millia, nisi coacti atque lacessiti fuissent.

LII. Eventus is fuit, ut a tanto paucioribus Romani fœda fuga usque ad conspectum castrorum suorum repellerentur. Postridie Germanorum principes majoresque natu omnes, uti convenerat, ad Cæsarem uno agmine venerunt. Ille, his comprehendi hostiliter jussis, statim educit suos, Germanosque, nihil tale cogitantes, improvisus aggressor ad internecionem cædit. Quantus armatorum numerus perierit, non traditur. *capitum quadringenta triginta millia fuisse*, Cæsar scripsit, multitudine puerorum mulierumque computata. Cæsar perquam fragili defensione factum hoc tuetur. *Germanorum principes per simulationem ad sua castra venisse, nihil aliud acturos, quam ut tempus obtinerent, intra quod equitatus suus reverti posset: se neque audiendos putasse, qui, per dolum petita pace, bellum ultro intulissent; & summæ dementiæ judicasse, exspectare, donec hostium augerentur copiæ.*

LIII. Sane causam suam ne Romanorum quidem optimis probavit: adeoque Tanusius Geminus historiarum scriptor a M. Catone dictam tradit sententiam, quo tempore ex literis Cæsaris supplicationes decernebantur, *dedendum illum hostibus esse, ob legationis violatæ nefas.* Suetonius addit, aliquando a senatu decretum fuisse, *ut ad explorandum statum Galliarum legati mitterentur; quod infestas ac feras gentes a Cæsare lacessi, parum e republica videretur.* Interim equites Tenchtherorum & Usipetum, audita suorum clade, per alias vias ad Rhenum venerunt, eoque transmisso, sunt a Sigambris recepti. eodem pauci eorum, qui prœlio interfuerant, ex fuga penetrarunt.

LIV. Eos cum Cæsar dedi postularet, Sigambri, *populi Romani imperium Rheno finiri*, responderunt: *si ipse nollet in Galliam venire Germanos, vicissim & sibi juris aut potesta-*

§ LI. Sueton. in Cæs. c. 24. Plut. Diodor. Cæs. Flor. 3, 10. § LII. Liv. Epit. Diodor. Cæs. § LIII. Strab. l. 4. Diodor. Flor. 3, 10.

tis nihil arrogare debere in Germania. Inde caufas fibi ftruens Cæfar, per quas Rhenum tranfmitteret (cupiebat enim nemini Romanorum tentatæ rei gloriam adipifci) lubens audivit Ubiorum oratores, qui *adverfus Suevos* implorabant *opes Cæfaris*, *Rhenumque trajecturo magnam navium copiam* pollicebantur. Cæfar ponte tranfgredi maluit: quo intra dies decem effecto, traduxit exercitum, & proximam Germaniæ partem vaftare cœpit. Sed ubi fe Sigambri in loca impedita receperunt, Suevique, miffis quaquaverfum nuntiis, cogere exercitum nuntiabantur, Cæfar fatis & ad laudem, & ad utilitatem profectum arbitratus, reduxit in Galliam copias, pontemque refcidit, dies omnino duodeviginti trans Rhenum commoratus.

LV. Inde, cum exigua pars æftatis fupereffet, etiam in Britanniam navigandi cepit impetum, ut infulam, ne vicinis quidem cognitam, adiret: quod nemo adhuc Romanorum fecerat. Tempus ad exigui maris tranfitum, cognofcendofque Britannorum animos, fufficiebat. idem obtentum præftabat bello omiffo redeundi, fi difficilius fpe fua negotium reperiffet. Nam ad id tempus adeo Græcis Romanifque ignota fuerat Britannia, ut alii magnitudinis argumento *continentem effe* dicerent, opinione hac ufque ad imperium Vefpafiani obtinente; vetuftiores nomen atque fabulam fine re, quidquid de illa diceretur, exiftimarent.

LVI. Dum naves apparantur, Morinorum legati dedendæ gentis ergo venerunt. Gratum id Cæfari fuit, quod in alium velut orbem tranfituro, nullus a tergo hoftis relinquebatur. Igitur præmiffo ad fpeculandum cum una nave C. Volufeno, cum navibus duas omnino legiones impofuiffet, paucis horis Britanniam attigit, peditatu tantum ftipatus; quod equites alio loco confcendere juffi tardaverant. Britanni quamquam, Cæfaris expeditione cognita, legatos in Galliam miferant, obfequium & obfides polliciti; tamen frequentes armati, ad prohibendum exfcenfu militem, opperiebantur. & loci fitus ille erat, ut angufto

§ LIV. Diodor. l. 6. Cæf. Liv. Epit. § LV. Diodor. Cæf. Flor.

inter montes aditu tela utrinque adjici in egredientem possent. Igitur ad octo millia passuum inde litus planum apertumque petiit.

LVII. Eo quoque loco Britannorum equitatus & essedarii se opposuerunt. Essedariorum pugnandi ratio ferme similis fuit ei, quæ temporibus Heroicis apud poetas adscribitur. Cum esset diu certatum, Romanos, quamquam iniquitate loci & novo genere pugnæ turbabantur, longæ naves, & emissa inde tormentis tela, victores effecerunt. Britanni, magis terrore, quam damno compulsi, quod equitatu destitutus Cæsar, insequi fugientes nequiverat, legatos miserunt. Cum his & Comius Atrebas venit, quem a Cæsare præmissum, ut Britannos ad amicitiam populi Romani cohortaretur, & ab se comprehensum, post infelix prœlium liberaverant.

LVIII. Cæsar leni oratione castigatis, *quod pacem ultro petitam bello non necessario mutavissent*, *obsides* imperavit. hisque adductis, in faciem amicitiæ quietæ res esse cœperunt, haudquaquam solida aut diuturna fide. Nam ubi tempestate disjectæ naves, quibus equites erant impositi, Britanniam tenere nequiverunt; navesque Cæsaris, ignotis locis ad ancoras stantes, eadem tempestas confregit, aut ad navigandum reddidit inutiles; coire Britannis, miscere consilia, postremo resumere arma placuit, quod exercitum sine commeatu, sine navibus in hostili solo iniquo anni tempore deprehensum, facile superaturos se putabant: victoriæque præmium non intra præsentia tantum commoda staturum rebantur, sed, his deletis copiis, nemini postea veniendi ad Britannos audaciam fore.

LIX. Igitur legionem septimam, quæ missa frumentatum fuerat, subito maximus numerus aggressi totam concidissent, nisi pulvis, solito major ex iis locis conspectus, Cæsarem advertisset. Hoc celeriter subveniente, servata legio est. hostes, alio deinde prœlio victi, cum iterum misissent legatos; Cæsar, infirmis navibus non esse diutius

§ LVI. Strab. l. 4. Diodor. Plut. § LVII. Cæs. Cic. de prov. cons. c. 9. § LVIII. Cic. de harusp. resp. c. 9. Diodor.

differendam navigationem putans, (nam dies æquinoctii suberat) promte veniam præteritorum dedit. Obsidum tantummodo numerum duplicavit, præcepto, *ut in continentem sibi mitterentur.* Ita cum discedere Cæsar, Britanni dimittere advenas cuperent, illi multum imperare, horum in potestate relinqui, quatenus obedirent, videretur; haud operosum componendæ pacis negotium fuit.

LX. Cæsar, in Galliam regressus, cum obiter Morinos, a quibus trecenti milites, qui in eo litore expositi castra sua repetebant, oppugnati fuerant, per T. Labienum domuisset, per Q. Titurium, L. Cottam legatos Menapiorum vastasset culta, in Belgis hiberna legionum constituit. Eo duæ omnino Britannorum civitates miserunt obsides; reliquæ id facere neglexerunt. Cæsar, his gestis, quamquam operæ pretium aliud factum non erat, quam quod ad ignotas prius regiones, ipsisque domitoribus orbis, ut ferebantur, Herculi Bacchoque, & ceteris heroibus intactas, arma Romana pervaserant; de rebus suis magnifice, verbis extollens, ad senatum scripsit.

LXI. Cum adversæ, ut ante retulimus, sententiæ aliquot fuissent; studiis & adulatione plurium, supplicatio dierum viginti a senatu decreta est. Dum hæc a Cæsare geruntur, Q. Metellus Nepos in Hispania populos aliquot fudit, qui, Vaccæis ducibus, rebellionem cœptaverant: necdum erant satis ad bellum parati. Ea res Nepoti patefecit viam, ut multas obeundo nationes, aliquem numerum ignobilium oppidorum in deditionem acciperet. Sed ubi Cluniam obsidere aggressus est, validam urbem, Hispanis, cum maximo exercitu supervenientibus, prœlio impar cessit. Et quamquam meliore denuo fortuna depugnasset; ob nimiam multitudinem hostium (quod iis temporibus Hispania gentium omnium longe populosissima erat) satis deinceps habuit, si se & exercitum præstare salvum posset.

LXII. Hæc in urbe audita fuerant, cum nondum ornatæ provinciæ essent; moveruntque senatum, ut Hispanias

§ LXI. Cic. de prov. cons. c. 9, & de harusp. resp. c. 9.

alteri consulum provinciam lubentius decerneret, Pompejoque sortem illam obvenisse lætaretur. His ferme rebus domi forisque circumactus annus est, quo Cn. Pompejus, M. Crassus consules iterum fuerunt. Sequens deinde L. Domitio Cn. F. Ahenobarbo, Ap. Claudio Ap. F. Pulchro consulibus, magnas dissensiones in republica, magnas exercituum strages in provinciis tulit. In urbe propter Gabinium, a quo contra religiones reductus in regnum Ptolemæus fuerat, acribus animis inter principes certabatur.

LXIII. Et Gabinii causam Cn. Magnus hactenus utcunque sustinuerat: tum autem, duorum consulum inimicis accedente auctoritate, cœpit labascere. Domitius semper adversus Pompejanæ factioni fuerat: Appium, antea non alienum, studia plebis mutabant, & spes lucri, accumulaturo mercedem patrocinii Gabinio, si prius in magnam adductus trepidationem fuisset. At Cæsar, *obsides a Britannis missos non esse* causatus, ceterum insulæ, si posset, domandæ cupidus, & quolibet prætextu morem gesturus cupiditati, per hiemem magnam navium multitudinem opera legatorum, quos hibernis præposuerat, effici jussit, forma præscripta, quam judicabat esse ad illius maris naturam consueta commodiorem.

LXIV. Ipse, Pirustarum compressa natione, Illyricum incursantium, & deinde in Galliis concitore Trevirorum Indutiomaro, cum legionibus ad portum Itium pervenit; inde, simul patiens navium Oceanus foret, iterum in Britanniam trajecturus. Itium plerique fuisse putant, ubi nunc Caletum est maritimum oppidum: sed hæc auctoritate Ptolemæi refellitur opinio. propius fidem est, juxta Bononiam quærendum huic nomini locum esse. Dum ibi ventum exspectat Cæsar, Dumnorix Æduorum princeps, qui cum equitibus suis ad Cæsarem venerat, cum impetrare nequivisset, ut in Gallia relinqueretur, invito Cæsare domum cœpit discedere.

LXV. Cæsar, motum Galliarum veritus, postpositis re-

§ LXIII. Diodor. Cæs. Strab. l. 4. § LXIV. Liv. Epit.

bus omnibus, mittit, qui Dumnorigem retrahant. ab his repugnans interficitur: Ædui equites ad Cæſarem omnes revertuntur. ceteris hoc ad parendi neceſſitatem exemplum eſt. Igitur legionibus quinque, duobus equitum Gallorum millibus aſſumtis, eodem loco, ubi nuper appulerat, per ſummum otium exponit ſuos; quod multitudine navium Britanni perterriti, (nam ad mille navigia habebat) prohibere exſcenſionem non audebant. Cæſar, cognito per captivos, quo ſe recepiſſet hoſtis, quamquam munitis locis ſe tenentem, profligavit; fugientem propter locorum ignorantiam inſequi ſuperſedit.

LXVI. Poſtridie tripartito agmine profectus in expeditionem, naves ſuas ea nocte tempeſtatibus vehementer afflictas eſſe cognoſcit. Hoc nuntio revocatus ad claſſem, in reficiendis ſubducendiſque navibus, caſtriſque ſic communiendis, ut eadem munitione naves quoque defenderentur, decem ferme dies conſumſit. Interea temporis Britanni, ſociis paſſim evocatis, majores contraxerunt copias, ſummæque rerum Caſſivellaunum præfecerunt; cujus inter regulos præcipua virtus ac potentia erat. Cum his crebra prœlia facta, nullo ad ſummam belli profectu: Britannorum tamen exercitus, revocantibus auxilia ſua civitatibus, diſparuit; quærendumque Cæſari bellum fuit.

LXVII. Idcirco ad flumen Tameſin, ubi Caſſivellauni fines erant, exercitus ductus eſt. Trans amnem hoſtium magnæ copiæ conſederant, munita præacutis ſudibus ripa, & aliis in ipſo alveo ita defixis, ut aqua tegerentur. Sed, perruptis obſtantibus omnibus, virtus Romana patefecit viam: tanto ardore militum, ut licet ſolis capitibus exſtarent, tamen nec flumine, nec ſudibus, nec telis hoſtium terreri aut retardari poſſent. Fertur & alia, nec abſurda fabula, perculſos aſpectu elephanti Britannos equoſque eorum fugiſſe; quod belluam unam ſecum tranſportaverit Cæſar, eamque in flumine conſtituerit, armatis

§ LXV. Cæſ. Diodor. § LXVI. Plut. in Cæſ. c. 34.

e turri, quam dorſo elephantus portabat, tela ſpargentibus.

LXVIII. Caſſivellaunus adverſo prœlio, deinde Trinobantium defectione territus, quos ſtatim Cenimagni, Segontiaci, aliæque nonnullæ nationes imitati ſunt, copia pugnandi minime facta, in oppida ſua ſe recepit. Oppida Britanni tum vocabant, cum ſilvas impeditas vallo atque foſſa muniviſſent. Ibi, dejectis arboribus, tuguria ſibi, & pecori ſtabula ponebant ad uſum exigui temporis. Interea quatuor ex Cantio reguli, Caſſivellauni nuntiis exciti, caſtra Cæſaris navalia de improviſo adoriuntur. His ſtrenue occurſum a Romanis, qui ibi præerant; ſubitaque eruptione magna cum clade rejectus hoſtis: dux quoque nobilis Lugotorix captus eſt. Hæc tot adverſa (nam & munitiſſimum interea oppidum amiſerat) perpulerunt Caſſivellaunum, ut per Comium Atrebatem legatos ad Cæſarem de pace mitteret. Cæſar, qui propter repentinos Galliæ motus in continenti hiemare conſtituerat, magna hoſtium multitudine interfecta, parte aliqua inſulæ, qua litus attingit, accepta in deditionem, ſatis penſatum expeditionis laborem ratus, haud gravatim pacem dedit; obſidibus imperatis, adjectoque, *ne quid Caſſivellaunus Trinobantibus noceret.* Præſidium imponi feris gentibus, & Oceano divulſis, metus amittendorum militum prohibuit: tributa, ſi non eſſent, per quos exigerentur, jubere vanum erat: igitur his abſtinere Cæſar maluit, modico vectigali contentus, cum & merces minime pretioſæ eſſent, quæ inter Gallos & Britannos permutabantur.

§ LXVII. Diodor. Polyæn. Strat. l. 8. § LXVIII. Diodor. Cæſ. Strab. l. 4, & ibi Caſaub. Flor. 3, 10. Tacit. Agric. c. 13.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXI.

IN LOCUM LIB. CVI. LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SEXTI.

Julia, Cæsaris filia, Pompeji uxor, decessit: honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi, Ambiorige duce Eburonum, defecerunt: a quibus Cotta & Titurius, legati Cæsaris, circumventi insidiis, cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt. & cum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, interque eos, qui in Nerviis præerat, Q. Cicero; ab ipso Cæsare hostes prœlio fusi sunt. M. Crassus, bellum Parthis illaturus, Euphratem fluvium transiit, victusque prœlio, in quo & filius ejus cecidit, cum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus, velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus, &, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

I. RERUM ita gestarum gloria, & perpetua indulgentia fortunæ (namque tot navigationibus, nullam omnino

navem, quæ milites portaret, amiſerat) exſultantem Cæſaris animum luctu repleverunt urbanæ literæ, nuntiato Juliæ obitu, quam Pompejo Magno collocaverat. Obierat ex partu. moxque duplicatus eſt dolor, decedente puella, quam eniſa fuerat. Corpus matronæ cum in foro propoſitum eſſet, poſt funebrem laudationem rapuit populus, & in campo Martio ſepelivit, tribunis incitantibus, qui ad hoc ab amicis Cæſaris atque Pompeji conducti fuerant, aut ſponte captabant hac adulatione præpotentium virorum gratiam.

II. L. Domitius reclamabat, *in locum ſacrum inferri mortuum*, *nefas eſſe* dictitans: neque tamen ratio valuit apud occupatos affectibus; & conſulis auctoritatem pro nihilo haberi translatitium erat. Sed prudentiores, & quibus aliqua publicæ, aut etiam ſuæ rei cura erat, gravis inceſſit metus, fore, ut, hoc inter duos ſublato concordiæ pignore, ambitio æmulorum civilibus armis collidatur. Nec fraudandus virtutis & gravitatis ſuæ laude Cæſar, qui intra tertium diem, quam hæc nuntiata erant, ad imperatoria munia rediit.

III. Inter hæc A. Gabinii cauſa, vario & pudendo judiciorum eventu agitabatur. Ille periculi ſui non ignarus, cum magnam vim auri ad conciliandos ſibi homines præmiſiſſet, exeunte Septembri noctu introivit in urbem; paucoſque poſt dies a C. Memmio tribuno plebis ad populum acriter eſt accuſatus. Cum damnaretur reus, Siſenna, Gabinii filius, ad pedes Memmii procubuit, pro patre deprecabundus. Eum Memmius truci vultu averſatus, aliquamdiu humi jacere ſivit. Hæc ſpecies, & quod excuſſus e manu adoleſcentis annulus viſebatur, ita mutavit animos, ut, approbantibus cunctis, a tribuno plebis Lælio Gabinius dimitteretur. Poſtea quoque tanta in judicibus rogandis contentio Cn. Pompeji fuit, Cæſaris eam amicis eniſe opitulantibus, ut a L. Lentulo, flaminis filio,

§ I. Cæſ. Plut. Cic. ad Q. fratr. § II. Liv. Epit. Appian. civil. l. 2. Vellej. 2, 47.

apud C. Alfium prætorem majestatis postulatus Gabinius, summo dedecore judicum absolveretur.

IV. Permoleste rem eam populus tulit, adeo pridem concitatus, ut parum abfuerit, quin ipso in judicio discerperet reum, & inter diribendas tabellas judicibus ipsis mortem minaretur. Igitur frustra obnitente Pompejo, Sibyllinum carmen denuo invulgari pervicerunt: & sub idem tempus fortuita res, sed velut ex compacto in illum temporum articulum veniens, tam valide commovit homines, ut, licet nulla statuta in libris pœna fuerat, atrocissimo supplicio Gabinius voluntate singulorum & senatus destinaretur. Forte sub eosdem dies Romæ, & maxime Appia ad Martis, mira proluvies, exundante Tiberi fluvio, & usque ad piscinam publicam magna vis aquæ fuit: oppletisque partibus inferioribus omnibus, ne editiora quidem intentata fluctibus manserunt.

V. Magna ædificiorum strages secuta, quæ lateritia cum essent, vi aquarum solvebantur: ingens jumentorum numerus, homines quoque multi, suffocati aquis, aut oppressi ruina, perierunt. Hæc omnia infensi ad iram Deorum referebant, spretas religiones vindicantium. Igitur ad M. Catonis tribunal, qui de repetundis judicabat, adduxerunt reum, minus jam timentem, quia maximam adversariorum tempestatem incolumis pertulerat. Sed a judicibus, qui & populum timebant, & a reo acceperant nihil, condemnatus, solum vertit. Erant enim tanta ejus tamque manifesta crimina, populique indignationem ita vehementem commoverant, ut nullis præsidiis, cum habere videretur longe firmissima, servari posset.

VI. Pompejus, qui rei frumentariæ causa in Italia erat, cum ad primum judicium Gabinii occurrere studuisset, sub eosdem dies, quibus repetundarum postulatus fuerat, ad urbem venit: nihilque ad summam diligentiam fecit reliquum, quo nocentem eriperet. Ideoque & Cicero-

§ III. Diodor. l. 39. Val. Max. 4, 6. § IV. Senec. consol. ad Marc. Val. Max. 6, 1. § V. Cic. ad Q. fratr. 3, 3 & 4. Diodor.

nem, non sine probro utriusque, permovit, ut in quem priore judicio testimonium acriter dixerat, eum nunc defenderet. ipse, quia proconsulare imperium habenti urbem ingredi non licebat, evocato populo verba pro Gabinio accurate fecit, Cæsaris etiam recitatis epistolis, quibus salutem Gabinii enise commendaverat.

VII. Eodem ferme tempore pro M. Scauro felicius inter alios patronos Cicero dixit. Postulatus & iste repetundarum fuerat ex Sardinia, C. Triario C. F. accusante. Causa hominis tam erat perdita, ut accusator diceret, *lege sibi centum atque viginti hominibus denuntiare testimonium licere. se vero non recusare, quo minus absolvatur reus, si totidem nominasset, quibus in provincia nihil abstulisset.* Tam bona conditione cum reus uti non posset, tamen propter favorem splendidæ ædilitatis, & patris Scauri memoriam, frequentibus suffragiis est absolutus. Hæc judicia, cum calido adhuc anni tempore agerentur, M. Cato sine calceis & tunica exercuit, campestri sub toga prætexta cinctus.

VIII. Id alii tanquam sordidum & indignum majestate jus dicentis accusabant: aliis repetitum ex vetustate exemplum placebat, quod eodem habitu in Capitolio & rostris antiquorum statuæ visebantur. Sed Cato, talibus & reprehensionibus & laudibus superior, tantum de republica dies noctesque cogitabat. Ambitus, & nundinationes magistratuum ad extremum impudentiæ processerant, cum, positis in medio mensis, palam largitiones fierent, & a mercenaria plebecula honores emerentur. Igitur, auctore Catone, senatusconsultum factum, *ut designati magistratus, quibus accusator nullus esset, ultro se offerrent juratis judicibus. rationemque adepti honoris redderent.*

IX. Magnus inde timor candidatorum, dolor incredibilis forensis turbæ: quæ, vitiis reipublicæ pasci solita, si res ad bonos mores redisset, sibi jejunium indici cerne-

§ VI. Cic. ad Q. fratr. 3, 7. Diodor. § VII. Pedian. in Scaur. Diodor. Marcellin. Cic. ad Attic. 4, 16. § VIII. Plut. in Cat. c. 63. Val. Max. 3, 6.

bat. Idcirco poſtridie prodeuntem ad tribunal Catonem promiſcua multitudo conviciis, mox etiam lapidibus, appetivit, ut diffugientibus, qui eum deducebant, vehementer contuſus atque jactatus vix in roſtra penetraret. Inde converſus ad turbam, conſtantia vultus illico ſeditionem clamoremque compreſſit: mox apta tempori oratione ſic diſſeruit de præſentibus, ut tumultus omnis ſemel conquieſceret. Legi tamen, cum a conſulibus ex ſenatuſconſulto ferretur, ne ipſis quidem nolentibus, interceſſum eſt.

X. Nec ideo minus tribunitii candidati, depoſitis apud M. Catonem quingenis ſeſtertiis, compromiſerunt *petere magiſtratum legitime: qui contra feciſſet, arbitratu Catonis condemnaretur, depoſitamque pecuniam perderet.* Unum ex eo numero cum Cato damnaſſet, competitoribuſque pecuniam juſſiſſet ſolvere, illi judicio Catonis contenti, pecuniam damnato remiſerunt. Ea res ut illuſtrem Catoni gloriam, ita acerbiſſimam invidiam attulit, quod unus plus omnibus & legibus & judiciis valuiſſe videretur. Exclamaſſe tum Ciceronem ferunt, *o te felicem*, *M. Porci*, *a quo rem improbam petere nemo audet!*

XI. Ceterum Cato adverſus tantam vim perditorum hominum plerumque fruſtra luctabatur, multique ejus conatus in irritum cadebant: quemadmodum & in C. Pontinio, quem, *ſe vivo*, *triumphaturum* Cato negaverat. Nam ille ſupra triennium, poſt devictos Allobrogas, ad urbem hærebat triumphum poſtulans: donec Ser. Sulpicius Galba prætor, qui legatus in Gallia Pontinio fuerat, de imperio ejus ad populum ſub ipſam auroram tulit, cum ante horam primam agi cum populo ſoleret. Igitur Cato & P. Servilius prætores, cum tribuno plebis Q. Mucio Scævola, prohibere triumphum conabantur, quem ante diem III Non. Novembr. erat ducturus. fuitque non levis ea die contentio, ut etiam ad cædes perveniretur.

XII. Sed pleroſque prætorum atque tribunorum ſecum

§ IX. Cic. ad Attic. 4, 14, & ad Q. fratr. 2, 14. § X. Plut. in Cat. Cic. ad Attic. 4, 15. § XI. Cic. ad Q. fratr. 2, 14. Plut.

Pontinius habebat, & consulem Appium: a quo insigniter adjutus, nequidquam tumultuantibus adversariis, urbem triumphans iniit. Majores in eadem Gallia res iisdem temporibus C. Cæsar gerebat, Eburonum rebellione excitus, qui, nuntiis Indutiomari Treviri impellentibus, duce Ambiorige L. Aurunculejum Cottam, Q. Titurium Sabinum legatos Cæsaris cum cohortibus occiderunt. Id infortunium culpa atque temeritate Q. Titurii accidit: quo impellente, castra feliciter defensa reliquerunt milites, ad proxima suorum hiberna transituri.

XIII. Nam fraudulento hostis consilio crediderunt, *amicum se* ferentis, *neque sponte ad oppugnanda castra profectum, sed quia Gallorum omnium ea esset conspiratio, cui ipse non posset resistere.* inveniebatque fidem ex eo, quod contemta & ignobilis Eburonum civitas, nihil per se attentatura videbatur, nisi plurium & opulentiorum fiducia armaretur. Ambiorix, hac victoria multoque auro ex direptione castrorum potitus, statim cum equitatu in Atuaticos, deinde in Nervios pervenit, ubi legionis unius hiberna erant. Ad hæc expugnanda omnes hi populi, aliis quoque vicinis adjectis, magna cum multitudine armatorum accesserunt.

XIV. Hibernis Q. Cicero præerat, neque dum audito Titurii casu, vacuus curis. Itaque milites nonnulli, quos lignationis munitionisque causa in silvas dimiserat, subito hostium adventu sunt excepti. Hinc castrorum per complures dies continuata oppugnatio; sed summa virtute Ciceronis & militum hostes repulsi: donec Verticonis Nervii fideli opera (nam is servo suo magnis præmiis persuaserat, ut literas perferret) Cæsar, præsentibus rebus cognitis, succurrere periclitantibus potuit. Is igitur solita celeritate cum legionibus duabus, quia Labienum Treviri, cum omnibus copiis ad ejus hiberna profecti, retinebant, in Nervios contendit, adventumque suum Ciceroni Græca epistola, ne intercepta intelligeretur ab hostibus, nuntiat. eam

§ XII. Plin. præf. hist. nat. § XIII. Cic. ad Attic. 4, 16. Diodor.

Gallus quidam eques, per popularium castra sine suspicione transgressus, alligatam tragulæ intra vallum misit.

XV. Galli, Cæsaris adventu per exploratores cognito, relicta obsidione, cum omnibus copiis, hominum millibus ferme sexaginta, obviam procedunt. Romanus viribus impar, consilio potior, ut hostem in contemtum sui adduceret, castra per se propter paucitatem armatorum exigua, etiam de industria contrahit. Ea simulatio timoris decepit Gallos, ut tanquam ad facilem prædam, in locum iniquum succederent castra oppugnaturi; mox, erumpente portis omnibus Romano exercitu, tanquam subito casu attoniti, majore consternatione percellerentur, quam paulo ante fiducia exsultaverant. Magnus primo impetu interfectus est numerus; ceteri, armis abjectis, fugerunt.

XVI. Victoriæ rumor, incredibili celeritate perlatus in Rhemos, Indutiomarum, qui postero die castra Labieni oppugnare constituerat, ita perterrefecit, ut eadem nocte profugeret. At longe diversa in simili proposito fortuna M. Crasso fuit. Is quoque Cæsaris æmulatione, magni ducis nomen potentiamque bellis serendis aucupari certus, postquam pacatam Syriam videt, arma Parthis, licet neque causa esset belli, neque senatus auctor exstitisset, inferre cœpit. Sed neque alia ei suppetebant ad Cæsarianæ indolis modum, & homo major annis sexaginta, nihil satis ad tanta negotia vegetum, præter cupiditatem, afferebat: idque nuper ducenti per Gallogræciam urbane exprobratum a rege Dejotaro fuerat.

XVII. Hunc Crassus, exacta jam ætate, condentem oppidum cum offendisset, *duodecima*, inquit, *hora ædificas, Dejotare.* Tum ille, *ne tu quidem, imperator, satis matutinus surrexisti in Parthos.* Sed ille sitiens auri, quo Parthos abundare intelligebat, & novum regem, nec sine turbis in solium Arsacidarum enisum, superatu facilem figurans, ponte junxit Euphraten, transgressusque læta belli initia

§ XIV. Cic. ad Q. fratr. & familiar. 3, 10. Diodor. § XV. Cæs. de B. G. 5, 26. § XVI. Liv. Epit. Oros. 6, 10. Plut. in Cæs. c. 15.

habuit, quia Parthi adverſus improviſam irruptionem parum providerant. Occurrit tamen ad Ichnas (id caſtello nomen eſt) cum paucis equitibus unus ex purpuratis Silaces; victuſque prorſus contendit ad regem, præſentia nuntiaturus.

XVIII. Interim Craſſus impune diripiebat Meſopotamiam, civitateſque & caſtella in deditionem accipiebat, lubenter deficientibus Græcis, quorum ibi frequentes colonias magnus Alexander, & poſtea ſucceſſores ejus conſtituerant. Illi, Parthorum imperium gravati, quorum dominos fuiſſe majores ſuos audierant, auſpicia Romanorum, apud quos in pretio Græcos eſſe norant, haud gravatim ſequebantur. Zenodotium tamen, cujus tyrannus erat Apollonius (Oſrhoenæ ea civitas fuit; Oſrhoena porro præfectura Meſopotamiæ) cum acciviſſet præſidium Romanorum, centum milites occidit, & ob eam noxam direptum eſt; oppidani ſub haſta venditi: Craſſus imperator appellatus. Is ob res tam exiguas cupide acceptus honor, valde exiſtimationem ejus imminuit, quaſi deſperatione majorum ex levium geſtorum ſucceſſu ſummos adipiſci honores properaret.

XIX. Nec enim quidquam præterea cruentum aut hoſtile tota ea expeditio habuit, ſponte ad eum deficientibus multis. Neque dubitabatur, quin magnum operæ pretium feciſſet, ſi eodem impetu inter terrorem barbarorum ad Babylonem & Seleuciam, urbes nunquam diuturna fide pacatas Parthis, ſigna Romana promoviſſet. Sed ille, contentus ſponte oblatis, ne illa quidem tueri, pro magnitudine periculi, curæ habuit. Septem millibus peditum, equitibus mille per præſidia diſtributis, receſſit in Syriam, ſpatiumque dedit hoſti comparandi ſeſe, & recuperandi amiſſa.

XX. Ne armis quidem parandis aut exercendo milite conſumſit hibernorum tempus; ſed pecuniæ cogendæ intentus, imperabat auxilia, quæ mox pretio remitteret;

§ XVII. Flor. 3, 10. Plut. Cæſ. Diodor. § XVIII. Diodor. Cæſ. Plut. § XIX. Front. Strat. 3, 17. Oroſ.

civitatumque reditus, & donaria templorum computabat. Hierofolymis etiam auream trabem ex templo fuftulit, Eleazaro dante, ne quid præterea de facro thefauro tolleret. At Craffo potior pecunia fide jurifque jurandi religione fuit. Igitur & duo millia talentorum, quæ Pompejus reliquerat, & quidquid præterea auri inventum in fano eft, detraxit. In cava Syria urbs fuit multis nominibus, nam & Bambycen & Edeffam appellant; & ab Syris Magog, a Græcis propter celebritatem delubri Hierapolis vocabatur. Deam Syriam ibi colebant prodigiofa forma. fuperne mulier, inferiore parte corporis in pifcem definebat. *Derceto* aut *Atergatis* vocabatur.

XXI. *Semiramidis matrem fuiffe* quidam fabulantur. Græci *Venerem eo nomine*, aut *Junonem*, pars *Naturam coli* putabant. In antiquiffimis Hebræorum libris *Dagon* eft, pifcem fignificante vocabulo. In hujus æde Craffo factum omen ferunt appropinquantis interitus. Erat cum eo Publius filius, qui nuper a Cæfare lectos equites mille adduxerat, donis militaribus propter virtutem ab eo multis honoratus. Cum exirent fano, primum ad fores impegit adolefcens, mox pater fuper corpus jacentis provolutus eft. Nec omen tantum mortis ea ædes Craffo, fed etiam caufam dediffe videtur: quod hac maxime injuria credibile eft commotum Edeffæ principem Abgarum, exitiali Romanis legionibus proditione, confilia cum Parthis fociaffe.

XXII. Idem annus crebras illuftrium virorum accufationes habuit, & præter memoratos antea, M. Cœlius apud Cn. Domitium, C. Meffius apud P. Servilium prætores, itemque Drufus & Vatinius a Cicerone defenfi funt. Præterea C. Cato, Sex. Sufenas, qui in tribunatu, fublatis comitiis, magnas turbas dederat, a. d. Non. Quinctiles, favore triumvirorum abfoluti funt. L. Procilium, qui patremfamilias domi fuæ occiderat, cum multi abfolverent, paucis fuffragiis major pars judicum condemnavit. Sed hic

§ XX. Plut. in Craff. c. 31. § XXI. Diodor. Plut. Appian. Orof. 6, 13.

ludus & jocus erat præ judiciis, quæ ad ſummum impudentiæ provectus ambitus pepererat. Candidati conſulatus quatuor fuerunt: totidem ambitus ſunt poſtulati.

XXIII. C. Memmius Cn. Domitium, C. Memmium Q. Curtius reos fecerant, a Q. Pompejo M. Meſſalla, a C. Triario vetere inimico M. Scaurus accuſabantur. Conſules quoque flagrabant invidia, quod turpiſſimam cum Memmio ac Domitio pactionem fecerant, *ut ambo ſeſtertia quadringena conſulibus darent, ſi eſſent ipſi conſules facti.* Dederant operam conſules, ut quam primum comitia haberi ſenatus decerneret. Sed comitiorum ſinguli dies quotidianis obnuntiationibus tollebantur. Sub finem hujus anni, cum peregrinas religiones invaleſcere ſenatus comperiſſet, *uti fana Serapidis Iſidiſque a privatis in urbe facta diruerentur*, decrevit.

XXIV. Inter hæc exacto conſulum magiſtratu, neque deſignatis dum aliis, res ad interregnum rediit. Sex & triginta interreges fuerunt, continuatis ad ſeptenum uſque menſem interregnis. Per tantum igitur ſpatium neque conſules Romæ, neque prætores ulli fuerunt. Auſpiciorum enim & oſtentorum intervenerant moræ: bubones lupique in urbe viſi, canum ululatus flebiles auditi erant; ſimulacrum Martis ſudaverat; fulmen tota urbe pervagatum ſigna Deorum tetigerat, homines permultos exanimarat. Sed hæc quidem portenta, quibus aut terris, aut hominibus minarentur, ambiguum multiplex terror faciebat.

XXV. Nam & in urbe turbatum erat, & Gallia rebellabat, & cum Parthis, ignorante populo Romano, bellum exſtiterat: ſed quæ objecta Craſſo Euphratem tranſeunti mox memorabimus, ipſi exercituique haud dubium interitum portenderunt. Hæc ergo cum impedimenta comitiis objicerentur, longe majus atque difficilius tribunorum plebis contumacia afferebat. Illi enim præcipue tur-

§ XXII. Joſeph. antiq. 14, 12. Plin. 5, 23. Hegeſipp. Strab. l. 15. § XXIII. Diodor. Plut. Appian. § XXIV. Cic. ad Q. fratr. 2, 11, & ad Attic. 4, 15. Idem familiar. 1, 9.

bis his delectabantur, per quas multis se rebus, ad suum officium non pertinentibus, ingerebant, cum alii magistratus nulli essent; adeo ut ludos quoque facerent prætorum loco, quorum comitia, priusquam consules essent creati, haberi non poterant.

XXVI. Sed offensus hac audacia senatus Q. Pompejum Rufum, tribunum plebis, quamquam dictatoris Sullæ nepotem, in carcerem duci jussit; eadem pœna & aliis turbatoribus præstituta, Pompejoque Magno tradita ejus rei potestate. Sed Rufus, uti socium ejus ignominiæ haberet, paulo post M. Favonium ædilem plebis in carcerem conjecit, M. Catonis unicum admiratorem & ejus contentissimo studio ædilitatem adeptum. Inter hæc moventem ex hibernis Crassum legati regis Orodis adierant, cum his mandatis: *siquidem jussu senatus populique Romani arma intulisset, nullum finem bello, nisi internecione partis alterutrius, fore: sin vero privato consilio Crassus ea fecisset, misereri senectutis ejus magnum regem, & percussorum cum Sulla, Lucullo, Pompejoque fœderum memorem, milites Romanos, qui potius in captivitate sint apud Mesopotamiam, quam in præsidio, remissurum.*

XXVII. Crassus ad hæc *Seleuciæ se responsurum esse* cum diceret, arridens Vagises, (is legatorum erat ætate maximus) volamque sinistræ manus percutiens dextra, *prius hic*, inquit, *pili nascentur, Crasse, quam tu Seleuciam videas.* Hæc ubi renuntiata Partho sunt, Surenam præfectum ad recipiendas Mesopotamiæ civitates misit; ipse in Armeniam signa illaturus, ne Tigranis filius Artabazes ad opem Romanis ferendam vacuus esset. Is enim ad Crassum cum sex equitum millibus venerat, *alia decem millia cataphractorum equitum, & triginta peditum millia, stipendiumque in has copias* pollicitus. Hæc res mirifice excitavit Crassum, sponte festinantem, & diversa suadentibus iniquum.

§ XXV. Cic. ad Q. fratr. & ad Attic. § XXVI. Cic. ad Q. fratr. 3, 3. Diodor. l. 40. § XXVII. Cic. familiar. 7, 11. Jul. Obseq. c. 122.

XXVIII. Quod enim quidam ex Mesopotamia milites, per magna pericula reversi, vim Parthorum experti nuntiabant, *Cataphractorum omnia perrumpentem molem, levis equitatus inevitabilia tela, inopinatos superventus, & nocentiorem prœlio fugam, nulla humana ope sustineri;* quidam tribunorum præfectorumque, & cum his C. Cassius Longinus quæstor, is, qui paucos post annos, occiso Cæsare, magnam, sed antiquam famam nactus est, *de integro consultandum de præsentibus* censebant. Nam exercitum his sermonibus percelli animadverterant: & haruspices semper tristia exta nuntiabant. Sed festinabat ad interitum Crassus; repudiatoque Artabazis consilio, qui per Armeniæ colles ducere jusserat, necessaria ex regno suo affatim præbiturus, in Mesopotamiam duxit.

XXIX. Ad Euphratem Zeugma est oppidum, ex eo appellatum, quod ibi bello Persico pontem magnus Alexander struxerat. nam quod alii de patre Libero narrant, fabulam puto. Ibi transducente exercitum Crasso, *aquilam, quæ prima sublata ab aquilifero erat, sponte fuisse conversam in contrariam, ac ferebatur, partem* ajunt: *aliam vix convelli potuisse, tanquam adnata terræ foret.* Aureum aquilæ simulacrum legionis Romanæ signum erat. id inter proficiscendum exiguo velut sacello inclusum hastæ imponebatur in acutam cuspidem desinenti, ut in solum defigi posset. Talis tum mucro tam contumaciter hæsit humi, ut vix multorum simul nisu evelleretur.

XXX. Præterea signum militare, quod inscriptam puniceis literis exercitus imperatorisque notitiam habebat, signifero ereptum in Euphratem projecit ventus. Quo viso, Crassus cetera ejus magnitudinis, vela enim fere æquabant, præcidi jussit, ut minus obnoxia turbinibus essent. Proficiscentibus per pontem, crebra & atrocia fulgura, cum ingenti fragore cœli, inter densam nimborum caliginem in adversa militum ora micuerunt; ut inter se trudentes ruentesque vix in hostilem terram eniterentur. &

§ XXVIII. Diodor. Cic. pro Milon. § XXIX. Plut. in Cat. c. 67.

unus equorum imperatoris insigniter ornatus cum equisone gurgite haustus disparuit. locus, ubi castra metaturi erant, bis de cœlo tactus est.

XXXI. Et priusquam omnes transirent, pontis partem magnam repens procella perfregit. Nihil ceterorum tam terruit milites: reditum enim sibi apertissime præcisum interpretabantur. Igitur Crassus, ut consolaretur trepidantes, advocata concione, *Desinite*, inquit, *turbari, milites. Nihil hic casus triste præsagit: nec enim hac, sed per Armeniam, juratus dico, reducere copias decreveram.* Cum sub hæc erecti paulisper animi essent, validius statim, quam unquam antea, perculsi sunt voce, quam adjecit imperator: *hac*, ait, *nostrûm nemo revertetur.* Neque curavit Crassus, re animadversa, corrigere dictum, aut interpretatione lenire: unde nec cetera ejus verba pondus ullum habuerunt, cum elevaret barbarorum potentiam, præmiaque alia promitteret, alia repræsentaret.

XXXII. Tum quoque, ne quidquam occurreret terrore vacuum, qui exercitui cibaria dividebant, lentes & salem prima præbuerunt; quæ feralia sunt apud Romanos, & vita functis apponuntur. Interea sacrificio apparato, cum exta porrigerentur, elapsa sunt imperatoris manibus: atque ille consternari cernens, qui aderant, *sunt hæc*, inquit, *senectutis incommoda: ceterum arma haud quaquam excident manibus.* Postquam ita superatus est Euphrates, proxima, qua iretur, deliberatio fuit. Cassio & prudentissimo cuique videbatur, *non esse, nisi explorato, proficiscendum; interim in aliqua urbium, quas præsidiis teneret, refici exercitum posse: aut certe juxta ripam Euphratis pergendum Seleuciam. A flumine & commeatuum copiam, & ne circumiri ab hostibus possent, munimentum tergo fore. Seleuciam ob Græcos incolas haud difficulter accessuram ad partes: inde penetrari ad Ctesiphontem* (ea tum Parthorum regia erat) *posse.*

XXXIII. Salutare consilium, cum imperatori non displi-

§ XXX. Plut. in Crass. c. 33. § XXXI. Flor. 3, 11. Oros. 6, 13. Diodor. § XXXII. Plut. Appian.

ceret, dolus ac perfidia Osrhoeni hominis irritum fecit. Sicut inter arma potentiorum, qui sunt intercepti, sollicitam semper vitam degunt, &, quo se continuis periculis evolvant, eundem perpetuo cursum consiliorum retinere non possunt, sed velut in maritima tempestate fluctibus ventisque obsequuntur: parvorum quorundam populorum principes, inter quos præcipui Abgarus Osrhoenus, & Alchaudonius Arabs, Pompejana expeditione in amicitiam recepti, digressis Romanis, ad Parthos redierant. Sed Arabis, quia professus hostem erat, levior injuria fuit.

XXXIV. Abgarus, amicitia simulata pestilentior, cum Parthis studeret, Crasso adduxit auxilia, & pecuniam, quo ille visco facillime capiebatur, liberaliter dedit. quibus rebus cum ita se insinuasset, ut consilia de summa rerum cum eo communicarentur; homo astutus, nec infacundus, *Miror*, inquit, *imperator*, *quod*, *hoc tam & numeroso & firmo exercitu instructus*, *apparare adhuc victoriam*, *quam rapere mavis. Hostes fugæ*, *quam prælio paratiores*, *nisi maturas*, *jam in Hyrcanos aut Scythas pretiosissima rerum suarum & corporum transtulerint*, *tibi solitudinem relicturi. Quod si cessando speciem timentis præbueris*, *resument animos ; & mox cum tota mole virium rex aderit*, *qui nunc anxius metu*, *non quasi pares vobis Surenam & Sillacem objecit*, *sed ut ab insequendo vos remorentur*, *donec ille res suas in tutiorem reposuerit statum.*

XXXV. Credidit homini Crassus, quod amicum & fidum putaret; confirmatusque est in errore, postquam longe lateque neminem hominem usquam, sed tantum equorum aversa vestigia apparere exploratores nuntiarunt: eaque res militi restituit animum, fidentioremque, tanquam fugientibus Parthis, fecit. Primum iter, relicto amne, per campos virentes pergentibus, satis amœnum atque facile fuit: mox excepit arida & nuda planities; militemque, cum siti & arena luctantem, ipse quoque locorum aspectus horrore perfudit, cum in vasta solitudine, quam terminare

§ XXXIII. Appian. Plin. 34, 15. Diodor. Pausan. l. 10. § XXXIV. Sex. Ruf. c. 16. Plut. Appian. Val. Max. 4, 6.

viſu nequibant, nihil terra gignentium, non herba, non ſtirps ulla virens, nuſquam aut rivus aquæ, aut montis ſupercilium appareret.

XXXVI. Id cum per ſe ſuſpectum pleriſque fieret, ſupervenerunt ab Armenio rege nuntii, excuſante *non miſſa auxilia, quod in ſuum regnum Parthus Orodes irrupiſſet.* Suadebat autem, *ut ad ſe veniret Craſſus, conjunctiſque ſecum copiis propelleret hoſtem: aut ſi aliter videretur, ſaltem edicta ſectaretur loca, neque in patentibus campis equitatui Parthico ſtatarium militem exponeret.* Craſſus ad hæc cum ſtomacho reſpondit, *in præſentia non vacare, ut cogitet de Armenia; poſtea tamen venturum, ut proditionis ab Artabaze expetat pœnas.* Hæc tam ſiniſtre cogitata conſultaque moverunt iterum Caſſio bilem. Sed quia libertate ſua Craſſum offenderat, ultra monere non auſus, Abgarum increpavit. *quis te*, ait, *peſſime mortalium, malus ad nos perduxit genius, ut Craſſum faſcinares, ipſumque & exercitum perderes?*

XXXVII. At ille, blande caſtigata juvenis vehementia, *durare pauliſper* jubebat, *in ſalute communi mox agniturum innocentiam ejus, quem nunc tanti ſceleris ſuſpectum haberet.* Milites etiam, itineris moleſtia gravatos, ſublevabat, ſimul quaſi per jocum deridens, tanquam *homines aſſueti mollibus Campaniæ diverſoriis, eaſdem delicias in finibus Aſſyriorum Arabumque deſiderarent.* Sed poſtquam ad exitium Craſſi omnia mature ſunt diſpoſita, (nam Abgarus per ſpeciem explorandi ſæpe cum Surena congrediebatur) Craſſo, *Parthos in propinquo eſſe cum modicis copiis*, perſuaſit, *ſeque ire, ut aliquid ipſis noxæ & perturbationis inferret.*

XXXVIII. *Eo die pullum paludamentum datum eſſe Craſſo* tradunt, *cum album aut purpureum in prœlium exeuntibus dari ſoleret.* Sed id mutavit Craſſus; irridenſque eos, qui *ſigna convelli vix poſſe* nuntiabant, cum magna feſtinatione proceſſit. Occurrerunt ibi pauci ſpeculatores, *occiſoſque ſodales ſuos, hoſtium immenſam multitudinem adeſſe*, retulerunt.

§ XXXV. Diodor. Jul. Obſeq. Flor. Plut. § XXXVI. Plut. Diodor. Appian. Flor. 3, 11. § XXXVII. Diodor. Plut. Appian.

Ibi Craſſus inſtruxit aciem, primum ex Caſſii conſilio productis, ne circumvenirentur, ordinibus: deinde mutavit contraxitque in quadratum, duodenis ad unumquodque latus collocatis cohortibus. Legiones enim Romanas ſeptem, neque pauciores ſociorum cohortes habebat: equitum & levis armaturæ ad quaterna millia. quæ & ipſa diſtribuit, ut ſingulis cohortibus gravis armaturæ alam equitum adderet.

XXXIX. Cum, ita ordinata acie, Caſſius alterum cornu, alterum P. Craſſus imperatoris filius, imperator ipſe medium agmen duceret; ad modicum flumen, Baliſſo nomen erat, perventum. Ibi raptim ex ſiti recreatus exercitus, feſtinante Craſſo, in conſpectum hoſtium magno gradu adductus eſt. Illi, maxima copiarum parte poſt primam aciem abſcondita, (& erat locus inæqualis, tegendis inſidiis arborum objectu aptus) neque numero formidabilem, neque ſpecie magnum objecerunt: nam ex præcepto Surenæ rutilantia arma pellibus & tunicis obtexerant. Sed diſſimulata primum, deinde ſubito oſtenſa, exercitus armorumque moles majorem ex improviſo terrorem injecit Romanis.

XL. Jam primum horribili ſtrepitu ſunt exterriti. nec enim tubis aut cornibus pugnam accendunt Parthi, ſed tympana ſimul multis locis pulſantes, velut ululatu belluarum & tonitru mixtum mugitum cient. dein rejectis integumentis, galeæ loricæque ex Margiano ferro fulſerunt. ipſi etiam equi, ferreis æneiſve ſquamis muniti, formidabilem obtulerunt ſpeciem viſentibus. Inter eos Surenas proceritate cultuque conſpicuus exſultabat, acer idem bellator, & propius Medicum luxum fucatus comtuſque. nam ceteri Parthi tum etiam Scythico more Germanoque, crinibus ad verticem reflexis, in altitudinem comabantur.

XLI. Parthi, primum ordines infeſtis contis perturbare niſi, poſtquam eorum viderunt firmitudinem, momento

§ XXXVIII. Plut. Appian. Sex. Ruf. c. 17. § XL. Plut. Appian.

dilapsi, priusquam Romani animadverterent, illorum aciem circumdederunt; emissamque a Crasso levem armaturam, grandine telorum obrutam, repulerunt ad suorum agmen: idque initium pavoris legionibus fuit, cum aculei sagittarum pari violentia per armatas corporum partes, ac per nudas, adacti cernerentur. At Parthi, diductis ordinibus, amplexi Romanam aciem, sagittas eminus mittebant in confertos atque ita densatos, ut vix ullum cadere sine noxa telum posset, etiamsi de industria aberrare voluissent. Affligebat Romanos anceps malum, quod & stantes impune vulnerabantur, & si qui procurrerent, neque attingere poterant velocissimum hostem, & a Parthis, inter fugiendum nihilominus tela spargentibus, ut mos erat genti, nihilo mitius petebantur.

XLII. Hunc tam gravem casum una hac spe solabantur, fore, ut exhaustis Parthorum pharetris, ea sagittarum tempestas cesset. at ubi multos illis camelos præsto esse telis onustos cognitum est, Crassus, majore metu perculsus, filio per nuntios mandat, *ut, priusquam circumiretur, manum conferere properet.* Adolescens, præter equites mille, quos adduxerat e Gallia, trecentis aliis assumtis, cum octo cohortibus, & sagittariis quingentis, cum evectus esset; Parthi, sive quod in uliginosa loca inciderant, sive, ut alii prodiderunt, astu, ut quam longissime a suis abriperent Crassum, versis habenis abierunt. Nec caruit successu dolus. incitat equum adolescens, hostem fugere clamitans; sequuntur æquales Censorinus senator ex disertis, & robore corporis animique præcellens Megabocchus. ne pedites quidem morantur, quin spe & gaudio victoriæ cursum equitum prope adæquent.

XLIII. Sed postquam repente & qui fugerant substiterunt, & præterea recentes accurrerunt alii, sperabat tamen pugnam Publius; ad manus venturum, ut contra paucos, hostem ratus. At Parthi, cataphractis in prima acie

§ XLI. Plut. Appian. Diodor. § XLII. Val. Max. 1, 16. Appian. Plut.

oppoſitis, cetero equitatu diſperſo circumvecti, magnam vim pulveris de induſtria concitarunt, quo conſpectum & ſpiritum Romanis adimerent. Atque illi ferales inter umbras, & triſte ſilentium, (nam & vocem intercluſerat pulveris nubes) jaculis temere incidentibus figebantur. Miſerabili morte conſumtis pleriſque, quia vellere hamata ſpicula conantes, per venas, per nervos penitus adacta, ſua ipſi corpora fœde laniabant: ne ſuperſtites quidem ad pugnam erant apti; Publioque, ut impetum facerunt in cataphractos, hortante, manus ſcutis, pedes ſolo affixos oſtentabant.

XLIV. Igitur Publius cum equitibus curſu invectus eſt, haudquaquam pari certamine, cum nuda corpora Gallorum, nam id roboris erat, firmiſſimis contis percuterentur; Parthos, crudo corio, aut ferrea lorica tectos, breves & imbecilles lanceæ parum offenderent. Ergo Galli, abjectis lanceis, contos prehendebant manibus, & ad corpora hoſtium evadebant; correptoſque deturbabant ex equis, armorum pondere ad reſurgendum inhabiles. Alii, relictis ſuis, hoſtium ſubibant equos, ventreſque eorum fodiebant, ut rabie mortis correpti excuterent ſeſſores, ſuiſque & hoſtibus, ut quiſque occurrerat, promiſcue obtritis commorerentur. Tandem ſiti atque æſtu, quod utrumque genti eſt infeſtiſſimum, coacti Galli, ad ſuos ſe pedites receperunt, in medium accepto Publio, qui fortiſſime dimicando graviter erat vulneratus.

XLV. Cum in collem quendam evaſiſſent, religatis in medio equis, clypeos oppoſuerunt barbarorum telis, auxilium ex loco habituros rati: quod contra fuit. nam in plano a prioribus ordinibus ſequentes utcunque teguntur: acclivis tumulus, quia poſteriores ſemper altiore veſtigio tolluntur, omnes ex æquo nudat. In ea neceſſitate Græci duo Carrhas incolentium adoleſcentem hortabantur, ut *cum ipſis ſe ſubduceret Ichnas, quod in propinquo Romana-*

§ XLIII. Appian. Plut. Diodor. § XLIV. Plut. Juſtin. 41, 2. Tacit. Germ.

rum partium oppidum esset. At juvenis eos, *qui propter ipsum huc malorum pervenissent*, *desertur um* negans, dimisit comiter Græcos. ipse, quia manus trajecta officium negabat, armigero præbuit latus. Exemplum hoc Censorinus imitatus est: ceteri nobiles, quos inter & Megabocchus, sua sibi manu consciverunt necem. ceteros adorta Parthorum multitudo, confodit contis: neque amplius quingentis vivi capti sunt.

XLVI. Filio imperatoris hunc ad modum pæne sub oculis patris interfecto, Parthi in ipsum signa converterunt, jam accepto nuntio periculi, ad opem filio ferendam profectum. Ubi in conspectum agmina venerunt, quidam Parthorum, hasta suffixum caput ostentantes, obequitabant Romanis, quæritabantque, *quibus natalibus iste juvenis ortus esset? non enim se credere, tantam indolem, ab ignavissimo hominum Crasso procreari potuisse.* Id spectaculum vehementissime permovit milites, non ut accenderentur in ultionem, sed ut plane torpore & desperatione demitterent animos. At Crassus, nunquam clarius ostensa animi magnitudine, *suum hunc dolorem*, *suam cladem esse* vociferabatur; *populo quidem Romano*, *salvis legionibus*, *nihildum accidisse calamitosum, unius militis jactura.*

XLVII. *Resumerent modo pristinam alacritatem*, &, *quod sæpe duris temporibus copiæ Romanæ fecissent, dubitantem Fortunam ad suas partes virtute cogerent.* Sed jacebat omnis militum vigor, mœstique & taciti adstabant: mox edere clamorem jussi, tenuem & inæqualem sustulerunt, cum a Parthis ingens & animorum plenus redderetur. Nec alia fortuna pugnæ utrisque, quam animis præceperant, fuit. Romanos ambigua sors leti terrebat, quod servantibus ordines molesti arcus Parthorum erant; eruptionem tentantes contis figebantur adeo validis, ut interdum duos simul viros idem impetus transverberaret. Laborantibus undique Romanis, novus repente hostis exortus, cum haud parum detrimenti daret, plus etiam doloris intulit.

§ XLV. Appian. Plut. Diodor. § XLVI. Appian. Plut. § XLVII. Appian. Plut.

XLVIII. Nam cum Ofrhoenis Abgarus, quem fibi amicum arbitrati fuerant, terga adverfus Parthos pugnantium cædebat. Unde plena omnia consternationis & tumultus: & quia fæpe convertebantur ordines, ut aliqua ex parte clamor acciderat, multi fe induebant in commilitonum gladios; præfertim, quia vi hoftium, & vitandi fagittas ftudio, coacti in arctum erant. Suftinuerunt tamen ad noctem ufque: qua appropinquante, Parthi cædendo feffi fe receperunt, *id dare fe Craffo tempus ad lugendam filii mortem*, dictitantes; *nifi poftridie feque & exercitum in fidem Arfacis dederet.* Patrium id Parthis fuit, ut noctes procul ab hoftibus agerent; quia neque caftra munire confueverant, & inter tenebras equitum & fagittariorum nullus propemodum ufus eft.

XLIX. Digreffis Parthis, miferabilior apud Romanos, quam inter ipfam pugnam, luctus fuit, quod & acceptam calamitatem nofcere vacabat, & impendentem deflere. Craffus, in tenebris abditus, vix a legatis tribunifque in principia adductus eft. Neque dubitabatur, quin evadi Carrhas oporteret. Idcirco filentio eductus exercitus, quamquam fequebatur nemo, fæpius tamen acie facta conftitit, quia faucii & ægri, cum fe relinqui fentirent, mixto ejulatu ac clamore magnum tumultum excitaverant. Et quidam, ut poterant, fuorum iter confequebantur: hifque viciffim aut fuftollendis, aut deponendis, lente præcedebat agmen; nifi quod cum Egnatio equites trecenti, abrupti a ceteris, nocte concubia venerunt Carrhas. Coponius ibi præfidio Romano præerat: cui Egnatius nuntiari cum juffiffet, *ingenti prœlio cum Parthis pugnatum effe*, nihil ultra moratus, ad Zeugma cum fuis pervenit incolumis.

L. Coponius nihil ex his, quæ allata erant, læti fufpicatus, armat extemplo milites, &, præmiffis exploratoribus, cum venire Craffum audiffet, occurrit ei, deducitque in urbem, nihil per tenebras moventibus Parthis, quamquam hoftium fugam fenfiffent. At ubi diluxit, relictos in ca-

§ XLVIII. Appian. Plut. § XLIX. Appian. Plut.

ſtris, haud pauciores millibus quatuor, quotquot ſua manu non invenerant mortem, qui numerus amplus fuit, trucidarunt: palantes per campos exceperunt: quatuor cohortes cum legato Varguntejo in colle quodam conciderunt, præter milites viginti, quibus per medios hoſtes ſtrictis gladiis ruentibus, admiratione virtutis dederunt viam, Carrhaſque pervenire paſſi ſunt.

LI. Interim Surenas, ut certior fieret, ubi Craſſus atque Caſſius eſſent, Carrhas mittit certos homines Oſrhoenos, qui in caſtris Romanis utrumque ſæpe viderant, una cum quodam Latinæ linguæ perito, qui *Surenam colloqui velle cum Craſſo, fœderis feriendi cauſa*, diceret. Ita cognito, Carrhis eum eſſe, poſtero die admovit exercitum muris, *internecionem* denuntians *omnibus*, *niſi Craſſum atque Caſſium vinctos tradidiſſent.* At illi videntes, ſe deceptos, nec in oppido tutos, & longe Armeniorum auxilia fore, decreverunt fugere. Id conſilium, cum enuntiari Carrhenorum nemini oportuiſſet, peſſimo omnium & perfidioſiſſimo Craſſus exponit Andromacho, qui flagrantem imperatoris gratiam, non alia magis arte, quam fœdiſſima adulatione, meruerat.

LII. Neque is prodere omnia Parthis differebat, tyrannidem patriæ pactus, quam & mox obtinuit; ſed in pœnam, a civibus ſuis cum univerſa familia concrematus. Sed Craſſus adeo confidebat homini, ut illo maxime duce itineris uteretur. Exſpectata nocte illuni, Craſſus cum exercitu proceſſit, & a proditore varie circumductus, poſtremo in loca paludoſa, & foſſis conciſa detruſus, non multum confecit viæ. Caſſius, animadverſo dolo, repetiit Carrhas: monentibuſque ducibus itineris *exſpectare*, *donec luna ſcorpionem tranſiſſet*, *plus ſe timere ſagittarium* dicens, cum equitibus quingentis evaſit in Syriam.

LIII. Legatus Octavius, vir fortis, fidos nactus duces, quinque circiter millia militum habens, montoſis locis,

§ L. Val. Max. Plut. Diodor. l. 4. § LI. Appian. Diodor. § LII. Appian.

Sinnaca vocabant, in tutum se receperat; sed in subjecto colle Crassum urgeri ab hostibus videns, decurrit ad opem ferendam, paucis primo, deinde omnibus sequentibus. Disjectis horum impetu Parthis, in medium acceptus imperator est, non scuta magis, quam corpora sua strenue pro eo opponentibus cunctis. Igitur Surenas, ne, iterum producto ad noctem prœlio, Romanis in montes deinde evadendi copia fieret, ad dolum se convertit, quem jam dudum struxerat, ut simulatione pacis deceptos circumveniret. Hunc in usum ex composito in Parthicis castris sermones iis locis, ubi excipi a captivis possent, seri jusserat, *beneficio magis illigare Romanos, quam internecivo bello delere, constituisse regem.*

LIV. Id captivi, de industria negligentius asservati, deferebant ad suos. simul pugnam remittebant barbari, & cum nobilissimo quoque sensim ad collem advectus Surenas, nervo arcus remisso, *invito rege virtutem se Parthicam ostendisse Romanis*, ajebat; *nunc illo volente daturum & humanitatis specimen, ictoque fœdere salutem præstiturum abeuntibus.* Hæc non secus ab Romanis accipiebantur, quam si ab ipso rege dicerentur. Surenas enim non viri, sed dignitatis nomen, eoque inferioris etiam ævi Persis usurpatum, magistrum vexilli, sive militiæ, significante vocabulo; proximus auctoritate & potentia regi erat; & qui tum eo honore fungebatur, opibus & genere præcellebat.

LV. Gentilitia ei prærogativa erat, ut regi Parthorum diadema primus imponeret. Ad hæc uti statura & pulchritudine corporis, ita virtute & consilio, facile erat omnium princeps, licet tricesimum ætatis annum nondum implevisset. Ipsum, qui tum regnabat, Oroden, pulsum a Parthis reduxerat; & magnam Seleuciam redegerat in potestatem, primus omnium conscenso muro, & repulsis defensoribus. Quoties iter faceret, mille cameli cum sarcinis, & rhedæ ducentæ pellicum sequebantur: equites cataphracti mille stipabant, leviter armatorum multo major numerus.

§ LIII. Plut. Appian. § LIV. Appian. Plut.

Clientium etiam & ſervorum (nam & ſervos armabant Parthi) habebat haud intra decem millia.

LVI. Sed Craſſus, toties deceptus, cunctabatur habere verbis Surenæ fidem: donec clamore & conviciis militum armis concrepantium omnium coactus, *Vos*, inquit, *Octavi, Petronique, & quotquot adeſtis legati tribunique Romani, teſtor, indigne & violenter me in ordinem cogi. Vos autem circumventum ab hoſtibus, non a civibus deditum, periiſſe, quocunque perveneritis, dicetis.* Pactus deinde cum Partho, *uti certo loco, qui æqualiter ab utroque exercitu diſtaret, pari numero comitum congrederentur*, in planitiem deſcendit. Ibi Craſſo, cum Romano more pedes proceſſiſſet, Surenas equum adduci juſſit, tanquam a rege muneri miſſum. ſtratoreſque, ſigno dato, corripuerunt Craſſum, impoſueruntque: tum admoverunt equo virgas, ut in curſum concitarent.

LVII. At Octavius, viſo, quid ageretur, manum injecit freno, aliique mox Romani circumſteterunt. Hinc orto certamine, percuſſit equiſonem Octavius, & viciſſim a tergo percuſſus ab alio cecidit: tum accurrentibus ex compoſito barbaris, Romani, quibus tam celeriter ſuccurri a ſuis, peditibus pleriſque, non poterat, ſuperati ſunt. Craſſus quoque, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus eſt; incertum, hoſtiline, an Romana manu. Tum vero Romanarum copiarum reliquiæ partim de colle digreſſæ permiſerunt ſe victori; partim noctu tentarunt fugam, ſed evaſerunt omnino pauci. Hæc eſt nobilis illa Romanorum in Meſopotamia clades, qua M. Craſſus cum filio, clariſſimo & præſtantiſſimo juvene, pulcherrimiſque legionibus interiit.

LVIII. Plurimi etiam ſenatores cum aliquot conſularibus & prætoriis deſiderati ſunt. In univerſum cecidiſſe viginti millia, decem capta referuntur: quod de Romanis tantummodo copiis intelligendum arbitror, cum Appianus *de centum millibus hominum, non tota decem millia rediſſe in*

§ LV. Plut. Appian. § LVI. Appian. Plut. § LVII. Nic. Damaſcen. ap. Athen. l. 6. Appian. Plut.

Syriam narret; Florus, *ſparſas in Armeniam, Ciliciam, Syriamque reliquias, vix nuntium cladis retuliſſe.* Magnum inter hos Lucanorum fuiſſe numerum annotatum eſt, propter prodigium, quod anno ſuperiore in Lucanis *pluiſſe ferro* nuntiatum erat, &, *cavenda ſuperna vulnera*, haruſpices reſponderant; quaſi de Parthorum ſagittis monuiſſent, quas illi ſolebant imbris inſtar ſpargere, non directis ictibus, ſed in altum emiſſis, unde temere inciderunt ſubjectis hoſtium agininibus.

LIX. Cadaver imperatoris inter cetera corpora feris & alitibus relictum: caput cum dextera manu relatum ad regem, tum maxime epulas cum Artabaze Armenio celebrantem. Pacem enim interea pepigerant, Pacoro filio Parthi deſponſa Artabazis ſorore. Forte tum Jaſon tragœdiarum actor, Agaven recitans, corripuit Craſſi caput, quaſſanſque, carmina, quæ de Pentheo fecerat Euripides, recitavit. Poſt hoc deinde ludibrium, in rictum oris aurum liquefactum infuderunt Parthi, cum exprobratione avaritiæ, *ut ſatiaret ſe tandem eo, quod infinitis modis ſitiſſet.* Erat enim appetentiſſimus pecuniæ, quamquam tantas haberet opes, ut eum pro paupere miſeraretur, *qui ex ſuis facultatibus exercitum alere non poſſet.* Hic fuit opum & potentiæ, tam laborioſe & nequiter comparatæ, Craſſo terminus: cujus etiam interitus, tanquam remoto, quem ambo reſpicerent, ſocios tyrannidis inter ſe commiſit, ut & hos velox pœna comprehenderet, & tres terrarum partes, Craſſus in Aſia, Pompejus in Africa, Cæſar in Europa interfecti, pro imperio, quod contra fas partiti fuerant, cadaveribus, & vix ſepulcris, obtinerent. Sed neque Parthis impunita perfidia & crudelitas fuit. Surenam paulo poſt invidia gloriæ ejus Orodes interemit: Orodes procedente tempore a Phraate filio eſt ſublatus.

§ LVIII. Appian. Plut. § LIX. Marcellin. 24, 5. Plut. Appian. Juſtin. 41. 2. Diodor. Flor. 4, 2.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXII.

IN LOCUM LIB. CVII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI SEPTIMI.

C. Cæsar, Treviris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit: nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam, Eburones & alias civitates, quæ conspiraverant, vicit, & Ambiorigem in fuga persecutus est. P. Clodii, a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi, corpus plebs in curia cremavit. Cum seditiones inter candidatos consulatus Hypsæum, Scipionem, & Milonem essent, qui armis ac vi contendebant; ad comprimendas eas Cn. Pompejus legatus a senatu consul tertium factus est, absens & solus, quod nulli alii unquam contigit. Quæstione decreta de morte P. Clodii, Milo judicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, invito & contradicente M. Catone. Præterea res gestas a C. Cæsare adversus Gallos, qui prope universi, Vercingetorige Arverno duce, defecerunt, & laboriosas obsidiones urbium continet: inter quas Avarici Biturigum, & Gergoviæ Arvernorum.

I. DUM ad Orientem hoc vulnus accipit respublica, non minore in metu legiones erant, quæ per Gallias sub imperatore C. Cæsare merebant. Quamquam enim defensa nuper Ciceronis castra, defensa T. Labieni erant; non ideo terror omnis exoleverat: quin ad Cæsarem quotidie veniebant nuntii, *diversis Galliæ partibus parari arma, cogi juventutem, conjurare inter se principes, & magnos ubique motus esse.* Tasgetium a Cæsare sibi regem impositum Carnutes nuper interfecerant: id exemplum secuti Senones, valida civitas, Cavarinum ejecerunt; & vocatus ad imperatorem senatus eorum, dicto audiens non fuit. Nervii, Atuaticique, sed ante omnes in Treviris Indutiomarus omni conatu instruebat bellum. & quamquam permovere Germanos nequiverat, ut denuo Rhenum transirent, Gallorum undique venientibus ad se nuntiis excitabatur.

II. Initium belli facere ab oppugnatione castrorum Labieni, quæ erant in Rhemis, constituerat: sed idem etiam finis ei tumultuandi simul & vivendi fuit. Quippe Labienus, utili consilio, quamquam munitione castrorum tutus, metum eo usque simulavit, donec nihil metuentibus Treviris, & post convicia, conjectaque suo more intra vallum tela, secure sparsimque abeuntes, immisso repente equitatu turbavit. Sed quia præceperat suis, *ut nemo prius peteretur, quam interfectus Indutiomarus esset*, in hunc tota vis omnisque contentio persequentium versa, in ipso fluminis vado intercepit transiturum. caput in castra relatum. Ea res cognita non modo repressit Treviros; sed Nerviorum etiam & Eburonum disjecit jam contractas copias, pauloque quietiorem ad tempus Galliam præstitit.

III. Hoc Cæsar intervallo ad sarcienda detrimenta usurus, per M. Silanum, C. Antistium, & Sextium legatos delectum habebat: simul ad Cn. Pompejum mittit, *ut, quos ex Cisalpina Gallia consul is sacramento rogasset, ad Cæsarem*

§ I. Cæs. de B. G. 6, 53. Diodor. l. 41. § II. Oros. 6, 2. Cas. Flor. 3, 10.

juberet proficiſci. ita ante exactam hiemem tres ad eum legiones venerunt: una recens conſcripta; reliquas Pompejus commodabat. His copiis auctus, ut inferret potius bellum, quam exſpectaret, per hiemem adhuc contendit in Nervios, imparatoſque venire in deditionem, & obſides dare cogit. Primo deinde vere Senones, deinde Carnutes, illos Æduis, hos Rhemis deprecatoribus, quæ ſolæ Cæſari per ea tempora fidæ civitates fuiſſe videbantur, in gratiam recepti, obſides dederunt.

IV. Cæſar hac parte curarum exoneratus, omnes deinde cogitationes ad opprimendum Ambiorigem vertit. Is poſt Indutiomari mortem cum propinquis ejus, ad quos delatum a Treviris erat imperium, fœdere facto, Menapios, qui ſoli Gallorum ad Cæſarem de pace nunquam miſerant legatos, in ſocietatem aſciverat: Germanoſque cis & ultra amnem ſollicitare non deſinebat. Igitur Cæſar Menapios primum tripartito exercitu intrat, magniſque detrimentis affectos ad pacem petendam cogit, obſides imperat: *Ambiorigem & legatos ejus ſuis finibus recipere vetat.*

V. Inter hanc expeditionem Treviri Labienum cum una legione, quæ iis locis hibernaverat, petierant: ſed edocti, duas miſſu Cæſaris ſupervenire legiones alias, donec Germanorum auxilia acceſſiſſent, caſtra intra ſpatium quindecim millium a Romanis caſtris poſuerant. Horum conſilio cognito, Labienus, occaſionem dimicandi ſe inventurum ſperans, cum quinque & viginti cohortibus, magnoque numero equitum, obviam egreſſus, non amplius mille paſſuum relicto ſpatio, conſedit. Inter utraque caſtra flumen præruptis ripis intererat. Moſellam fuiſſe conſentaneum eſt; id flumen, tam propinquo hoſte, neque ipſe erat tranſiturus, nec Gallos tranſituros rebatur.

VI. Idcirco ut eliceret hoſtem, convocato conſilio, palam in hunc ſenſum diſſeruit: *cum propediem affuturi Germani nuntientur, ſe rem in tantum diſcrimen commiſſurum non*

§ III. Cæſ. de B. G. 6, 1. Oroſ. Plut. in Cæſ. c. 36. § IV. Diodor. Cæſ. Oroſ. § V. Diodor. Cæſ. Oroſ.

esse. parati intentique ad signum omnes essent, ut postridie prima luce proficiscantur. Quod magna Gallorum equitum multitudo in castris Labieni erat, res cito defertur ad hostes. Sed Labienus noctu tribunis militum primique pili centurionibus consilium suum exponit: *sibi in animo esse, simulatione timoris fallere hostem, ut, non exspectatis Germanis, transeat flumen, alieno loco congressurus.* Igitur majore, quam opus aut consuetudo esset, strepitu motis castris, cum id quoque subito nuntiatum hostibus esset, ad insequendum eos illiciunt.

VII. Spe victoriæ prædæque, & ne fugienti scilicet Romano spatium evadendi darent, flumen transgrediuntur. Id ubi ex voto atque exspectatione Labieni factum: *habetis*, inquit, *milites, quam postulastis pugnandi copiam, & ut locus pro nobis esset, feliciter curatum est. vos modo, quam soletis, operam præstare memineritis.* Sic converso agmine, cum impetus in Treviros fieret; illi, novitate rei attoniti, ne primam quidem impressionem tulerunt. Equitatus, immissus ad silvas, fugientium ingentem cædem edidit. Ita motus Trevirorum repressus, civitas a Labieno recepta. Germani, qui auxilio veniebant, audita re, ut erat gesta, domum regressi sunt. cum iis propinqui Indutiomari trans Rhenum abiverunt. Civitatis imperium Cingetorigi, quem ob studium erga Romanos socer Indutiomarus nuper expulerat, est traditum.

VIII. Victis ad hunc modum Treviris, Cæsar de Rheno iterum transeundo deliberabat, duplici stimulatus utilitate: altera, ut puniret, qui contra se auxilia Treviris miserant; altera, ne receptus apud eos Ambiorigi esset. Idcirco in finibus Trevirorum haud multo supra, quam prius erat transgressus, pontem paucis diebus effecit, nota tum militibus ratione, sed ad hodiernam segnitiem nunc prorsus incredibili. Quippe non in prœliis modo, sed magis in opere Romani militis invicta durities erat. Inter cetera pontibus struendis ita erat exercitus, ut quemlibet latum

§ VI. Diodor. Cæs. Oros. Liv. Epit. § VII. Cæs. Diodor.

& profundum amnem facillimo negotio transmittere posset. Cujus rei per illa & sequentia tempora, in Danubio, in Rheno, in Euphrate frequentia documenta dederunt.

IX. Ratio autem jungendorum pontium hæc fuit usitata. Lato alveo naves, superiore, quam ubi pons destinaretur, loco constituebantur. Signo dato, primum una earum, secundo flumine demissa, quantum poterat applicabatur citimæ ripæ. deinde storea saxis repleta mergebatur fundo, ancoræ vicem firmatura deligatam valido rudente navem. Continuo materia, cujus ipsa navis copiam præbebat, tota consternebatur. eadem ceterarum deinde navium adjungendarum erat ratio, quas & demissæ in amnem moles, & vicinis utrinque navibus innexa vincula retinebant. Cum ad alteram ripam deductus pons erat, in extrema nave turres cum machinis & catapultis, & ad egrediendum porta struebatur.

X. Ceterum nihil ultra gloriam bis transcensi fluminis hac expeditione quæsitum est. Paucos dies moratus in Germania Cæsar, cum Suevi se in silvas recepisse dicerentur, *inopiam*, ut ipse ait, *frumenti veritus;* ut Dio, *Suevos timens;* (nam & frumentum ex Gallia subvehi nullo negotio potuisset) pontem in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atque in extremo turrim tabulatorum quatuor constituit: præsidiumque tuendo ponti reliquit in Treviris, ut Germanis sæpius transituri speciem faceret.

XI. Sed ipse, capiendi Ambiorigis causa, per silvam Arduennam, quæ per quingenta millia passuum, a ripis Rheni finibusque Trevirorum ad Nervios usque pertingebat, Minucium Basilum cum equitatu misit. Nihilque propius factum, quam ut comprehenderetur. effugit tamen, misitque nuntios, qui populares monerent, *ut sibi quisque consuleret.* Multi tamen hostili ferro, aut incommodis fugæ perierunt: Cativulcus, rex dimidiæ partis Eburonum, gravis ætate, cum fugere non posset, devoto diris Ambiori-

§ VIII. Diodor. Cæs. Oros. § IX. Flor. 4, 12. Liv. Epit. Oros. § X. Cæs. Diodor.

ge, venenum, quod ex arboribus taxis in Hiſpania & Gallia exprimi ſolebat, ſumſit. Cæſar, Ambiorigem fruſtra & cum vexatione ſuorum perſecutus, ut nomen Eburonum tolleret, neque tamen milites adduceret in diſcrimen, quorum per ignotas ſilvas ſubindé quidam deſiderabantur; conſilium iniit, ſuam injuriam Gallico ſanguine vindicandi. Miſſis igitur circum civitates nuntiis, *Eburones, ſi vellent, diripiendi poteſtatem* omnibus facit. Ea res mirifici cujuſdam cauſa fuit, & inopinati eventus.

XII. Quippe Sicambri, tranſrhenana natio, quæ nuper Tenchteros fugientes receperat, prædam ex infortunio Eburonum facturi, duo equitum millia, Rhenum navibus ratibuſque tranſiverunt. Hi, cum a captivo didiciſſent, *profectum longius Cæſarem, totius exercitus impedimenta cum modico præſidio reliquiſſe Atuaticæ*, quo loco ante annum hiberna Titurii & Aurunculeji fuerant; protinus eodem captivo duce, ad caſtra Romanorum contenderunt.

XIII. Forte Q. Cicero cohortes aliquot frumentatum emiſerat: eodem tempore veniunt Germani, portaque decumana conantur irrumpere. In re ſubita, (nihil enim tum hoſtile metuebatur) cum interfecti aut ſparſi hoſtes, & cum novem victricibus legionibus in propinquo Cæſar eſſet, vix defendi caſtra potuerunt. Inter hæc reverſæ cohortes, cum & ipſæ improviſo incidiſſent in hoſtem, multis amiſſis, ægre perruperunt ad ſuos. Germani, ſpe caſtrorum expugnandorum amiſſa, cum præda, quam ceperant, impune trans Rhenum redierunt, quod illos perſequi tempore anni, & cura rerum urbanarum, & cupiditate capiendi Ambiorigis, Cæſar prohibebatur. Sed ille, quamquam Cæſariani tanta diligentia ſequebantur, ut ſæpe in conſpectu fugientem aliquando pæne in manibus haberent; effugit tamen, quatuor equitibus comitatus, quibus ſolis vitam ſuam audebat credere. Interea Cæſar, Durocortori Rhemorum concilio Galliæ habito, de Accone Senonum

§ XI. Cæſ. Diodor. Oroſ. § XII. Cæſ. Diodor. Plut. in Pomp. c. 89.

principe, qui defectionis auctor civitati fuerat, supplicium sumsit; deinde distributis per hiberna legionibus, per causam conventuum agendorum in Italiam profectus est, de rebus urbanis sollicitus, quæ continuis certaminibus seditionibusque supra solitum ingravescebant.

XIV. Tribuni plebis, exemplo superiorum, comitiis, quorum iterum tempus aderat, moram injiciebant; *tribunos militum*, *sicut olim*, *fieri oportere* dictitantes, *quod respublica pluribus magistratibus indigeret.* Sed ejus rei mentione, quia vix auribus admittebant homines, deposita, C. Luccejus Hirrus tribunus plebis, consentiente collega M. Cœlio Liciniano, rogationem promulgarat, *uti Cn. Pompejus reipublicæ constituendæ dictator diceretur.* Sed invisum hoc & detestabile Romanis nomen Sullæ crudelitas effecerat. Igitur sic invectus est in Hirrum M. Cato, ut parum abfuerit, ne abdicare cogeretur. Erat tamen anxius ob potentiam Pompeji senatus, nec audebat satis quidquam ei, quod appeteret, denegare. Amici quidem ejus (ipse enim tum aberat) negabant, *Cn. Pompejo placere nimios honores:* & per Ciceronem, petente Pompejo, Crassum Junianum, ne auctor fieret, dudum deterruerunt. Sed nihilominus ingenium ejus tectum, & alia cupiens, alia simulans, metuebatur.

XV. Tandem ipse adventu suo composuit omnia; cum a Catone laudatus, aliud facere, quam quod honestum esse intelligebat, erubesceret. Ita consularibus comitiis auxilio ejus habitis, Cn. Domitius, M. F. Calvinus, M. Valerius Messalla creati, mense demum Quinctili. Itaque simul inierunt, de comitiis habendis actum, non faciliore, quam proximis annis fuerat, negotio. namque per candidatorum ambitum & factiones turbabantur: adeo ut, velut in magno & atroce luctu, consules lato clavo posito, senatum in equestri habitu convocarent. Salubre tum decretum factum est, *ne magistratus ante quintum annum, quam consules prætoresque fuissent, provincias sortirentur.* sic aliquantum repri-

§ XIII. Cic. familiar. 3, 4, & ad Q. fratr. 3, 8. Diodor. Plut.
§ XIV. Cic. ad Q. fratr. 3, 8. Plut.

mi posse ambitionem putabant, si sperata potentia longum in tempus, & varios admissurum casus, differretur.

XVI. Nam eo turpitudinis audaciæque res venerat, ut candidati tam largitionibus, quam ferro certarent, & aliquando consul Cn. Domitius vulneraretur. Unde sic turbata sunt in urbe omnia, ut initio sequentis anni, neque consules, nec urbani alii magistratus essent; & Kalendis Januariis, nundinæ agerentur: quæ res infaustum luctuosumque casibus annum præsagire putabatur: idemque Lepidi tumultu acciderat. Sed hoc tempore & alia evenerant, quæ stolidos, & tam divinorum, quam naturalium operum nescios, territabant. Bubo visus erat: simulacrum quoddam triduo continuo sudaverat: fax in cœlo a meridie ad orientem transcurrerat: glebæ, lapides, testæ inter pluvias frequenter ceciderant.

XVII. Crebræ interea per factiones candidatorum in urbe cædes edebantur: cum tamen comitia non haberentur, licet multis consulatum petentibus. Erant inter competitores T. Annius Milo, per quem P. Clodii audaciam Pompejus represserat, Ciceronemque patriæ restituerat. Idcirco Clodius, qui eundem in annum petebat præturam, ne ab inimico consule premeretur, P. Plautio Hypsæo, & Q. Metello Scipioni contra Milonem summe studebat. Unde tribus quotidie exercitibus forum obsidentibus, crebræ inter hos pugnæ committebantur, audacia omnium pari, causa meliore Milonis.

XVIII. Atque is quamprimum comitia haberi cupiebat, & bonorum confisus studiis, pro quorum partibus steterat, & populari favore, quem profusis largitionibus ludorumque magnificentia venatus fuerat, ita quidem animose, ut tria his consumeret patrimonia, præter relictas a naturali patre Papio, & adoptivo C. Annio hereditates, etiam uxoris Faustæ facultatibus abusus. Sed competitores ejus trahi rem volebant: non invito Pompejo, & hoc dis-

§ XV. Diodor. Ascon. in Milon. Macrob. Saturnal. 1, 13. § XVI. Diodor. § XVII. Liv. Epit. Appian. civil. l. 2. Ascon.

ſimulanter agente, ut, perturbato rerum ſtatu, dictatore opus haberet reſpublica, quem ſe utique futurum eſſe nihil dubitabat.

XIX. Præterea gratificari cupiebat Metello, qui filiam ei deſponderat Corneliam, P. Craſſi viduam, ejus quem Parthi nuper interfecerant. Idcirco cum a. d. III Kal. Februarias interregem creari moris eſſet, auctore Pompejo, T. Munatius Plancus interceſſit, ne ad ſenatum referretur de patriciis convòcandis, qui interregem proderent. Inter eas moras Milo, moleſte ferens, a Pompejo ſe perfidioſe ludi, ſimul quia Lanuvii, ex quo municipio erat, flaminem a dictatore prodi ante certum diem oportebat, eo profectus eſt. Erat enim tum dictator Lanuvii Milo.

XX. Forte per idem tempus P. Clodius Ariciæ fuerat. Igitur poſtridie factum, ut in Appia via paulo ultra Bovillas inimiciſſimi homines ſibi occurrerent: exituſque hic rei fuit, ut, pugna oborta, percuſſus a gladiatore Milonis Clodius in tabernam proximam depòrtaretur. Hoc ubi reſcivit Milo, ſubeundum æque vulnerati hominis atque occiſi judicium cogitans, ad hoc in omnem caſum ex inimici morte ſolatium habiturus, accurrit, eruique Clodium atque jugulari juſſit. Hac re patrata, ſtatim manumiſit ſervos, ne præbere quæſtioni cogeretur: ipſe præmium bene meritis, vita domini defenſa, inimico ſublato, datum aſſeverebat. Sed cadaver interfecti, relictum in via, Sex. Tedius ſenator forte rure rediens, lecticæ ſuæ impoſuit, Romamque deportandum curavit.

XXI. Ante primam noctis horam perlatum in atrio domus, quam paucis ante menſibus de M. Scauro ſitam in Palatio emerat, uxor Fulvia conſtitui juſſit; ſtatimque infinita multitudo, ſervorum præcipue & infimæ plebis, cui generi propter amorem ſeditionum cariſſimus ille fuerat, mœrens lugenſque circumſtetit. Sed & integri a factionibus, quamquam odiſſent Clodium, humanitatis intuitu, & ef-

§ XVIII. Plut. in Cat. c. 39. Cic. familiar. 2, 6. § XIX. Appian. § XX. Plut. Appian. Aſcon.

fusa lamentatione Fulviæ, vulnera invidiose ostentantis, movebantur. & erant, qui per hanc causam, Milonem quoque, haud minus turbulentum civem, exturbari posse sperarent.

XXII. Postridie cum vix dum luceret, major eodem concursus fuit, ut noti homines, & inter hos C. Vibienus senator, in turba eliderentur. Sic affectam rem tribuni plebis Q. Pompejus, T. Plancus nacti, cum & ipsi Milonem odissent, in Clodii domum accurrerunt. horum conspectu magis incitatur temeritas vulgi, corripitur mortuus, & uti nudus in lecto jacebat, ut conspici vulnera possent, defertur in forum, & in Rostris proponitur. Plancus & Pompejus in Milonem concionantur. nihil, quod ad concitandam invidiam commiserationemque fieri potest, prætermittitur. His cum ultra solitum imperitæ multitudinis indignatio exarsisset, Sex. Clodio scriba duce, qui præcipue Clodiani furoris signifer semper fuerat, corpus infertur in curiam Hostiliam; neglectisque funerum ritibus, sine imaginibus, sine cantu, sine exsequiis, rogo ex subselliis, & tribunalibus, & mensis, & codicibus librariorum congesto concrematur. Hoc igne & curia hausta est, & vicina aliquot ædificia privatorum. comprehendit etiam Porciam basilicam, quam censor Cato sub curia in foro struxerat.

XXIII Hoc tumultu excitati Patres, sub vesperam ejusdem diei in Palatio convenerunt, creatoque interrege M. Lepido, illi, tribunisque & Pompejo, qui proconsul ad urbem erat, curam reipublicæ mandaverunt. Sed Clodiana multitudo ad oppugnandam absentis Milonis domum cucurrit cum facibus: sed sagittis repulsa, fasces ex lecto Libitinæ raptos ad domum Scipionis & Hypsæi, tanquam, Milone jam amoto, certorum consulum, attulit. mox cum iisdem in hortos profecta Pompeji, modo *consulem* illum, modo *dictatorem* inclamavit.

XXIV. Eadem nocte Milo, qui profectus in voluntarium exsilium putabatur, fidenti animo rediit Romam,

§ XXI. Cic. pro Milon. c. 10. § XXII. Liv. Epit. Appian. Ascon. Cic. pro Milon. c. 23. § XXIII. Diodor. Ascon.

quod, auditis, quæ acciderant, majorem inimicorum, quam ſuam, injuriam fore ſperabat. Itaque non ſegnius, quam antea, conſulatum petens, propitiandæ multitudinis cauſa tributim ſingula millia aſſium populo dedit. Igitur Scipionis & Hypſæi factio, ut recenti adhuc Milonis invidia uterentur, a M. Æmilio Lepido, qui erat interrex proditus, haberi comitia poſtulabat. Id cum facturum ſe Lepidus negaret (nec enim moris erat, per primum interregem haberi comitia;) domus ejus per omnes interregni dies (fuerunt autem ex more quinque) a multitudine obſeſſa & oppugnata eſt: janua vi expugnata, dejectæ majorum imagines, & uxoris Corneliæ, cujus caſtitas pro exemplo habita eſt, lectulus fractus.

XXV. Actum erat de Lepido, ſi tantum ab unis partibus oppugnaretur. ſupervenit Milonis manus, & ipſa haberi comitia poſtulans: ita licet eandem rem omnes flagitarent, tamen omiſſa eſt, converſis ab interregis oppugnatione ad conſueta certamina inimicis factionibus. Ceterum ſimul atque rediſſe Milonem innotuit, concionem ei M. Cœlius tribunus plebis dedit: ſed iram ſimulans, *nolle ſe concedere dilationem reo* præferebat, *quin apud populum ſtatim diceret cauſam.* Porro ipſe favens Miloni, ſic egerat cum populo, ut *inſidias ei factas a Clodio* diceret. Cum ſilentio auditus eſſet, incepit Milo dicere, *forte, aut dolo Clodii commiſſam eſſe pugnam, ſe neſcio: ejuſque rei evidens argumentum eſſe, quod impedimenta & uxorem in comitatu habuiſſet, res minime commodas pugnaturo.* Deflexit deinde ad vituperationem Clodii, *facinoroſum & perditum hominem, ſuique ſimilium ſigniferum, caput & facem* fuiſſe.

XXVI. Cum adhuc loqueretur, contrariæ factionis tribuni cum ſua multitudine irruperunt in forum. Jam gladii micabant, cædeſque fiebant; cum Milo & Cœlius ſervili habitu evaſerunt: aliorum magna ſtrages edita, multique ignoti pro Milonianis, libidine magis, quam ira, oc-

§ XXIV. Diodor. Aſcon. § XXV. Aſcon. Cic. pro Milon. c. 33. Diodor.

cisi. nam infima plebs & servorum magna multitudo arma corripuerant: & per causam quærendorum Milonis amicorum, effractis domuum & insularum foribus, prædas agebant. Per multos inde dies continuato tumultu, cum ignibus, saxis, ferro dimicaretur; senatus vestem mutavit, *omnes Italiæ juniores conjurare, Pompejumque delectus ex iis habere* jussit: iterato decreto, *videret, ne quid respublica detrimenti pateretur.*

XXVII. Atque is cum, summa celeritate comparato præsidio, ad urbem venisset, extra pomœrium ad theatrum Pompeji senatus est habitus in porticu, ut interesse Pompejus posset; factumque senatusconsultum, *ut ossa P. Clodii legerentur: curiam Faustus Sulla instauraret, eaque deinceps Cornelia de nomine Sullæ vocaretur*, quia prius etiam pater Fausti eandem refecerat. Inter has turbas, cum alii ex aliis interreges fierent, neque tamen comitia haberentur; misit ad Pompejum Milo, *desistere se petitione, si ita ei videretur.* Nam ob affinitatem Q. Metello summe studebat Pompejus: neque minus Hypsæo, quod quæstor suus fuisset.

XXVIII. Responsum a Pompejo dicunt, *nemini se neque petendi, neque desistendi, auctorem esse: neque populi Romani potestatem, aut consilium, aut sententiam interpellaturum.* Idem deinde Cn. Lucullum familiarem Ciceronis, atque ideo Milonis amicum, rogasse dicebatur, *ne se hac de re consulendo invidia oneraret.* Crebrescebat interea rumor, *dictatorem creandum Pompejum esse, nec aliter sedari mala civitatis posse:* aliis Cæsarem fieri consulem placebat, cujus sub idem tempus maxima erat fama, propter amplissimas res gestas, sæpius & plurium dierum, quam cuique unquam, supplicationibus decretis.

XXIX. Neutrum eorum senatui gratum erat. igitur, ne aut Pompejus dictator, aut Cæsar iterum consul haben-

§ XXVI. Cic. Philip. 6, 4. Appian. Liv. 59, 44. § XXVII. Plut. in Cat. c. 36. Diodor. § XXVIII. Ascon. Cic. pro Mil. c. 53.

dus esset, M. Bibulus, qui primo loco rogatus erat sententiam, *Cn. Pompejum, licet absentem, consulem faciendum esse* censuit, *sine collega. Sic enim aut evasuram ex his malis rempublicam; aut si dominus tolerandus sit, optimo servituros.* Ea sententia cum & re, & ob auctorem, nova videretur, quod Pompeji dignitati adversatus antea semper Bibulus fuerat; Cato exsurrexit, omnium opinione repugnaturus, quod & antea Pompejum comitiis præficiendum jubentibus, *non legibus in Pompejo, sed Pompejo in legibus præsidium esse oportere*, responderat. Sed ille, *hanc*, inquit, *sententiam non eram dicturus prior: sed dictam ab alio sequor, & approbo: quemlibet in urbe magistratum, quam nullum, esse præstat; & Pompejum quolibet alio rectius usurum hac potestate confido.* His auctoribus reliqui Patres haud gravatim annuerunt: salubriter temperasse visi, ut præsentibus coercendis turbis Pompejus imperium solus haberet, tanquam dictator; rationi tamen reddendæ, tanquam consul, esset obnoxius.

XXX. Simul futurum rebantur, ut a Cæsare & populo Pompejum abstraherent, senatui se daturum, a quo tot ornatus novis honoribus esset. Neque tribuni plebis repugnabant, ipso sic volente Cæsare. nam eum tribuni collegam Pompejo destinarant: Cæsar ad populum ferri malebat, *ut in secundo petendo consulatu, ratio absentis haberetur.* Igitur senatusconsulto in sententiam Bibuli facto, per interregem Ser. Sulpicium Cn. Pompejus tertium consul creatus est solus, a. d. V Kal. Martias mense intercalari, hac adjecta conditione, *siquidem collegam desideraret, ut suo arbitratu*, dum ne intra bimestre, *allegeret.*

XXXI. Pompejus, statim inito magistratu, Catoni egit gratias, consiliumque ejus expetivit. Ille, *non defuturum se petenti privatim*, respondit, *consilio suo; publice etiam non petenti.* Sed erat ad componendum reipublicæ statum novis legibus opus. Igitur in his omnis consulatus ejus vis con-

§ XXIX. Appian. Diodor. Ascon. § XXX. Cic. pro Mil. c. 5. Ascon.

fumta eft. Poft diem tertium magiftratus initi, cum de legibus ad fenatum conful retuliffet, *duas effe promulgandas*, fenatus cenfuit: *alteram de vi, qua nominatim cædes Clodii, & incendium curiæ, & M. Lepidi interregis oppugnata domus continebatur; alteram de ambitu.*

XXXII. De utroque non femel & antea latum erat: fed his legibus pœna gravior conftituebatur, cum feveriore judicii forma. Nam & judices accuratius legebantur, & finiebatur patronorum numerus, ne judices horum multitudine perturbarentur: & prius teftes audiri per triduum domi, deinde uno eodemque die & ab accufatore, & ab reo perorari oportebat, ita ut duæ horæ accufatori, tres reo darentur. Laudationes etiam & preces aliorum pro reo, quibus rebus multi erepti nocentes fuerant, tollebantur. Quæftores utraque lege, ex iis, qui confules fuiffent, fuffragio populi creari oportebat. Et quo pluribus atque acrioribus vinculis ambitus conftringeretur, dabatur accufatio *iis* etiam, *qui damnati eodem crimine fuiffent;* præmio veniæ propofito, *fi quis horum duos fimilis inferiorifve culpæ, aut majoris, unum reum peregiffet.*

XXXIII. Voluerat & præteritis delictis graviores pœnas conftituere Pompejus; fed *id neque juri publico, neque commodo, fatis congruere*, Cato putabat. *Nam & puniri quem ea lege, contra quam non deliquiffet, abfurdum; & definire tempus, unde incipere debeat hæc animadverfio, difficile, nec exemtum a fermonibus fore.* Pompejus tamen, ut nec ipfe refugere, quod in alios pararet, videretur, *qui a primo fuo confulatu honoris adipifcendi caufa largitiones feciffet, comprehendi* volebat: *ulteriora non audiri.* Sed eo temporis complexu Cæfaris etiam confulatus continebatur.

XXXIV. Igitur amicis ejus querentibus, molefte tulit *allegari Cæfarem, cujus ficut extra fufpicionem effe rationes, ita extra periculum*, dicebat. Contraxit tamen tempus, & *fecundum confulatum fuum finem impunitatis & quæftionum* con-

§ XXXI. Appian. Afcon. § XXXII. Cic. pro Mil. c. 33. Appian. § XXXIII. Cic. Appian. Diodor. Cæf. de B. G. 7, 1.

ſtituit, *non aliter ſe mederi reipublicæ poſſe* præfatus. His intercedere ſtudioſiſſimus Milonis M. Cœlius parabat, *privilegia, non leges*, appellando. Sed & *præcipitari judicia malo exemplo* dictitabat: donec Pompejus iratior, *ſi coactus eſſet, armis ſe rempublicam defenſurum* dixit.

XXXV. Erat enim implacabili in Milonem odio, quod ab eo ſibi parari inſidias exiſtimabat. Idcirco plerumque non domi ſuæ, ſed in hortis ſuperioribus manebat, magna circum excubante militum manu. Multa enim ad eum deferebantur, & in Capitolio P. Cornificius frequentiſſimo ſenatu exclamavit, *ferrum Milonem habere ſub tunica ad femur alligatum.* Sed ea quidem falſa criminatio fuit: refellitque ſtatim nudato femore Milo, ſucclamante Cicerone, *talia eſſe & reliqua crimina, quæ in Milonem jacerentur.*

XXXVI. Defendebat enim Milonem ſumma fide & conſtantia M. Cicero, neque Pompeji offenſionem reformidans, neque tribunorum plebis convicia & minas: quamquam Q. Pompejus, T. Munatius Plancus invidiam ei concionibus facerent, & infenſum Miloni populum in patroni ejus odium facile concitarent; præſertim cum etiam C. Salluſtius Criſpus collegarum furori acceſſiſſet, inimicus Miloni, a quo deprehenſus in adulterio Fauſtæ, loriſque cæſus, neque dimiſſus, niſi data pecunia, fuerat. Sed ex his Plancus, ceteris, ut ſuſpicio erat, in gratiam cum Milone ac Cicerone reverſis, infeſtiſſime perſtitit, *diem Ciceroni dicturum* præ ſe ferens. Perlata interim lege ſua, ſtatim quæſtorum creandorum cauſa comitia Pompejus habuit. creati ſunt Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Manlius Torquatus, ut legibus Pompejis, de vi Domitius, Torquatus de ambitu cognoſcerent.

XXXVII. Judices deinde ſunt propoſiti, tanta Pompeji cura, ut conſtaret, nunquam neque ſanctiores viros, ne-

§ XXXIV. Appian. Aſcon. Diodor. Cic. pro Mil. c. 36. § XXXV. Diodor. Aſcon. Cic. ad Attic. 15, 1. § XXXVI. Diodor. Sueton. in Cæſ. c. 24. Plut. in Pomp. c. 10.

que clariores propositos esse. Tum a duobus Appiis adolescentibus Caji filiis, qui Clodii fuerat frater, de vi postulatus est Milo, & a Domitio *a. d. Non. Apriles adesse* jussus. Sed eadem ei dies a T. Manlio prædicta erat, apud quem de ambitu postulabatur. Igitur ipse venit ad tribunal Domitii; a Torquato per M. Marcellum obtinuit, ne prius causam de ambitu diceret, quam esset de vi judicatum. Judicio constituto, cum prima die productum testem C. Cassinium Scholam, qui *se cum Clodio fuisse, cum is occisus esset*, dicebat, M. Marcellus interrogaret; tantum Clodiana multitudo excitavit tumultum, ut ultima timens Marcellus, in tribunal a Domitio reciperetur.

XXXVIII. Igitur M. Cœlius tribunus, & ipse Milo præsidium abs Domitio, Domitius a Pompejo postularunt. Ille cum ad ærarium sedens eodem clamore fuisset perturbatus, promisit Domitio, *se postridie cum præsidio affuturum*: Ita proximo biduo quietius auditi testes. Ultimæ testimonium dixerunt Sempronia Tuditani, amentis illius filia, socrus P. Clodii, & uxor Fulvia: coronamque fletu muliebri magnopere commoverunt. Igitur dimisso circa horam decimam judicio, T. Munatius populum adhortatus est, *ut frequens adesset, & elabi Milonem non pateretur, judiciumque & dolorem suum ostenderet*. Postero die, sortitione facta judicum unius & septuaginta, iisque protinus sessum euntibus, Appius major, & M. Antonius, qui mox viduam duxit, & P. Valerius Nepos accusationem horis duabus, ad dicendum datis e lege, peregerunt.

XXXIX. His unus erat responsurus Cicero, tribus omnino horis ad dicendum datis. Igitur ille, & brevitate temporis circumscriptus, & aspectu territus armatorum, quos circa forum Pompejus disposuerat, non eadem, qua solitus erat, constantia & facundia, causam oravit. Nam quæ inscripta pro Milone legitur Ciceronis oratio, postea scripta est: puto, ostendere cupiente oratore, non sua culpa, sed ob

§ XXXVII. Liv. Epit. Plut. Ascon. § XXXVIII. Ascon. Plut. Cic. Philip. 1, 7. Vellej.

novam judiciorum faciem, variosque terrores, deterius defensum reum fuisse.

XL. Nam clausis tota urbe tabernis, immensa vis populi accurrerat: & dicere incipientem horribili clamore Clodiani terruerunt, ne militum quidem circumstantium metu cohibiti. Ergo Pompeji jussu gladiis eductis, quosdam, nec ut sauciarent, sed lato ferro percusserunt: deinde, cum eo facto magis etiam incensa vulgi petulantia, velut in re ludicra, convicia pro verberibus regereret; vulnerati complures a militibus, quidam etiam interfecti sunt. Hic metus tranquillum de cetero judicium præstitit. causa utrinque dicta, cum accusator & reus ex numero judicum quinos senatores, totidem equites & tribunos ærarios rejecissent, unus & quinquaginta sententiam tulerunt: absolverunt tredecim; ceterorum omnium suffragiis damnatus est.

XLI. Quidquid de vulnerato Clodio fuisset, occisum jussu Milonis constabat: ejusque nota audacia reprimenda videbatur; præsertim cum in ipso etiam judicio non remitteret spiritus, tonsus nitidusque, sicco vultu, constanti voce susque deque periculum suum habere visus. Ferunt tamen, *Catonis palam lata sententia eum esse absolutum: idque si fuisset aliquanto maturius factum, non fuisse defuturos* putant, *qui exemplum sequerentur.* Damnatum autem opera maxime Ap. Claudii pronuntiatum est, a quo & lege ambitus apud Torquatum postero die postulatus, damnatus est absens. ceteris etiam judiciis (pluribus enim factus reus fuerat) tristem abstulisse sententiam, reperio: de sodalitiis apud M. Favonium; de vi apud L. Fabium.

XLII. Igitur intra paucissimos dies Massiliam, exsilii causa, profectus est. Ubi cum orationem Ciceronis, quæ postea conscripta est, missam ad se legeret, dixisse dicitur: *Bene, quod ita non sum defensus in judicio: nunc enim tantos mullos Massiliæ non ederem.* Bona damnati, propter æris alieni magnitudinem, semiuncia venierunt. sestertium

§ XXXIX. Sueton. in Cæs. c. 26. Appian. § XL. Vellej. Diodor. Sueton. Ascon. § XLI. Plut.

enim debuisse dicitur septingenties, quod ad summam accedit nostratis pecuniæ vicies centena thalerorum imperialium millia: adeo novum non est, ut plures summæ fortunæ speciem alienis, quam suis, facultatibus sustineant.

XLIII. Post Milonem M. Saufejus M. F. postulatus est, qui dux expugnandæ apud Bovillas tabernæ, occidendique Clodii fuerat. Ille tamen, licet pejor ejus causa, quam Milonis, esset, bis adductus in judicium, semel lege Pompeja, iterum Plautia de vi, quam tum quæstionem M. Considius exercebat, absolutus est. Damnatione Milonis satisfactum erat publicæ indignationi; locusque iterum apertus inveterato hominum in Clodianam improbitatem animo. Igitur & Sex. Clodius, qui auctor inferendi in curiam cadaveris fuerat, magno consensu damnatus est. Alii præterea multi causis diversis eandem sortem subierunt: ex quibus maxima pars Clodianorum fuit propter incendium curiæ. quo crimine Plancus etiam Rufusque, simul potestate abierunt, condemnati sunt.

XLIV. Rufum alius Rufus damnavit, M. Cœlius orator: Plancum nobilior adhuc orator, M. Cicero, iratus, ab eo se oppugnari, quem defenderat. Sed id quidem judicium omnino singularis exempli fuit. Quippe Pompejus legum, quas ipse tulerat, subversor, ut eriperet reum, incredibili contentione incubuerat. Sed accusatoris diligentia, & constantia judicum, superior potentissimi viri studiis fuit. Jam primum M. Cato, cum missa a Cn. Pompejo laudatio legeretur, obturatis auribus, recitari prohibuit: indignans, legem tam recentem, & ab ipso auctore violari. Et quamquam rejectus a reo, præjudicio lædebat; quod virum justissimum nemo rejecturus, nisi nocens videbatur. præterea, quia jam damnata in C. Rufo eadem causa fuerat, judices, ne servi esse Pompeji dicerentur, contra tantas opes ejus, a quo ipsi lecti erant, reum condemnarunt.

§ XLII. Ascon. Plut. Cic. Philip. 1, 7. Vellej. § XLIII. Cic. pro Mil. c. 5. Ascon. § XLIV. Diodor. Auctor de caus. cor. eloq. c. 38. Cic. in Brut. c. 94, & de fin. 4, 10.

XLV. In ambitus quoque judiciis notata Pompeji iniquitas & inconſtantia fuit. Duo competitores Milonis qui fuerant, Q. Metellus Scipio, P. Hypſæus poſtulabantur. Hypſæus egreſſum balneo Pompejum, proſtratus ad pedes, cum rogaſſet; reliquit jacentem, hoc tantum reſponſo, *Nihil eum aliud agere, quam ut convivium ſuum moraretur.* Sic ille quidem damnatus eſt. At pro ſocero ſuo Scipione venire in forum, & coram rogare judices non erubuit, veſte quoque mutata: quod & nonnulli judicum imitati ſunt. Id ubi C. Memmius vidit, (is ſpe ſecundum legem Pompejam recuperandi, quæ damnatus ipſe nuper amiſerat, Scipionem accuſabat) reipublicæ ſtatum invidioſe miſeratus, accuſatione deſtitit.

XLVI. Erat ea res cum per ſe parum probabilis; tum etiam inter tot illuſtrium virorum ruinas, magis eminebat impunitas unius. Multi enim & alii per idem tempus damnationem paſſi erant; & inter hos M. Scaurus. Pro Scauro cum populus deprecaretur, per præconem Pompejus edixit, *judicum ſententiam exſpectari oportere*: deinde, cum ſic quoque accuſatoribus moleſta multitudo eſſet, Pompejani milites immiſſi, audaciſſimo quoque interfecto, ut damnari tuto reus poſſet, effecerunt. Cum inter hæc anni pars magna præterlapſa eſſet, Pompejus ſocerum ſuum Scipionem, menſe Sextili, collegam in reliquum tempus conſulatus aſſumſit.

XLVII. Is Scipio Corneliæ gentis erat, P. Naſicæ filius: ſed adoptione Q. Pii tranſierat in Metellorum domum, eoque interdum quolibet iſtorum nominum, & quoties plura exprimerentur, Q. Cæcilius Q. F. Metellus Pius Scipio vocabatur. Cum hæc ita eſſent a Pompejo geſta, ut, exceptis, quæ retulimus, virtute illius res urbanas vel inimicorum teſtimonio commodiorem in ſtatum perveniſſe conſtaret: prorogatæ ſunt ei in aliud quinquennium provinciæ, & ſtipendii ducenties quadragies in ſingulos annos

§. XLV. Diodor. Plut. Aſcon. Vellej. § XLVI. Plut. in Cat. c. 70. Appian. civil. l. 2.

attributum. Nec puduit eum accipere: cum ſub idem tempus ex ſenatuſconſulto *de provinciis* legem ferret, *non ante quintum a geſto magiſtratu annum cuiquam decernendis.*

XLVIII. Scripſerat & de comitiis legem, *ne cujus abſentis ratio in petendo magiſtratu haberetur*: ſed cum ea res amicos Cæſaris mirifice offenderet, addidit, *præterquam ſi quis nominatim exceptus eſſet.* Igitur, ut fit corrupta republica, legibus invalidi tantum coercebantur; potentium cupiditates nullis adſtrictæ vinculis erant. & Pompejus, quæ optabat, ſumebat; & neque Cæſar deerat ſibi, quo minus opum ſuarum ſecuritati proſpiceret. Qui nuper erant Pompeji legibus damnati, cum exſulare cogerentur, ad Cæſarem confugerant; ipſumque peti iiſdem illis caſſibus inculcabant.

XLIX. Cæſar, uti ſolebat, illorum voluntate magnis congiariis auctorata, de Pompejo quidem honorifice loquebatur: ceterum per amicos cum tribunis plebis agebat, *ut abſenti ſibi petere conſulatum liceret.* In ea tota cauſa talem ſe Pompejus gerebat, ut ſimulare magis amicitiam cum Cæſare, quam præſtare videretur. Nam in ſenatu, cum M. Cato, perpetuus legum defenſor, venire Cæſarem ad comitia juberet; reſtitit aliquando Pompejus, amicisque Cæſaris, eximia viri merita reſpici orantibus, aſſenſit. Sed acrius inſtante Catone, tanquam argumentis victus, conticuit. Obtinuit tamen Cæſar, quod petierat; inter ceteros Cicerone adjuvante, qui M. Cœlium ei adjunxit, tribunum plebis, etiam a Pompejo rogatus.

L. Igitur ea de re ad populum a decem tribunis plebis concorditer latum eſt. Cum ita crebritate judiciorum & novis legibus omnia ſtreperent; Q. Scipio conſul cenſoriam poteſtatem, abrogata Clodia lege, reſtituit: haud magna utilitate civitatis. Quia enim proximis annis, ſublata animadverſione cenſoria, multi & in ſenatorio, & in equeſtri ordine maculoſi homines manſerant, quos ſimul

§ XLVII. Aſcon. Cic. pro Mil. c. 24. § XLIX. Aſcon. & Porphyr. in Horat. Sat. 1, 2. Varro ap. Agell. 17, 18.

aggredi periculoſum, relinquere turpe erat futurum; quanto quiſque prudentior vir erat, tanto magis a petitione honoris ejus abhorrebat. Sed & auctor reſtituendæ cenſuræ talis erat, ut vix exſiſtere poſſet alius nota dignior. Sub idem enim tempus ad Gemellum tribunitium viatorem in convivium venit, a quo & tribuni quidam (haud dubie illi, quos Scipioni faviſſe ſupra oſtendimus) invitati fuerant.

LI. In eo convivio Gemellus Scipioni & tribunis duas illuſtres matronas, a patribus & viris abductas, itemque nobilem puerum Cn. Saturninum nefarie proſtituit. Interea Cæſar, cum & motus urbanos ſatis ex ſententia ſua compoſitos accepiſſet, & crebris ſuorum nuntiis excitaretur, in Tranſalpinam Galliam ex Italia profectus eſt. Galli, Cæſarem civilibus diſcordiis diſtineri putantes, propemodum univerſi rebellaverant, Carnutibus Arverniſque auctoribus. Genabi, (nunc Aurelianum appellant) Romani negotiatores a Carnutibus interfecti ſunt. Arvernos, deinde horum ope Senones, Pariſios, Pictones, alioſque complures populos Vercingetorix commovit.

LII. His deinde continuo Bituriges adjunxit, cum parte exercitus in fines illorum profectus. Nam a Romanis defendi nequiverant: & ab Æduis, qui cum exercitu eo venerant, metu an perfidia incertum, omiſſa res, reductæque domum copiæ fuerant. Etiam Lucterius Cadurcus, a Vercingetorige miſſus in Ruthenos, eam civitatem, prætereaque Nitiobriges & Gabalos conciliaverat; & erumpere in provinciam Romanam cogitabat. Idcirco Cæſar nihil antiquius habuit, quam ut Narbonem, Toloſamque & reliquas circa urbes confirmaret, præſidiiſque opportune diſpoſitis hoſtem ſubmoveret.

LIII. Id ubi feliciter & cito effectum eſt, Cebenna monte tranſito, in fines Arvernorum pervenit: majore terrore hoſtium, quanto improviſior adventus fuerat. Quippe du-

§ L. Aſcon. Diodor. Val. Max. 7, 8. § LI. Cic. Phil. 3, 6, & Acad. quæſt. 4, 28. Plut. in Cic. c. 50. § LII. Cic. pro Mil. Aſcon. Diodor.

riſſimum erat anni tempus, quo tantis tegi nivibus Cebenna ſolet, ut vix expeditis & ſingulis eo tempore anni ſit ſuperabilis. Quod tamen nondum ſatis ad bellum virium habebat, biduo moratus, quo Vercingetorigem ex Biturigibus attraheret, ſumma celeritate Viennam, deinde per fines Æduorum in Lingones contendit. Inde ad reliquas legiones miſit, atque ita ex diſtantibus hibernis contracto exercitu, Vellaunodunum movit; iter aperturus in Bojorum fines, quorum oppidum Vercingetorix oppugnabat.

LIV. Vellaunoduno Senonum intra triduum recepto, Genabum exercitus ducitur. Genabenſes, quod diutius ad Vellaunodunum pugnatum iri putaverant, imparati ad reſiſtendum, noctu trans Ligerim tentarunt fugam: ſed Cæſar duas legiones, quas paratas in hunc uſum tenuerat, incenſis portis, intromiſit; oppidoque occupato, paucis elapſis, ceteros omnes redegit in poteſtatem, quod anguſtiæ pontis & itinerum fugam morabantur. Oppido propter crimen occiſorum civium Romanorum incenſo, præda militibus conceſſa, Ligerim Cæſar tranſduxit exercitum, in Biturigum fines. Noviodunum in ea via ſitum erat. quod oppidum cum dederetur, jamque pars obſidum eſſet tradita, Vercingetorix affuit, qui, Cæſaris audito adventu, Bojos oppugnare omiſerat.

LV. Hujus procul viſo equitatu, Bituriges Novioduni incolæ denuo clauſerunt portas. Interea Cæſar, equeſtri prœlio commiſſo, poſtquam ſuos urgeri videt, Germanos equites circiter quadringentos, quos habere ſemper circum ſe conſueverat, impetum facere jubet. ab his Galli funduntur fuganturque. Oppidani, eventu pugnæ conſpecto, auctores recipiendorum armorum vinctos adduxerunt ad Cæſarem, ſeque ei dediderunt. Inde Cæſar Avaricum movit, tum quoque Biturigum caput, quorum de nomine poſtea *Bourges* appellatum eſt. At Vercingetorix, convocato ſuorum conſilio, *non eſſe aliam ſpem victoriæ* docet, *niſi ut in-*

§ LIII. Diodor. Aſcon. Plut. § LIV. Cic. pro Mil. c. 34. Aſcon. Vellej. 2, 47. Diodor.

opia pabuli frumentique Cæsar maceretur. id autem obtineri nullo pacto posse, donec stent tot oppida, quæ nec defendi omnino queant, & sint quasi totidem Romanorum horrea, unde, ut quodlibet eorum ceperint, in multos dies alimenta sumant.

LVI. Ita persuasum est Gallis, ut non modo vicos & agrestia ædificia, sed etiam oppida sua ultro incenderent: quorum uno die tantummodo in Biturigum civitate amplius viginti deleta sunt. Avaricum tamen ne cremaretur, Biturigum precibus datum est, dissentiente primo, deinde concedente Vercingetorige: majore tamen præsidio delectorum muniri placuit. Interim Gallicus equitatus, incensis ædificiis, Romanos inopia rerum necessariarum premere satagebat; & frumentatum pabulatumve euntibus insidiabatur. Sed Cæsar, tametsi his incommodis non leviter fatigabatur, strenue oppugnationem urgebat.

LVII. Ceterum a magno hominum numero, situ atque opere munitum oppidum haud ægre defendebatur: donec immenso labore militum, diebus quinque & viginti agger factus est, pedes trecentos triginta in latitudinem patens, erectus in altitudinem pedum octoginta. Sed & hunc suffossum cuniculo succenderunt Galli; & eruptione facta, cum Romanis a tertia vigilia, usque ad redditam lucem conseruerunt manus. Neque prætermiserim, quod a se visum Cæsar memoriæ tradendum putavit.

LVIII. Ut maximam Romanorum turrim incenderent Galli, per manus sevi ac picis tradebant glebas, quas acceptas qui proxime ardentem jam ignem stabat, ad augendum incendium injiceret. Sed hic scorpione a turri ictus concidit. ergo jacentem transcendit alius, ut idem munus perficeret. hunc etiam telo dejectum excepit tertius, & tertium quartus: neque vacuus ille relictus est locus, priusquam omni ex parte finis pugnandi fieret. Cum a Romanis defensa opera essent, propugnatores consilio Vercingeto-

§ LV. Plin. 36, 15. Ascon. Diodor. l. 42. Val. Max. 4, 2. § LVI. Cic. familiar. 7, 2. Plut. in Cic. c. 34. § LVII. Plut. in Cat. c. 71, & Pomp. c. 93.

rigis relinquere locum voluerunt: ſed feminarum conclamatione atque etiam vocibus prodita Romanis fuga eſt; ut qui miſericordia ſuorum non potuerant, ſaltem ſuo periculo abſterrerentur. At ea res omnibus exitio fuit. Sequenti enim die, cum exorta pluvia Romanos ab oppugnatione in caſtra reverti coegiſſet; Gallique, velut defuncti periculo, domos abirent: Cæſar diſpoſitas legiones ſubito vim facere ad muros juſſit.

LIX. Ita cum vineæ, quas in occulto habuerat expeditas, celeriter admoverentur, & hoſtilium machinarum amenta nervique pluvia reſoluti languerent, oppidum vi captum eſt: homines, citra diſcrimen ſexus ætatiſque, cæſi. De quadraginta millibus, vix octingenti, ad caſtra, quæ in proximo, ſed locis tutis, Vercingetorix habebat, evaſerunt. Inde Gergoviam itum eſt, in altiſſimo monte poſitum Arvernorum oppidum. Sed amnis Elaver prius erat tranſeundus, cujus pontes omnes Vercingetorix abruperat, &, ne tranſeundi ſpatium Cæſari concederet, ab altera ſemper ripa e regione Romanorum caſtra metabatur.

LX. Tandem Cæſar, ſilveſtri loco poſitis caſtris, poſtridie cum viginti cohortibus occultus eodem loco ſubſtitit: ceteras copias cum impedimentis, quemadmodum prioribus diebus omnibus facere conſueverat, dimiſit. Hoſtes, moviſſe cum toto exercitu Cæſarem arbitrati, ſuo more inſequuntur. Ut enim falleret, non totas legiones, ſed quartas quaſque cohortes retinuerat: ita conſtabat legionum numerus, &, diductis ordinibus, ſpecies prioris multitudinis non ægre efficiebatur. Ita Cæſar, digreſſis hoſtibus, ſubitario opere pontem refecit, militeſque tranſduxit; eademque nocte progreſſas reliquas copias revocavit.

LXI. Quintis deinde caſtris ad Gergoviam ventum. eodemque ſtatim cum omnibus copiis Vercingetorix acceſſit. Cum hic locorum ſitus eſſet, ut in plano caſtra me-

§ LVIII. Diodor. Appian. civil. l. 2. Val. Max. § LIX. Fragm. Capitol. Appian. Diodor. § LX. Cic. familiar. 8, 8. Appian. Cæſ. de B. G. 7, 6.

tatum Cæſarem, ex ſuperioribus locis Galli plurimum infeſtare, Cæſar viciſſim nocere iis nihil poſſet; collem e regione urbis ſitum, noctu dejecto præſidio Arvernorum, occupavit: unde ad cetera quoque caſtella, urbemque ipſam aditum pararet. Sed eum ab hoc conatu, ſollicitati a Vercingetorige Ædui abſtraxerunt. Auxilium ab his poſtulaverat Cæſar decem millia. His ut præficeretur ipſe, fratreſque ejus cum aliis principibus ad Cæſarem præmitterentur, Litavicus curaverat, Arvernorum partes animo propoſitoque amplexus. Hujus aſtu iter facienti exercitui, quidam, velut evitatis Romanorum inſidiis, occurrerunt; principes ſuos interfectos Cæſaris juſſu nuntiant: ipſe convenientem fraudi orationem habet.

LXII. Ita concitati milites, continuo cives quoſdam Romanos, qui una faciebant iter, interficiunt: rem eam, dimiſſis tota civitate Æduorum nuntiis, Litavicus vulgat: mendacium de principibus occiſis repetit: hortatur, *ut vindictam quiſque hoc exemplo ſumat, quod exercitus jam edidiſſet.* Hæc ubi media vere nocte Eporedorix, quem interfectum Litavicus finxerat, ad Cæſarem detuliſſet; permotus magnitudine rei ſtatim legiones quatuor omnemque equitatum eduxit, ut Æduis in itinere occurreret. Ubi in conſpectum venerunt, equitatu objecto, qui progredi eos vetaret, Eporedorigem & Viridomarum, quos illi putabant interemtos, appellare ſuos jubent.

LXIII. Ergo Ædui, fraude Litavici cognita, projectis armis, fidei Cæſaris ſe permiſerunt. Litavicus cum clientibus Gergoviam profugit. Ad civitatem Æduorum nuntii de his rebus ab Cæſare mittuntur. Interea caſtra Cæſariana totis viribus oppugnaverant Galli, multoſque Romanorum vulneraverant: putabanturque poſtridie redituri fuiſſe, niſi celeri reditu imperatoris eſſent ab hac ſpe dejecti. Sed Æduorum vulgus, & qui Gallicarum partium inter principes erant, partim temeritate, alii, ne eſſet ſibi dicenda

§ LXI. Diodor. Appian. Sueton. in Cæſ. c. 27. Liv. Epit. § LXII. Sueton. Appian. Cic. ad Attic. 7, 1.

proditionis caufa, ad primum a Litavico nuntium cives Romanos occidere, bona diripere, alios, qui fe defendebant, oppugnare atque obfidere cœperant.

LXIV. Mox ubi fuos milites teneri a Cæfare didicerunt, ut hos recuperarent, decretum fecerunt, *uti de bonis direptis quæftio haberetur; Litavici & fratrum bona publicarentur; legati fatisfactum Cæfari mitterentur.* Cæfar legatis benigne refpondit, ne alieno tempore potentiffimam civitatem irritaret. Nam defperata Gergoviæ expugnatione, quemadmodum citra difpendium exercitus aut famæ difcederet, cogitabat. Attamen inter eas cogitationes aliquando hoftium caftra propemodum vacua confpicatus, quod ii ad certum communiendum locum milites eduxerant; parum a capiendo oppido abfuit.

LXV. Nam celeri impreffione tria hoftium caftra cepit: profequentibus victoriam fpe prædæ Romanis, nonnulli muros oppidi confcenderunt. Sed propter fummam iniquitatem loci, quemadmodum Cæfar prævideral, facile rejecti detrimentum acceperunt: centurionibus fex & quadraginta, manipulariumque promtiffimis amiffis circiter feptingentis. Cæfar, hoc accepto incommodo, caftigatifque fimul atque in pofterum confirmatis militibus, id tantum moratus, donec timoris opinionem repelleret, inftructa acie, copiam pugnandi hoftibus per triduum fecit. Deinde cum a Vercingetorige tantum equitatus emiffus, ifque levi prœlio iterum repulfus effet; quemadmodum conftituerat, obfidione relicta, profectionem in Æduos inftituit.

LXVI. Cum ad flumen Elaver veniffet, Eporedorix & Viridomarus commeatum petunt: *intelligere fe, ad commovendam civitatem Litavicum cum omni equitatu in Æduos profectum: opus effe fua præfentia, ut in fide contineant cives.* Ita dimiffi, poftquam Noviodunum venerunt, ad Ligerim pofitum Ædui nominis oppidum, aperte defciverunt, nun-

§ LXIII. Cic. familiar. 2, 22. Diodor. § LXIV. Val. Max. 9, 8. § LXV. Cœl. in Cic. familiar. 8, 14. Cæf. de B. G. 7, 6. Liv. Epit.

tiis ſuorum & præſente præda incitati. Quippe Noviodunum Cæſar obſides e tota Gallia, frumentum, pecuniam, impedimentorum partem, & coemtos in Italia ac Hiſpania equos contulerat. Igitur comperto, Litavicum Bibracte, præcipuæ potentiæ oppido, receptum, & principes civitatis ad illum veniſſe, publico nomine legatos ad Vercingetorigem mitti; occiſiſque, qui Novioduni erant, Romanis: equos & pecuniam inter ſe dividunt, obſides deducendos Bibracte curant, oppidum incendunt, commeatus quod aſportare non poterant, in flumen projiciunt. Cum ita omne nomen Æduum defeciſſet, prorſus redintegratum bellum videbatur, quod victorias Cæſaris & detrimenta Gallorum, his adjuncta opulentiſſima civitas haud difficulter adæquabat.

§ LXVI. Plut. in Cæſ. c. 37. Diodor. Cæſ.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXIII.

IN LOCUM LIB. CVIII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI OCTAVI.

C. Cæſar Gallos ad Aleſiam vicit, omneſque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Caſſius, quæſtor M. Craſſi, Parthos, qui in Syriam tranſcenderant, cecidit. In petitione conſulatus M. Cato repulſam tulit, creatis conſulibus Ser. Sulpicio, M. Marcello. C. Cæſar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter conſules de ſucceſſore C. Cæſari mittendo, agente in ſenatu M. Marcello conſule, ut Cæſar ad petitionem conſulatus veniret, cum is lege lata in tempus conſulatus provincias obtinere deberet, reſque a M. Bibulo in Syria geſtas continet.

I. Cum inter hæc Labienus, relicto Agendici præſidio, cum legionibus quatuor Lutetiam Pariſiorum occupare ſtatuiſſet; diſperſa celeriter omiſſæ ad Gergoviam obſidionis fama, defectioniſque Æduorum, magnum ei periculum præter exſpectationem creavit. Nam præter finitimas civi-

tates, quæ Camulogeno Aulerco duce magnas copias paraverant, ab alio latere Bellovaci, quorum præcipua erat inter Gallos virtutis opinio, repente defciverunt. Idcirco Labienus, omiffo longius progrediendi confilio, quemadmodum copias incolumes Agendicum reduceret, agitabat. Sed huic propofito duo maxime obftabant, Sequana magnum flumen, &, qui cum Camulogeno erat, hoftium exercitus. Audendum erat tamen, quod effet fpes omnis in celeritate pofita: & fi cunctaretur, plures difficultates, majoraque pericula affutura apparebat.

II. Tranfductis nocte copiis, cum hoftes prohibituri ferius adveniffent, fignis collatis dimicatum eft. Romani magna cæde hoftium, duce etiam oppreffo Camulogeno, ferro aperuerunt iter. profectufque Agendicum Labienus, inde cum omnibus copiis ad Cæfarem pervenit. Interea vocatus ab Æduis Vercingetorix ad communicanda confilia venerat, & quia de fumma imperii controverfia erat ab Æduis mota, totius Galliæ concilium Bibracte indictum eft. Ibi confenfu omnium Vercingetorix imperator conftitutus, equitum millia quindecim contrahit, ut frumentationibus pabulationibufque Romanos arceret.

III. In Allobroges, itemque altera ex parte in Helvios, aliofque Cæfaris focios, copias mittit, quæ his bellum inferant. Cæfar, interclufis omnibus in Provinciam & Italiam itineribus, adverfus Gallicum equitatum, auxilia Germanorum trans Rhenum colentium evocat, ab iis civitatibus, quas fuperiore anno pacaverat. Hi ubi cum delectis peditibus una prœliari folitis affuerunt, quod equos parum idoneos habebant: Cæfar iis fumtos a tribunis militum equitibufque Romanis diftribuit. & quo provinciæ facilius opem ferre poffet, in Sequanos per extremos Lingonum fines proficifcitur. Hæc agenti fupervenit cum ingentibus copiis Vercingetorix; & cum tribus locis equeftri prœlio dimicatum diu fuiffet, tandem virtute Germa-

§ I. Diodor. l. 40. Orof. 6, 11. Cæf. § II. Orof. Diodor. Cæf. Plut. in Cæf. c. 9.

norum vincit Cæſar; multiſque hoſtium interfectis, principibus aliquot captis, Vercingetorigem ad Mandubiorum oppidum Aleſiam cedentem inſequitur.

IV. Sed principium ejus pugnæ durum Romanis fuerat: ſuſpenderuntque Arverni in ſanctiſſimo templo *gladium*, quem *de Cæſare tum captum* dicebant. Feruntque, *poſtea Cæſarem, conſpecto eo, arriſiſſe, amiciſque detrahi jubentibus, non paruiſſe, quod ſacrum illum eſſe duceret.* Quin & in ephemeride ſua prædicaſſe Cæſarem accepimus *felicitatem ſuam, quod captum in prœlio Gallus, cum in equo portaret, dimiſerit; propter occurrentis alterius Galli vocem, inſultantis Cæſari*, eaque verba Latine, credo, proferentis, quæ Gallorum lingua dimitti Cæſarem juberent.

V. Ad Aleſiam deinde iterum equeſtri prœlio certatum eſt, ubi par Germanorum virtus Cæſari victoriam denuo dedit. Ergo Vercingetorix, poſtquam equitatum ſuum Germanis imparem videt, ſimul frumenti paucis diebus inopiam veritus, priuſquam a Cæſare circumvallaretur, equites omnes a ſe dimittit; mandato, *ut ſuam quiſque civitatem excitaret, & omnes, qui ferre arma poſſent, præſto eſſe cogeret.* Ipſe cum delectis octoginta millibus ad urbem defendendam ſubſtitit. & quo tantæ multitudini diutius alimenta ſuppeterent, Mandubios, qui oppido ſuo eos receperant, cum liberis & uxoribus exire coegit.

VI. Sed illos Cæſar, cum ultimis precibus in ſervitutem recipi orarent, non admiſit: ita inter urbem ac caſtra concluſi derelictique, miſerabili morte conſumti ſunt. Interea Galli, audito, quo apud Aleſiam loco res eſſet, non uti Vercingetorix cenſuerat, omnes puberes, ſed certum e civitatibus numerum contrahunt, equitum circiter octo millia, peditum ducenta quadraginta. Poſtquam hic ad Aleſiam exercitus venit, rurſum equeſtri prœlio certatum eſt. neque tum etiam Germanis reſiſtere Galli potuerunt. Igitur prope deſperationem adducti hoſtes eruptionem ten-

§ III. Liv. Epit. Cæſ. Plut. § IV. Servius ad Æn. 11. Cæſ. § V. Diodor. Oroſ. Flor. 3, 10.

tare ſtatuerunt: dum eodem tempore munitiones Romanorum a ceteris oppugnantur.

VII. Sed ea fuit Cæſaris ad omnia conſilii celeritas, eaque peritia, ut quoslibet hoſtium conatus efficeret irritos. Cum, interfecto maximo Gallorum numero, reliquos e conſpectu abſtuliſſet fuga; convocato ſuorum concilio, Vercingetorix, *omnia ſe bona fide feciſſe*, demonſtrabat, *quo publica libertas ſarta tecta foret: ſed quoniam vi vincantur, offerre ſe corpus ſuum ad utramlibet conditionem, ſive morte ſua ſatisfacere Romanis, ſive dedere vivum malint.* Cum deditio placuiſſet, ſumtis ſpecioſiſſimis armis eximioque equo, venit in caſtra Cæſaris, ſedentemque circumvectus, dimiſit equum; phalerisque & armis ante victoris genua projectis, eodem & ipſe accidit, nulla voce edita, ſed geſtu ſupplex. Cæſar commemorato, *quantis ſuis beneficiis quam malam ille gratiam retuliſſet*, *in vincula conjici* juſſit, *triumphoque ſervari.*

VIII. Omnibus deinde civitatibus, exceptis Bellovacis, de pace mittentibus legatos, res ex ſuo uſu compoſuit: Arverniſque & Æduis, ut potentiſſimas civitates præcipuo beneficio adſtringeret, viginti millia captivorum reddidit, cum ex aliis populis, ſingula capita, toto exercitu, prædæ nomine diviſiſſet. Propter has res a Cæſare geſtas, Romæ ſupplicatio dierum viginti decreta eſt. Sub idem tempus irrumpentes in Syriam Parthos C. Caſſius, qui M. Craſſi quæſtor fuerat, feliciter repulit.

IX. Hic, adhuc vivo Craſſo, delatum ſibi in Meſopotamia imperium, nec receptum, poſt mortem imperatoris neceſſario receperat, Antiocho quodam concitante Syriam, & Parthis, quaſi nudatam duce & exercitu provinciam incurrentibus. Sed ea ipſa fiducia ſaluti Romanis & Syriæ fuit. Quippe velut ad facile bellum modica cum manu Parthi venerant: unde major militibus animus acceſſit; Caſſiique diligentia & virtute rejectus cum clade hoſtis eſt:

§ VI. Oroſ. Diodor. Cæſ. § VII. Cæſ. Plut. in Cæſ. c. 39. Polyæn. § VIII. Cæſ. Oroſ. Flor.

Antiochus interfectus. Sub idem tempus, e Græcia nuntiatum eſt, *inter ipſa ſolemnia ludorum, Olympii Jovis ſtatuam, admirandi operis, fulmine petitam percuſſamque eſſe.*

X. Hic etiam annus conſulatus tres candidatos habuit: ſed quanto meliores viri erant, tanto civilius magiſtratum petebant. Ser. Sulpicius Rufus, M. Claudius Marcellus erant: quibus tertius acceſſerat M. Cato, non honoris cupidine, ſed reipublicæ cura adductus ad petendum. Eo enim procedi videbat, ut Pompeji Cæſariſque ſupra modum auctæ opes, ſive concordes opprimerent rempublicam, ſive diſſidentes bellis civilibus involverent. Ut igitur nimiam horum potentiam deſtrueret, quia privatus fruſtra contenderat, conſulatu ſibi opus eſſe rebatur. Nec tamen iraſcebatur competitoribus; & cum *taxari Sulpicium* audiſſet, *quod Catonis amicitia provectus, ei tamen cedere recuſaret; Non eſt mirandum*, ait, *ſi, quod ſummum quiſque bonum eſſe exiſtimat, id alteri nolit concedere.*

XI. Senatui tamen perſuaſit, *ut tolleret morem, quo propinqui & amici petitoris pro eo ambibant prenſabantque; juberetque quemlibet candidatum per ſe tantum petere.* Sed eam rem populus indignanter tulit, *omne ſuum jus a Catone eripi* queſtus, *qui lucrum ex petitionibus nuper ademiſſet; nunc etiam, acciſa rogandi populum conſuetudine, honorem & gratiam.* Idcirco cum & amici Cæſaris ac Pompeji populum ei inconciliarent, (ſemper enim mali viri diffidunt bonis) & Cato, minime factus ad ambitum, gravitate magis & integritate in petendo, quam precibus & blanditiis, uteretur; repulſam tulit: Sulpicius Marcelluſque deſignati ſunt; ille peritia juris, hic eloquentia, uterque comitate, favorem hominum meritus. Poſtquam hi conſulatum iniverunt, C. Cæſar, domitis ſubita impreſſione Biturgibus, deinde Carnutum gente, in Bellovacos venit.

XII. Cum his Ambiani, Aulerci, Calletes, Velocaſſes, Atrebates conjunxerant copias, Correo Bellovaco, & Co-

§ IX. Flor. Plut. Diodor. § X. Cæſ. Liv. Epit. Diodor. Oroſ. 6, 13. § XI. Euſeb. Chron.

mio Atrebate præcipuis ducibus; & locum paludibus silvisque munitum, & ad omnia opportunum, castris ceperunt. Hos ut ad pugnandum eliceret Cæsar, cum quatuor tantum, sed spectatæ virtutis legionibus in conspectum venit. Deinde cum illi nihilominus loco se suo tenerent, & præter levia certamina fieret nihil; quia neque castra hostium oppugnari sine maximo periculo, neque circumveniri a tam paucis poterant, C. Trebonium cum tribus legionibus arcessit, magnumque sociorum equitatum evocat, quem pabulatoribus præsidio mitteret.

XIII. Ex eo numero Rhemi, Bellovacorum insidiis circumventi, Vertisconem principem civitatis, eundemque præfectum equitum, cum magna multitudine suorum amiserunt. Vicissim tamen Bellovaci a Germanis equitibus fusi fugatique, cum etiam accedere cum novis copiis C. Trebonium legatum cognovissent, trepidare cœperunt: & ne uno loco inclusa innumerabilis multitudo fame interiret, quidquid ætate, aut viribus, fessum, aut armis parum instructum aderat, cum parte impedimentorum statuerunt dimittere. Sed Cæsar, animadverso hostium consilio, ad insequendum se parabat. huic rei ut moram afferrent Galli, tutioremque suis discessum præberent, instructas & ipsi copias pro castris ostenderunt.

XIV. Idcirco Cæsar, per difficilia loca suis in jugum montis transductis, unde tela tormentorum pertingere ad hostium cuneos possent, castra ibidem posuit. At Bellovaci, cum neque discedere auderent, vicini hostis metu, neque diutius permanere sine cibariis possent, plenum calliditatis consilium capiunt. Mos erat Gallorum, ut in acie non starent instructi, sed sederent; quo minus ante prœlium vires consumerentur. Tum etiam fasces stramentorum atque virgultorum, quorum summa erat iis copia, effecerant, quibus insiderent. hos per manus inter se traditos ante primam aciem coacervarunt, & sub vesperam diei,

§ XII. Plut. in Cat. c. 63. Diodor. § XIII. Diodor. Liv. Epit. Cic. in Brut. c. 71.

quo tempore se recepturi erant, simul ab omni loco incenderunt.

XV. Cum sublatus maximus ignis esset, isque conspectum Gallorum Cæsari adimeret; ille tamen, quid ageretur, sollerti conjectura assequebatur. Sed persequi fugientes, tanto objecto incendio, non poterat; &, ne forte alicubi in insidiis lateret hostis, timebat. Bellovaci, hoc vaframento impune digressi, non longius inde millibus decem munitissimo loco castra posuerunt. Cum subsecutus Cæsar esset, Galli, locorum adjuti peritia, crebra pabulatoribus damna inferebant: eo successu animosior Correus, delectis ex omni copia sex peditum millibus, cum equitibus mille, quo loco futurum putabat, ut Romani frumentandi causa accederent, quod omnia circa jam defecta erant, in insidiis consedit.

XVI. Campus erat haud amplius mille patens passus, quem impeditissimæ silvæ a ceteris partibus, ab una flumen altissimum cingebat. Sed e captivo quodam Cæsar cognita fraude, insidiatorem suo astu petiturus, equitatum, interposita levi armatura, præmittit; ipse cum legionibus citato gradu subsequitur. Ubi primum in campo conspecti sunt equites, Correus cum paucis occurrens, conserit manum: deinde plures, postremo pedites ex silvis erumpunt. Repugnant fortissime Cæsaris equites, levis armaturæ præsidio adjuti: donec crebris nuntiis ipsi hostesque certiores facti sunt, Cæsarem cum instructis legionibus adesse.

XVII. Eadem res & Romanorum auxit, & hostium fregit animos: & majore parte suorum amissa, Bellovaci in fugam se conjecerunt. sed irretiti eisdem locorum fraudibus, quas in exitium Romanorum delegerant, paucis exceptis, ceciderunt. Dux eorum Correus, æque fugam atque deditionem turpem ratus, fortissime prœliari non omisit, donec Romanos, qui vivum capere maluissent, vulnerando, tela in se conjicere coegit. Hoc prœlio debellatum:

§ XIV. Oros. 6, 11. Hirtius de B. G. § XV. Oros. Hirt. § XVI. Oros. Hirt. Cic. familiar.

miſſique ad Cæſarem oratores civitatum, obſides, quos ille imperaverat, adduxerunt. Pacatis omnibus aliis, ſolus Atrebas Comius arma retinebat, nulla reſiſtendi ſpe, ſed deſperatione ſalutis, quia nemini ſe Romanorum audebat committere.

XVIII. Nam ſuperiore anno ſub ſpecie colloquii petitus inſidiis, auctore Labieno, vulnere accepto vix evaſerat. Cæſar, eo bello confecto, in fines Eburonum proficiſcitur, eoſque crudeliſſime devaſtat; eo conſilio, ut Ambiorigem, quem capi poſſe deſperarat, in ſummum odium ſuorum adduceret, qui propter iſtius perfidiam tam atrocia paterentur. Sed Comium, in Britanniam fugientem, inſecutus deprehendere non potuerat, egregio hominis aſtu deluſus. Nam is cum ad Oceanum veniens, ventum quidem ſecundum, ſed æſtum recedentem, inveniſſet, & in ſiccis æſtuariis naves hærerent, pandi nihilominus vela juſſit.

XIX. Ergo Cæſar, cum eminus tumentia vento videret, jam in curſu eſſe putans, ne fruſtra periret ſibi tempus, receſſit. Interea in Pictonibus, Duracii atque Dumnaci diſcordia novum bellum ortum. Duracius, qui ſemper Romanarum partium fuerat, in oppido Limono obſidebatur. Igitur C. Caninius Rebilus, duabus, quas habebat, legionibus adductis, cum ad dimicandum haud ſatis firmas copias haberet, munito loco conſedit. Sed Dumnacus, caſtris per aliquot dies fruſtra oppugnatis, cum rediiſſet ad obſidionem Limoni, certior factus de adventu C. Fabii legati, ne hinc ab exercitibus Romanis, inde ab obſeſſis invaderetur, Ligerim ſtatuit copias tranſducere.

XX. Sed jam pontem C. Fabius occupaverat: iſque, equitatu in neſcios & ex itinere feſſos immiſſo, magnam ſtragem edidit. Cedentem deinde Dumnacum inſecutus ita profligavit, ut plus quam duodecim hominum millia conciderentur; Dumnacus, expulſus finibus, nudatus exercitu, errans, latitanſque, in extremas Galliarum partes profugere

§ XVII. Hirtius. § XVIII. Oroſ. 6, 11. Hirt. § XIX. Oroſ. Hirt. Diodor.

cogeretur. Ad quinque ferme hominum millia ad Drapetem Senonem ex fuga convenerunt, cum quibus ille Provinciam erat petiturus, aſſumto etiam Luterio Cadurco, ſummæ audaciæ viro. Igitur Romani duces, diviſis partibus, C. Caninius in Provinciam contendit, ut his occurreret; C. Fabius in Carnutes reliquaſque civitates, quæ auxilia Dumnaco miſerant, impetum fecit.

XXI. Atque illæ, viribus acciſis, terrore aucto, datis obſidibus celeriter in deditionem venerunt. At Drapes & Luterius Uxellodunum, in Cadurcis munitiſſimum oppidum, occuparant. Eodem & Caninius cum duabus legionibus procedit, viſoque loci ſitu, tribus circa caſtris poſitis, paulatim munitionibus claudere oppidum inſtituit. Erat in animis omnium recens Aleſiæ calamitas: ideoque, ut rei frumentariæ ratio haberetur, Drapes & Luterius, modico in urbe relicto præſidio, ceteras copias frumenti comportandi cauſa educunt. Id cum, caſtris intra decimum milliare poſitis, per anguſtas ſilveſtreſque ſemitas in oppidum importare cœpiſſent, ſtrepitu prodente, a Caninio ſub ipſam lucem ſunt circumventi. Luterius, qui cum frumentatoribus erat, cum paucis ita effugit, ut eorum nemo in caſtra reverteretur.

XXII. Igitur Drapes, ignarus omnium, ſubito Germanis irruentibus, turbatur: multi occiduntur hoſtium, ceteri, atque inprimis ipſe dux, capiuntur. Caninius ad obſidionem Uxelloduni redit: eodem & Fabius accedit poſtridie. ita pluribus ex partibus opera adminiſtrantur. Interea Cæſar, relicto in Bellovacis quæſtore M. Antonio, Carnutes adiit, concitoremque belli Guturvatum ſupplicio affecit. Cognita deinde crebris nuntiis Uxellodunenſium pervicacia, faciundum ſibi ſtatuit, ut ipſe eo proficiſceretur, ne, ſi unum oppidum diutius reſtitiſſet, univerſam Galliam ad vires iterum tentandas ſollicitaret.

XXIII. Poſtquam Uxellodunum Cæſar venit, inſpectiſ-

§ XX. Oroſ. Hirt. Front. Strat. 2, 19. § XXI. Oroſ. Hirt. § XXII. Oroſ. Hirt.

que omnibus, ſitum loci inexpugnabilem, frumenti copiam in longum tempus oppidanis ſuppetere, nec omitti rem poſſe, clauſo operibus oppido, cognovit; unam ſpem victoriæ in eo verti credidit, ſi aqua prohibere oppidanos poſſet. Et flumine quidem, quod imis radicibus montis ita ferebatur, ut nullam in partem derivari poſſet, per ſagittarios funditoreſque prohibere non erat difficile: ceterum ſub ipſius oppidi mœnibus fons magnus prorumpebat, quem adimi obſeſſis poſſe, cum reliqui tantum optarent, Cæſar unus vidit, remque effectam dedit.

XXIV. Namque ex adverſo fontis vineas agi & aggerem ſtrui juſſit: & quamquam ex ſuperiore loco multi milites vulnerabantur, tanta tamen conſtantia fuit, ut agger ſexaginta pedum altitudine efficeretur. In eo turrim erexit Cæſar tabulatorum decem. ita non quidem altitudo mœnium adæquabatur, quod nullis obtineri operibus poterat; ſed tamen fontis faſtigium vincebatur, telaque tormentis ad ejus aditum mitti poterant, ne ſine periculo aquarentur. Eodem tempore cuniculi ad fontis caput aguntur: cujus rei oppidani neſcii, tantum, quod ob oculos erat, malum formidabant.

XXV. Igitur ut hoc averterent, cupas ſevo, pice, ac ſcandulis repletas, & igne immiſſo, in opera Romanorum devolvunt. Ibi cum ad prohibendum incendium concurſum eſſet, acre prœlium exſtitit, cum Romanos virtus, oppidanos locus adjuvaret. Sed ubi multos ſuorum vulnerari Cæſar vidit; ex omni parte ſcandi montem cum clamore jubet. Ita ad ſpeciem oppugnandorum mœnium Uxellodunenſes, omiſſo prœlio, revocant in oppidum armatos, & in circuitu muri diſponunt: Romanus iniqua prœlii conditione liberatur. In hoc ſtatu cum oppidani, licet multis ſibi pereuntibus, tamen reſiſterent, repente fons, quo ſolo utebantur, cuniculis interceptus exaruit. Ea res, quod non humani conſilii, ſed Deorum ira accidiſſe, putaretur,

§ XXIII. Oroſ. Hirt. § XXIV. Oroſ. Hirt.

velut miraculo exanimavit hostes; deditionemque omni ope destitutis necessitas extorsit.

XXVI. Cæsar omnibus, qui arma tulerant, amputari manus jussit, vitam relinqui; ne pœnam eorum ex conspectu reliquorum amoveret. Nec enim crudelitate, a qua plurimum abhorrebat, supplicium hoc irrogaverat; sed in exemplum, quo ceteri a rebellando retinerentur. Cum enim unam tantum haberet imperii æstatem reliquam, eamque ipsam inimici cuperent eripere; nulla alia ratione rebatur obtineri, quam tantis laboribus quæsierat, pacatæ Galliæ famam posse. Consilium Cæsaris solita ejus felicitas adjuvit. Sub idem tempus Luterius, qui novas concitare turbas potuisset, ab Epasnacto Arverno vinctus ad Cæsarem missus est. Drapes aliquot dierum inedia se confecit.

XXVII. Surus, virtutis & generis fama nobilis, qui solus Æduorum arma retinuerat, in Treviris a Labieno captus est equestri prœlio, quo & Treviri & Germani Trevirorum socii superati sunt. Tota Gallia pacata, cum nondum Aquitaniam adisset Cæsar, sed per P. Crassum nonnullas civitates subegisset, eo profectus est; omnibusque legatos & obsides mittentibus, Aquitania universa in fidem accepta, Narbonem rediit, conventuque ibi habito, in Belgas abiit, ut Nemetocennæ hibernaret.

XXVIII. Ibi lubenter cognovit, ne quid deinde turbarum in Gallia metueret, etiam Comium Atrebatem in fidem venisse. Is enim post factas sibi insidias, ad ultionem semper intentus, occasione tandem reperta, arma posuerat. Nam C. Volusenus Quadratus equitum præfectus ad id colloquium, per cujus simulationem Comii mors petebatur, missus a Labieno fuerat. Igitur cum hinc magnum inter eos odium intercederet; Volusenus, Comii sæpe interceptis equitibus, postremo capiendi ipsius cupiditate, eum cum paucis vehementissime est insecutus.

XXIX. Ibi Comius, longe a suis abreptum videns, re-

§ XXV. Front. Strat. 3, 7. Oros. Hirt. § XXVI. Oros. Hirt. § XXVII. Oros. Hirt. § XXVIII. Oros. Hirt.

pente comitum invocat fidem, converſoque equo Voluſenum petit: ceteri ſtrenue ſequuntur ducem; Romani, re improviſa territi, terga vertunt. Comius Quadrati medium femur lancea trajicit: præfecti vulnus Romanos pudore ſiſtit. Ab his denuo vertuntur in fugam Galli. Hac re perpetrata, Comius, ſive quod multos ſuorum amiſerat, ſive dolori ſuo ſatisfactum rebatur, legatos ad M. Antonium miſit, *imperata facturum pollicitus, dum ne Romani cujuſquam in conſpectum veniret.* Antonius, ab juſto metu proficiſci poſtulata Comii ratus, obſidibus acceptis, veniam actorum omnibus, qui cum eo fuerant, & ipſi, quam petierat, vitandi Romanos facultatem conceſſit.

XXX. Atque hic bellorum eorum finis fuit, omni Gallia cis Rhenum, atque inter mare mediterraneum, & Oceanum, niſi qua paludibus invia fuit, perdomita. Dum his rebus Cæſar occupatur, M. Marcellus conſul edictum propoſuit, *de ſumma ſe republica acturum:* proximoque ſenatu de multis rebus contra Cæſaris rationes retulit; maxime *de provincia, quam a. d. Kalend. Martias* jubebat *terminari, Cæſaremque ad petitionem conſulatus venire. Nam & bello confecto, dimitti victorem exercitum debere: & abſentis rationem comitiis non habendam; quia lege Pompeja, quo capite abſentes honorum petitione ſubmovebantur, ne Cæſar quidem exceptus eſſet.*

XXXI. Namque Pompejus, cum Cæſarem excipere nominatim debuiſſet, ſive per oblivionem, ſeu conſulto, Cæſaris mentionem nullam fecerat: & demum, lege jam in æs inciſa, & in ærarium condita, correxerat errorem. Item Marcellus de civitate Novocomenſibus adimenda retulit, quam coloniam rogatione Vatinia Cæſar deduxerat; *per ambitionem & ultra præſcriptum datam* cauſatus. Donata autem jure Latii Novum Comum colonia fuerat: quo jure quæ erant coloniæ, in iis, qui magiſtratum annuum geſſiſſet, eo ipſo civitatem adeptus Romanam intelligebatur. Talem aliquem Marcellus nactus virgis cecidit, qua pœna

§ XXIX. Oroſ. Hirt. Front. Dio. § XXX. Oroſ. Hirt.

Romæ civis Romanus nullus afficiebatur: juſſitque *Cæſari vibices oſtendere.*

XXXII. Hæc agenti Marcello, ſumma ope Cæſar per addictos ſibi tribunos plebis & Ser. Sulpicium collegam Marcelli reſiſtebat. neque pleriſque ceterorum probabatur, alicui, priuſquam tempus lege datum exiſſet, provinciam auferri. Sed & ipſe Pompejus, qui, ſimulato ad Hiſpanienſes exercitus itinere, tamen in Italia ſubſtiterat, in eadem ſententia fuit. Clam tamen intendit animum, ut exarmaret Cæſarem, & ſtatim, atque elapſum imperii tempus foret, privatum in urbem redire cogeret. Hoc ut facilius aſſequeretur, C. Marcellum fratrem patruelem Marci, qui ſimultatem gerebat cum Cæſare, conſulem fecit: Cajum Curionem, in locum Servii, qui damnatus poſt deſignationem fuerat, petentem, ut tribunus plebis crearetur, adjuvit.

XXXIII. Plurimum enim præſidii in eo ponebat, ſi adoleſcens nobilis, diſertus, audax, inimiciſſimus Cæſari, tribunitia poteſtate armaretur. Inter hæc crebro relatum de Galliis, & graviter actum fuerat. A. d. Kal. Sextiles, cum ſenatus ad Apollinis haberetur, eſſetque mentio facta de legione, quam Cæſari Pompejus expenſam ferebat; itemque de ſucceſſione C. Cæſaris: Pompejus reſpondit, *abducturum ſeſe legionem eam:* de provinciis placuit, *ut quam primum ad urbem Pompejus reverteretur*, (Ariminum profecturus ad exercitum erat) *eoque præſente de ſucceſſione provinciarum ageretur.* Intervenit deinde judicium C. Marcelli conſulis deſignati, quem M. Calidius poſtulaverat, competitor ejus, ſed repulſam paſſus, & inſuper accuſatus a duobus Gallis.

XXXIV. Tandem aſſentiente Pompejo, a. d. prid. Kal. Octobres ſenatuſconſulta ſunt in hæc verba perſcripta: *Quod M. Marcellus conſul verba fecit de provinciis conſula-*

§ XXXI. Appian. civil. l. 2. Strab. l. 4. Plut. Dio. Hirt. § XXXII. Sueton. Diodor. Cic. familiar. 8, 4. Vellej. 2, 48. Appian. § XXXIII. Cic. familiar. 8, 4 & 8. Dio.

ribus, de ea re ita censuerunt, uti L. Paullus, C. Marcellus consules, cum magistratum inissent, de consularibus provinciis ad senatum referrent: neve quid prius ex Kalendis Martiis, neve quid conjunctim de ea re referretur a consulibus: utique ejus rei causa per dies comitiales senatum haberent, senatusque consultum facerent: & cum ea de re ad senatum referretur a consulibus, equitum Romanorum, qui in trecentis judicibus essent, sex adducere liceret. Si quid de ea re ad populum plebemve lato opus esset, ut Sex. Sulpicius, M. Marcellus consules, prætores, tribunique plebis, quibus eorum videretur, ad populum plebemve ferrent: quod ii non tulissent, uti, quicunque deinceps essent, ferrent.

XXXV. Adscriptum erat: *senatum existimare, neminem eorum, qui potestatem habeat intercedendi, impediendi, moram afferre oportere, quo minus de republica quam primum ad senatum referri, senatusque consultum fieri possit. qui impedierit, eum senatum existimare, contra rempublicam fecisse: si quis huic senatusconsulto intercesserit, senatui placere, auctoritatem perscribi, & de ea re ad senatum populumque referri.* Huic senatusconsulto intercesserunt C. Cœlius, L. Vinicius, P. Cornelius, C. Vibius Pansa, tribuni plebis. Item: *Senatui placere, de militibus, qui in exercitu C. Cæsaris sunt: qui eorum stipendia emerita, aut causas, quibus de causis missi fieri debeant, habeant, ad hunc ordinem referri, ut eorum ratio habeatur, causæque cognoscantur.*

XXXVI. Itemque: *senatui placere in Ciliciam provinciam & in octo reliquas provincias, quas prætorii pro prætore obtinerent, eos, qui prætores fuerunt, neque in provincia cum imperio fuerunt, quos eorum ex senatusconsulto cum imperio in provincias pro prætore mitti oporteret, eos sortito in provincias mitti placere. si ex eo numero, quos ex senatusconsulto in provincias ire oporteret, ad numerum non essent, qui in eas provincias proficiscerentur: tum uti quodque collegium primum prætorum esset, tum deinceps proximi cujusque collegii, qui prætores fuis-*

§ XXXIV. Plut. in Pomp. c. 94. Cic. familiar. 8, 8. § XXXV. Diodor.

ſent, neque in provincias profecti eſſent, in ſortem conjicerentur, quoad is numerus effectus eſſet, quem ad numerum in provincias mitti oporteret.

XXXVII. His etiam ſenatuſconſultis cum interceſſum a C. Cœlio, C. Panſa tribunis eſſet, auctoritates perſcriptæ ſunt. Attamen hoc poſtremum ſenatuſconſultum lege Pompeja nitebatur, qua etiam eodem anno duo conſulares M. Cicero in Ciliciam, M. Bibulus in Syriam cum imperio miſſi fuerant. Sed ante Bibulum in provinciam Parthi venerunt. Submoti ſuperiore anno a C. Caſſio cum juſto exercitu reverterant, Pacoro deducente, regis Orodis filio, ut nomen ducis hic haberet; ceterum Oſaces, adoleſcentulo cuſtos additus, adminiſtraret bellum. Hi cum, omnibus in itinere redactis in poteſtatem, Antiochiam veniſſent; oppugnare urbem cœperunt, magna cum ſpe, ultro ſuas ad partes acceſſuram Syriam, pertæſam Romani imperii, & quemadmodum locis, ita moribus, Partho propiorem.

XXXVIII. Sed adverſus homines, oppugnandis urbibus ineptiſſimos, facile defenſa Antiochia eſt. Et animos Caſſio, timorem Parthis M. Cicero addiderat, qui in Amano, quo monte Cilices a Syris diſcriminantur, re bene geſta, imperator appellatus, tranſiturus in Syriam credebatur: præſertim quod magnus equitum Parthorum numerus, cum in Ciliciam irrupiſſet, ab equitibus Ciceronis, & cohorte prætoria, quam Epiphaneæ præſidii cauſa collocaverat, erat conciſus. Ducebat autem Cicero exercitum non pœnitendum, peditum duodecim millia, duo millia ſexcentos equites. Præterea firma habebat & promta ſociorum auxilia, quos lenitate imperii amiciores, quam fuiſſent, populo Romano effecerat.

XXXIX. Etiam Ariobarzanem Cappadociæ regem præſentibus inſidiis liberaverat; Dejotarum autem ita habebat amicum, ut, relicto regno, cum omnibus copiis ad eum

§ XXXVI. Hirt. Salluſt. hiſt. 1, 1. Sueton. in Cæſ. c. 77. § XXXVII. Cic. ad Attic. 8, 3. Liv. Epit. Sueton. § XXXVIII. Appian. civil. l. 2. Strab. l. 4. Plut. in Cæſ. c. 43.

proficifceretur. Habebat autem is peditum millia duodecim, Romano armatu, equitum millia duo. Rejecti ab Antiochia Parthi, Antigoniam petierunt, quam haud procul inde Philippi filius Antigonus condiderat. Suburbium erat ibi frequentibus arboribus confitum. Id Parthi metu infidiarum ingredi non aufi, fuccidendis arboribus aperire locum inftituerunt. Sed ubi homines huic labori non affuetos, etiam affidue Caffius carpebat, relicta & hac obfidione, difcefferunt.

XL. Caffius, itinere hoftium mature cognito, cum per confragofa loca tranfeundum Parthis effet, omni peditatu in infidiis locato, cum equitibus, quorum habebat haud magnas copias, fe oftendit. Celeriter contemtu paucitatis ad pugnam, deinde ad infequendum refugientem, moti hoftes, priufquam animadvertere, quo progrederentur, fpes & cupiditas fineret, locis iniquis a peditatu circumventi funt. Illa clades (nam & magna pars exercitus ceciderat, & ipfe dux Ofaces paucis poft diebus interierat ex vulnere) expulit Pacorum Syria: diuque poft a Parthorum armis quietam provinciam præftitit.

XLI. Interim M. Bibulus, quem aliquamdiu in obfidione Parthi habuerant, Antiochiam venit. Atque is quidem, quamdiu cis Euphratem fuit hoftis, pedem porta non extulit. neque tamen, legatis & amicis ac quæftore fuo Ciceronem ad fubfidium vocantibus, ea de re literas fcribere voluit; omnia perpeti malle, quam videri auxilio Ciceronis eguiffe, præ fe ferens. Atque hoc ut malevoli animi, fic quod fequitur, conftantiffimi moderatiffimique fpecimen fuit. Duos fimul egregiæ indolis filios amiferat, occifos a quibufdam eorum equitum, qui cum A. Gabinio Ptolemæum in regnum reduxerant, deinde confederant Alexandriæ.

XLII. Id ille infortunium ingenti animo tulit. Quippe

§ XXXIX. Hirtius. § XL. Diodor. Sueton. Cic. familiar. 8, 4. § XLI. Vellej. 2, 48. Appian. Cic. familiar. 8, 2. Plut. in Pomp. c. 94.

nuntiata morte filiorum, poſtridie proceſſit ad ſolita munia: poſteaque remiſſos ad ſe interfectores a Cleopatra, quæ parenti recens defuncto ſucceſſerat, *intactos reduci* juſſit *ad reginam;* addito, *poteſtatem hujus vindictæ, non ſuam, ſed ſenatus, eſſe debere.* Is igitur Bibulus cum Antiochiam veniſſet, accepto exercitu, in Amano monte, qui plenus erat hoſtium ſempiternorum, materiem triumphi cœpit quærere. Sed contra, quam ſperaverat, res cecidit, amiſſa cohorte prætoria, & Aſinio Dentone, qui primi pili centurio fuerat.

XLIII. Felicior in eodem monte Ciceronis expeditio fuit: nam communem ille cum Bibulo Amanum habebat, aquarum divortiis dividentibus provincias. Magna ille multitudine hoſtium occiſa, Eranam, quod erat Amani caput, præterea Sepyram, & Commorin, cum aliis aliquot caſtellis cepit. Hinc ad oppidum Eleutherocilicum Pindeniſſum admoto exercitu, locum munitiſſimum, aggeribus, vineis, turribus oppugnavit, vallo & foſſa cinxit, magnoque labore, poſt ſeptimum atque quinquageſimum diem, in poteſtatem redegit. Inde Tibarenos petiit, qui finitimi Pindeniſſenſibus, ſimiliter receperant fugitivos, Parthorumque adventum exſpectabant.

XLIV. Sed hi obſides dare, quam bellum pati, maluerunt. His rebus geſtis, per loca dubia aut recens pacata M. Cicero exercitum diſtribuit, Quintumque fratrem præfecit hibernis: ipſe ad conventus agendos in provinciam profectus eſt. Jam erant ad urbem imperatores duo, qui ex eadem Cilicia triumphare cuperent, Appius Claudius, cui Cicero ſucceſſerat, & P. Lentulus, qui provinciam ante Claudium obtinuerat. A multis enim annis inquietæ ibi res fuerant, vicinitate Parthorum, & ferocibus Cilicum accolarumque ingeniis. Et Lentulus, rebus bene geſtis, cum ante biennium deceſſiſſet, his conſulibus triumphavit. Sed Appius majeſtatis reus a P. Dolabella factus, abjecta poſtulatione triumphi, urbem ingreſſus eſt. Cauſam pro eo

§ XLII. Strab. l. 16. Front. Strat. 2, 5. Oroſ. 6, 13. § XLIII. Cæſ. Senec. conſ. ad Marc.

dixerunt M. Brutus Appii gener, & Q. Hortensius, ille adolescens, hic quarto & sexagesimo ætatis anno, paucis ante mortem diebus. Nec illo solum judicio, sed etiam ambitus postea absolutus, censuram petiit, censorque designatus est.

§ XLIV. Cic. familiar. 2, 10, & ad Attic. 3, 21. Idem in Brut. c. 94.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXIV.

IN LOCUM LIB. CIX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI NONI.

Causæ civilium armorum & initia referuntur, contentionesque de successore C. Cæsari mittendo, cum se dimissurum exercitus negaret, nisi & a Pompejo dimitterentur. Et C. Curionis tribuni plebis primum adversus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Cum senatusconsultum factum esset, ut successor Cæsari mitteretur, M. Antonio & Q. Cassio tribunis plebis, quoniam intercessionibus id senatusconsultum impediebant, urbe pulsis, mandatum est a senatu consulibus & Cn. Pompejo, ut viderent, ne quid respublica detrimenti caperet. C. Cæsar, bello inimicos persecuturus, cum exercitu in Italiam venit: Corfinium cum L. Domitio & L. Lentulo cepit, eosque dimisit. Cn. Pompejum ceterosque partium ejus Italia expulit.

I. CUM inter hæc novi tribuni plebis inissent, C. Curio statim in principio acceptæ potestatis ferventissime concionari instituit; quasi reipublicæ cura & amore tangere-

tur. Sed ille C. Cæſarem non aliam ob cauſam oderat, quam quia contemtus erat ab homine, qui ſervulos etiam libertoſque potentium paulo gratioſiores, qualibet impenſa ſibi ſolebat adjungere. Id acrius urebat adoleſcentem; & quod voluptatibus atque libidinibus, & comparandis quorumlibet ſtudiis effuſo patrimonio, magnum æs alienum contraxerat. Nam ſeſtertiûm ſexcenties aliquando debuiſſe legitur.

II. Idcirco Cæſar, neceſſitate ac ingenio hominis cognito, venalem linguam, ne ſibi noceret, omnino redimendam ratus, æs alienum ejus omne diſſolvit; eoque tranſduxit ingenium nequam, ut ſimulatione pro republica, contra Pompejum & Cæſarem, ſed revera pro Cæſare ſtaret. Hac re perfecta, conſulibus L. Æmilio M. F. Paullo, C. Claudio C. F. Marcello, eaſdem machinas admovit. Sed Marcello quidem firma adverſus pecuniam conſtitit integritas: Paullus hactenus flexus, ut adverſari deſineret, acceptam mercedem, ſeptuagies quinquies ſeſtertiûm, baſilicæ ſuæ impendit, quam poſt anni ſequentis incendium juxta forum exſtruxit, quo loco prius Fulvia ſteterat; quaſi perituram timeret peſſimi facinoris memoriam, niſi admirandi operis dedicatione conſecraretur.

III. His conſulibus lana pluit circa caſtellum Coſſanum, ubi loci non multo poſt occiſus eſt Milo: mula pariens, bonorum interitum, mutationem legum, turpes matronarum partus ſignificaſſe credita eſt. ſed non erat prodigiis opus, cum pericula & libertatis interitus jam oculis hominum obverſarentur. Quotidianæ enim de ſucceſſione Cæſaris contentiones erant: cum adverſus Pompeji potentiſſimam factionem, ille haud minore robore reſiſteret; neque plus illi prodeſſent, qui amicitiam profitebantur, quam qui ſimulabant odium. Cujus rei ſummus artifex Curio minabatur in ſpeciem Cæſari, conſilia communicabat cum Pompejanis: & ut illorum perdiſceret in-

§ I. Diodor. Liv. Epit. Cic. familiar. 8, 4. § II. Sueton. in Cæſ. c. 29. Diodor. Val. Max. 9, 1.

timos ſenſus, & donec animum nudare opportunum videretur, plus ex occulto noceret.

IV. Maximum hominis vaframentum in eo erat, ut multis, ſed inanibus, effuſis in Cæſarem dictis, ſenſim ad ea, quæ Pompejum & optimates offenſura erant, progrederetur; tanquam neutrarum partium, & libertatis cuſtodiam cuivis gratiæ anteponens. Nec eo animo iſta proponebat, ut decretum iri ſperaret, aut omnino cuperet decerni: ſed his negatis, anſa dabatur ei, & quæ contra Cæſarem parabantur, citra ſuſpicionem impediendi. Igitur his contentionibus cum temporis permultum eſſet conſumtum, indigne ſe id ferre ſimulans, ut intercalaretur poſtulare cœpit, tanquam ſpatio indigens ad perferenda, quæ vellet.

V. Erat autem intercalandi apud Romanos, ex magno veterum errore in anno conſtituendo orta neceſſitas: deinde ex ambitione aut ignorantia ſacerdotum, quibus ea commiſſa cura fuerat, mirabilis confuſio. Cum enim ad lunæ curſum inſtitutus a Numa Pompilio annus eſſet; cito apparuit, legibus univerſi hunc ordinem non congruere: futurumque, ut, quibus menſibus bruma fuiſſet, iiſdem poſt annos haud plurimos meſſis eſſet futura. Igitur dies, qui ad ſolarem annum deerant, inſeri conſtituto jam anno oportuit.

VI. Hæc inſertio *intercalatio* appellabatur, ex eo, quod nova luna pontifex, calata, hoc eſt, vocata, in Capitolium plebe, quot numero dies ad nonas ſupereſſent, indicabat. unde etiam dies, qui primus calabatur, *Kalendarum* nomen retinuit. & quoniam aliorum menſium quintanæ ſunt nonæ, aliorum ſeptimanæ; calabatur cum hoc diſcrimine, ut pro ratione menſis, aut, *dies te quinque calo Juno novella*, aut, *ſeptem dies te calo Juno novella*, pronuntiaretur. Ceterum non ſingulis annis, ſed per octennia moris erat intercalari. eaque ipſa res quandoque propter

§ III. Sueton. in Cæſ. c. 29. Appian. civil. l. 2. § IV. Plut. in Cæſ. c. 43. Plin. 36, 15. Jul. Obſeq. § V. Liv. Epit.

ſuperſtitionem omiſſa erat: nonnunquam vero intempeſtive uſurpata, cum publicanorum cupiditati quidam pontifices gratificati, productiorem aut breviorem annum ex illorum commodo facerent.

VII. Non alio autem menſe, quam Februario, intercalari fas erat, Terminalibus jam peractis. Id eo quoque anno fieri Curio cum poſtularet, non ignorans alienum eſſe, nam & ipſe erat eo ſacerdotio præditus; ceteri pontifices reclamabant. Igitur cum obtineri non poſſet de intercalatione, neque etiam hoc volebat; quaſi per iram, ne ceterarum quidem rerum quidquam agi paſſus eſt. Mox apertius pro Cæſare loqui cœpit, & quo agitaret optimates, multas jactare leges: non quod perferri poſſe ſperaret, ſed obtentui habiturus ad interceſſiones, quas parabat. *Alimentariam* inprimis, qua *numerus* definiebatur *vehiculorum & comitum iter facientibus*, prætextu, opinor, Clodianæ necis, aliaque *de muniendis ſternendiſque viis* continebantur; *utque ea curatio ſoli in quinquennium daretur*, ferebat.

VIII. Atqui hoc caput contra Liciniam Æbutiamque leges pugnare non ignorabat, ideoque Rullum, Agrariæ legis auctorem, cum ſimilia peteret, vehementer exagitatum fuiſſe: ſed conſulto promulgabat, quod a Pompejanis reprehenſum, juſtam ſibi cauſam iſtis partibus iraſcendi dediſſe videretur. Cum inter hæc Kalendæ Martiæ veniſſent, quibus ex ſenatuſconſulto referri de ſucceſſione Cæſaris oportebat, Cajuſque Marcellus ea de re verba feciſſet; pleriſque aſſentientibus collega Marcelli Paullus ſiluit: Curio, laudato Marcelli animo, *addendum* monebat, *ut pariter Pompejus provincias & exercitus ſuos dimitteret.*

IX. Sciebat hoc minime facturum Pompejum Curio: ſed prætextum quærebat, per quem Cæſar, quæ habebat, excuſatius retineret. Igitur *iniquam rem poſtulare Curionem* Patres dicebant, Scipio præſertim, qui & nuper ſenten-

§ VI. Cic. familiar. 8, 8. Macrob. Saturnal. 1, 13. Varro de L. L. l. 5. § VII. Cic. familiar. 8, 6. Diodor. § VIII. Cic. de leg. Agr.

tiam dixerat, *ne quid conjunctim referretur; quod tempus imperii Pompejo nondum exierat.* Contra Curio, *summam rempublicam agi*, vociferabatur; *neque aut pacem aut libertatem in tuto fore, nisi aut ambo deponerent imperium, aut ambo retinerent. Nam & ab inermibus nihil periculi, & si uterque haberet exercitum, contra alterius cupiditates, in altero præsidium fore.*

X. Hæc in speciem tam honesta populo mire probabantur, cui alioquin ob legem ambitus, qua largitiones accisæ fuerant, cœperat Pompejus esse vilior. Sed apud ceteros mortales auctoritas ejus & fama longe erat maxima; idque hoc tempore apparuit, cum Campaniam obiens, Neapoli graviter ægrotare cœpisset. Tum enim, auctore Praxagora, Neapolitani pro salute ejus publice vota susceperunt, qui ante eum honor nemini Romano contigerat: & hoc exemplum, aliis amore, multis per simulationem paria facientibus, universa imitata Italia est. Deinde, postquam convaluit, inaudita passim lætitia & gratulatio orta, coronati Neapolitani, coronati Puteolani, feriæ ubivis per multos dies fuerunt.

XI. Quocunque adisset, infinita multitudo procedebat obviam: vici portusque sacrificantium epulantiumque agminibus complebantur: excipiebatur cum facibus, in deducendo floribus spargebatur. Atque ea res mirifice inflavit Pompejum, ut jam valde inciperet comtemnere Cæsarem, minusque se pararet ad tam grave certamen. Præmisit tamen ad senatum literas, &, Cæsaris honorifica facta mentione, ad suarum rerum enumerationem transiit, quas ab initio ad ea usque tempora gessisset.

XII. *Neque se affectasse nimios honores: sed tertium consulatum, exercitumque & provincias ultro delatas, quo præsidium constituendæ reipublicæ haberet, accepisse. Nunc autem, quæ ingesta recusanti essent, volentem se reddere repetentibus, licet nondum exactum imperii tempus haberet.* Hoc eo pertinebat, ut & suam modestiam commendaret, & invidiam

§ IX. Appian. civil. l. 2. Cic. familiar. 8, 8. § X. Diodor. Plut. in Pomp. c. 56. § XI. Vellej. 2, 48. Cic. Tusc. quæst. 1, 35.

faceret Cæsari, qui ne finito quidem imperio decederet. Mox ad urbem cum venisset, in eandem sententiam locutus, *idem etiam placere Cæsari* affirmabat, *post tot exantlatos pro republica labores, victoriarum suarum præmiis in urbano otio, honoribusque & sacerdotiis frui desideranti.*

XIII. Sed astutiam ejus Curio coarguit, *siquidem eo esset animo, statim deponere potestatem* jubens, *neque hoc agere, ut, ipso retinente imperium, Cæsari successor mittatur:* postremo aperte invectus in Pompeji cupiditatem, *nisi nunc metu Cæsaris cogatur in ordinem, nunquam deinde abiturum imperio*, dictitabat. *Idcirco sibi placere decerni, uti ambo simul accipiant successores; utique, nisi voluntati senatus paruerint, hostes judicentur; legionesque scribantur ad bellum.* Hac sententia maxime texit fraudem, ut æqualiter animatus in utrumque, neque emtus a Cæsare crederetur. At Pompejus supra modum irritatus, cum multis in Curionem minis, ad suburbana prædia se recepit.

XIV. Senatus jam utrumque suspectum habere cœperat: modestiorem tamen Pompejum judicabat, &, quam esset contemtim a Cæsare consule habitus, recordabatur. Igitur multi ea in sententia erant, *non ante dimittendos a Pompejo exercitus, quam Cæsar provincia decessisset*, cujus absentiam & spiritus minus civiles vehementius perhorrescebant. Adversus hos cum pugnando nihil efficere Curio posset, ne quid forte contra Cæsarem decerneretur, pro tribunitia potestate senatum dimisit. Tum primum serio doluisse Pompejum ferunt, quod eam potestatem, a Sulla propemodum abolitam, restituendi auctor fuisset.

XV. Nihil igitur decretum, nisi *singulas legiones a Cæsare & Pompejo in Syriam ad Bibulum mitti, propter Parthicum bellum amplioribus copiis egentem.* Non fallebat Cæsarem, hoc ab inimicis agi, ut duabus ipse legionibus spoliaretur. quippe Pompejus, quam post Titurii cladem ad Cæsarem miserat, tanquam ex suo numero dabat. Tamen & hanc remisit in-

§ XII. Cic. ad Attic. 8, 15. Plut. § XIII. Diodor. Appian. § XIV. Hirt. de B. G. 8, 54. Diodor. l. 40.

cunctanter, & ex suis quintam decimam, quam in Gallia citeriore habuerat. militibus ducenos quinquagenos denarios dono dedit. Hos qui adduxerant, dolo an stultitia incertum, mire deprimebant Cæsarem, *nihil eo apud exercitum odiosius esse, cunctis finem laborum, conspectum patriæ, & ab diuturna dominatione libertatem & otium respicientibus: neque dubitare, transituros ad Pompejum universos, simul atque reducti in Italiam forent.*

XVI. Id quoque negligentiorem effecit Pompejum, cuncta sibi, simul annuisset, proclivia fore existimantem. Legiones, quia Parthi recessisse nuntiabantur, retentæ nihilominus in Italia, Capuæ hiemarunt. Namque Bibulus provinciæ suæ pacem, conflato inter Parthos civili bello, procuraverat. Ornodapantes satrapa, infestus regi Orodi, ut receptum apud Romanos haberet, cum Bibulo amicitiam instituerat. Hunc igitur crebris nuntiis impulit, ut, Pacoro rege constituto, bellum Orodi faceret. At Cæsar neque lubenter positurus imperium, cui tamdiu assueverat, &, si deponeret, in potestate futurus inimicorum; omnes rationes suas ita parabat, ut si volentibus obtinere, quod cupiebat, nequiret, vel invitis omnibus assequeretur.

XVII. Igitur jam a multo tempore nihil, quod aut ad gratiam hominum parandam, aut ad opes suas stabiliendas pertineret, prætermiserat. Forum inchoaverat de manubiis, solo tantum sestertiûm millies emto: munus populo epulumque pronuntiarat in filiæ memoriam, cum in mortibus matronarum id adhuc nemo fecisset: legionibus stipendium in perpetuum duplicaverat: frumentum sæpe sine modo ac mensura præbuerat: mancipia, prædia viritim distribuerat: regibus captivorum millia dono dederat: & citra senatus populive jussum auxilia, quoties & quo petissent, miserat: Italiæ, Galliæ, Hispaniarum, Asiæ quoque & Græciæ urbes munitissimas præcipuis operibus exornarat.

§ XV. Hirt. Plut. in Cat. c. 44. Appian. § XVI. Cic. familiar. 2, 17. Diodor. Sueton. in Cæs. c. 30. § XVII. Diodor. Sueton. in Cæs. c. 26. Plin. 36, 7.

XVIII. Tum vero & milites conſcripſit, & pecuniis coacervandis ſtuduit, omnique modo exercitum ſibi quam benevolentiſſimum efficere. Inter hæc & provinciam ordinavit ſumma humanitate; niſi quod, impoſito tributo, victam ſe fateri Galliam coegit. Id quoque, pro magnitudine & opibus provinciarum, modicum, *quadringenties in ſingulos annos ſtipendii nomine conferri* juſſit. Deinde per ſpeciem commendandi M. Antonii, qui auguratum petebat, in Galliam Togatam tranſgreſſus, municipia & colonias appellavit; haud minoribus exceptus honoribus, quam antea Pompejo fuiſſe exhibitos ſcripſimus.

XIX. Hæc omnia Cæſar eo fecerat ſtudioſius, quod adverſarii ejus valde exſultabant conſulibus deſignatis L. Lentulo, C. Marcello, & Ser. Galba repulſo, qui legatus Cæſaris fuerat; quamquam is gratia ſuffragiiſque plus valuiſſet. Quippe plurimum in urbe Pompejus poterat, pleriſque ſuffragantibus, & inter hos Ap. Claudio cenſore. Nam & poſtremam liberæ reipublicæ cenſuram Appius hic, collega L. Piſone, exercuit. Et Piſo quidem ſtudebat genero Cæſari: Appius inimicus dum nocere conatur, plus etiam invitus inſciuſque proderat. Nam Piſo ob affinitatem Cæſaris, & alioquin negotiorum minime appetens (quippe opinionibus Epicureorum deditus, ne cenſuram quidem ſuſcipere voluerat) notabat neminem: Appius multos equites ſenatoreſque notando, ut poſtmodo Cæſaris partibus cupidius ſe applicarent, efficiebat.

XX. Jam primum libertini generis quotquot erant, movebat ſenatu: deinde multis etiam nobilibus eandem impingebat ignominiam. Hos inter & Salluſtius Criſpus curia exactus eſt; cum cenſoribus in ſenatu, *ſe non matronarum, ſed libertinarum, ſectatorem eſſe*, reſpondiſſet. Notavit & C. Atejum, virum bonum & civem egregium, qui M. Craſſo ad bellum Parthicum proficiſcenti tribunus plebis obnuntiaverat. *Ob eam cauſam*, ſubſcripſit cenſor, *populum*

§. XVIII. Diodor. Appian. §. XIX. Hirt. de B. G. 8, 49. Sex. Ruf. c. 6. Vellej. 2, 39.

Romanum calamitatem maximam accepisse. Similis ejusdem, sed justior, severitas in eos, qui signa tabulasque ad ornamenta munerum a sociis mutuati, postea pro suo retinuerant.

XXI. Sed maxima cum Curione dimicatio fuit. Notaturus enim & hunc Appius, quamquam Pisone collega & cognato Curionis Paullo deprecantibus, sententiam suam in senatu palam ostenderat: quæ res acerrimos excitavit motus. Quippe Paullus præ dolore vestem scidit: at consul Marcellus, sperans, hac occasione contra Cæsarem aliquid decretum iri, ea de re statim referre cœpit. Curio primum repugnare, *nec jure nec more facturum* dicere, *si de se sententias roget:* mox animadverso, magnam præsentium partem Cæsaris totam esse, ceteros plerosque, ne quid adversus illum audeant, metu prohiberi; *ego vero,* inquit, *vitam actionesque meas ita institui, ut illius non pudeat; hæ ad patriæ pertineant utilitatem.*

XXII. *Neque recuso vobis rationem omnium reddere, Patres conscripti. Vos, uti videbitur e republica & fide vestra, de me statueritis.* Ibi C. Marcellus consul ita Curionem accusavit, ut damnatum iri plane confideret. Sed postquam plurium sententiis absolvi reum, atque adeo defendi ornarique vidit, ira correptus, senatu se proripuit. Plane is erat animorum habitus, ut proniores in Pompeji causam Patres essent; sed tamen sæpe Cæsarianorum violentia superati, his utiliora decernerent. Et consules quidem designati Pompejanarum partium erant. Igitur Cæsar literas ad senatum misit, *ne sibi beneficium populi adimeretur; aut saltem reliqui etiam imperatores ab exercitibus discederent.*

XXIII. Erant hæc astutissime excogitata: quidquid enim esset factum, pro Cæsare futurum erat. Nam si tam æqua conditio repudiaretur, favorem hominum erat habiturus, tanquam ab inimicis contra fas & æquitatem premeretur: relicta potestate, magis confirmabatur; sin & Pompejus

§ XX. Sueton. in Cæs. c. 25. Eutrop. § XXI. Hirtius. § XXII. Plut. in Pomp. Diodor. Cic. in Pison. c. 25.

dimitteret exercitum, celerius se convocaturum veteranos suos, quam Pompejum novos milites, sperabat. Has literas cum pro concione recitasset Curio, *seque diceret enise laboraturum, ut rempublicam omni metu liberaret;* maximo favore plausuque populi exceptus est, floresque & serta in eum jacta.

XXIV. At ubi est his de rebus in senatu relatum, Cæsari plerique omnes abrogarunt imperium; relinquebant Pompejo: nam astutia consulis seorsim de utroque relatum erat. Igitur Curio denuo conjunctim referre cœpit, *placeretne discedere utrumque ab armis, exercitusque dimittere?* Ibi duobus tantum & viginti renuentibus, trecenti septuaginta in sententiam Curionis discesserunt. Hoc ubi factum est, C. Marcellus, senatum dimittens, *Vincite*, exclamat, *ut dominum habeatis Cæsarem.* Intercessione tamen amicorum Pompeji, adjuvante consule, res effectu caruit.

XXV. Sed & falso rumore venientis cum exercitu Cæsaris urbs exterrita trepidabat: quo usus C. Marcellus, senatu coacto, retulit *de legionibus*, quas retentas fuisse Capuæ diximus, *uti contra Cæsarem mitterentur.* Sed obsistebat C. Curio, *frustraque hæc dici credique* testabatur. Ergo consul, *Quandoquidem*, inquit, *de communi senatus sententia reipublicæ consulere prohibeor; at ego saltem pro potestate mea consulam.* Simul exsiliens curia, in suburbium, ubi Pompejus agebat, procurrit; porrectoque ei gladio, *Jubemus te*, inquit, *contra Cæsarem bellare pro patria, copiasque tibi tradimus, & quæ nunc Capuæ, aut per ceteram Italiam sunt; & quas ex novis parare delectibus voles.*

XXVI. Nam una secum consules designatos adduxerat, ne res, a se solo suscepta, parum haberet momenti. Jam enim in exitu consulatus ejus erat: sub quod tempus designatorum jam multum valebat auctoritas; quibus & literæ tradebantur ad senatum scriptæ, & alia quædam ge-

§ XXIII. Cic. in Sallust. Ascon. in Hor. Sat. 1, 2. § XXIV. Cic. de divin. & ad Attic. § XXV. Cœl. in Cic. ad familiar. 8, 14. Diodor.

rere pro consulibus licebat. At Pompejus, cum semper fuisset in ejusmodi rebus accuratus & diligens, cupidius quam prudentius oblatum accepit imperium, neque a quibus sibi, neque quomodo mandaretur, considerans: in speciem tamen modestiæ, hic quoque illud suum, *Nisi quid melius*, subjecit. Hoc pacto palam susceptis cum Cæsare inimicitiis, cum segnius cetera, quam pro magnitudine rei, administraret, nihil profecit ultra, quam ut Cæsari retinendarum legionum honestiorem prætextum conciliaret; simulque laxaret vincula spei & pudoris, quibus hactenus retenta cupiditas ejus, ambiguis inter pacem & arma consiliis fluctuaverat.

XXVII. Sed Curio, cognitis, quæ essent acta, cum aliud pro Cæsare nihil posset, continuis concionibus apud populum *tempora reipublicæ* deflebat, Pompejum & consules accusans: jubebatque hos *edicere*, *ne quis nomen daret conscribenti milites Pompejo.* Quod ubi frustra tentatum est, atque interea tribunatus tempus exivit; sibi quoque timens, ad Cæsarem excurrit, qui tum recens cum peditum millibus quinque & equitibus trecentis (tertia decima legio erat) Ravennam pervenerat; quæ extrema provinciæ ejus urbs, eademque Italiæ proxima erat. Ne tamen inimicos Pompejus in urbe desideraret, M. Antonius, inito tribunatu plebis, rogationem promulgavit, *ut legiones duæ, Parthici belli causa in Italiam deductæ, ad M. Bibulum mitterentur; Pompejo scribendi militis jus ne esset; neve quis delectum habendi respondere ad nomen cogeretur.*

XXVIII. Quin & in concione populi a. d. X Kal. Jan. habita in Pompejum invectus, omnia ejus acta jam usque a toga pura petulantissime traduxit. Interea Cæsar comiter exceptum Curionem in consilium adhibuit de præsentibus. Neque dubitabat ille, *quin arcessendus propere exercitus, & experiundum armis esset.* At Cæsar, speciem præferens æquitatis & clementiæ, cum interim nihilo segnius pararet

§ XXVI. Sueton. in Cæs. c. 29. Plut. in Cæs. c. 45. § XXVII. Appian. civil. l. 2. Plut. in Pomp. c. 98. Hirt. de B. G. Sueton.

bellum, ad amicos in urbem ſcribit, *uti cum adverſariis paciſcantur, quo, dimiſſis octo legionibus, Tranſalpinaque Gallia, Ciſalpinam & Illyricum cum duabus legionibus retineret, donec conſul iterum factus eſſet.*

XXIX. Simul Curioni dedit ad ſenatum literas, quibus, poſt commemorationem *eorum, quæ per tot annos pro republica ſtrenue fortiterque geſſiſſet*, purgabat *objecta ſibi crimina: paratum* oſtendens *ab exercitu diſcedere, ſi Pompejus idem faciat. ſin vero, neque ſe commiſſurum, ut inermis objiciatur inimicorum crudelitati; ſed affuturum impigre, quo reipublicæ ſuamque injuriam defendat.* Has literas a. d. Kal. Jan. quo die C. Claudius M. F. M. N. Marcellus, L. Cornelius P. F. Lentulus inierunt, C. Curio conſulibus tradidit, triduano curſu ad centum ſexaginta millia paſſuum emenſus. Sed neque pacta cum adverſariis, neque literæ quidquam ad concordiam valuerunt.

XXX. Sane M. Cicero, qui, recens reverſus e provincia triumphi petendi cauſa, ad urbem erat, magnopere conabatur his malis mederi: jamque eo profecerat, ut Pompejus flecteretur, neque Cæſaris amici recuſarent, quo minus *una legione cum Illyrico provincia contentus Cæſar eſſet.* Sed mirus invaſerat furor hominum mentes, ut potius civili bello collidi cuperent: Lentulo præſertim implacabili, qui, ſalva republica, ſalvus eſſe non poterat; & M. Catone, negante, *facturum ullas de republica pactiones.* Quin neque literas Cæſaris in ſenatu recitare conſules volebant; quamquam Curio, ne ſupprimerentur, in ipſa curia exhibuerat: donec Q. Caſſius Longinus, M. Antonius tribuni plebis, recitari publice juſſerunt.

XXXI. Erant illæ cetera quidem leniſſime ſcriptæ; ſed poſtrema verba effecerant, ut minaces & acerbæ viderentur. Sane cum recitarentur, *bellum haud obſcure denuntiari* conclamatum eſt. Seceſſionem deinde facere conſules cœperunt, veriti, ne forte, ſi voce ſententiæ dicerentur, multi

§ XXVIII. Hirt. Oroſ. 6, 15. § XXIX. Diodor. l. 40. § XXX. Dio. Appian. Plut. Vellej. 2, 49.

verecundia, plures metu Cæſaris, mitius cenſerent. Ibi cum de Cæſare referretur, *ipſumne ponere imperium vellent?* in eam partem omnes diſceſſerunt; Pompejum nemo ſuſtinuit offendere: armatus enim hic, & ad urbem erat. Marcus tamen Marcellus *non ante referendum de republica* cenſuit, *quam præſidium ſenatus haberet, tuto & libere, quæ vellet, decernendi.*

XXXII. M. Calidius *Pompejum* jubebat *in ſuas provincias proficiſci, ne qua eſſet armorum cauſa:* eandemque ſententiam M. Cœlius Rufus, modo ædilitate perfunctus, ſequebatur. Præterea C. Curio haud diſſimulanter pro Cæſare pugnabat. Sed horum ſine magiſtratu ſtudium levioris operæ fuit. M. Antonius, tribunitia poteſtate ſubniſus, quemadmodum Curio nuper, *de utroque conjunctim referendum eſſe* clamitabat cum aſſenſu Patrum: & erant, qui diſceſſionem flagitarent. Sed ea quidem res a conſulibus impedita eſt: ſenatuſconſulto, quod fiebat in ſententiam Metelli Scipionis, *uti ante certam diem exercitum dimitteret Cæſar, aut pro hoſte eſſet*, tribuni plebis interceſſerunt.

XXXIII. Poſtridie, cum iterum ſenatus haberetur, L. Piſo cenſor, itemque prætor L. Roſcius, quorum alter ſocer erat Cæſaris, alter legatus in Gallia fuerat, *ad Cæſarem ituros* obtulerunt, *ut eum docerent de rebus omnibus:* fuerunt & ab aliis ſententiæ dictæ, *legatos mitti ad Cæſarem oportere, qui ei voluntatem exponant ſenatus.* Sed his omnibus Pompejana factio, Cæſariſque inimici, conſul præcipue Lentulus, Scipioque & Cato reſtiterunt. Cum iterum hic dies ſic abiviſſet, ut decerni nihil poſſet, ſenatus *veſtem mutandam* cenſuit: tribunis tamen interceſſionem non remittentibus, fieri ſenatuſconſultum nequivit; auctoritas perſcripta eſt.

XXXIV. At Pompejani Patres, veſte lugubri ſumta, redierunt in curiam: confeſtimque *referri de interceſſione tribunorum* poſtularunt, *Pompejanum exercitum præſidium ſuum*,

§ XXXI. Plut. in Anton. § XXXII. Cæſ. Cic. familiar. 11, 7. Appian. Dio. § XXXIII. Plut. Cæſ. Dio.

Cæsarem hostem reipublicæ, appellantes. Cum acerbissimæ sententiæ dicerentur, & consul Lentulus, priusquam perrogatum esset, *exire tribunos, sibique consulere* juberet, *ne longe ab his sacrosancta potestas esset;* exsurgens Antonius, magno clamore *vim* incusans, *ipsisque & Cæsari, & juri tribunitio illatam*, ad postremum quasi furibundus imprecari *diras*, vaticinari, *bella, cædes, exsilia, proscriptiones* denuntiare ausus, ex curia profugit.

XXXV. Exeuntem collega Cassius, Marcusque Cœlius, & C. Curio secuti, ultimum discrimen haud multo anteverterunt. Jam enim armati e Pompejanis ventitabant, cincturi curiam. At illi proxima nocte, servili habitu sumto, meritoria rheda ad Cæsarem perfugerunt. Exactis ex curia tribunis, sententiæ dicuntur, *ne illi atque eorum satellites pro senatoribus habeantur:* ad illud extremum atque ultimum senatusconsultum, quo nisi in summo omnium periculo descensum non fuerat, decurritur, *dent operam consules, prætores, tribuni plebis, qui pro consulibus sint ad urbem, ne quid respublica detrimenti capiat.*

XXXVI. Post paucos dies senatu extra urbem habito, uti Pompejus interesset, *tumultum esse* decreverunt. *Pompejum delectus habere tota Italia* jusserunt, *veteranorum præcipue, donec ex eo genere centum triginta militum millia conficerentur: sed & ex vicinis nationibus, uti quæque virtute præstaret, mercede conducere: in eos usus pecunias ex ærario sumere.* Magnæ tamen summæ a privatis offerebantur: & per oppida missi, qui festinanter & acerbe conquirerent. Provinciæ quoque privatis datæ: duæ consulares, reliquæ prætoriæ. L. Scipioni Syria obvenit: L. Domitio Gallia ulterior. nam citerior prætoria Considio Noniano obtigerat. in reliquas prætorii mittuntur, cum neque ad populum ex more latum de imperio illorum esset, neque paludati votis nuncupatis exirent.

XXXVII. Sed Pompejus ad omnia satis se spatii habi-

§ XXXIV. Cæs. de B. G. 5, 53. Appian. civil. l. 2. § XXXVI. Oros. Dio. Appian. Plut. in Anton.

turum rebatur, donec exercitum Cæsar e provinciis arcesseret. Et ille quidem miserat adducturos; sed interim plus in celeritate, quam viribus, esse reputans ad primos belli terrores, apud milites, quos habebat Ravennæ, concionatur: *omniumque temporum injurias inimicorum in se* commemorat, (placet enim, quæ a se tum dicta tradit, ipsius verbis exponere) *a quibus deductum & depravatum Pompejum* queritur *invidia & obtrectatione laudis suæ, cujus ipse honori & dignitati semper faverit, adjutorque fuerit. novum in republica introductum exemplum, ut tribunitia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset restituta.*

XXXVIII. *Sullam, nudata omnibus rebus tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse. Pompejum, qui amissa restituisse videatur bona, etiam quæ ante habuerit, ademisse. Quotiescunque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid respublica detrimenti caperet (qua voce & quo senatusconsulto populus Romanus ad arma sit vocatus) factum in perniciosis legibus, in vi tribunitia, in secessione populi, templis locisque editioribus occupatis: atque hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini atque Gracchorum casibus* docet, *quarum rerum illo tempore nihil factum, ne cogitatum quidem, nulla lex promulgata, non cum populo agi cœptum, nulla secessio facta.* hortatur, *cujus imperatoris ductu novem annis rempublicam felicissime gesserint, plurimaque prælia secunda fecerint, omnem Galliam Germaniamque pacaverint, ut ejus existimationem dignitatemque* ab inimicis *defendant.*

XXXIX. Auctore Lælio primipili centurione, conclamant milites, *sese paratos esse imperatoris sui tribunorumque plebis injurias defendere.* Igitur Cæsar tribunis centurionibusque imperat, *uti, relictis armis aliis, gladio tantum accincti cum delectis pergant Ariminum, eamque coloniam, quanto possint silentio, occupent.* Ita clam præmisso Q. Hortensio, oratoris filio, cum cohortibus decem, qua *tantula manu terrarum orbem* (ut ait Livius) *adortus est;* ipse, ne

§ XXXVII. Appian. Cæs. Cic. familiar. 16, 7. Dio. § XXXVIII. Appian. Cæs. Cic. familiar. 16, 12. Plut, Ascon.

qua suspicio oriretur, gladiatores perspectavit, & formam, qua ludum erat ædificaturus, inspexit, & ex consuetudine convivium frequens ingressus est; sed incipiente nocte discedens, tanquam leviter affecto corpore, & rediturus, comiter compellatis convivis, paucos amicorum secreto monuit, *ut cum equitibus alius alia via sequerentur:* mulisque e proximo pistrino ad meritorium vehiculum junctis, cum, aliud iter ingressus, paulo post ad Ariminensem viam exstinctis luminibus deflecteret, per impedita loca diu oberravit.

XL. Sub lucem deinde duce reperto, per angustissimos tramites pedes evasit; præmissasque corhortes circa Rubiconem assecutus est. Fluviolus is modicus est inter Ravennam & Ariminum, hodie vocatur *Pisciatello.* Sed maioribus hoc termino Galliam ab Italia discriminare placuerat. Viso Rubicone, primum substitit Cæsar, quantam bellorum molem transitus hic exciturus esset, reputans: conversusque ad proximos, quos inter & Asinius Pollio aderat, *etiam nunc*, inquit, *regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Sed quid agam, si transitus meus humano generi calamitosus est futurus, reditus mihi?*

XLI. Dum ita cunctatur Cæsar, repente quidam apparuit in proximo canens arundine. quem ad audiendum videndumque (nam erat magnitudine & forma non vulgari) cum multi ex stationibus milites accurrissent, interque eos & æneatores; rapta ille tuba procurrit in flumen, & ingenti spiritu classicum exorsus, in alteram ripam evasit. Tum Cæsar, *eatur*, inquit, *quo Deorum ostenta, & inimicorum iniquitas vocat. Jacta alea est.* Statimque trajectis militibus, nihil moratus tenebras, Ariminum pergit; idque oppidum sub lucem ingressus occupat.

XLII. Ibi concione militum advocata, tribunos plebis, qui urbe pulsi supervenerant, adhibuit, ut erant servili habitu tecti. Hæc tam fœda species mirifice inflammavit mi-

§ XXXIX. Appian. civil. l. 1. Cæs. Plut. Oros. 6, 15. Sueton. § XL. Plut. Appian. Sueton. § XLI. Appian. Plut.

litum animos, cum præfertim neque Cæfar ipfe, neque tribuni deeffent, rem per fe fatis triftem exaggerare verbis. Curio etiam, ut erat promtæ eloquentiæ, juffu Cæfaris acta docuit milites, vehementer accendens ad vindictam animos. *nihil enim ultra rite ac ordine Romæ geri: non fas refpici, non jus: facrofanctam poteftatem concukari: penes malos omnem potentiam, melioribus aut tacitam fervitutem, aut, fi loqui aufint, fugam, cædem, pericula effe propofita.* Et quo vehementiores adhiberet mentibus faces, flens Cæfar, & a pectore difciffa vefte, fidem militum invocabat. Affenfere milites ingenti fremitu, cum ad omnia promtos imperatori liberalitas ejus & fortuna faceret; errore quoque concionis extremæ adjuvante, quæ promiffum omnibus jus aureorum annulorum cum equeftri cenfu inde credidit, quia Cæfar, ad fatisfaciendum militibus annulum quoque æquo animo fibi detracturum dicens, fæpius digitum lævæ manus oftenderat. Sic incitatis cohortibus, ad vicina quæque porrigens manus, quantum pro copia præfente poterat, opportuna loca recipere inftituit.

XLIII. Sed hæc non qualia erant, fed multis modis majora, terror fubitus, & agreftium fuga per Italiam, ac in urbe vulgaverat: venire Cæfarem cum omni exercitu, Gallorumque & Germanorum ingentibus auxiliis. Ergo fævius, quam ullo Gallico Cimbricove tumultu, perculfi omnium animi, fine confilio, fine fpe, trepidabant. Neque vulgi tantum hæc vecordia, fed magis etiam Patrum erat: cum pavore & querelis Pompejus quoque, ne pro fua virtute & peritia rebus præfentibus confulere poffet, turbabatur.

XLIV. Alii præterita objiciebant, quæ jam emendari non poterant: nunc dare ipfum pœnas fpreti optimorum virorum confilii, qui Cæfaris amicitiam ipfi patriæque funeftam fore prædixiffent. Hæc exprobranti Catoni Pompejus refpondit, illum melius divinaffe, fe egiffe fimplicius

§ XLII. Sueton. Appian. Plut. § XLIII. Sueton. Plut. in Cat. c. 76, & Pomp. c. 101.

& amicius. Plures erant, quos conditiones Cæsaris non admisisse pœniteret. plerique cum Pompejo expostulabant, quid ita, cum esset tam flagitiose imparatus, acerrimum ducem exercitumque provocasset. Nam quærenti L. Volcatio Tullo viro consulari, ecquid paratas haberet copias? hæsitanter responderat, duas legiones, quæ essent missæ a Cæsare, paratas esse: arbitrari & de novis delectibus legiones quinque cogi posse.

XLV. Ibi exclamavit Tullus, decepisti nos, Pompei! nuper enim in senatu legiones habere sese paratas decem confirmaverat. M. Favonius adjecit, nunc esse tempus pede percutiendi terram; quod aliquando jactabundus dixerat, ubi pede terram pulsasset, affatim exsilituras equitum peditumque copias. Et vincebat ille quidem adhuc Cæsarem militum numero, adjunctis Hispaniensibus; sed a suis consiliis, trepidatione Patrum, velut fluctu auferebatur. Tullus, mittendos de pace legatos, censere: abnuere Cato, & Pompejo summam imperii decernere; eorundem esse, magna mala & facere, & comprimere, dictitans.

XLVI. In hanc sententiam itum: & Pompejus, non esse in parietibus rempublicam ferens, sequi jussis magistratibus omnique senatu, &, si quis remansisset, pro hoste habiturum denuntians, urbem reliquit. Consules statim, ne sacris quidem solemnibus factis, (quod ante id tempus acciderat nunquam) secuti sunt. Reliqui Patrum inopes consilii stupentesque in curia pernoctarunt. diluculo demum, paucis, qui Cæsaris aut neutrarum partium erant, manentibus (quamquam & ex illo numero quidam dicuntur profecti) excesserunt.

XLVII. Ergo tanquam ex hostili terra fit fugæ similis profectio: complentur agminibus exeuntium viæ, completur clamoribus tumultuque cœlum: fit deferentium emittentiumque suos comploratio: moram caritas, festinatio-

§ XLIV. Cæs. Plut. § XLV. Plut. in Cat. Cic. ad Attic. 7, 11. Diodor. l. 41. § XLVI. Dio.

nem metus imperat: nemini non res misera, acerba, atrox videtur. Nam & qui cum tota familia egrediebantur, desperato reditu, vix poterant ab extremo patriæ conspectu avelli: & qui suos relinquebant, plus angebantur; carissima pignora, mox in potestate ejus futura reputantes, contra quem ipsi ferrum stringerent. Plebs autem Romana consiliis armisque orbam, & expositam lubidini victoris urbem reputans, superiorum civilium bellorum mala, direptiones, cædes, incendia loquebatur; majori timore, quod a Cæsare magna barbarorum adduci multitudo diceretur.

XLVIII. Aggravabant augebantque horrorem nuntiata nuper prodigia, numero & fœditate terribilia. Nam in ipsa urbe lupi noctuæque frequentes apparuerant: sanguineæ pluviæ, terræ motus crebri cum mugitibus, etiam Romæ, simulacrorum sudores, multis ex locis nuntiabantur. sed & fax ab Occidente in Orientem ferri conspecta erat: multa fana fulmine tacta; ipsum Capitolium, ubi & sceptrum Jovis & galea Martis percussa sunt, itemque æra legum: ædificia multa, quæ inter & Quirini fanum, incendio hausta: sol totus obscuratus est. Monstrosi animalium partus editi: minacia carmina pro Sibyllinis vulgata; passimque furore correpti dira multa cecinerunt. In Cumano arbor subsedit, paucis ramis eminentibus.

XLIX. Ob eam rem aditi libri, repertumque, internecionem hominum fore, tantoque majorem, quanto propius ab urbe ostentum factum esset. Sed & ominibus accensa est moris antiqui prætermissio, quod nullus feriarum Latinarum causa præfectus urbi creatus fuit: idque anno sequente pariter omissum, vices præfecti prætoribus interim obeuntibus. Eodem anno M. Perperna mortuus est, novissimus omnium, quos consul in senatu sententiam rogaverat: neque plus septem in vita reliquit ex iis, quos ante septimum

§ XLVII. Cic. ad Attic. 7, 13. § XLVIII. Dio. Appian. Plin. 17, 25.

& tricefimum annum cum L. Philippo cenfor in fenatum legerat.

L. Ea quoque res, quemadmodum & cetera, quæ acciderant, finem fenatus mutationemque reipublicæ vifa portendere. In hoc metu cum plerique mittendos ad Cæfarem legatos dicerent, non abnuente Pompejo, quin & mandata privati officii addente, L. Cæfar, cujus pater legatus erat Cæfaris, & L. Rofcius prætor, Ariminum profecti Cæfarem orare inftituerunt, difcederet ab armis, fuafque injurias reipublicæ donaret. Cæfar paulo diverfa ab his, quæ per epiftolam poftulaverat, refpondit. Pompejus eat in Hifpaniam: delectus & præfidia contra fe comparata dimittantur. fe ulteriorem Galliam Domitio, citeriorem M. Confidio Noniano traditurum: ad confulatus petitionem venturum: neque jam velle rationem haberi abfentis; trinundinum petiturum. & quo facilius conveniret, petiit, ut colloquendi caufa propius accedat Pompejus, aut fe accedere patiatur.

LI. Cum his mandatis reverfi, Pompejum & confules Theani repererunt, ante diem VIII Kal. Febr. quo die ad eos T. Labienus, damnata Cæfaris caufa, venerat. Is diu ab inimicis Cæfaris follicitatus, a quo maximis auctus honoribus, omnibufque nuper trans Alpes copiis præfectus fuerat; fortunam imbecillo animo ferens, Cæfarem, jam & ipfum propter infolentiam hominis in amore frigidiorem, reliquerat, fpeciem magis, quam vires, ut exitus docuit, prælatis partibus afferens.

LII. Huic tamen Cæfar, pro folita animi magnitudine, pecuniam, cujus ille prædives erat, & farcinas omnes remifit. Conditiones Cæfaris nec rejectæ omnes, nec probatæ funt. de colloquio diffimulatum. fcripta mandata per eofdem remiffa ad Cæfarem, ut ille de his oppidis, quæ

§ XLIX. Dio. Val. Max. 8, 5. Plin. 1, 5. § L. Pigh. Annal. Dio. Cæf. Cic. familiar. 16, 12, & ad Attic. 8, 13. Hirt. § LI. Plut. in Cæf. c. 51. Val. Max. 8, 14. Cic. Cæf.

extra suam provinciam occupavisset, præsidia deduceret. Id si fecisset, ad urbem redituros Patres, ut de iis ipsis conditionibus, quas obtulerat, senatus haberi Romæ posset. In Hispanias iturum Pompejum esse. Neutri ducum satis pax placebat. Pompejus, si populo Romano potestas omnis restitueretur, haud dubie inferiorem se gratia Cæsaris rebatur: Cæsar, ab ineunte ætate cupidissimus imperandi, prætermittere occasionem nolebat, gnarus, non aliud sibi ad principatum iter, quam per conculcatum Pompejum, esse.

LIII. Itaque mala fide secum agi cavillatus, quod, ante quam diem iturus in Hispaniam Pompejus esset, expressum non fuerat, toto animo in bellum versus, per omnem Italiam literas mittebat, sive jure secum, sive armis ageretur, paratum ad disceptationem ostendens; simul hortatus omnes, bono essent animo, neque se conjungerent res turbare cupientibus: non minus se his consulturum pro suis, qui in neutra, quam qui in sua castra venissent; quamquam Pompejus, auctore solo principum Domitio, pro hostibus se habiturum, qui reipublicæ defuissent, edixerat.

LIV. Interim non exspectato legatorum reditu, acerrime delectum habere Arimini, opportuna loca occupare, præsidia imponere. M. Antonius cum quinque cohortibus Aretium mittitur; ibique præsidium imponit: fugit in Campaniam Scribonius Libo, qui tutari debuerat Hetruriam: Pisaurum, Fanum, Anconam, ab Arimino Cæsar singulis cohortibus occupat. Curionem cum tribus cohortibus ad Iguvium recipiendum ire jubet, validum Umbriæ oppidum, quod a Quinto Minucio Thermo quinque cohortibus tenebatur. sed ille, voluntati diffisus Iguvinorum, quos addictiores Cæsari esse sciebat, profugit. milites ejus in itinere discedunt, domumque se conferunt.

§ LII. Sueton. in Cæs. c. 30, & Neron. c. 11. Plut. in Anton. c. 9. Thuan. l. 11. Cic. ad Attic. 7, 17. § LIII. Flor. 4, 2. Cic. familiar. Plin. 3, 14. § LIV. Plin. 3, 13. Cic. ad Attic. 7, 13. Cæs.

LV. His rebus & municipiorum voluntate cognita, Cæſar aucta fiducia cum legione tertia decima Auximum proficiſcitur, Piceni urbem, quam P. Accius Varus præſidio tenebat, agendis in Piceno delectibus intentus. Auximates Varum terrent, & decedere oppido cogunt. Fugientem per impedita loca, quidam Cæſaris milites aſſecuti conſiſtere cogunt. poſt brevem pugnam deſeritur a ſuis Varus: alii domum, plerique ad Cæſarem pergunt. Hæc Romam perlata, cum jamjam adeſſe Cæſar, conſpicique equites ejus falſo dicerentur, ſic exterruerunt Lentulum conſulem, qui ex mandato Pompeji, quod a. d. VII Id. Febr. per C. Caſſium tribunum plebis Capuam erat allatum, ad pecuniam promendam Pompejo venerat, ut, aperto ſanctiore ærario, protinus ex urbe profugeret.

LVI. Delectus intra urbem omittitur; neque ullo inter Romam ac Capuam fiditur loco: Capuæ demum ſe confirmant; ibique delectum inſtituunt agere, parum prolixe reſpondentibus Campanis, quod beneficio & lege Cæſaris deducti eam in coloniam fuerant. Gladiatores, quos ibi Cæſar alebat, (ad duo millia fuiſſe putantur) Lentulus attributis equis ſequi ſe juſſerat: ſed poſteaquam id reprehendebatur ſermonibus, ſingulis patribus familiarum binos Pompejus diſtribuit cuſtodiæ cauſa.

LVII. Sed Cæſar, Auximo progreſſus, totum Picenum, volentibus præfecturis omnibus, recepit. Etiam Cingulo, quamquam id oppidum Labienus ſua pecunia exædificaverat, legati ad Cæſarem venerunt. Cum interim legio duodecima acceſſiſſet, Cæſar cum duabus legionibus Aſculum Picenum contendit, ubi Lentulus Spinther curabat, vir conſularis, cum cohortibus decem. Sed neque hic ceteris conſtantior, profugit ex oppido; deſertuſque a majore parte militum, reliquos L. Vibullio Rufo tradit, a Pompejo forte veniente, ad Picentes retinendos in partibus. Vibul-

§ LV. Cic. ad Attic. 7, 20. Cæſ. § LVI. Cic. ad Attic. 8, 12. & 18. Appian. civil. l. 2.

lius, acceptis militibus, ex his & delectibus Pompejanis aliquot cohortes conficit: mox venit ad eum C. Lucilius Hirrus cum quinque cohortibus, Camerino fugiens, ubi in præsidio fuerat.

LVIII. Hi magnis itineribus Corfinium proficiscuntur, quo loco L. Domitius Ahenobarbus consederat. Nam ille, successor Cæsari missus, cum quatuor millibus ex novo delectu Galliam versus iter instituerat: deinde, occursu Cæsaris cognito, deflexerat in Pelignos Marsosque. Harum ex nationum delectibus cum copias suas ad numerum cohortium duodecim adauxisset, jamque ad eum Vibullius & Hirrus cum undeviginti cohortibus accessissent; observare Cæsarem instituit, repugnaturus, si propius ad se accessisset: sin vero secundum mare ad Pompejum ire cœpisset, confestim ducturus in Samnium, ut cum Pompejo se conjungeret.

LIX. Sed Cæsar, Asculo recepto, conquiri milites, qui a Lentulo discesserant, institutique delectum jubet: nec amplius uno die moratus, Corfinium pergit. Occurrunt præmissæ a Domitio quinque cohortes, pontemque fluminis ad tertium ab urbe milliare conantur interrumpere: sed levi prœlio rejectæ ab antecursoribus Cæsaris, in oppidum se recipiunt. Cæsar, flumine superato, castra juxta murum Corfinii ponit. Domitius, magno proposito præmio, regionum peritos ad Pompejum cum literis mittit, rogans & obtestans, ne se cum tot cohortibus, magnoque senatorum & equitum Romanorum numero, recidere in potestatem Cæsaris sinat.

LX. Ea res summa sollicitudine Pompejum affecit. nihil enim tam contrarium consiliis ejus fieri potuisset. Tironi non audebat confidere: duas legiones, quæ nuper prætextu Parthici belli abductæ a Cæsare fuerant, proniores illis partibus rebatur. Igitur omnes undique copias ad

§ LVII. Cic. ad Attic. 8, 19. Diodor. l. 41. Cæs. § LVIII. Cic. ad Attic. 8, 17. Cæs. § LIX. Cic. ad Attic. 8, 19. Cæs. Dio.

se convenire maluisset. at quoniam id propter vigilantiam atque celeritatem adversarii nequibat, quatuordecim cohortes ex duabus illis legionibus contraxerat Luceriam, eo consilio, ut, si propius accederet Cæsar, Italiam relinqueret, ut paulo post factum est. Sed accepto, Domitium obsideri, sive dissimulans mentem suam, sive putans, tot & tales viros deseri non oportere, scribit ad Lentulum consulem, magni interesse reipublicæ, omnes copias primo quoque tempore in unum locum convenire. quod ab omnibus ita est acceptum, cum universis viribus Pompejum ad Corfinium venire constituisse.

LXI. Hac opinione paulisper recreati sunt hominum animi, nuntiataque Domitii constantia, qui sane suos cohortatus, tormenta dispofuerat in muris, & cetera tanquam ad tolerandam obsidionem administrabat. Etiam, ut promtiore exercitu uteretur, militibus quaterna jugera agri, centurionibusque & evocatis pro rata parte promiserat ex suis possessionibus. nam occasione Sullanorum temporum ad maximas opes pervenerat. Sed accidit ei, quod futurum Pompejus ei scripserat, ut nec expedire posset copias, tribus in oppidis distributas, (partem enim Albæ, partem Sulmone collocaverat) nec cum iis, quas habebat secum, satis firmus ad resistendum esset.

LXII. Nam Sulmonenses, missu Cæsaris venienti Antonio aperuerunt portas, universique & oppidani & milites (septem ibi cohortes Domitius collocaverat, cum Antonius quinque tantum adduceret) obviam gratulantes exierunt. Q. Lucretius senator & C. Attius Pelignus, qui oppidum præsidio tenuerant, de muro se dejecerunt. Lucretius effugit. Attius ab Antonio deductus ad Cæsarem, & ab eo incolumis dimissus est. Pompejani proditam ab eo fuisse Sulmonem crediderunt. Cæsar, cum & illis cohortibus auctior esset, & ad eum legio octava, cohortesque

§ LX. Appian. civil. l. 2. Cic. Oros. 6, 15. Cæs. § LXI. Cic. ad Attic. 8, 19.

ex novis Galliæ delectibus duæ & viginti venissent, cum trecentis circiter equitibus, quos ei rex Noricus miserat, altera castra ad alteram oppidi partem ponit, Curione præfecto, qui cum præsidiis, quæ in Umbria & Tuscis fuerant, ad eum accesserat.

LXIII. Inde circumdare obsessos operibus instituit. quorum parte maxima perfecta, literæ Domitio redduntur, quibus negabat Pompejus, ire se subsidio posse; jubebatque, si ulla ratione etiam tunc efficere posset, explicaret sese, & Brundisium veniret. Sed hoc jam serum erat, obsesso atque circummunito oppido. Igitur Domitius clam cum paucis familiaribus de fuga colloqui cœperat: sed quamquam voce consilium non prodebatur; ex trepidatione vultuque, & hoc genus indiciis patuit. Idcirco milites inter se collocuti, Domitium publice custodiunt; legatosque mittunt ad Cæsarem, paratos esse portas aperire, & L. Domitium vivum tradere.

LXIV. Sed quia serum diei erat, veritus Cæsar, ne per nocturnam licentiam oppidum diriperetur, id quod suis rebus erat futurum alienissimum, quas opinione clementiæ confirmare cupiebat; asservari interea oppidum a Domitianis militibus jubet. ipse suorum vigilias stationesque densas circumponit, non adversus eruptionem modo, sed etiam adversus furtivos egressus singulorum. Circa quartam vigiliam Lentulus Spinther de muro Cæsarianos inclamat, deducique ad Cæsarem petit. deductus orat, ut se pro pristinis suis beneficiis incolumem velit, omnia enumerans, quod per Cæsarem in collegium pontificum venisset, quod ex prætura Hispaniam habuisset provinciam, quod in petitione consulatus fuisset ab eo adjutus.

LXV. Cæsar, plura commemorari non passus, neminis odio, sed ut tribunos plebis in suam dignitatem, & po-

§ LXII. Cæs. Senec. de benef. Plin. 7, 53. § LXIII. Sueton. in Neron. c. 2. Cæs. Dio. Liv. Epit. § LXIV. Cic. ad Attic. 8, 13 & 22.

pulum Romanum, paucorum factione oppressum, in libertatem restitueret, arma cepisse interfatur. Ergo Lentulus, jam securus de salute sua, petit, ut in oppidum reverti liceat, quo ex sua incolumitate ceteri ad spem revocentur. esse enim nonnullos, qui de morte consciscenda deliberent. Sane Domitius, Cæsaris iram metuens, cui semper fuerat adversatus, a medico eodemque servo suo venenum poposcerat. Sed idem, lenitate cognita victoris, deplorare conditionem suam cœpit, quod quam relicturus fuisset inimicus, sibi ipsi vitam homo temerarius stultusque præcidisset.

LXVI. Ibi medicus, qui adolescenti Domitio rem aperuerat, seque jusserat asservari, donec eventus docuisset, utrumne venenum datum patri foret, tantummodo soporiferam potionem se dedisse indicavit. Hac re exhilaratus (neque enim Lucano credendum est, in gratiam Neronis, cujus hic Domitius abavus fuit, omnia alia fingenti) manumisit medicum: atque ita, postquam illuxit, cum ceteris ad Cæsarem deductus est. erant senatorii ordinis Domitius & Lentulus, consulatu functi: præterea L. Vibullius Rufus, Sex. Quintilius Varus quæstor, L. Rubrius: præterea multi adolescentes nobiles, equitumque Romanorum, & decurionum, quos Domitius ex municipiis evocaverat, magnum agmen.

LXVII. Hi a Cæsare increpiti, quod neutiquam convenientem meritis suis gratiam retulissent, incolumes omnes dimittuntur, seque ad Pompejum recipiunt. Aurum etiam, quod secum Corfinium deportaverat Domitius, sestertiûm sexagies, quamquam pecunia publica esse diceretur, Domitio redditum; quia Cæsar non minus fugiendam sibi inopiæ, quam crudelitatis famam judicabat. Ita Cæsar, septem omnino dies ad Corfinium commoratus, Domitianas cohortes protinus in Siciliam mittit. Ipse in Apuliam ducere instituit. His rebus auditis, Scipio Luceriam omisit, mi-

§ LXV. Cic. ad Attic. 9, 4. Cæs. § LXVI. Cic. ad Attic. 9, 2. Cæs. Lucan. Plut. in Pomp. c. 3. Diodor. l. 48.

litibus Brundisium transductis, quo Pompejus expeditus legiones antecesserat.

LXVIII. Eo conduci jusserat, quidquid habebat copiarum, nullum auxilii genus aspernatus; nam & ex pastoribus servisque equites circiter quadringentos effecerat. Sed Cæsaris per Apuliam cursus majorem ei delectuum partem, passim relictis præsidiis fugientium, abscidit. Alba L. Manlius Torquatus prætor cum sex cohortibus discesserat; Tarracina, cum tribus, prætor Rutilius Lupus. Sed Rutilianæ cohortes, cum equitatum Cæsaris conspexissent, cui Vibius Curius præerat, ad eum signa transtulerunt: idem reliquis itineribus, a nonnullis cohortibus, quæ in Cæsarem aut equites ejus inciderant, factum.

LXIX. Venit & in potestatem Cn. Magius, præfectus fabrûm Pompeji: quem Cæsar cum mandatis ad Pompejum remisit, interesse reipublicæ, ut, quoniam iturus Brundisium esset, una colloquerentur. Neque diu cunctatus, cum legionibus sex a. d. VIII Id. Mart. Brundisium venit; cujus exercitus magna pars ex recentibus delectibus, & iis, quos in itinere exceperat, confecta erat. Sed Pompejus jam Cn. filium, majorem ex duobus, cum socero Scipione in Syriam, auxilia gentium ac regum concituros, consules autem Dyrrhachium præmiserat, cum triginta cohortibus. Ea res abrupit negotium pacis. nam & Lentulus consul a Cornelio Balbo, cujus pater Lentuli erat familiarissimus, mandata Cæsaris habente, conveniri non potuit: & cum Scribonius Libo, qui erat Sex. Pompeji socer, a Caninio Rebilo inductus, cum Pompejo de conditionibus egisset; responsum est, quod consules absint, sine illis de compositione agi non posse.

LXX. Nec deerant, qui existimarent, dimissos a Pompejo consules fuisse, ne quid novi consilii contra suas ra-

§ LXVII. Cic. ad Attic. 8, 9. Vellej. 2, 51. Sueton. in Cæs. c. 56. § LXVIII. Plut. in Cæs. c. 49. Cic. ad Attic. 9, 15 & 16, 9. § LXIX. Cæs. Dio. Appian. civil. l. 2. Plut. in Pomp.

tiones caperent; suspecta præsertim levitate Lentuli. Sed neque Magius remissus ad Cæsarem est, si Cæsari credimus. Ceterum ille multa, suæ causæ serviens, de industria perperam edidit; quod & Pollio Asinius affirmare est solitus, qui cum eo transiit Rubiconem, rebusque his interfuit. Ex iis hanc de Magio querelam esse puto, cum ipse Cæsar iisdem diebus ad Oppium & Cornelium Brundisio scripserit, a Cn. Pompejo missum esse Cn. Magium de pace; se, quæ visa fuissent, respondisse.

LXXI. Sic pacis cogitatione quibuscunque de causis penitus abjecta, hoc agere cœpit, ut aut Pompejum quamprimum trajicere cogeret, aut exitu prohiberet. Igitur castris ad portas oppidi positis, opus magnum & multorum dierum, propter altitudinem maris, instituit, ab utroque portus cornu moles jaciens. Ejus operis ratio non melius exponi, quam ab eo ingenio potest, a quo excogitatum jussumque fuit. Qua fauces erant angustissimæ portus, molem atque aggerem ab utraque parte litoris jaciebat, quod his locis erat mare vadosum. longius progressus, cum agger altiori aqua contineri non posset, rates duplices, quoquoversus pedum XXX, e regione collocabat. has quaternis ancoris ex quatuor angulis destinabat, ne fluctibus moverentur. his perfectis, collocatisque, alias deinceps pari magnitudine rates jungebat. has terra atque aggere contegebat, ne aditus atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus ac pluteis protegebat. in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu navium incendiisque defenderet.

LXXII. Contra hæc Pompejus naves magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat. ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easque multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Cæ-

§ LXX. Frontin. Strat. 1, 5. Cæs. Plut. § LXXI. Cæs. Appian. Plut. Dio. Liv. Epit. Cic. ad Attic. 8, 7.

ſaris appellebat, ut rates perrumperet, atque opera diſturbaret. ſic quotidie eminus utrinque fundis, ſagittis, reliquiſque telis pugnabatur. Cum ad hunc modum dies exacti novem eſſent, naves, quæ conſules tranſportaverant, Brundiſium redierunt. Harum adventu Pompejus, ſive Cæſaris operibus permotus, quorum ferme dimidia pars effecta erat, ſive quia jam ab initio conſilium Italiæ relinquendæ ceperat; una de re ſollicitus, quemadmodum tuto diſcederet, portas obſtruit, partemque viarum altis parietibus inædificat, aut foſſas tranſverſas præducit, eaſque ſtipitibus præacutis replet, cratibus humoque aggeſta inſidias tegens.

LXXIII. Aditus autem duos, qui extra muros ad portam ducebant, maximis acutiſſimiſque trabibus, in denſum ordinem ſtructis, obſepit. Brundiſinos, quibus parum confidebat, domi ſe continere jubet. His paratis, milites ſilentio conſcendunt naves: tum expediti, quos ex evocatis ſagittariis atque funditoribus, ad ſpeciem retinendæ urbis in muro diſpoſuerat, certo ſigno revocantur; relictis actuariis navibus, quibus per itinera nota diggreſſi, ſuos aſſequerentur. Dum hæc geruntur, Brundiſini ex tectis profectionem Pompejanorum nutu ſignificabant. Ergo Cæſariani ſcalis poſitis muros tranſgreſſi, in foſſas & ſudes incidiſſent, niſi moniti ab oppidanis, & longo itinere circumducti ad portum forent.

LXXIV. Ibi duas adhuc naves, cum militibus, qui inerant, ad molem Cæſaris hærentes lintribus ſcaphiſque circumvenerunt; injectiſque ferreis manibus retraxerunt ad litus, repugnantibus aliquot interfectis. Sic expulſus Italia Pompejus, non modo rempublicam, ſed omnem gloriam ſuam, omnem virtutem perdidiſſe, factuſque plane alius eſſe videbatur, priſtina ejus facta cum hoc recenti comparantibus. Urbem, quam defendi totius imperii periculo æquius erat, adverſario reliquerat, pecunia refertam,

§ LXXII. Plut. Cic. ad Attic. 6, 11. Dio. § LXXIII. Liv. Epit. Cic. ad Attic. 8, 7.

præſidio vacuam, Themiſtoclis uſus conſilio, cum tempora Periclem magis poſcerent.

LXXV. Nunc etiam Italiam, ſedem imperii, robur & ſeminarium Romanæ militiæ, deſerebat; ex eodem portu legiones & opes, quas poterat, avehens, contra cives uſurus, in quem olim captivum aurum & Orientis ſpolia locupletandæ patriæ invexerat, dimiſſis eodem loco militibus, ut timere cives ſui deſinerent. Et qui antea barbarorum immenſas regiones populo Romano ſubjecerat, is nunc ibat illorum copias excitum, ut Italiam & Romam vaſtaret atque premeret; jam olim hoc conſilio dimiſſis, qui claſſem Alexandria, Colchis, Tyro, Sidone, ceteriſque omnibus inſulis, maritimiſque civitatibus aut regnis, quorum ille ſtudia habebat, ad intercludendos commeatus Italiæ, & ad occupandas frumentarias provincias cogerent. Ergo etiam, priuſquam excederet Brundiſio, magna pars optimatum in urbem redierat, prætoreſque & ædiles partibus ſuis, tanquam in pace, fungebantur. Nec hi tantum dolores Pompejum urebant, ſed futuri metus & ſollicitudo plus angebant hominem, prodigiis etiam terrificis & minacibus. Ut enim primum Dyrrhachium appulit, priuſquam litus tangeretur, milites quidam fulmine percuſſi; ſigna telis aranearum ſordidata ſunt: & cum Pompejus exſcendiſſet, euntis veſtigia ſerpentes advoluti delerunt.

§ LXXIV. Plut. Dio. Cic. ad Attic. 8, 7. § LXXV. Dio. Cic. ad Attic. 9, 11 & 14.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXV.

IN LOCUM LIB. CX LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DECIMI.

C. Cæsar Maſſiliam, quæ portas ipſi clauſerat, obſedit: & , relictis in obſidione urbis ejus legatis, C. Trebonio & D. Bruto, profectus in Hiſpaniam, L. Afranium & M. Petrejum, legatos Cn. Pompeji, cum ſeptem legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit, omneſque incolumes dimiſit, Varrone quoque legato Pompeji cum exercitu in poteſtatem ſuam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Maſſilienſes, duobus navalibus prœliis victi, poſt longam obſidionem poteſtati Cæſaris ſe permiſerunt. C. Antonius, legatus Cæſaris, male contra Pompejanos in Illyrico rebus geſtis, captus eſt. In quo bello Opitergini Tranſpadani, Cæſaris auxiliares, rate ſua ab hoſtilibus navibus clauſa, potius, quam in poteſtatem hoſtium venirent, inter ſe concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Cæſaris in Africa, cum proſpere adverſus Varum, Pompejanarum partium ducem, pugnaſſet, a Juba rege Mauritaniæ cum exercitu cæſus eſt. C. Cæſar in Græciam trajecit.

I. C. Cæsar, intra ſexaginta dies in poteſtatem Italia redacta, cum propter inopiam navium ſequi Pompejum, priuſquam ille tranſmarinis auxiliis confirmaretur, non poſſet; ſed nec Italiam propter duces Pompejanos, qui erant in Hiſpania, tuto relinqui putaret: Brundiſii, Tarenti, Sipontique ſingulas legiones collocavit, ad maritimos exitus adventuſque claudendos. ipſe quamprimum in urbem decurrere ſtatuit, ubi jam olim, ut quam plurimi ſenatores eſſent, eniſe contenderat, quo nimirum ſpeciem aliquam auctoritatis publicæ ſuis armis circumdaret; ea re perfecta profecturus in Hiſpaniam, *ut veterem Pompeji exercitum*, quemadmodum inter ſuos erat profeſſus, *donec eſſet ſine duce, opprimeret; inde reverſurus ad ducem ſine exercitu.* Sed ut rei frumentariæ provideret, duo Italiæ horrea, Sardiniam a Q. Valerio legato, Siciliam a Curione occupari jubet: quorum Valerio legionem unam, Curioni tres attribuerat.

II. Hunc enim proprætore mittebat, cum ſex faſcibus laureatis, & mandato, recepta Sicilia protinus in Africam tranſmittendi. His rebus auditis, priuſquam venire Valerius in Sardiniam poſſet, Caralitani M. Cottam, qui eam provinciam obtinebat, oppido ſuo ejiciunt; atque ille, Sardorum mente cognita, ſtatim in Africam profugit. Siciliæ Cato præerat, atque hactenus egregie ſe compararat ad bellum, habendis in inſula & vicina Italia delectibus, & claſſe conficienda; ita ut ſpes magna eſſet, teneri Siciliam nullo negotio poſſe. Sed ubi præmiſſus Aſinius Pollio interroganti, *utrumne ſenatus, an vero populi juſſu, veniſſet?* mandatu ejus adeſſe reſpondit, *qui tum Italiam haberet in poteſtate*, ſimul Pompeji fugam, & Curionis nuntiavit adventum: pro concione oſtendit, *ſatis ſibi virium eſſe ad expellendum Sicilia Pollionem; ſed quia cum aliis copiis Curio exſpectetur, ſe innoxios exitioſo bello implicaturum non eſſe.* ce-

§ I. Plut. in Cæſ. c. 54. Cic. ad Attic. 9, 3 & 5. Cæſar. Dio. Appian. civil. l. 2. Sueton. in Cæſ. c. 34. Flor. 4, 2.

terum mirari consilia Deorum, & perplexas abstrusasque rationes, qui Pompejo multa prava incipienti semper favissent: nunc pro libertate patriæ pugnantem desererent. Pauca deinde questus est de Pompejo, *qui rebus omnibus imparatissimus, tantas turbas commosset, senatuique persuasisset, omnia ad bellum egregie provisa & comparata se habere.*

III. Hæc in concione locutus, Corcyram abnavigavit, ut Pompejo se conjungeret. Interea Cæsar, militibus in proxima municipia deductis, ut a labore reficerentur, ad urbem profectus, de republica cum Patribus, qui tum aderant satis frequentes, egit. Quippe senatum M. Antonius, Q. Cassius tribuni plebis, extra pomœrium coegerant. Ibi Cæsar, commemoratis *inimicorum injuriis, suaque lenitate, in eos, qui civibus suis præter necessitatem facerent bellum*, non sine gravi imprecatione invectus est. *De se vero sperare omnes omnia* jussit, *qui & alios permultos adversariorum conservasset, & præcipue L. Domitium dimisisset, cum magna pecunia.* Fuit & auctor *mittendæ senatus nomine legationis ad Pompejum & consules: neque enim se reformidare, quod Pompejus dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui, timoremque eorum, qui mitterent; significari.*

IV. In eandem sententiam cum populo quoque, qui & ipse ad eum ex urbe confluxerat, locutus, *miserrima necessitudine* excusata, *quod adversariorum armis ad arma cogeretur, frumentum* promisit *ex insulis, & trecentos nummos viritim.* Ita specie reversa pacis, senatus ad vestitum rediit. Ceterum neque satis levatus hominum timor est, similia Marium olim, similia Sullam pollicitos esse reputantium, donec cupita assequerentur: præsertim cum urbs plena Cæsaris militibus esset. Irrita quoque fuit de legatis mittendis deliberatio; nec enim reperiri poterant, qui mitterentur: & qui delecti fuerant, id munus ancipiti metu sub-

§ II. Appian. Cic. ad Attic. 10, 4 & 18, & familiar. 8, 15. Cæs. Plut. in Cat. c. 78. Dio. § III. Appian. Cæs. Sueton. in Cæs. c. 34. Plut. in Cæs. c. 54. Dio.

terfugiebant. Nam & Pompejum timebant, ne tanquam relictus ſæviret; & Cæſarem, ne aliud, quam quod præ ſe ferret, intime cuperet. Idque poſtea magis eſt creditum, ubi *Piſonem, licet ſocerum, offendiſſe fama fuit, quod ea de legatione verba liberius feciſſet.*

V. His diſputationibus excuſationibuſque triduum periit. quæ res ubi feſtinanti Cæſari cœpit eſſe faſtidio, nihil jam nomen Patrum, aut juris antiqui moratus imaginem, cetera ex uſu præſenti adminiſtravit. Igitur, contemta L. Metelli tribuni plebis interceſſione, quam inimici Cæſaris comparaverant, *quas tu leges advocas*, ait, *non belli, ſed pacis, reſpiciunt tempora: nunc reipublicæ conſulendum eſt. Nec opus eſt tibi reddi rationem factorum meorum, in quem animadvertere, ſicut & in ceteros, quos cepi, adverſarios, jure meo potuiſſem.* His dictis, ad ærarium profectus, quod erat in æde Saturni, quia claves ablatæ a conſulibus fuerant, effringi jubet. Eodem & Metellus accurrit, ut vim prohibeat a foribus. Ibi vero tribuno mortem minatus eſt Cæſar, hac voce addita: *Atqui, adoleſcens, non te latet, factu hoc mihi, quam dictu, eſſe facilius.*

VI. Perterritus hac denuntiatione Metellus, non ægre auſcultavit monenti Cottæ tempori cedere. Quod niſi eſſet factum, non dubitatur, quin itum in cædes foret, ſemel depoſita ſimulatione pacis. nam & iratus ultro Cæſar erat, & a multis incitabatur. Amoto tribuno, cum adhuc obſtare religio videretur, quia ſanctius ærarium recludi, præterquam tumultus Gallici cauſa, magnis additis exſecrationibus atque diris, majores vetuerant; *abiviſſe jam tempus iſtius curæ*, dixit: *ſua enim opera proviſum eſſe, ne Gallos ulterius Roma timeret.* Protuliſſe tum ex ærario Cæſar dicitur auri pondo quatuor millia centum triginta quinque: argenti prope nongenta millia apud Oroſium leguntur: majorem longe ſummam Plinius indicare videtur, laterum aureorum ſex & viginti millia commemorans. Etiam

§ IV. Dio. Appian. Vellej. 2, 50. Cæſ. Plut. § V. Dio. Cæſ. Plut. apoph. Rom. c. 43, & in Pomp. c. 103.

laſerpitium, pondo centum undecim, inde prolatum a Cæſare idem ſcriptor annotavit. Offendit ea res plebis animos; nec obſcurum id Cæſari fuit.

VII. Idcirco cum ei certiſſimum fuiſſet, antequam proficiſceretur, concionem habere, non eſt auſus. Igitur rebus, ut poterat, conſtitutis, Ariſtobulum Judæum cum duabus legionibus in Syriam mittit, Pompejana conſilia turbaturum. Proſcriptorum a Sulla liberis jus honores petendi reddit: M. Æmilium Lepidum urbi præficit; M. Antonium tribunum Italiæ, &, quas in ea relicturus erat, copiis. Hujus fratri Cajo Illyricum, Licinio Craſſo citerior Gallia traditur. Paratur & gemina claſſis, ad ſuperum inferumque mare tutandum. Alteri harum, quæ ad Adriaticum mare excubabat, P. Cornelius Dolabella; alteri Q. Hortenſius filius oratoris præficitur. At Cæſari primum ad legiones iter Ariminum fuit: inde trans Alpes in ulteriorem Galliam profectus, cognovit, Vibullium Rufum, quem Corfinii dimiſerat, Pompeji mandato in Hiſpaniam iſſe; L. Domitium ad occupandam Maſſiliam profectum.

VIII. Quippe Domitius, cum diu incerti de eo rumores fuiſſent, in Coſanum ſuum ſe contulerat, ibique & in objecta Coſæ inſula Igilio, naves actuarias ſeptem a privatis coactas, ſervis, libertis, colonis ſuis compleverat. Forte ſub idem tempus Maſſilienſium legati revertebantur, quos ab urbe diſcedens Pompejus erat hortatus. Horum adventu Cæſaris in Hiſpaniam feſtinantis expeditionem Maſſilia moratur: portas claudit: omnibus viribus ad tolerandam, ſi opus foret, obſidionem ſe comparat. Cæſar, evocatis quindecim primis, cum his agit, *ne initium inferendi belli a Maſſilienſibus oriatur.* Illi, cum ad ſuos fuiſſent reverſi, ex auctoritate publica memorabile reſponſum referunt, *eſſe ſe ſocios populi Romani, omnibuſque Gallicis Hiſpaniſque bellis communia cum illo populo fata habere voluiſſe. Nunc etiam*

§ VI. Cic. ad Attic. 10, 4. Appian. Oroſ. 6, 15. Plin. 19, 8.
§ VII. Cic. Phil. 2, & ad Attic. 10, 6. Dio. Joſeph. Appian. Oroſ. Cæſ.

eandem sibi mentem, idem propositum manere, si contra externos hostes aquilæ Romanæ moveantur. sed intelligere, populum Romanum in partes discessisse, Pompejo & Cæsare ducibus, patronis civitatis suæ. Utrius causa sit æquior neque se inquirere curiose, neque tantarum rerum arbitria peragere posse.

IX. *Igitur pari utrinque jure, paribus beneficiis, uter venisset inermis, ei se aditum in urbem suam, honoremque & beneficia deferre. Sed neutrum duorum contra alterum juvare, oppidoque aut portubus recipere.* Non erat difficile sentire, Cæsaris animum hoc responso mirifice offensum fuisse, neque æquo animo passurum, excludi se Massilia, cui caput terrarum Roma patuisset. Igitur hoc metu, & quia proniores in Pompejum erant, L. Domitium advenientem recipiunt, urbique præficiunt: onerarias naves, quas ubique possunt, exceptas in portus suos deducunt, frumentum in publicum conferunt, reliquas merces recondunt. Ergo Cæsar, tribus adductis legionibus, urbem obsidet, turres vineasque agere instituit: naves longas duodecim Arelate fieri imperat. his intra tricesimum diem, quam cæsa materia fuerat, ædificatis armatisque D. Brutum præficit.

X. Erat haud procul muris tumulus, æquali fastigio, & satis ad castrorum spatium patenti, ubi Cæsar consederat. Inter hunc & adversam oppidi partem, quæ pari altitudine erat conspicua, profunda vallis intercedebat. Id spatium explere Cæsar decreverat, insani laboris opus; sed ille jam multa talia, inausa aut inaudita ceteris, perfecerat. Prius tamen visum, urbem, qua terræ committitur, (nam tres fere oppidi partes mari alluuntur) circumvallare, ductis utrinque a loco castrorum ad mare fossis aggeribusque, & per idonea spatia turribus interpositis. Ad hæc opera cum materia deesset, antiquæ religionis lucum exscindi jussit; militibusque superstitione cunctantibus, primus arripuit securim. Ceterum prospiciens, longioris moræ negotium esse, quam ipsius rationes paterentur, C. Tre-

§ VIII. Cic. ad Attic. 8, 22 & 9, 3. Cæs. Vellej. 2, 58. Dio, Flor. 4, 1. § IX. Cæs. Liv. Epit.

bonium obſidioni præfecit, in Hiſpaniam profecturus, quo jam C. Fabium legatum cum legionibus ſex præmiſerat.

XI. Maſſilienſium factum cum & per ſe luculentum eſſet, & prope certam ſpem faceret, in Hiſpaniis pro Pompejo eſſe omnia, quia ſi ſecus eſſet, homines & vicini & diligentes minus animi habituri videbantur; M. Cicero, poſt longam & ancipitem dubitationem, ad Pompejum abnavigavit: ejuſque exemplum alii quidam ſenatores, qui nondum exceſſerant Italia, ſecuti ſunt. Itaque his ad eos adjunctis, qui ante tranſgreſſi fuerant, major in caſtris Pompeji, quam in urbe, ſpecies ſenatus erat, & quaſi de ſententia Patrum multa decernebantur. quorum illud plurimum favoris adjunxit partibus, quod, Catonem ſecuti, *civem Romanum præterquam in acie neminem occidi, neque oppidum ullum, quod populo Romano pacatum eſſet, diripi debere*, ſanxerant. Ciceronem tamen clam corripuiſſe Cato dicitur, *quod præter neceſſitatem in caſtra veniſſet, plus profuturus patriæ, ſi medium ſe geſſiſſet; idoneum conciliatorem habituris partibus, quandocunque redire ad ſanitatem cœpiſſent.*

XII. Inter hæc C. Fabius, adhibita celeritate, præſidium L. Afranii ex Pyrenæo ſaltu dejecerat, magniſque itineribus ad exercitum Afranii contendebat. Sed Afranius ceterique legati adventu Vibullii Rufi, qui fuerat a Pompejo miſſus, ita compoſuerant, *ut Petrejus cum omnibus copiis ad Afranium proficiſceretur, Varro cum duabus legionibus Hiſpaniam ulteriorem omnem obtineret.* Petrejus & Afranius, Aſturum Vettonumque & Celtiberorum coactis auxiliis, ceterarumque gentium, quæ ad Oceanum colunt, Ilerdam (quæ hodie, leviter tranſpoſitis elementis, Lerida vocatur) belli ſedem deligunt, propter opportunitatem loci.

XIII. Quippe in colle modico ad Sicorim amnem poſita, pontem lapideum habebat, campoſque circa patentes, & fertile ſolum. Nec longe abinde Cinga fluvius, in

§ X. Cæſ. Dio. Oroſ. 6, 15. Liv. Epit. § XI. Cic. ad Attic. 10, 14. Plut. in Cic. c. 53, & Pomp. c. 106. Idem in Cat. c. 78. Dio. Cæſ. § XII. Dio. Cæſ.

Iberum evolvens aquas. Juxta tumulus erat paulo editior: eum ceperunt caſtris locum, omnibus eo contractis copiis. Afranius tres habebat legiones, duas Petrejus: auxilia magna Hiſpanorum coegerant, cohortes circiter octoginta, equitum utriuſque provinciæ circiter quinque millia. Duces communi conſilio parique jure adminiſtrabant omnia, & alternis ſignum toti exercitui dabant. Fabius, contra hos caſtra metatus ad Sicorim, duos in flumine pontes effecerat, inter ſe diſtantes millia paſſuum quatuor. his pontibus pabulatum crebro mittebat: quod idem cum & ab hoſtibus fieret, crebræ velitationes erant; nec ſine magno præſidio emitti pabulatores poterant. Accidit igitur, cum legiones Fabianæ duæ flumen tranſiſſent, impedimentaque & omnis equitatus ſequeretur, ut pons, vi jumentorum & aquæ magnitudine interruptus, maximam partem equitum a legionibus divelleret. Hoc ubi ex aggere & cratibus, quæ prono flumine deferebantur, hoſtibus cognitum eſt; Afranius celeriter equitatum omnem legioneſque quatuor ſuo ponte tranſduxit.

XIV. Ergo L. Plancus, qui legionibus Fabianis præerat, locum ſuperiorem occupat, cujus auxilio adverſus multitudinem hoſtium ſe tutaretur. Prœlio ab equitibus commiſſo, procul viſa ſunt ſigna duarum legionum, quas C. Fabius, id quod erat ſuſpicatus, ſubſidio ſuis ulteriore ponte miſerat. Harum adventu prœlium dirimitur: copiæ utrinque in caſtra revertuntur, cum aliquammulti Fabianorum eſſent deſiderati. Eo biduo Cæſar ſupervenit cum equitibus nongentis, quos ſibi præſidio retinuerat; &, ponte noctu refici juſſo, cum omnibus copiis, præter ſex cohortes, quæ ponti caſtriſque præſidio relinquebantur, ad Afranii caſtra proficiſcitur, pugnandique poteſtatem hoſtibus facit. Cum hoſtes pugnare nollent, Cæſar ad quadringentos paſſus ab imis radicibus collis, quo in colle caſtra hoſtium erant, caſtra ponere ſtatuit: ſed veritus, ne vallum eminus conſpiceretur, tantummodo foſſam pedum quindecim a-

§ XIII. Cæſ. Dio.

fronte duci juſſit. idque opus cum, prima & ſecunda acie in loco, ubi erant inſtructæ, perſtantibus, tertia acies faceret, ignaro hoſte perfectum eſt.

XV. Intra hanc munitionem nocte tranſacta, poſtridie, quia longius agger petendus erat, tota caſtra, quemadmodum inſtituerat, permunit, ſingulis legionibus ſingula latera tribuens: ipſe cum reliquis tribus Afranium Petrejumque, ad turbandum opus venientes, abſterret. Ita caſtris permunitis, impedimenta & cohortes, quæ ſuperioribus in caſtris reliquerat, eodem tranſduci jubet. Erat inter oppidum & Afraniana caſtra planities paſſuum circiter trecentorum, & in medio fere ſpatio tumulus ſurgebat, quem ſi occupaſſet Cæſar, oppido & ponte prohibiturus hoſtes videbatur. Igitur eductis inſtructiſque tribus legionibus, unius anteſignanos curſu contendere ad capiendum locum jubet. Sed Afraniani propiore ſpatio præcipiunt collem: ortaque pugna, Cæſaris milites repelluntur. Igitur ſubſidio adducta legio nona, cum invicem pepuliſſet hoſtes, fervore certaminis cedentes inſecuta iniquum in locum ſucceſſit.

XVI. Quinque horis ibi dimicatum eſt, magno Julianorum periculo, in quos ex ſuperioribus locis tela certo jactu adigebantur. Multo tamen plus vulnerum, quam cædis fuit. hoſtium ſupra ducentos ceciderunt: Cæſar amiſit circiter ſeptuaginta. Victoriam utraque pars adſcribebat ſibi: Pompejani propter tumulum retentum, qui pugnandi cauſa fuerat, & coactos terga vertere hoſtes; hi, quod numero & loco impari prœlium tot horis ſuſtinuerant, & ad extremum virtute conniſi aſcenderant montem, adverſarioſque inde in oppidum fugaverant. Majus inter hæc periculum, reſolutis montium nivibus, aquarum ſubita inundatio interminata eſt; quæ una die utrumque Cæſaris pontem interrupit. Caſtra erant inter duo flumina Sicorin & Cingam, quod ſpatium erat paſſuum circiter millia triginta. Inter hos concluſus tantus exercitus, neque juvari ab

§ XIV. Dio. Cæſ. Front. Strat. 1, 5. § XV. Cæſ. Dio.

amicis civitatibus, quæ trans flumina erant positæ, nec ab iis comitatibus, qui permagni ex Gallia Italiaque veniebant, adiri poterat: & qui longius erant pabulatum egressi, ne ad castra reverterentur, magnitudine fluminum excludebantur.

XVII. Ex proximis autem locis frumentum olim ab Afranianis comportatum Ilerdam fuerat; reliquum superioribus diebus copiæ Cæsaris absumserant. At hostibus frumentum ante provisum erat: adhuc quotidie undique comportabatur: eratque pabuli & rerum omnium magna copia, cum ponte saxeo ad Ilerdam secure uterentur, & loca trans flumen integra, quo pervenire Cæsar non poterat, sine periculo haberent in potestate. Idcirco magnis in difficultatibus Cæsar erat, multosque amittebat quotidie, qui pabulandi frumentandive causa progressi, ab Hispanis facile excipiebantur. Hispani enim, quia sine utribus in bellum ire non consueverant, in hos vestimenta conjiciebant, ipsi cetris suppositis facile superabant flumina. Aliquot dies manserunt aquæ. Per quos comitatum, qui ex Gallia veniebat ad Cæsarem, Afranius subito aggressus, intercepit sagittarios Ruthenorum circiter ducentos, cum equitibus Gallis paucis, cum reliqui in montes proximos refugissent.

XVIII. Inter hæc ingravescebat in castris Cæsaris fames, tanta jam caritate annonæ, ut denariis quinquaginta in modios frumentum emeretur. Hæc cum etiam inflatiora, quam erant, Romam perscriberentur, multi eorum, qui adhuc in Italia hæserant, ad Pompejum profecti sunt: alii, ut principes hoc perferrent nuntium; alii, ne post omnes venisse viderentur. At Cæsar, frustra sæpius tentata pontium reficiendorum spe, cum irritus ejus conatus aquarum & hostium vi redderetur, naves facere instituit, quales Venetis ac Britannis in usu sunt, Pado aut mari stagnantibus. Carinæ fiebant ex levi materia: reliquum corpus viminibus contextum, coriis integebatur. Has idoneo numero profectus Cæsar carris junctis noctu ad millia passuum duo.

§ XVI. Cæs. Appian. civil. l. 2. § XVII. Dio.

& viginti a caſtris deportat: ibique militum aliquo numero trajecto, continentem ripæ collem communit, priusquam adverſarii rem cognoſcerent.

XIX. Eo poſtea tranſducit legionem, & utraque ripa potitus, pontem ſine moleſtia perficit biduo. Sic ad eum perveniunt, qui ex Gallico comitatu evaſerant, quique frumentandi cauſa profecti ex prioribus caſtris fuerant. Eodem die tranſmittit equites; & per hos maximam hominum jumentorumque multitudinem, quæ pabulatum egreſſa fuerat, intercipit; & de cetratis cohortibus, quæ ſubſidio ſuis venerant, unam longius procurrentem, ſecludit a reliquis, atque delet. Ita res frumentaria privatim expeditur. Eodem tempore D. Brutus Maſſilienſes navali prœlio vicit. Longas illi habuerant ſeptemdecim, e quibus erant undecim tectæ. His complura minora navigia addiderant, terrorem ipſa ſpecie multitudinis illaturi. Inerat magnus ſagittariorum numerus, magnus Albicorum, qui ſupra Maſſiliam incolunt, montanum durumque genus, & exercitatum in armis. Suos quoque ſervos & paſtores L. Domitius in naves impoſuerat, *ſi bene & gnaviter ſe gererent*, *libertate* promiſſa.

XX. Brutus pauciores quidem naves ducebat, ſed firmiores, delecto virorum robore repletas. quippe Cæſar fortiſſimos ex anteſignanis legionum, id muneris poſcentes, in claſſem impoſuerat. Igitur hi, virtuti confidentes, & quia celeritate navium & arte gubernatorum vincebantur, manicas & uncos præpararunt, quibus hoſtium naves retinerent. Maſſilienſium ea ratio fuit, ut, donec liceret, maritimis artibus uterentur; quoties deprehenſi eſſent, armis montanorum fiderent, qui non multum inferiores Romanis erant. Igitur poſt acrem pugnam, cum ſingulæ ferme Romanæ naves, binis hoſtilibus prehenſis, in utrumque latus dimicarent; hic pugnæ fuit exitus, ut, magno Albicorum & paſtorum amiſſo numero, Maſſilienſium naves caperentur, aut deprimerentur novem. Neſcio, an iſto prœ-

§ XVIII. Plut. in Cæſ. c. 54. Dio. Cæſ. § XIX. Cæſ. Dio.

lio, (bis enim pugnatum eſt claſſibus) illo certe bello, memoranda C. Acilii virtus exſtitit : qui decimæ legionis miles, abſciſſa dextra, quam in puppim hoſtium injecerat, læva retinuit navem; deinde in eam inſiliens, umbone propulit hoſtes, neque prius pugnare deſtitit, quam captam profundo mergeret.

XXI. His ad Ilerdam nuntiatis, ubi jam pontem Cæſar effecerat, omnia repente mutantur: hoſtes ex maxima fiducia in maximum metum veniunt, Cæſaris res omnibus modis fiunt ſuperiores. Igitur aliquot Hiſpanorum populi, qui Pompejanarum partium ſemper fuerant, ad Cæſarem defecerunt. Oſcenſes, & his contributi Calagurritani, Tarraconenſes, Jacetani, Auſetani, Illurgavonenſes, quinque magnæ civitates. Ab his frumento adjutus Cæſar, difficultates omnes pulchre explicat: quibus rebus permoti alii populi longius colentium, & quia falſum fuiſſe rumorem apparebat, *Pompejum cum legionibus per Mauritaniam venire*, ad Cæſaris amicitiam ſe tranſtulerunt. Perterritis hinc adverſariis ut acrius inſtaret Cæſar, foſſas pedum triginta ducere inſtituit, quibus pars aliqua fluminis averteretur; quo vado tranſiri poſſet, neque longo circumitu per pontem tranſmittendi equites forent.

XXII. Hoc opere prope confecto, Afranius & Petrejus timentes, ne prævalido Cæſaris equitatu penitus frumento pabuloque intercluderentur, bellum ad Iberum fluvium in Celtiberiam transferre ſtatuunt. Igitur ad Octogeſam, quod ad Iberum eſt oppidum, pontem fieri imperant: legionibuſque duabus Sicorim tranſductis, caſtra muniunt. Hæc ubi ſunt Cæſari per exploratores cognita, noctes dieſque labore continuato eo rem deducit, ut jam, licet ægre, poſſent tamen atque auderent equites ejus flumen tranſire. Igitur hoſtes, feſtinandum rati, præſidio Ilerdæ impoſito, omnibus copiis Sicorim tranſeunt, & ſe cum præmiſſis legionibus conjungunt. Cæſar legiones immittere non pote-

§ XX. Dio. Cæſ. Sueton. in Cæſ. c. 6. Val. Max. 2, 2. Plut. in Cæſ. c. 26. § XXI. Cic. Dio. Flor. 4, 1.

rat, amne interpofito: & fi per pontem duceret, interea hoftes evadebant, non amplius viginti paffuum millibus diftante, quam petebant, Octogefa, quæ confici ab exercitu eodem die poterant.

XXIII. Igitur, quod folum erat reliquum, *equites tranfire, & morari agmen* jubet. Hi, tranfmiffo flumine, commodum fuperveniunt, ut noctu moventibus tumultum facerent, iterque prohiberent. Ea res fpectari luce reddita ex collibus, qui conjuncti Cæfaris caftris erant, poterat. Accenfi ergo milites tanta occafione victoriæ, per tribunos & centuriones Cæfarem orant, *ut fe trans flumen duceret; qua equitatus tranfiffet, ea fe quoque audere tranfmittere.* Cæfar etfi timebat exercitum tantæ magnitudinis & rapiditatis flumini objicere, tamen alacritate fuorum, & fpe bene gerendæ rei excitatus, magnum jumentorum numerum infra fupraque conftituit: *medio fpatio transferre milites* jubet. Erat adhuc ea fluminis altitudo, ut tantummodo humeris & fummo pectore exftarent: tranfducti tamen funt incolumes, cum paucos, qui fluminis vi abrepti fuerant, equitatus excepiffet.

XXIV. Strenue deinde pergentes, ut fimul corpora frigore aquarum affecta curfu refoverent; ad horam diei nonam affecuti funt eos, qui de tertia vigilia exiverant. Hoftes, vifo Cæfaris exercitu, locum fuperiorem ceperunt, aciemque inftruxerunt. Cæfar interim fuos requiefcere jubet; deinde iterum progredientes hoftes infequitur. Illi cum haud amplius quinque millia paffuum abeffent a montofis & anguftis locis, quæ fi modico præfidio occupaffent, immunes ab equitatu Cæfaris, ad Iberum pervenire, eumque tuto tranfmittere poterant; tamen totius diei pugna & itinere defatigati, caftra pofuerunt. Nocte proxima excepti ab equitibus aquatores, Cæfarem certiorem fecerunt, *adverfarios filentio proficifci.* Idcirco *fignum dari, vafa militari more conclamari, & præter adverfariorum caftra mulos agi cum fremitu, fonumque continuari,* juffit: hoc aftu adeptus,

§ XXII. Dio. Appian. civil. l. 2. Cæf. § XXIII. Dio. Cæf.

quod quærebat, ut ſine fatigatione ſui militis hoſtes detinerentur, nam illi, audito tumultu, nocturnam pugnam, aut Cæſaris equitatum veriti, conſilio mutato, copias in caſtris tenuerunt.

XXV. Poſtero die cum Petrejus locis exploratis rediſſet, deliberatum a ducibus eſt, quando exeundum caſtris foret. Tandem nocturno itinere damnato, quo neque fallere Cæſaris diligentiam, neque vim repellere poſſent, prima luce ſequentis diei conſtituerunt proficiſci. Quod ubi tempus advenit, Cæſarem cum omnibus copiis retrocedere viderunt, tanquam Ilerdam reverteretur. Id propter inopiam fieri reputantes, quod ſine jumentis impedimentiſque profectum animadverterant; læti procurrebant ex caſtris, contumelioſiſque vocibus Julianos proſequebantur. Sed alia longe mens Cæſari fuit: qui ad præoccupandos montes feſtinans, quia caſtris adverſariorum præcluſum iter erat, per tranſverſas valles, & aſpera ſaxa enitebatur, ut, his ſuperatis, haud longo circumitu in deſtinatam partem flecteret. Id ubi eſt ab Afranianis animadverſum, tam ſegnis nemo fuit, quin effuſo curſu eoſdem petendos eſſe montes putaret.

XXVI. Eo res erat deducta, ut, ſi præveniſſet Cæſar, omnia in ejus poteſtate eſſent futura; præventus ab hoſtibus, impedimentis tamen, & cohortibus, quæ in caſtris eorum erant relictæ, potiretur. In hoc certamine celeritatis Cæſarem difficultates viarum male habebant; Afranius & Petrejus per Cæſaris equites impediebantur. Hæc moleſtior mora fuit: priorque Cæſar, itinere confecto, aciem in planitie inter magnas rupes ſita ſtruxit. Afranius a Julianis ſe circumventum videns, in colle quodam conſtitit: emiſſiſque cohortibus cetratis quatuor, montem, qui erat in conſpectu excelſiſſimus, occupari juſſit, caſtra ibi poſiturus. Sed cetrati ab equitatu Cæſaris ad unum omnes interficiuntur. Hoc facto, pugnandi cupiditate Cæſaris co-

§ XXIV. Cæſ. Front. Strat. 1, 6. § XXV. Front. Strat. 2, 5. Cæſ.

piæ accenduntur, prœliumque poſtulant: *ſi hæc prætermittatur occaſio, ſe poſtea, cum Cæſar vellet, non eſſe pugnaturos*, minantur.

XXVII. Cæſar tamen neque ſuos objicere vulneribus & periculo volens, neque cives occidere, quibus clementiam ſuam omnibus modis approbare ſtudebat, abſtinuit prœlio, futurum ſperans, ut ſine pugna bellum conficeret, quod & aqua & re frumentaria hoſtes intercluſerat. Igitur caſtra quam proxime hoſtem poſuit: & poſtridie, cum Pompejani frequentes aquatum exiviſſent, immiſſo equitatu nihil eis tutum aut tranquillum eſſe paſſus eſt. Ea re cognita, Afranius atque Petrejus id conſilii capiunt, ut, a vallo ad aquam brachiis ductis, aquationem expediant. Hujus operis cauſa cum longius paulo diſceſſiſſent, liberam colloquendi facultatem nacti milites, de pace agere incipiunt: paulatimque eo progrediuntur, ut incolumitatem ducibus pacti, per primores centurionum Cæſari pollicerentur, *ſe ſigna ad eum translaturos eſſe.*

XXVIII. Cum jam omnium voluntate pro confecta pax haberetur, tanquam una ex duobus caſtra facta eſſent, permixti milites, ut quiſque ſuos in tentoria abduxerat, aut ſecuti fuerant, multa lætitia & gratulatione noctem celebrabant. His rebus auditis, Afranius in caſtra recurrit, ita comparatus, ut, quidquid accidiſſet, laturus non iniquo animo videretur. At Petrejus familiam armat, & cum hac & prætoria cohorte, & paucis barbaris equitibus beneficiariis ſuis, ſubito advolat, & quotquot deprehendere Cæſaris militum poteſt, obtruncat; tanto furore, ut etiam tribunum e ſuis, qui retinere impetum ejus voluerat, confoderet. Deinde flens circumit manipulos, *ne ſe, neu Pompejum abſentem deſerant prodantque*, obſecrat. Miles, ſubito immutatis animis, in prætorium concurrit. Ibi jusjurandum concipit Petrejus, *ſe exercitum duceſque non proditurum, neque deſerturum, neque ſibi ſeparatim a reliquis conſi-*

§ XXVI. Dio. Cæſ. Appian. civil. l. 2. § XXVII. Appian. Cæſ. Dio.

lium capturum. in hæc verba jurat ipſe prior: adigit & Afranium in eadem; tribuni centurioneſque, deinde manipuli ſequuntur.

XXIX. Juliani, qui adhuc in caſtris eſſent, produci jubentur. qui producti ſunt, interficiuntur in prætorio. pleroſque tamen ii, qui receperant, celant; noctuque per vallum emittunt. Cæſar tamen admiſſam in ſe perfidiam non ſuſtinuit imitari, quamvis multos ſane ſuorum amiſerat: ſed conquiſitos, qui Pompejanorum ſua in caſtra venerant, remiſit omnes, exceptis aliquot tribunis & centurionibus, qui ſponte apud eum remanſerunt. Renovato bello, Afraniani pabuli & aquarum inopia premebantur: frumenti nonnullam copiam habebant, quod ab Ilerda cibaria dierum duodecim extulerant. Sed auxiliares, quod unius diei ſe inire iter putabant, neque ad portanda onera erant aſſuefacti, fame infeſtabantur. Idcirco ex eo genere crebra ad Cæſarem transfugia fiebant. In his anguſtiis nihil erat Pompejanis ducibus reliquum, quam ut vel Ilerdam reverterentur, vel Tarraconem pergerent. Tarraco longius aberat; & Ilerdæ nonnihil frumenti erat relictum: igitur hoc probato conſilio, profectionem inſtituunt.

XXX. Cæſar cum legionibus ſequitur; equitatu carpit noviſſimos. ad hunc repellendum ſæpe ſe convertunt hoſtes: ita ſimul inceditur; ſimul ſine intermiſſione pugnatur. Cum ægre ad millia quatuor confectæ viæ eſſet, montem excelſum capiunt, & a fronte muniunt, quaſi caſtra metarentur. Sed onerata jumenta retinuerant; & poſtquam Cæſarem caſtra poſuiſſe, & equites pabulatum dimiſiſſe, ſenſiſſent, ſub meridiem ſubito diſceſſerunt, ut, priuſquam revocare Cæſar equites poſſet, aliquantum itineris conficeretur. Is quoque vanus eis conatus fuit. Cæſar ſtatim cum legionibus ſubſecutus, & poſt paucas horas equitatus ſuperveniens, caſtra, ubi minime voluiſſent, metari coegit. Subſtitit etiam in propinquo Cæſar: ſed tabernacula poni

§ XXVIII. Cæſ. Appian. Dio. Sueton. in Cæſ. c. 78. § XXIX. Cæſ. Sueton. Dio.

non eſt paſſus; quo paratus eſſet ad inſequendum, quandocunque moviſſent. Nam prœlio abſtinere ſuperioribus de cauſis decreverat.

XXXI. Afraniani tota nocte caſtra proferunt, commodiorem captantes locum: ſed quo plus procedebant opera, longius ab aqua diſcedebatur; eoque res deducta erat, ut priora mala non niſi aliis malis corrigi poſſent. Ea nocte aquatum nemo profectus eſt. Poſtero die, præter caſtrorum præſidium, univerſus exercitus ad aquam educitur: pabulatum it nemo. Tum Cæſar, ut his incommodis vexatos ad deditionem ſine pugna cogeret, vallum foſſamque circumducere cœpit, ne qua poſſent erumpere. At illis omnis in hoc uno ſpes erat reliqua. Idcirco & inopia pabuli, & quo expeditiores eſſent, omnibus ſarcinariis jumentis interfectis, tertia die, quam circumvallari cœperant, circiter horam octavam, aciem pro caſtris conſtituerunt. Eduxit & Cæſar ſuos, ſed ita paratus animatuſque, ut laceſſentibus repugnaret, ſigna non inferret prior.

XXXII. Præter priſtinas rationes alienum dimicationi tempus arbitrabatur, quod adverſarios ira & neceſſitas ſtimulabant: quæ res etiam ignavis animum vireſque facere conſueverunt. Accedebat ad hæc, quod in tanta vicinitate caſtrorum, vix enim mille paſſus intererant, nihil ad ſummam erat profecturus; parato hoſtibus, ſi pellerentur, receptu. Sic neutris pugnam incipientibus, cum ad noctem uſque perſtitiſſent acies, in caſtra reductæ ſunt. Poſtridie, dum Cæſar operibus ſuis perficiendis inſtat, Afraniani vadum Sicoris tentare cœperunt. Cæſar, ut hanc quoque ſpem illis amputaret, *Germanos levis armaturæ cum equitum parte tranſire flumen, crebriſque ſtationibus obſervari ripas*, jubet. Cum ita quartum in diem equi hoſtium pabulo carerent; ipſi aqua, lignatione, frumentatione prohiberentur, & in maxima ſiti terram fodiendo, fruſtra puteos intra caſtra quæſiviſſent: *colloquium* defeſſi duces petunt, *& id, ſi fieri poſſet, remoto a militibus loco.*

§ XXX. Front. Strat. 2, 13. Cæſ. § XXXI. Plut. in Cæſ. c. 54. Flor. 4, 2. Cæſ. Front. Strat. 2, 1. § XXXII. Front. Cæſ. Dio.

XXXIII. Colloquium conceſſum eſt, de loco negatum. Igitur utroque exercitu coram, Afranius excuſare incipit, *quod, fidei ſuo imperatori ſervandæ cauſa, contra Cæſarem tetendiſſent. Id ſe adeo nullo Cæſaris odio feciſſe, ſed præoccupatos legatione a Cn. Pompejo, priuſquam ulla civilis belli ſuſpicio exſtitiſſet. Omnia expertos eo deveniſſe neceſſitatis, ut victos ſe eſſe fateantur. tandem miſericordiam Cæſaris* ſuppliciter appellat.

XXXIV. Cæſar ad hæc, leviter exprobrans *ducum pertinaciam, qui neque Cæſaris lenitatem, neque ſuorum ipſi militum deſiderium reveriti, quæſitam confectamque pacem pati noluiſſent, accidere ipſis* ait, *quod ſoleat hominibus nimiæ arrogantiæ, ut, quod paulo ante contemſerint, flagranter expetant. Se tamen neque illorum culpa, neque opportunitate temporum poſſe permoveri, uti ab ſua priſtina manſuetudine diſcedat. Igitur, quantumlibet ſibi in manu ſit, retinere victas legiones; idque etiam facere debeat, ſi eaſdem illas contra ſe & paratas, & tot per annos retentas eſſe reputet; tamen ſe contentum fore, ſi effecerit, ne hoc exercitu adverſarii contra ſe amplius uti poſſint. Unam igitur hanc eſſe conditionem pacis, ut Afranius & Petrejus Hiſpaniis excedant, copiaſque dimittant. id ſi fiat, nemini ſe nociturum.* Ea res acceptiſſima militibus Afranianis fuit, quod ultro commodum haberent miſſionis, qui a victore pœnam timuiſſent. idcirco, cum de loco & tempore dimittendi cœptum eſſet agi, geſtu ac voce ſignificarunt, *ſtatim mitti velle. nec enim poſtea fidem promiſſorum præſtituros duces, ſi præſens neceſſitas abſceſſiſſet.* Tandem ita convenit, *ut, qui poſſeſſiones haberent in Hiſpania, ſtatim; reliqui ad Varum flumen*, qui Galliarum & Liguriæ terminus eſt, dimitterentur.

XXXV. Proximo biduo milites, ſi quas inter ſe controverſias haberent, ultro ad Cæſarem in jus adierunt. Interea tertia ferme copiarum dimiſſa parte, Q. Fufio Caleno legato Cæſar deducendos reliquos dedit. profectio ſic inſtituta

§ XXXIII. Appian. civil. l. 2. § XXXIV. Dio. Cæſ. Appian. Liv. Epit. Strab. l. 4.

est; ut duæ legiones Cæsaris antecederent, ceteræ sequerentur, in medio Afraniani essent, & terna castra in vicino ponerentur. Ubi perventum ad Varum, reliquus exercitus dimissus est. Duces cum insignioribus centurionum & militum ad Pompejum profecti sunt; aliorum magnus numerus, feliciora auspicia sequi certus, sacramento apud Cæsarem dixit. Cæsar, his rebus gestis, quamquam multis magnisque caussis in Italiam revocabatur, tamen, nisi perpacata Hispania, excedere nolebat; veritus, quia in citeriore provincia maximas clientelas Pompejus habebat, ne iterum bellum ingens exsisteret.

XXXVI. Idcirco Q. Cassio Longino tribuno plebis cum duabus legionibus præmisso, ipse sexcentos equites magnis itineribus ducit Cordubam, quo convenire magistratus principesque provinciæ jusserat. Nulla fuit civitas, quæ detrectaret imperium. Contra Varroni, qui hactenus eam provinciam obtinuerat, & completis duabus legionibus triginta cohortes alarias adjecerat, subito infesta omnia fiunt. Cordubenses præsidium ab eo missum, in sua potestate habent; Carmonenses ejiciunt. Varro Gades ire destinaverat, in ea insula, frumento navibusque comparatis, duci bellum posse ratus; oppidoque C. Gallonium familiarem Domitii præfecerat. Sed is, Gaditanorum minis territus, profugit. Varroni cum Gadium atque Italiæ præclusus aditus esset, & una legio ex duabus, ipso inspectante, discessisset e castris, alteram, cum publicis rationibus, & pecunia, quam habebat, Cæsari transdidit.

XXXVII. Cæsar, Gades profectus, *pecunias monumentaque referri in templum Herculis* jubet, quæ erant inde jussu Varronis depromta. Gaditanis civitatem Romanam dat; idque beneficium postea populus Romanus habuit ratum. Provinciæ Q. Cassius præficitur, quod quæstor olim Pompeji gentis mores perdidicisse credebatur; eique legiones quatuor attribuuntur. Nemini ulla fit a Cæsare injuria, præterquam quod pecunia ubique grandis exigebatur. His

§ XXXV. Appian. civil. l. 2. Cæs. Dio.

rebus ita constitutis, Cæsar Varronianis navibus Tarraconem revertitur, ibique conventum provinciæ citerioris agit; &, quemadmodum in ulteriore fecerat, publice privatimque præmia bene meritis distribuit. Pedestri deinde itinere Narbonem digressus, cum per Pyrenæum pergeret, tropæum nullum posuit, quod ea res Pompejo quoque crimini erat data; sed aram haud procul Pompejanis monumentis ingenti mole ex polito lapide struxit, Alexandrum imitatus, qui ad imitationem Herculis & Liberi multis locis, ad propagandam victoriarum suarum memoriam, aras erexisse ferebatur.

XXXVIII. Cum Narbonem pervenisset, cognitis, quæ interim erant ad Massiliam gesta, eo proficisci statuit. Quippe Massilienses, nihil damno navalis pugnæ deterriti, C. Trebonio, quem obsidioni præfecerat Cæsar, strenue restiterant: & maxima ejus opera tormentorum multitudine, & loci natura ac munitione adjuti, perruperant, ea machinarum violentia, ut asseres pedum duodecim ferreis præfixi cuspidibus, ingentibus ballistis per quatuor ordines cratium transacti, in terram penetrarent. Interim L. Nasidius imprudente Curione per Siculum fretum, cum navibus septemdecim, ad Massiliensium castellum Tauroenta pervenit; auctorque fuit civitati, ut denuo maritimæ pugnæ fortunam tentaret. At Brutus, ad priorem classem additis navibus, quas de Massiliensibus nuper ceperat, iterum eos profligavit, navibus demersis quinque, quatuor captis. una cum Nasidianis navibus discessit, quæ vix cœpto certamine profugerant.

XXXIX. Nec tamen eo secius in defensionis suscepto proposito perseveratum fuit; quamquam, Cæsari jam Hispanias accessisse, fama tulerat. Ingentia deinceps opera Trebonii & incensa ab hostibus, & a Trebonio refecta sunt: quorum annotare rationem nihil attinet, cum Cæsaris commentarii vivant, quibus tota ista obsidio inimitabili nostris temporibus elegantia describitur. Ad ultimum omni-

§ XXXVII. Liv. Epit. Dio. Appian. Cæs. § XXXVIII. Flor. 4, 10. Dio.

bus defatigati malis, nam ad incommoda belli e victu tenui & corrupto (hordeo & panico vetere alebantur) pestilentiæ malum accesserat; Cæsaris fidei se permiserunt. Fuerat iis Cæsar, nec sine causa, iratissimus. igitur præter vitam & libertatem nihil ferme reliquit victis. arma, naves, pecuniæ statim, cetera mox ademta sunt. Postea tamen subinde remisit aliquid iræ, nomini parcens & vetustati civitatis.

XL. Sed paucis ante diebus, quam in potestatem Cæsaris Massilia concederet, L. Domitius cum una nave profugerat. His rebus ita gestis, Cæsar, præmissis aliquot legionibus in Italiam, proficisci ad urbem statuit, quod se dictatorem esse dictum Narbone cognoverat. Rem tantam temporum potius licentia, quam jure & more majorum, M. Æmilius Lepidus prætor perfecerat, is, qui postea cum Antonio & Octaviano Cæsare triumviratum invasit. *Falso credi* jactabat, *nisi a consule dictatorem dici non posse: nam & olim a tribuno militum A. Cornelio Mamercum Æmilium dictum esse de sententia collegii, cum itidem propter intempestivam quorundam dubitationem augures consuli senatus censuisset.* Ita ceteris invitissimis propositum Lepidus tenuit, *senatus* tamen obtendens *auctoritatem populique jussum;* cum in his nominibus nihil tum, præter ipsa nomina, foret.

XLI. Sed arma hostium atque jura civium pari impetu proterentem, pars exercitus, quo adjutore hæc omnia egerat, terrere seditionibus cœpit. Nona legio, præmissa cum aliis in Italiam, postquam Placentiam attigerat, tumultum movit, *missionem* postulans, *quam olim etiam decreto senatus jussam, tot iniquis laboribus vulneribusque abunde meruissent. Præterea sibi ad Brundisium denarios quingenos promissos, neque dum repræsentatos esse.* Verior tamen causa erat, militum cupiditas & ira; quod, prædæ suæ cuncta cessura sperantes post victoriam, ab omni injuria temperare cogebantur. simul ea opinione ferociam augebant, quod, arma-

§ XXXIX. Flor. Cæs. Cic. Phil. 8, 6. Oros. 6, 15. Diodor. L. 41. Strab. l. 4. § XL. Cic. ad Attic. 9, 11. Dio. Liv. 4, 31. Plut. in Cæs. c. 54.

to adhuc Pompejo, suæ opis egere Cæsarem arbitrabantur. At ille insolens cogi, semperque in maximis periculis maximum animum habere suetus, minime cessit tumultuantibus: quamquam eo jam esset provecta seditio, ut in perniciem imperatoris eruptura videretur.

XLII. Vocatos igitur in concionem milites (nam, audito hoc motu, celeriter Massilia advolaverat) simul adesse jussis, quos ipse adduxerat præsidii causa, &, ut plures discerent, quam immotum adversus ejusmodi terrores imperatorem haberent, ita circumfusos affatus est: *Quis novus hic incessit animis vestris furor, ut omnibus his bellis tranquilli & obsequentes, hoc maxime tempore seditionem captetis, quo ego, fine jam instante laboris, de præmiis vestris attentissime cogitabam? quæ vos omnia vecordissima audacia corrumpitis: priora merita obliteratis: me, quem semper vestri cupidissimum estis experti, ex imperatore vestro inimicum atque hostem redegistis. An enim stolidas illas minas, & temerarias voces vestras, terrore potius, quam ira, pectus hoc repleturas putavistis? Scilicet, qui barbarorum ferocissimos domui, civium potentissimos coegi in ordinem, non timui Pompejos, non timui Scipiones, militum meorum voces, militum meorum manus timeam?*

XLIII. *En adsum C. Cæsar: nudumque pectus & paratum percussuris offero. peragite scelus, &, cujus ante hanc fortunam imperio semper paruistis, nunc omnium late victorem, si audetis, contemnite! Quod si vero, uti res docet, tantum animorum non est, ut vel conspectum meum ferre possitis; quanto intervallo meam vestramque conditionem fata discreverint, discite. Missionem postulatis, tanquam carere vobis hoc tempore nequeam. Ecce autem do, quod petitis, vosque a signis meis discedere jubeo. An enim existimatis, si a vobis deseror, defuturas mihi manus, quibus paucas has bellorum reliquias profligam? Bonus & felix imperator ubivis reperit milites, &, si nulli usquam essent, abducerem vel ex hostium castris. Utrum ego vobis, an vero vos me magis indigeatis, hæc tam recentia, tam certa documenta admonere vos non potuerunt?*

§ XLI. Sueton. in Cæs. c. 70. Cic. familiar. 8, 8. Dio. Appian. civil. l. 2. Front. Strat. 3, 9. § XLIII. Front. Strat. 1, 9.

XLIV. *Nuper tantum bellum cum paucis cohortibus orſus; intra viceſimum diem ſupra quatuor legiones hoſtium meas feci. atque illi milites læti lubenteſque imperata faciunt; & quod me potius imperatore ferunt arma, fortunæ ſuæ gratulantur. Vos quoque, ſi aliis ſub ducibus merentes in meam veniſſetis poteſtatem, idem faceretis. Nunc ſecunda tantum, imperatoris veſtri virtute, non veſtra (ne erretis) experti; neque cui militetis, neque, qui vos ipſi ſitis, agnoſcitis. Agite, ſi placet, & vel ad Pompejum tranſite. ecquis veſtrûm tam eſt arrogans, ut non multis modis T. Labieno ſe fateatur inferiorem? At ille meis auſpiciis ubique magnificus, ubique victor, cum imperatore mutavit fortunam, &, quaſi repente factus eſſet alius, ignarus antea timoris & fugæ, nunc nuſquam locorum audet conſiſtere. Ite, ite, & hoc exemplum ſequimini, quando vos felicitatis veſtræ piget.*

XLV. *Stipendia vobis juſto tempore dantur; annona nunquam defuit; nihil operæ vobis, nihil periculi injunctum eſt, cujus vos pœnitere debeat. Majore ſudoris, quam ſanguinis, impenſa res omnium pretioſiſſimas, ſecuritatem, gloriam, victoriam quæſiviſtis. neque dona vobis atque præmia defuerunt, quæ ſemper larga manu diſtribui, in pœnis parcior, nec temere ultra verborum caſtigationem progreſſus. At nunc, ut ſentiatis, quem provocaveritis, utque veſtræ pœnæ exemplum a pari inſania Romanos exercitus abſterreat, morem majorum, & clariſſimorum ducum inſtituta ſecutus, legionem decimabo. Sane amari ſemper a militibus meis, quam timeri malui. Sed quoniam alterum, cum præſtare deberetis, omiſiſtis: alterum, quod effeciſtis neceſſarium, ſubite.*

XLVI. Cum hanc ad vocem orta militum comploratio eſſet, tribuni centurioneſque, exquiſitiſſimis precibus placare Cæſaris iram niſi, vix tandem effecerunt, ut flecti videretur. Igitur reſumto ſermone, *Nihil quidem concedi*, ait, *oportebat, ita meritis; ſed tamen contentus pœna paucorum, dabo multitudini pœnitentiæ locum. Vos autem, quibus hæc venia conceditur, quid actum ſit hodie, & qua ſpe pactoque dimittamini, diligenter mementote. Nam ſi poſtea vel minimi motus aut*

§ XLV. Appian. civil. l. 2. Dio.

auctores aliis, aut socii fueritis, veteris simul recentisque delicti pœnam non effugietis. Militem non solum indefessum ad labores, impigrum ad prœlia, sed etiam vel maxime morigerum duci esse oportet: hoc si absit, reliqua sæpius in perniciem omnium, quam cujusquam commodo cedunt. Majores nostri, penes quos aliquot seculis summa belli gloria per homines fuit, nullius rei diligentiores, quam disciplinæ militaris, custodes fuerunt. Iisdem illis certum immotumque semper fuit, plus in duce, quam in exercitu reponere.

XLVII. *Atque hoc universa rerum natura docere paulisper attentos debuisset. ubique minoris est, quod regitur, quam quod imperat. Ideoque Jovem, cujus in potestate omnia esse credimus, optimum maximumque vocamus: & in homine membris omnibus totoque corpore, una mens, a qua reguntur, potior est. Hæc prius intelligere vos voluissem, & erat melius: ut tamen simul & necessariæ severitatis, & solitæ clementiæ meæ ratio habeatur, in paucos edam exemplum, quod in totam legionem oportuisset. Centum & viginti seditionis auctores deposco, unde duodecim ad pœnam sorte vocentur; & erit aliquod pœnitentiæ signum, si pessimos homines obedienter tradideritis.* Sortes ita de industria sunt temperatæ, ut seditiosissimus quisque duceretur. Sed cum ex hoc numero unum tempore seditionis abfuisse constaret, *centurionem, cujus calumnia nomen delatum innocentis fuerat, pro illo* Cæsar *occidi* jussit. His securi percussis, exauctorata legio non ferens ignominiam, cum repudiari suam operam cerneret, non destitit satisfacere imperatori, donec multis & supplicibus precibus exorato, pristinum in sacramentum reciperetur.

XLVIII. Placentina seditione composita, Cæsar legiones maximis itineribus in Apuliam & Bruttium mittit, navium undique contrahendarum causa: ipse Romam in faciem pacis cum inermi comitatu profectus, dictaturam iniit, ut roganti scilicet populo Romano gratificaretur. Ceterum ille consul in annum sequentem creari voluerat, ut tyrannicam potestatem, quam usurpabat, legitimi magistratus vocabulo obtegeret. Simul servari speciem reipublicæ

volebat; & quia consules ambo secuti Pompejum fuerant; nec prætoribus creandi consules jus esse dicebatur, necessario faciundum putavit, ut comitiorum habendorum causa dictaturam assumeret.

XLIX. In hoc magistratu exsulibus, præter T. Annium Milonem, reditum decrevit; & proscriptorum a Sulla liberis jus petendorum honorum contra legem Corneliam dedit. Aristobulum quondam Judææ regem, deinde triumphatum Pompejo, remisit daturum in Syria turbas. Sed *ille* quidem *a Pompejanis veneno esse interceptus* traditur: filium Alexandrum, acceptis ea de re Pompeji literis, L. Scipio securi percussit Antiochiæ, latrocinia objiciens. Habuit deinde comitia, seque & P. Servilium designavit consules. is enim erat annus, quo consulatum ei gerere per leges licebat; quarum vim cum vi majore solveret, speciem ubivis magna veneratione sectabatur. L. Pisonem collegam assumturus videbatur. Sed quia *legatos ad Pompejum mittendos* Piso censuerat, eratque eam ob causam increpitus ab Isaurico; illi honorem libertas abstulit, huic adulatio dedit. Comitia ceterorum quoque magistratuum sunt habita; pontificum etiam, in loca demortuorum: feriæque Latinæ celebratæ.

L. Oppressis deinde ære alieno consulendum putavit; sed ita, ne subruere fidem, &, dum aliorum necessitati cupidius consulit, aliorum juri vim facere intolerandam videretur. Constituit igitur, *ut arbitri darentur* (nam ipsius verba lubentissime pono) *per quos fierent æstimationes possessionum & rerum, quanti quæque earum ante bellum fuisset, atque eæ creditoribus transderentur.* Hi arbitratores, ne quis alteri parti addictiores electos quereretur, sorte creabantur. Hac conditione quarta fere pars crediti deperibat: sed facile patiebantur homines, quia timor novarum tabularum, quæ vulgo postulari cœperant, tollebatur. Quia deinde rumor

§ XLVIII. Front. Strat. 4, 5. Sueton. in Cæs. c. 70. Plut. in Cæs. c. 54. Cic. ad Attic. 9, 11. § XLIX. Dionys. Halic. 8, 92. Sueton. in Cæs. c. 41. Joseph. Dio. Cæs. Plut.

percrebuerat, multos aurum argentumque, ne creditoribus folverent, fupprimere; horum nequitia adductus, legem tulit, *ne quis fupra feftertia fexaginta in numerato haberet.* fic providebatur, ne quis magnarum opum fiducia adjicere ad res novandas animum poffet. Plebs ad hæc addi poftulabat, *ut præmia fervis, qui dominos in hanc legem peccantes detuliffent, decernerentur:* fed abnuit Cæfar, juratufque negavit, *fervis adverfus dominos crediturum.*

LI. Inter hæc tam profpera, non modicam accepit per duces fuos in Illyrico cladem. P. Cornelium Dolabellam, cum a Cæfare naves haberet, M. Octavius & L. Scribonius Libo, quos Liburnicæ atque Achaicæ claffi Pompejus præfecerat, victum, exutumque copiis Dalmatia expulerunt. Sed ille quidem, amiffa claffe, perfugit ad C. Antonium, qui ad Curictam (Japodum litoribus adfita eft infula, ad maris Adriatici fauces) caftra habebat. Sed ipfum quoque Antonium, cum ulcifci Dolabellam cuperet, cum Q. Hortenfio, qui ab infero mari claffem adduxerat, Pompejani duces fuperarunt: quamquam ei L. Minucius Bafilus, C. Salluftius Crifpus, ex fingulis legionibus, quibus præerant, cohortes aliquot fubfidio mififfent.

LII. Antonius Curictam refugit, afperitate fitus, & incolarum virtute confifus. Sed ubi Octavius & Libo cum ingentibus copiis claffìcorum affuerunt; defertofque a fociis urgere fames cœpit, & ad Pompejanas partes palam tranfgreffus vir fortiffimus T. Pufio follicitare; Antonius fe cum quindecim cohortibus dedidit: omnefque ad Pompejum a Libone deducti funt. Evafere tamen prius pauci ad Bafilum, qui copias inftructas ex adverfo litore oftenderat. Ea fpes audaciam parti militum fecit, ut nova ratione tentarent per mare fugam. Namque refluxu exfpectato, rates confcenderunt ita contextas, ut geminatis cupparum ordinibus incumberent, quo inter utrumque ordinem occulto remigio proveherentur. Series cupparum ad firmitu-

§ L. Sueton. in Cæf. c. 42. Appian. Dio. § LI. Orof. 6, 15. Sueton. in Cæf. c. 36. Flor. 4, 2. Strab. l. 7. Ptolem. Dio.

dinem catenis ferreis colligabantur. In medio ratis erecta turris erat; unde, ficubi vim faceret hoftis, defendi poffet.

LIII. Ex tribus ejufmodi ratibus prima & fequens, æftus beneficio, litus optatum tenuerunt: tertia, quæ vehebat Opiterginos, in occultos quafi caffes incidit, quos Pompejani Cilices, ufitata fibi, cum adhuc piraticam facerent, arte, funibus fub mari circumductis paraverant. His deprehenfa ratis, & ad fcopulos, unde religata vincula fuerant, attracta, cum ab hoftibus terra marique oppugnaretur, defenfa tamen eft, quia fupervenientes tenebræ prœlium diremerant. Præerat Opiterginis tribunus, Vultejus nomine. Hic, cum neque vincula rumpere tentantibus res fuccederet, neque aliud fperari effugium poffet, *parvum*, inquit, *deliberandi fpatium noctis hujus mora præftat*, *milites*. *neque etiam multa deliberandi aut anceps materia eft. Si poffemus & mortem & igrominiam effugere, hoc nimirum prorfus effe faciundum nemo ambigeret.*

LIV. *Nunc quoniam alterutrum neceffario legendum eft, utrum fit optabilius, aliqua effe dubitatio timidis & ignavis, & Cæfarem prodituris poffet. Nobis quidem neque ingratis effe adverfus eum, cujus maximis beneficiis fæpe ufi fumus, libeat; neque virtutis noftræ gloriam turpi commaculare infamia. Quid igitur afferri poteft, quo minus libertate, donec adeft, utamur; & in præftantiffimam conditionem nos vindicemus, ut neque adverfariis quidquam in nos liceat, & facinus noftrum æterna fama fequatur? præfertim quia fortes ab ignominia mors abfolvit; poft ignominiam nihilominus fubeunda mors eft. Promittent haud dubie vitam: fed quid nobis opus eft vita agenda precario? quid fi vero fallant fidem? & qui mori per virtutem potuimus, turpes irrifique alieno arbitrio cervicem demus? quid fi ad longius neque fimplex fupplicium fervati, ad Pompejum adducamur, tam inimicum nobis femper, quam propitius Cæfar fuit? ad Marcellum, cujus animum fupplicio Novocomenfis illius experti fumus?*

§ LII. Dio. Cæf. Orof. Flor. § LIII. Dio. Flor. Jo. Sarisb. Polic. 2, 7. § LIV. Quinctil. 3, 8.

LV. *Hos videre, his ſupplicare, Tranſpadanus quiſquam poterit? Hoc ne conjuges quidem liberique noſtri velint; ob quæ nomina quandoque conſilium mutarunt, qui de ſe decreverant. Pro Cæſare perire omnes optent, quam vel regnare cum hujus inimicis. Sed neque in eo res eſt; quin omnia ſunt in poteſtate Cæſaris, &, ſi hunc offendimus, illi perierunt. Sic eadem via, quæ nobis ad gloriam & libertatem patet, a civitate noſtra famam proditionis, iram victoris, metum, periculum, cladem avertimus, Cæſaremque magis etiam ei conciliamus. cujus equidem quia notiſſima nobis eſt liberalitas, quis futurum ambigat, quin & nos ille laudet, & ob noſtrum factum univerſæ genti pretium tribuat.* Nec fefellit eum animus. quippe Cæſar, ubi propter ipſum mille circiter Opiterginos, ut fidem ei ſervarent, in eadem rate mutuis vulneribus concidiſſe didicit; priuſquam ab urbe proficiſceretur, non illi ſolum oppido, ſed omnibus omnino Tranſpadanis civitatem Romanam dedit.

LVI. Caji deinde Curionis referenda clades eſt, ſub idem tempus in Africa occiſi. Sed illi quidem principia nimis læta fuerunt. Recepta ſine certamine Sicilia, ſicut juſſus erat a Cæſare, in Africam transjecit legiones. Provinciam eam obtinere L. Tubero debuerat, ex ſenatuſconſulto ſortitus: ſed illo cunctante, P. Attius Varus, qui Auximo profugiens Uticam pervenerat, clamore multitudinis ad ſe delatum imperium arripuit; Tuberonemque venientem, quamquam earundem partium eſſet, excluſit provincia, ne filium quidem valetudine affectum exponere, ſed nec aquam haurire paſſus. Atque iſte quidem Varus provinciam eam prius ex prætura obtinuerat: quo facilius ei fuit, propter hominum locorumque notitiam, delectus agere, & alia tuendæ provinciæ parare. Igitur duas jam legiones habebat ſub ſignis: nec minus reponebat ſpei in Mauri regis amicitia, cui tranſditum a patre Hiempſale erat hoſpitium cum Pompejo, & maxima cum Curione ſimultas, qui in tribunatu legem *de publicando Jubæ regno* publicaverat.

§ LV. Liv. Epit. Dio. § LVI. Dio. Sueton. in Cæſ. c. 26. Appian. Cæſ. Cic. pro Ligar. c. 7. Oroſ. 6, 15. Liv. Epit.

LVII. Adverſus hos duas legiones Curio tranſportavit; & quingentos equites, navibus longis duodecim, & multis onerariis. Ad hujus claſſis conſpectum L. Cæſar adoleſcens, qui ad Clupeam adventum Julianorum cum decem roſtratis opperiebatur, multitudine velorum territus, Adrumetum perfugit. Curio præter Uticam ad flumen Bagrada progreſſus, exſcenſione facta, caſtra locat. Inde ad exploranda caſtra Cornelia (nobilitatem nomenque loco prioris Africani expeditio fecerat) cum equitatu pergit; levique prœlio victis Numidis, qui, ut tutum agreſtibus receptum facerent, ex caſtris Vari oppido conjunctis excurrerant, & adventu longarum navium audacior, pronuntiat navibus onerariis, quæ numero circiter ducentæ ſtabant ad Uticam, *pro hoſtibus ſe habiturum, qui non extemplo curſum ad caſtra Cornelia direxiſſent.*

LVIII. Obſecuti ſunt univerſi, exercitumque Curionis omnium rerum copia repleverunt. Mox iterum in caſtra ad Bagradam ſe recepit Curio, quia adverſarii, caſtra Cornelia occupaturum divinati, aquas veneno infecerant; & acclamatione totius exercitus appellatus *Imperator*, poſtero die movet Uticam, & caſtra prope oppidum ponit. Nondum perfectis operibus, fit certior, adeſſe magna Jubæ regis auxilia, Uticamque ſine timore pergere: igitur equitibus immiſſis hos diſturbat, & magnum interficit peditum numerum, qui tam celeriter in oppidum ſe recipere nequiverant. Sed proxima nocte cum centuriones Marſi duo cum manipularibus aliquot ad Varum perfugiſſent, in ſpem ille venit, totum corrumpi Curionis exercitum poſſe. Igitur eductis legionibus, ut inter ſe & Curionem una tantum vallis intereſſet, tentare milites per Sex. Quintilium Varum cœpit, qui L. Domitii quæſtor ad Corfinium fuerat. Igitur notos ſibi centuriones militeſque compellans, *ut ad prius ſacramentum redirent*, obſecrabat, *relinquerentque illos, a quibus capti perfugarum in numero haberentur, & per ſummam contumeliam hoc vocabulo notarentur.* Poſtremo *largitio-*

§ LXVII. Appian. Cæſ. Dio. Cic.

nem a se & P. Attio ostentat, *si prioribus partibus concilientur.*

LIX. Ad hæc neutram in partem significatione voluntatis facta, exercitus in castra reducti sunt. Sed tentati militum animi castra Curionis timore & suspicione compleverant. Nam paucis mutatis centurionibus, iidem ordines manipulique manebant, quales eo tempore fuerant, cum ad Corfinium a Cæsare caperentur; præterea genus erat hominum, ex municipiis Pompejo addictissimis, Peligni Marsique. Hæc omnia non parum magnas timendi caussas afferebant, & quod superiore nocte inter transfugium paucorum excepti graviores quidam militum sermones, nonnulli & confícti erant. Igitur in principiis de summa rerum sententiæ dicebantur. alii *regrediendum in castra Cornelia* censebant; quidam *oppugnanda hostium castra.* neutrum consilium Curioni placuit, alterum abjecti nimis animi, alterum temerarii videbatur.

LX. Igitur dimisso concilio, milites ad concionem vocat: *quantum eorum fidei Cæsar credat*, exponit. *non debere hunc deseri, a quo maxima sint exspectanda præmia; præsertim dijudicata jam fortuna belli, duabusque Hispaniis receptis. Frustra jactare prius sacramentum adversarios: non legiones illud, sed ducem Domitium, abrupisse. proditos ab eo milites, a Cæsare conservatos, non beneficii modo gratia, sed in verba Cæsaris sponte adactos, nova religione teneri. Quod si caussam a Cæsare descifcendi nullam habeant; in se quoque nihil esse sperare, quod offendat. Præclaram sibi erga milites voluntatem constare: diligentiam duce dignam præstitisse hactenus: etiam fortunam affuisse conatibus. Atque hæc omnia nuper adeo consensu universorum esse approbata, cum sit imperator ab iis appellatus. Cujus honoris gratiam se ipsis facere, si pœniteat.*

LXI. Adhuc dicentem interrupit militum clamor, indigne ferentium, *quod suspecti proditionis essent*, & *ad omnia pericula fidem suam operamque* offerentium. Unde Curio jam animosior, postridie eodem loco, quo antea, in acie adstitit. Eduxit & Varus suos, uterque legionum Do-

§ LVIII. Appian. Cæs.

mitianarum fiducia, quas Curio manſuras in recenti ſacramento, Varus redituras ad vetus, putabant. Sed ubi vallem tranſire Vari equitatus omnis cum parte levis armaturæ cœpit; equites Curionis, cum duabus Marrucinorum cohortibus impetu facto, relictos a ſuis velites ceciderunt. Qua re Varianos perturbatos cernens Rebilus, legatus Cæſaris, quem ob peritiam rei militaris ex Sicilia Curio ſecum adduxerat, *inſtare*, *atque tempore uti* jubet.

LXII. Nec moratus Curio, ut erat acer & audax, primus procurrit in vallem, impeditam adeo, ut ab altera parte, niſi adjuti a ſuis, aſcenſum difficulter molirentur. Sed hoſtes animis perculſis, neque ullius niſi fugæ memores, priuſquam ad jactum teli perventum eſſet, in caſtra omnes refugerunt, tanta conſternatione, ut in portis & anguſtiis viarum, plures obtriti oppreſſique a ſuis ſine vulnere morerentur, quam interfecti in prœlio fuerant. Et niſi Curionis milites tantum ad pugnam profecti ſola ſecum arma extuliſſent; eodem impetu expugnari caſtra potuerunt. Memorabile tum facinus Pelignus quidam nomine Fabius edidit. Namque fugientibus immixtus, magna voce *Varum* identidem invocans requirebat. Ubi ille, credens unum e ſuis, reſtitit, *quis eſſet*, *& quid vellet*, interrogans; Fabius ſtricto gladio eum petiit: & interfeciſſet, niſi ſcuto ſublato vitaſſet ictum Varus. Fabium, qui proximi forte erant, milites occiderunt. iſque ſolus Curionis militum ea pugna cecidit: adverſariorum deſiderati circiter ſexcenti, & mille præterea vulnerati ſunt.

LXIII. Varus, cum ſuos mirifice perterrefactos animadverteret, exercitum de tertia vigilia ex caſtris in oppidum reduxit. Curio circummunire oppidum inſtituit, magna ſpe, quod Hiſpanienſem Cæſaris victoriam, quæ multorum literis ac nuntiis in Africam perferebatur, omnium animos inclinaturam in has partes rebatur. Idcirco cum *regem Jubam venire cum ingenti exercitu* audiſſet, vix credere potuit; donec minus quinque & viginti millibus abeſſe didicit re-

§ LXII. Cæſ. Appian. civil. l. 2.

gis copias: tum in caſtra Cornelia ſe recepit, ubi tuto bellum duceret, donec ex Sicilia duæ aliæ legiones, & reliquus equitatus adveheretur. Sed in optimo conſilio permanere licitum ei non fuit per Uticenſium quoſdam, qui in caſtra ejus perfugerant. Ii, *revocatum Leptitanorum bello regem diſceſſiſſe cum maxima copiarum parte*, nuntiabant: *Sabura duce modicam manum pergere Uticam, jamque haud procul oppido diſtare.*

LXIV. Sed ea fraus Maurorum erat: præmiſſuſque Sabura rumorem eum ſparſerat. ceterum rex cum omnibus copiis ſequebatur. At Curio, præmiſſis prima nocte equitibus, quarta vigilia cum legionibus ad caſtra Saburæ contendit. Huic equites occurrunt, *rem a ſe bene geſtam* nuntiant. cupiditas hominis magis inflammatur. quærit ex captivis, *quis caſtris ad Bagradam præſit?* reſpondent, *Saburam.* Ille ſtudio conficiendi itineris quærit ultra nihil, converſuſque ad ſuos, *videtis*, inquit, *eadem omnia & hos, & perfugas Uticenſes dicere.* Summa deinde feſtinatione procedit ad hoſtem. At ille ſimulatione timoris paulatim cedit, juvenilemque animum magis magiſque vanæ alacritatis implet. Sic in patentes campos protractus, equitatu Numidico circumvenitur. Feſſi erant Romani equites pediteſque itineris longinquitate, ſedecim millibus paſſuum confectis; equites etiam ſuperioris noctis prœlio. igitur cum neque timidis ad fugam, neque fortibus ad pugnandum vires ſupereſſent, occidione totus exercitus cæditur. Ipſe Curio, cum Cn. Domitius præfectus equitum hortaretur, *ut fuga ſalutem peteret: nunquam ſe venturum dixit in conſpectum Cæſaris, amiſſo, quem ſuæ fidei crediſſet, exercitu.* atque ita, ut res temeritate ſua perditas morte ſequeretur, prœlians interfectus eſt.

LXV. His rebus auditis, naves, quæ ad caſtra Cornelia ſtabant, cum paucis militibus, qui ad primam rei famam eo decurrerant, in Siciliam celeriter ſe receperunt. Reliqui (nam quinque cohortes præſidio relictæ caſtris fuerant)

§ LXIII. Dio. Cæſ. § LXIV. Front. Strat. 2, 5. Appian.

Varo ſe dediderunt. Ceterum Juba, *ſuæ victoriæ præmia alieno arbitrio minui non poſſe* dictitans, magnam eorum partem interfecit, ceteros miſit in regnum; fruſtra conquerente Varo, *ſuam fidem ab eo lædi.* Sed eum adeo rex contemnebat, ut in oppidum invectus, multis populi Romani ſenatoribus proſequentibus, quæ fieri vellet Uticæ atque in provincia, pro imperio conſtitueret. quibus effectis rebus, paulo poſt cum omnibus copiis in regnum rediit. Hæc poſtquam in urbem, & in Macedoniam nuntiata ſunt, diverſam pro diſſenſione animorum, a Romanis mercedem Juba tulit.

LXVI. Pompejus, & qui cum eo erant, honorem ei habuerunt, regemque appellarunt: at Cæſar & urbani judicarunt *hoſtem*, *Bocchumque & Bogudem*, quod ejus eſſent adverſarii, *reges appellandos eſſe* cenſuerunt. Interim in Dalmatia M. Octavius, poſt diſceſſum liburnicarum navium, quibus Antonianos milites ad Pompejum Libo deducebat, Iſſam, inſularum eo tractu nobiliſſimam, ab amicitia Cæſaris avertit; Salonas, cum fruſtra tentaſſet, oppugnare ſtatuit. At illi, cum ob paucitatem reſiſtere non poſſent, ſervos puberes manumiſerunt, & mulierum præſectis crinibus ad tormenta ſunt uſi. Octavius, horum pertinacia cognita, quinque caſtris oppidum clauſit.

LXVII. At cum obſeſſi negligentius agi excubias apud hoſtem cernerent; pueris atque mulieribus in muro collocatis, ut ſpecies propugnatorum ſervaretur, eruptionem in proxima caſtra faciunt: hiſque perruptis, (nam propter æſtum multi milites ex ſtationibus diſceſſerant) eodem impetu cetera omnia expugnant, Octaviumque, majore copiarum amiſſa parte, cum reliquis in naves compellunt. Octavius, tantam cladem paſſus, cum de Salonis expugnandis deſperaſſet, jamque inſtaret hiems, Dyrrhachium ad Pompejum reverſus eſt. Dum hæc in Illyrico & Africa geruntur, Cæſar, depoſita in ſpeciem civilis ani-

§ LXV. Liv. Epit. Oroſ. 6, 15. Cæſ. Flor. 4, 2. Euſeb. § LXVI. Dio. Cæſ. Oroſ. 6, 15. Strab. l. 7.

mi dictatura, fub alio nomine eadem omnia habiturus, Brundifium pergere ftatuit, quo etiam legiones præmiferat, Pompejum petiturus: quem in ufum tum aliis e fanis, tum ex ipfo Capitolio donaria pleraque omnia fuftulerat.

LXVIII. Neque mediocriter fpem ejus erexerunt objecta tum & paulo poft omina. Quippe dum adornat iter, in comitatum ejus lauream fupervolans milvus injecit: & poftea, facra eo faciente Fortunæ, taurus adhuc intactus effugit, paludemque nactus, eam tranavit. Refponderunt harufpices, *Cæfaris fata fic adumbraffe Deos; manentique exitium, mare tranfeunti vitam victoriamque portendi.* Quamvis igitur hiems effet, & ob tempeftates difficilis trajectus fperaretur; ordinatis a tergo omnibus, Brundifium intendit iter. Exeuntem profecuta ingens hominum multitudo *pacem* orabat, *& cum Pompejo reditum in gratiam:* fatis enim apparebat, fi vi victus alteruter effet, eundem libertati, quem bello, finem fore. Profecto jam Cæfare, pueri ludicra pugna concurrerunt Romæ; fuperiorefque exftiterunt, qui *Julianorum* fibi nomen indiderant.

LXIX. Poftquam Brundifium Cæfar venit, quo *legiones duodecim, & omnem equitatum convenire* jufferat, vix tantum reperit navium, ut quinque legiones tranfportari cum fexcentis equitibus poffent. Igitur pro concione hortatus eft milites, *ut æquo animo relinquerent impedimenta fua, quo plures imponi pugnatorum poffent:* atque ipfis alacriter acclamantibus, fine mora compleri naves juffit. Ceterum ventis reflantibus, per aliquot dies hæferunt ad ancoras: quo temporis intervallo & confulatum Cæfar iniit Brundifii, & aliæ duæ legiones fupervenerunt. Septem igitur legiones, fed infrequentibus fignis, quia bellis Gallicis & longo ab Hifpania itinere, ad hoc autumni gravitate in Calabria, valde erant deminutæ, in naves onerarias impofuit; roftratis, quarum habebat haud magnum numerum, ad præfidium

§ LXVII. Cæf. Jo. Sarisb. Polic. 3, 10. Dio. § LXVIII. Flor. 4, 2. Appian. civil. l. 2.

Siciliæ Sardiniæque relictis. Hæc classis, cum pridie nonas Januarias solvisset, tota nocte propter malaciam propinquis locis hæsit; postero die Græciam attigit, tempestatibus ad Ceraunios delata montes; ibique, navibus omnibus incolumibus, milites exposuit.

§ LXIX. Plut. in Cæs. c. 55. Appian. Cæs. Liv. Epit.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXVI.

IN LOCUM LIB. CXI LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI UNDECIMI.

M. Cœlius Rufus prætor, cum seditiones in urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe, Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se conjunxit. uterque, cum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra, Ægypti regina, a Ptolemæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii prætoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varianis legionibus a partibus Cæsaris desciverunt. Cn. Pompejus, ad Dyrrhachium obsessus a Cæsare, &, præsidiis ejus cum magna clade diversæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus, quam ad bella natus; omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserunt, Cæsar ignovit.

I. INTEREA temporis, occupato per varia negotia Cæsare, Cn. Pompejus, cum annum ad apparanda, quæ vel-

let, liberum habuiſſet, ingentes terra marique vires contraxerat. Quinque legiones cum adjunctis equitibus trajecerat ab initio: unam deinde effecerat ex Sicilia, quæ facta ex duabus, *Gemella* vocabatur; & unam ex veteranis, qui in Creta & Macedonia ſedes fixerant, duas in Aſia conſcribendas curaverat Lentulus. Præterea cum duabus Syriacis legionibus, exercitus Craſſiani reliquiis, Scipio Metellus exſpectabatur. Sagittarios tria millia habebat: funditorum cohortes ſex: equitum ſeptem millia; maximam partem ex regum auxiliis.

II. Naves inſuper roſtratas inſtructas habebat ſexcentas: quarum præſtantiſſimæ centum Romani generis milites vehebant: onerariarum præterea maximus numerus aderat. Eam claſſem per omnem maritimam oram diſtribuerat, quæ tranſitu Cæſarem prohiberet. Navibus Ægyptiis Cn. Pompejus adoleſcens præerat; Aſiaticis D. Lælius, C. Triarius, Syriacis C. Caſſius; Rhodiis C. Marcellus cum C. Coponio; Liburnicæ atque Achaicæ claſſi Scribonius Libo, M. Octavius. Sed univerſæ rei maritimæ præfecturam M. Bibulus gerebat, cui omnes reliqui dicto audientes eſſe debebant. Civitates præterea Dyrrhachium, Apolloniam, ceteraſque ad eam oram hibernis occupare decreverat.

III. At Lentulus Marcelluſque conſules, cum eorum in exitu annus eſſet, ſenatum convocarunt. Civilis enim diſcordia ſenatum quoque geminaverat, ut & qui Romæ, & qui Apolloniæ erant, hoc ad ſe vocabulum traherent. Nam apud Pompejum haud minus ducenti ſenatores erant: tantum ei paraverat auctoritatis ſuſcepta, ut putabatur, libertatis defenſio. Igitur & quidam ætatis extremæ, præterea claudus altero pede ad eum ſe contulerat; & M. Brutus, quamquam ad id tempus Pompejum, cujus juſſu pater Bruti fuerat interfectus, neque ſalutare, neque reſpicere ſolitus. Ut autem omnia, quam fieri poſſet, proxime morem majorum agerentur, Theſſalonicæ per augu-

§ I. Appian. Cæſ. § II. Vellej. 2, 51. Cæſ. Appian.

res templum conftituendum curaverant, ubi fenatus cogi poffet, quod alio loco facta fenatufconfulta pro juftis non habebantur.

IV. Eo poftquam convenit exful fenatus, verba de republica facere Lentulus inftituit: *ante omnia decernendum huic cœtui, hunc effe verum juftumque populi Romani fenatum; qui Romæ fint, defertores caufæ publicæ, amicos tyranni, purgamenta potius ampliffimi ordinis, quam membra, nequidquam ufurpare vocabulum curiæ, cujus jura prodiderint. Proximum effe, ut provideant, quomodo & per quos in pofterum gerenda fit refpublica. nec enim confulum haberi comitia attinere, quod de eorum imperio ferri lege curiata nequeat. Idcirco reliquos quidem proconfulibus & proprætoribus, fuo quemque loco reipublicæ navaturos operam: fed tamen unum fummum conftitui ducem oportere; neque dubitandum, quin Pompejus is effe debeat.* Erat fane jam anno fuperiore datum Pompejo fummum imperium, fed confulibus adjunctis. Tum vero, *fummam belli rerumque omnium uni permitti*, placuit.

V. Atque is, ut animos ad meliorem fpem erigeret, hujufmodi orationem habuit: *Ego vero nullum pro vobis & republica laborem, nullum difcrimen deprecor, Patres confcripti: poteftatem impofitam recufarem, nifi vobis omnibus adjutoribus ufuro neque confilium, neque collegæ defuturi effent. Idcirco magna mihi fpes optimi eventus follicitum animum confolatur: modo vos quoque bono animo fitis, neque magis umbra rerum & vocabulis, quam rebus ipfis, moveamini. Scio, a multis confilium meum urbem relinquendi reprehenfum effe: cujus nunc quoque adeo non pœnitet, ut hoc uno modo confervari potuiffe rem Romanam exiftimem; perdendamque nobis in perpetuum urbem fuiffe, nifi relicta ad tempus foret. Segregavimus a nobis improbos cives, fegregavimus timidos: & qui manendo ab illis impetiti, ab his deferti, hoftem inftantem, copias ambiguas, confilia impedita habuiffemus, egregie explicavimus omnia. vires terreftres maritimafque maximas coegimus: pecunia, commeatu,*

§ III. Plut. in Pomp. c. 106. Dio. Varro ap. Agell. 14, 7. § IV. Cæf. Appian.

regum atque populorum auxiliis abundamus. neque corpora sua tantummodo nobis præstabunt hæ copiæ; sed animis etiam nobiscum votoque stabunt.

VI. *Teneat sane vacuam ille urbem, & desertas a dominis domos: dum hic sit senatus, hic Romana civitas, quæ profecto non in ædificiis consistit, sed in civibus; quemadmodum & olim clarissimorum populorum exemplis præjudicatum est. Athenienses bello Medico urbem perituram secum, si mansissent, reliquerunt, ut salvi atque incolumes gloriosius reciperent haberentque. Quid majores nostri? Cum urbem Galli occupassent, nonne ab Ardea & Vejis Romanum exercitum eduxit Camillus, alter urbis imperiique nostri conditor? Quid igitur vetat, quo minus eadem secuti consilia, parem sperare eventum debeamus? Cum eo homine nobis res est, qui summam & incredibilem cupiditatem imperandi ne nunc quidem tegere potest, manente bello, & incerto rerum exitu. Quid illum facturum censetis (quod omen Dii prohibeant!) victorem, qui nunc arbitratu suo creat magistratus, distribuit exercitus, dilargitur provincias, omnia legum populique, omnia senatus jura sibi uni vindicat?*

VII. *Cum hoc tam superbo, tam impotente tyranno sic est decertandum, ut omnino victoriam vindictamque speremus; sed tamen, etiamsi contra daret Fortuna, perire potius optemus, quam omnium modo terrarum gentiumque dominos, insolentissimum dominum pati. Mihi certe fixum decretumque est, non modo, quam semper in imperiis præstiti, adhibere virtutem, fidem, diligentiam; sed etiam, si fieri posset, augere omnia, majoraque & intentiora præstare. Neque me sic antiquus ille deseret Deorum favor, ut fortunatum in omnibus, demum in optima causa jacere patiantur. Nam de apparatu nostro, quem juxta mecum scitis, quid opus est dicere? Tot civium Romanorum legiones, tot sociorum regum atque civitatum auxilia, tantæ toto mari classes, excitare vel ignavos possent. Vos modo, quod felix faustumque sit, eam adhibete curam atque industriam, quam tempora nostra & reipublicæ desiderant.*

VIII. Similem deinde ad milites, qui aderant, concio-

§ VI. Appian. Justin. 2, 12.

nem habuit, læta omnium acclamatione. Eodem tempore laudati ab hoc ſenatu ſunt ſociorum promtiſſimi; *dona*que *& honores decreti Rhodiis, Spartanis, Athenienſibus. Utque Maſſilienſium fidei, quod poſſet, præmium redderetur, Phocæam, cui ſuam originem debebat Maſſilia, liberam eſſe* juſſerunt. Cotyi quoque, qui Sadalem filium e Thracia cum equitibus quingentis miſerat, actæ gratiæ, reguloque munera miſſa. Iiſdem honoribus rex Dejotarus affectus eſt, qui ſexcentos adduxerat equites; & Rhuſcipolis, quem ſecuti erant ex Macedonia ducenti. Sed effuſa maxime in Jubam ſtudia fuerunt, cujus victoria magnam civilis belli profligatam partem credebant. Ptolemæus quoque Auletæ filius, cui tutor ab ſenatu datus Pompejus fuerat, *rex* appellatus eſt; *ſororque Cleopatra abſtinere regno juſſa*, quod a propinquis & amicis pueri ereptum, in Syria colligendo copias, repetitum ibat.

IX. His ita ordinatis, Pompejus, cum ob tempus anni tranſmiſſurum mare Cæſarem non arbitraretur, Theſſalonicæ hiemare conſtituerat. Eadem opinio præfectis claſſium fraudi fuit, quo negligentius litora cuſtodirent. M. Bibulus naves centum decem Corcyræ habebat: ſed quia neque naves ornatas, neque remiges paratos tenuerat, prius ad continentem Cæſar appulit, quam occurri poſſet. Neque Lucretius Veſpillo & Minucius Rufus, qui cum octodecim Lælianis navibus erant Orici, opponere ſe auſi erant; quamquam Cæſar haud plures duodecim roſtratas præſidio duxerat. Igitur Bibulus, comperto Cæſaris adventu, cum adhuc aliquas excipi naves poſſe ſperaret, vacuis occurrit, quas cum Fuſio Caleno legato Brundiſium Cæſar, ad tranſportandas reliquas copias remiſerat.

X. Ex eo numero nactus triginta, cum ipſis nautis dominiſque navium combuſſit, ut ſupplicii fœditate ceteros abſterreret. Summa deinde diligentia uſus, a Salonis Oricum uſque totum mare claſſibus prætexuit; ipſe per aſper-

§ VIII. Diodor. l. 41. Cæſ. § IX. Eutrop. Cæſ. Liv. Epit. Flor. 4, 2. Strab. l. 17. Appian. Dio.

rimam hiemem excubans in navibus, neque laborem ullum aut munus despiciens. At Cæsar, misso ad Pompejum L. Vibullio Rufo, quem semel apud Corfinium, iterum in Hispania captum, præstiterat incolumem, ideoque ad perferenda de pace mandata judicabat idoneum; statim atque milites exposuerat, per asperos angustosque calles, sed, ignorantibus adventum ejus hostibus, incustoditos, Oricum proficiscitur, ubi L. Torquatus præerat: qui, cum frustra Græcos *arma capere* jussisset, quod *contra consulem Romanum ea capturos* negabant, aperuit portas, & a Cæsare conservatus est.

XI. Inde protinus Apolloniam itum: &, profugiente L. Staberio, postquam itidem Apolloniatas ad Cæsarem inclinare senserat, id quoque oppidum, voluntate incolentium, receptum est. Nec mora fuit, quin Bullide & Amantia ceterisque finitimis civitatibus, & ex tota denique Epiro legati venirent ad Cæsarem, omnibus imperata facere paratis. Haud procul inde Dyrrhachium aberat, horreum Pompeji, quo omnis generis apparatus magnam vim contulerat. Hoc Cæsar ostendit militibus, &, *quia fortuna tam favente essent usi, ut per infestum tempestatibus & hostibus mare incolumes transirent, totque civitates parvo tempore redegissent in potestatem, ne deessent favori Deorum*, hortatus est, *parumque adhuc laboris adderent, quo, priusquam advenire Pompejus posset, Dyrrhachio potirentur. Eam rem & abundantia hiberna præstituram in præsens, & ad summam belli magnæ utilitati fore.*

XII. Sed Pompejus, celeriter accepto nuntio, (quippe Vibullius, ut ei Cæsaris adventum cito nuntiaret, dies noctesque, mutatis etiam jumentis, iter continuaverat) nihil ad summam diligentiam reliqui fecit, quo conatum hostis præveniret. In eo itinere, cum neque diebus, neque noctibus intermitteretur, & vix ad cibum capiendum satis daretur spatii, Pompeji milites in eum metum venerant, ut adesse hostem ubique putarent, & in Epiro

§ X. Appian. Cæs. § XI. Dio. Appian. Cæs.

finitimisque regionibus signa prope omnes relinquerent, complures arma projicerent. Evasit tamen ad Dyrrhachium Pompejus prior, castrisque prope oppidum positis, exercitum ex vehementi consternatione recepit.

XIII. Ibi Labienus princeps jurare cœpit, *se eum non deserturum, eosdemque subiturum cum eo casus.* idem deinceps tribuni centurionesque, & postremo milites fecerunt. Igitur, priusquam Antonius cum reliquis copiis se Cæsari conjungeret, huic noceri posse sperans, ad flumen Apsum processit, quod fines Dyrrhachinorum Apolloniatiumque disterminat. Simili spe contra movet Cæsar. Sed ubi ventum ad flumen, majoresque Pompeji vires cognovit, in finibus Apolloniatium posuit castra, ut inter duos exercitus flumen interesset, ceterum videre invicem, & colloqui possent. Eo loco Cæsar exspectare Brundisinas copias statuit. Sed illæ cum a Fusio Caleno adducerentur, literæ Cæsaris ad Calenum allatæ sunt, quibus *omnes portus litoraque teneri classibus adversariorum* significabat.

XIV. Igitur Calenus, cum paulum progressus a portu fuisset, Brundisium repetiit. Una navis, quæ milites nullos vehebat, cum, imperio contemto, profecta esset, ad Oricum expugnata est a Bibulo, omnesque puberes, qui in ea erant, supplicio affecti. Cæsaris legiones, quas idem periculum exspectabat, literis ejus tempestive perlatis, fortuna servavit. Per eadem tempora Cæsar, sive revera cupidus pacis, sive, quod magis est credibile, temporis ducendi gratia, donec auctiores habuisset copias, simul adversariorum pertinaciæ gnarus, & ex hac odium illis omnium parans, nullam occasionem tentandarum conditionum prætermisit. Ad Oricum legati Cæsaris M. Acilius, L. Statius Murcus, cum Bibulo & Libone collocuti (nam his mare, illis litus obtinentibus, ejus rei facultas inciderat) in spem eam venerant, aliquid ad concordiam profici posse, quia Pompejani duces, *cupere cum Cæsare loqui*, dixerant.

§ XII. Cæs. Appian. § XIII. Dio. Ptolem. Cæs. § XIV. Dio. Cæs.

XV. Idcirco Cæſar, cum forte cum una legione Buthrotum profectus, literas legatorum accepiſſet, ſtatim recurrit Oricum. Sed cum neque Bibulus ad colloquium proceſſiſſet, & Libo legatorum, quos Cæſar ad Pompejum mittere cupiebat, præſtare periculum nollet; ne inducias quidem concedere voluit, nihil aliud ab hoſtibus quæri ſentiens, quam ut aqua, rebuſque aliis, quibus indigebant, induciarum obtentu, claſſem reficerent. Nam ſicut illi mare, ita terram in poteſtate Cæſar habebat; ſtationibuſque per litora diſpoſitis, non aquandi, non lignandi, ne religandi quidem naves facultatem dabat. Unde & M. Bibulus, cum in ſummo frigore & inopia per multos dies, quamquam corpore æger, diſcedere ex navibus nollet, neque ibi curari poſſet; aucto morbo, diem ſuum obiit. In ejus locum ſuffectus eſt nemo: ſed ſingulis claſſibus præpoſiti, ſuo eas arbitrio regebant.

XVI. Interea L. Vibullius, qui mandata Cæſaris exponendi otium nondum fuerat nactus, cum Pompejo agere inſtituit. At ille interfatus, *Quid mihi*, inquit, *aut vita, aut civitate opus eſt, quam beneficio Cæſaris habere videbor? cujus rei opinio tolli non poterit, cum in Italiam, ex qua profectus ſum, reductus exiſtimabor.* Bello perfecto, Cæſar hæc dicta cognovit ab iis, qui interfuerant: interfuerunt autem Scribonius Libo, L. Luccejus, & ſcriptor hiſtoriarum Theophanes, quibuſcum res maximas communicare Pompejus conſueverat. Sed tum etiam alio facinore Pompejani declaraverunt averſam a pace voluntatem. Crebra inter milites utrinque colloquia fiebant, modico interfluente amne. eo P. Vatinium mittit Cæſar, qui magna voce ſæpius proclamaret, *liceretne civibus ad cives legatos de pace mittere, quod prædonibus & fugitivis licuiſſet?* Reſponſum eſt ab altera parte, *A. Varronem poſtero die ad colloquium venturum.* agitur una etiam utrinque, quemadmodum tuto legati venire, &, quæ vellent, exponere poſſent.

XVII. Sed cum in conſtitutum locum P. Vatinius veniſ-

§ XVI. Strab. l. 1. Cæſ.

ſet, & cum eo loqui T. Labienus cœpiſſet, ex improviſo tela ſunt in Vatinium conjecta: quæ ille militum armis protectus vitavit. centuriones aliquot militeſque Cæſaris vulnerati ſunt, exclamante Labieno, *deſinite ergo de compoſitione loqui. nam nobis, niſi relato Cæſaris capite, pax eſſe nulla poteſt.* Iiſdem temporibus Romæ L. Cœlius Rufus prætor, novarum rerum materiam quærebat, non amore reipublicæ, aut quod æquum eſſe, quod agebat, crederet, ſed dolore atque indignatione motus, ſicut ipſe confitebatur. Homo erat eloquio animoque Curioni ſimillimus, cujus etiam pellectus amicitia, & odio Appii, quem ſciebat in diverſis partibus fore, ad Cæſarem ſimul ex urbe profugerat; idque ob meritum præturam nuper erat conſecutus. Sed quia C. Trebonium prætorem urbanum non ſors, ſed Cæſar effecerat, omnibus in rebus illi ſe opponere inſtituit. Niſi forte homo ingenioſiſſime nequam, quaſi honeſtiorem hanc cauſam prætexuit, potius æris alieni magnitudine, ut alii multi, ad res novandas impulſus; quod ſervari ſe poſſe in otio deſperabat.

XVIII. Idcirco tribunali juxta ſellam C. Trebonii collocato, *ſi quis appellaſſet, auxilio fore* pollicebatur *debitoribus.* Sed quia Trebonius juxta Cæſaris conſtituta judicabat, ſummamque in omnibus æquitatem atque moderationem adhibebat, nemo repertus eſt, qui appellare vellet. Iis enim temporibus nondum tanta quiſquam erat impudentia, ut, cum ſe debere fateretur, integras tenere poſſeſſiones ſuas poſtularet.

XIX. Idcirco Cœlius, ne nihil effeciſſe videretur, legem promulgavit, *ſexenni die, ſine uſuris, creditæ pecuniæ ſolverentur.* Id quoque vanum inceptum fuit, conſule Servilio, magiſtratibuſque reliquis repugnantibus. Tum Cœlius, ea lege ſublata, duas promulgavit novas: unam, qua *mercedes habitationum annuas conductoribus* donabat; alteram *tabularum novarum.* Hæc & grata tenuioribus erat, & ab

§ XVII. Liv. Epit. Cic. famil. 8, 17. Vellej. § XVIII. Dio. Vellej. Cæſ.

homine diserto jamdudum seditiosis concionibus alienatam plebem inveniebat. Facile igitur inducta est, ut in C. Trebonium faceret impetum, eumque, vulneratis nonnullis, de tribunali deturbaret. Sed is quidem mutata veste fugit. At Servilius consul, advocatis ex itinere militibus, qui in Galliam destinabantur, præsidioque hoc curiam muniens, de his rebus ad senatum retulit. Patres, *removendum a republica Cœlium*, censuerunt. Tamen propter intercessionem tribunitiam senatusconsultum non potuit fieri: auctoritas perscripta est.

XX. Sed consulem tabulas legum promulgatarum tollere aggressum, Cœlius per vim & seditionem repulit. Iterum ergo coactus, adhibito præsidio, senatus *videre consulem* jussit, *ne quid respublica detrimenti pateretur*. Hac accepta potestate, sellam Cœlii curulem fregit. at ille posuit alteram loris intentam: tacite illudens consulem, qui *aliquando flagris cæsus ab Isaurico patre* dicebatur. Ad extremum tamen superior & jure & potentia consul, Cœlii partes alii cuidam prætori demandavit: ipsum & foro & curia exclusit, volentemque concionari de rostris detraxit. Cœlius, ignominia simul iraque permotus, ad Pompejanos scripsit, *in urbem* eos advocans, *nudatam præsidiis futuram, & studio populi proniorem in illas partes, vacuamque Italiam* ostentans: quod etiam saluberrimum illis partibus fuerat.

XXI. Misit etiam ad T. Annium Milonem clandestinos nuntios, quem inimicissimum Cæsari noverat, propterea, quod restitutis exsulibus, solus ille reditum non impetraverat. Magnorum hæc esse motuum initia poterant, viris claris & audacibus talia molientibus, occupato alibi Cæsare, & incertissimis plane temporibus. Ceterum ex tanto metu celeriter & citra detrimentum hi conatus in nihilum evaserunt. quippe Milonem, contracto fugitivorum exercitu profectum in Campaniam, & quasi mandato Pompeji homines sollicitantem, quotquot ob æs alienum, aut facino-

§ XIX. Dio. Vellej. Cic. Cæs. § XX. Liv. Epit. Dio. Quinctil. 6, 3. Cæs. Cic. Vellej. 2, 52.

ra credebat idoneos, pauci ſunt ſecuti: Capuaque fruſtra tentata, confugiendum ei Tifata fuit. Ignarus horum, & meliora ſperans Cœlius, conjungere ſe cum illo cupiebat. Sed quia occulta fuga nec ſatis tuta videbatur, & majus ad omnia momentum erat, ſi quaſi prætor proficiſceretur, commeatum a conſule petiit, tanquam *purgandi ſui cauſa Cæſarem aditurus*. Conſul ſimulari hæc ſuſpicatus, tribunum plebis adjunxit, qui res novas molientem coerceret.

XXII. At Cœlius, haud longe dum profectus, audito Milonis incommodo, in itinere ſubſtitit: unde, cognito ejus conſilio, tribunus hominem in urbem reducebat. Sed interea ſenatus *Milonem hoſtem* judicaverat; *Cœlio manere ad urbem* juſſo. Id cum eſſet factum, iſque ſe negligentius cuſtodiri ſenſiſſet, in Campaniam profugit, vires & conſilia cum Milone juncturus. Nam ex magnis in ædilitate datis muneribus, aliquem reliquum habebat gladiatorum numerum. *Hos* igitur *Neapolim clam* juſſit *ingredi*, proditionem oppidi ſperans. ipſe Caſilinum venit, & ſub idem tempus ſigna ejus militaria Capuæ comprehenſa ſunt. Ita conſilio patefacto, cum nihil procederet, Campanique eum pro hoſte haberent, agrum Thurinum petiit, ubi pulſum Campania Milonem agere compererat.

XXIII. Et ſane, ſi reperiſſet ſuperſtitem, moliri aliquid conjuncti poterant. Sed Milo jam occiderat, in oppugnatione caſtelli Coſani lapide ex muro ictus. Paulo poſt etiam Cœlius haud mitiore fato defunctus eſt, cum Thurios perveniſſet. Nam ab equitibus Gallis & Hiſpanis, quos præſidii cauſa Cæſar miſerat, cum iis contra Cæſarem nummos polliceretur, interfectus eſt. Iiſdem temporibus, cum in Epiro præter equeſtria certamina, his illiſque vado facile tranſeuntibus modicum amnem, nihil rerum gereretur, (nam Pompeji conatum tranſducendi copias pons interruptus deſtituerat) Cæſar audaciſſimo facinore morantes Brundiſii legiones adducere paravit. Cum enim Pompe-

§ XXI. Cæſ. Dio. Vellej. Liv. Epit. Oroſ. 6, 15. § XXII. Cæſ. Dio.

janæ claſſes maria obſiderent undique, hibernum ſibi tempus aptiſſimum judicabat, dum hoſtes, tempeſtatibus deterriti, vacuum & incuſtoditum trajectum relinquerent.

XXIV. Sed Bibuli primum, deinde Libonis diligentia factum erat, ut Antonius portu exire non auderet. Quippe Libo parvam inſulam, portui Brundiſino objectam, qua neceſſarius erat transjecturis egreſſus, occupaverat. & quamvis propter inopiam aquæ, & acceptum ab Antonio detrimentum, alio coactus erat ſe recipere; hiems mare claudebat. Idcirco Cæſar, impatiens moræ, fortaſſis etiam ſuſpectans Antonium, ne exſpectare eventum vellet, ſub alteram vigiliam ignoratus exceſſit caſtris, conſcenſoque vehiculo perrexit ad locum, ubi naviculam & optimum gubernatorem opperiri per ſervos præmiſſos juſſerat, tanquam nuntium Cæſaris trajici oporteret. Cum his ſervis (tres omnino erant) ipſe quoque ſervili habitu fortunam diſſimulans, navem ſcalmorum duodecim conſcendit, licet horrente tempeſtatibus mari, & ventis pertinaciſſime flantibus.

XXV. Magno labore, licet prono alveo, perventum ad oſtium amnis erat; cum ventis & æſtu adverſo remorum irritum laborem fore apparuit. Ibi deſperanti gubernatori vir ingens animi, & fortunæ ſuæ cuncta ceſſura putans, *Quid times*, inquit? *Cæſarem vehis.* Ad hanc vocem attonitis omnibus, & ſummo conatu intendentibus nervos, oſtium ſuperatum eſt nequidquam. ventus enim ſubinde ad litus rejiciebat lembum, donec vicina jam luce, timenti gubernatori, ne ab hoſtibus conſpicerentur, Cæſar invitiſſimus redire permiſit. Quia tamen omnino faciendum putabat, ut, donec vehementiores venti eſſent, tranſitum tentarent ſui, hoc maxime auxilio perrupturi, quos in tranquillo mari certum ab inſtructiſſimis hoſtium claſſibus exitium manebat; Poſtumium in Italiam miſit, cum epiſtolis ſeverioribus.

§ XXIII. Cæſ. Vellej. Dio. Appian. civil. l. 2. Plut. in Cæſ. c. 56. Flor. 4, 2. § XXIV. Dio. Cæſ. Flor. Plut. apoph. Rom. c. 43. Appian. § XXV. Appian. Plut. Flor.

XXVI. Plures enim dederat, ut, si Gabinius, aut Antonius, aut Calenus cunctarentur, quibus erant priores tradendæ literæ, Postumius haberet, quas exhibere militibus posset, quibus eum sequi, quotquot voluissent, jubebantur. Imperabat autem, *quando portus ab adversariis tenebantur, ut ad Appolloniatium litora ejicerent naves: earum jactura se nihil commoveri: modo viros habeat, per quos adipisci posset omnia.* Ceterum Gabinius, a navigando abhorrens, longo circumitu per Illyricum copias, quibus præerat, instituit ducere. Antonius & Calenus potius cum periculo tentandum brevius iter existimabant, quam ad imperium & necessitatem Cæsaris serius occurrere. Et erat summa militum alacritas, & ad Cæsarem proficiscendi ardor; eorum etiam, qui paulo ante, *se laboribus fractos objici periculis, quanta firmissimi vix sustinere possent,* erant questi. Quare minimo negotio persuaserunt iis duces, ut Austro flante conscenderent naves, seque fluctibus traderent.

XXVII. Inter hæc Pompejus, ut, priusquam auctiores copiæ Cæsaris fierent, pugnaret, iterum instructam aciem transducere conatus, incepto repente destitit, ringentibus omnibus, & *pulcherrimam occasionem dimitti* jactantibus. Sed deterritus adverso omine fuerat, quia duo milites vadum tentantes ab Cæsariano uno erant interemti. Namque felicitas Cæsaris omnia, etiam temere cœpta, in bonum ei vertebat. Itaque & audacissimum ejus cœptum, legiones hiberno mari transjiciendi, non incolumes modo copias illi præstitit, sed ultro cessit adversariis in grave detrimentum. Quippe dum Dyrrhachium prætervehuntur Cæsaris naves, Q. Coponius, qui Rhodiæ classi præerat, conspectas cum rostratis viginti sequebatur; & remissiore jam vento propemodum attigerat, haudquaquam æquo certamine longis navibus onerarias oppugnaturus, cum subito intendi ventus cœpit, Julianosque longe ab hostibus divellere. Atque illi Nymphæum tenuerunt, haud procul

§ XXVI. Cæs. Appian. Plut. in Ant. c. 10.

Apollonia, quamquam haud ſatis tutum Auſtro flante, portum: nempe minoris navium, quam legionum, interitum æſtimabant.

XXVIII. Ibi mira felicitate ſubito converſus eſt ventus, & pro Auſtro ſpirare Africus cœpit: contra quem illa erat tutiſſima ſtatio. Repentina igitur commutatione rerum, qui modo in periculo fuerant, ſpectaculo periclitantium hoſtium perfruebantur. Quippe naves Rhodias tam ſæva tempeſtas comprehendit, ut in clauſo & importuoſo mari conſtratæ illorum, numero ſedecim, ad unam omnes eliderentur. remiges atque propugnatores, quibus fluctus pepercerant, partim interfecti ſunt a Julianis; alii capti: quos Cæſar conquiſitos diligenter conſervavit, domumque remiſit. Duæ tamen Cæſaris naves captæ ſunt ab hoſtibus, diverſo vectorum fato. Contra Liſſum ad ancoras ambæ conſtiterant, ignaræ, quorſum reliqua claſſis curſum intendiſſet. Idcirco Octacilius Craſſus, qui Liſſo præerat, multis minoribus navigiis cinctas ad deditionem hortabatur, incolumitate promiſſa. Tum vero, quantum ſit hominibus in firmitudine animorum & experientia caſuum præſidii, apparuit. Nam tirones altera navi vehebantur. ii cum ſe dedidiſſent, Octacilii perfidia omnes ſunt interemti: veterani, ſimulatione deditionis extracto tempore, navem impulerunt ad litus; &, exſcenſione facta, equites ab Octacilio immiſſos repulerunt, & ad ſuorum præſidia pervenerunt incolumes.

XXIX. Octacilius etiam Liſſum amiſit, quia conventus civium Romanorum, Antonii audito adventu, ad Cæſaris partes ſe applicuerat, cujus beneficio datum ſibi oppidum atque munitum meminerat. Legiones omnino tres Antonius tranſvexit, unam tironum, (hæc erant circiter viginti militum millia) equites octingentos. Horum adventus, eodem ferme tempore Cæſari Pompejoque cognitus, utrumque excivit, ut eodem die caſtra moverent: hic, ut occurreret venientibus, & ne cum Cæſare conjungi poſ-

§ XXVII. Cæſ. Appian. § XXVIII. Appian. Cæſ. Plut.

ſent, impediret; ille, ut conatus Pompeji vanos efficeret. Uno die celerius occurrit Magnus, quia nullum illi tranſeundum flumen fuerat; Cæſarem vadum quærendum tardaverat. Sed adverſus vim hoſtium Antonius caſtris ſe tenuit; ſuperventu deinde Cæſaris Pompejus ad Dyrrhachium poſuit caſtra, loco idoneo, Aſparagium vocant.

XXX. Theophanem deinde, quo præfecto fabrûm utebatur, miſit, qui Rhodios amiſſa claſſe conſolaretur, *non ab hoſtibus accepto detrimento, ſed illato tempeſtatibus; neque navalem illorum deliquiſſe gloriam, &, quod virium deceſſiſſet, id abunde beneficio ſenatus atque Pompeji recuperaturos ex victoria, quam certam exploratamque eſſe in manibus.* At Cæſar, jam abundans copiis, Cn. Domitio Calvinio tres legiones cum equitibus quingentis, L. Caſſio legionem tironum & equites ducentos, C. Calviſio Sabino cohortes quinque cum paucis equitibus attribuit, ut per illum Macedonia, per iſtum Theſſalia, per hunc Ætolia reciperentur: ſimul res frumentaria horum opera fieret expeditior. ipſe Pompejum inſecutus, caſtra caſtris ejus oppoſuit: & poſtridie, copiis inſtructis, poteſtatem pugnandi fecit.

XXXI. Sed Pompejo caſtris ſe tenente, poſtero die per circumitum tectaſque arbuſtis vias Dyrrhachium properat. Recurrit eodem Pompejus: ſed quia Cæſaris conſilium aliquanto ſerius cognoverat, excluſus ab oppido, propinquo colle (*Petram* vocabant Dyrrhachini) caſtra poſuit. Cæſar, fruſtra expugnatione tentata, propter inexpugnabilem ſitum loci, mature revocavit ſuos. Quippe Dyrrhachium in extrema Macedoniæ ora, quam olim Illyrica natio Parthini tenuerunt, præter exiguum collem undique mari cingitur, inacceſſis propter fluctuum violentiam rupibus impoſita. Igitur Cæſar admirabili, & hodie vix reperturo fidem conſilio, Pompeji caſtra operibus circumdare occipit: his ferme rationibus permotus. Equitatu valebat Pompejus, & commeatuum copia: quarum rerum altera vexa-

§ XXIX. Plut. Cæſ. § XXX. Plut. in Cic. c. 54. Diodor. l. 41. Cæſ. Flor. 4, 2.

re & male habere Cæſaris frumentatores poterat, altera facultatem ei tribuebat ducendi, quoad vellet, belli. Neutrum horum Cæſari placebat, cui nihil æque in votis erat, quam ut maturrime ad manus veniretur.

XXXII. Igitur animadverſa loci natura, quod circum caſtra Pompejana permulti erant editi & aſperi colles, primum ibi caſtella poſuit: deinde opera e caſtello in caſtellum inſtituit ducere, ut a mari ad mare perpetua munitione, caſtra Pompeji circumveniret. Sic *equitatus hoſtilis nullum eſſe uſum* videbat, *eumque ultro concluſum in anguſto loco pabuli inopia afflictum iri; ſibi interea liberam frumentandi rationem relinqui; &, quod in bello maximi eſſet, audito Pompejum obſideri, neque prœlio audere contendere, magnam illi deminutionem auctoritatis, cum ſua ſumma exiſtimatione fore.* Pompejus, cui neque pugnandi copiam fieri probabatur, neque diſcedere a Dyrrhachio, ubi apparatum omnem belli collocaverat, ratio erat, quod unum videbatur eſſe reliquum, laborem augere Cæſari, quam latiſſime extenſis præſidiis, inſtituit.

XXXIII. Quindecim millia paſſuum complexus, multa intrinſecus caſtella exſtruxit, eaque ipſa conjunxit operibus, ne qua parte Cæſar perrumperet. Neque tamen hic fatigabatur, quamquam creſceret opus, & ad millia paſſuum centum quinquaginta tenderetur. Continua interim, ſed parva prœlia in occupandis præſidiis committebantur. Inter quæ nona legio Cæſaris, cum præſidium quoddam occupatum munire conaretur, a ſagittariis funditoribuſque Pompeji, & magna vi levium armorum, quamquam præſente Cæſare, tam vehementer vexata eſt, ut, quoniam ſiſti non poterat, relinqui locum oporteret. Sed receptus ipſe, quam pugna, videbatur periculoſior; quia per declive regredientibus ex ſuperiore loco hoſtis imminebat.

XXXIV. Idcirco *Pompejus apud ſuos dixiſſe* fertur, *non ſe recuſare, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine*

§ XXXI. Cæſ. Dio. Flor. § XXXII. Appian. civil. l. 2. § XXXIII. Cæſ. Appian. Dio.

maximo detrimento Juliani ſe recepiſſent. Et Cæſar, ut ſuis, quod poſſet, conſuleret, *crates* juſſit *in ſummo tumulo conſtitui, quibus tecti milites foſſam mediocri latitudine facerent, &, quantum poſſent, locum impeditum redderent.* Ipſe funditores idoneis locis diſponit, quibus ſecuturi hoſtes prohiberentur. Sed Pompejani hoc audacius inſtiterunt, quod cedere Cæſarem metu arbitrabantur. Ergo M. Antonius, qui ei legioni præerat, juſſu Cæſaris ſuos cohortatus, a medio fere ſpatio impetum in hoſtes fecit. Atque illi, ex inferiore loco in adverſum collem curſu incitati, pepulerunt Pompejanos; interfectiſque plurimis, ſuorum amiſſis admodum quinque, non ulterius perſecuti fugientes, neque ultra laceſſiti, ſe receperunt.

XXXV. Erat nova & mirifica obſidionis forma, quod plures a paucioribus, omni copia rerum abundantes a famelico exercitu, claudebantur. Quippe Pompejanis patebant maria, neque ventus flare ullus poterat, quin aliqua ex parte commeatui ſubvehendo utilis eſſet. Contra Cæſaris milites in magna frumenti penuria carnibus maxime (nam pecoris ex Epiro ſuppetebat copia) victitabant. Sed & radicibus herbiſque vellendis quærebant ſolatium inopiæ: præſertim uno genere utebantur, quod vocabatur *chara;* id admixto lacte in ſimilitudinem panis ſubigebant. Ejuſmodi panes, cum in colloquiis Pompejani famem illis exprobrarent, vulgo conjiciebant in eos, *donec hoc genus radices tellus ferret, nunquam ſe dimiſſuros obſidionem* dictitantes, *immo prius cortice victuros ex arboribus.* Unde, re ad ſe delata, *Pompejum dixiſſe* ferunt, *cum feris ſibi rem eſſe; & protinus amoveri juſſiſſe panes, neque cuiquam oſtendi, neque ſermones vulgari, ne, pertinacia hoſtis cognita, flacceſcerent.*

XXXVI. Sed hæc incommoda ſpe propinquæ meſſis levabantur, quod jam frumenta incipiebant matureſcere. ſimul, quia optima valetudine, aquarumque, & præter frumentum, commeatus ceteri copia utebantur, ſorte ſua con-

§ XXXV. Vellej. 2, 51. Cæſ. Flor. 4, 2. Appian. Plut. in Pomp. c. 107, & Cæſ. c. 57. Sueton. in Cæſ. c. 68.

tenti erant: præsertim quia crebris Pompejanorum transitionibus audiebant, *in illorum castris præ inopia pabuli vix equos sustentari; cetera jumenta interiisse; ex cadaverum fœtore in angusto spatio morbos invulgari*, accedentibus præsertim laboribus quotidianis, & aquæ summa inopia, quod omnes rivos & flumina, ne per Pompeji præsidia decurrerent, magnis operibus Cæsar averterat. Inter hæc, ut tam propinquo hoste, & in nova ratione belli, nihil satis tutum aut quietum erat, & subinde novæ nocendi cavendique artes excogitabantur.

XXXVII. Pompejani, animadverso, cohortes Cæsaris noctu ad munitiones excubare, loco stationis ignium indicio deprehenso, confertim accedebant silentio, & simul universi mittebant sagittas intra vallum, & e vestigio se recipiebant ad suos. hoc pacto cum multi sauciarentur, id repertum remedium est, ut alio loco excubaretur, alio ignes fierent. At sicut in tempestate quidam præ ceteris gravi mole fluctus sunt, quos *decumanos* appellant; ita inter crebra certamina, dum hi tentant eruptionem, illi repellunt, uno die tribus ad Dyrrhachium prœliis, totidem ad munitiones concursum est. quippe Pompejus distinendi hostis causa pluribus locis tumultum excitaverat, sed ubivis improspere. Quippe Volcatius Tullus cum tribus omnino cohortibus legionem Pompejanam loco depulit: Germani, eruptione in oppugnantes facta, compluribus interfectis, incolumes redierunt. Sed præcipuæ ferociæ prœlium una cohors legionis sextæ edidit in castello, quod *Minucii* vocabant.

XXXVIII. Eo Pompejanæ legiones quatuor per confraga & obsita dumetis occulto itinere venerant. Neque territi, licet re improvisa, Juliani, tam paucis militibus vim tantam per aliquot horas sustinuerunt, centurionis unius incredibili virtute animati. M. Cæsius fuit, cui *Scævæ* cognomen. is strenua pugna multos, qui propius acces-

§ XXXVI. Polyæn. Strat. l. 8. Cæs. § XXXVII. Flor. 2, 40. Cæs.

ferant, interfecit, custodiamque portæ commissæ fortissime retinuit; quamquam sauciato capite, femurque & humerum transfixus, postremo etiam oculum sinistrum amiserat. Tum vero Pompejanum centurionem notæ virtutis appellans, *mitti* petiit, *a quo deditus perduceretur.* Accurrerunt viri duo, tanto labore & his vulneribus nullum non robur exhauriri potuisse ad summam imbecillitatem rati. Sed ille, confosso altero, altero vulnerato, suis addidit animum, ut tenerent locum., donec ex castris subveniri potuit.

XXXIX. Quippe Cæsar, ad Dyrrhachium admoturus partem copiarum, P. Sullam castris præfecerat. Is ergo cum duabus legionibus suppetias ferens affuit; cujus ne conspectum quidem ferre Pompejani potuerunt. Sulla tamen instare quamquam perculsis noluit; multis incusantibus, qui judicabant, *bellum eo die finiri potuisse.* Sed Cæsar, *alias legati atque imperatoris partes esse*, demonstrans, *nihil a Sulla præter rationem factum esse*, dictitabat. His omnibus prœliis non ultra viginti suorum desideravit Cæsar; cum ex Pompejanis ad millia duo cecidissent.

XL. Sed in castello Minucii nemo militum intacto corpore relictus est, quatuorque centuriones ex ea cohorte perdiderunt oculos. millia sagittarum circiter centum triginta, quæ fuerant ab hostibus intra vallum ejus præsidii conjecta, Cæsari renumeraverunt: quarum unus ille Scæva magnum numerum exceperat, scuto illius supra centum viginti foraminibus confosso. quem ob egregiam virtutem & commilitiones in magna veneratione habuerunt; & imperator pecunia donatum ab octavis ordinibus ad primipilum deduxit, cohortique stipendium duplex; frumentum, vestem, cibaria, donaque militaria largiter dedit. Dum hæc ad Dyrrhachium geruntur, in Macedonia & Græcia legati Cæsaris variam fortunam habuerunt. Sub idem enim tempus, quo in provincias illi pervenerant, Scipio Metel-

§ XXXVIII. Sueton. Val. Max. 3, 2. Plut. in Cæs. c. 23.
§ XXXIX. Appian. Cæs.

lus, generi literis excitus, cum legionibus affuit: nudata in metu Parthici belli Syria, & provinciis, per quas iter habuerat, per varia exactionum nomina crudeliter exhaustis.

XLI. Quin & ex Ephesino templo pecunias sustulerat; nisi, dum id agit, epistola Pompeji, *postabitis omnibus, iter maturare* jussisset. Igitur summa celeritate usus, per Macedoniam in Thessalos cucurrit, ubi cum sua legione Cassium Longinum agere cognoverat. Eodem & Sadales regulus cum Thracio equitatu venit. Idcirco Cassius, detrimentis quibusdam acceptis, ad montana deflectens Ambraciam petebat. Hunc Scipio sequebatur: quem si esset consecutus, dubium non erat, quin Cassiani omnes se dederent, aut trucidarentur. Sed avocavit Scipionem M. Favonii periculum, qui, relictus ad Haliacmonem amnem cum cohortibus octo & totius exercitus impedimentis, a Cn. Domitio petebatur. Ea res & Cassio salutem attulit, & Favonio; cum, die ac nocte continuato itinere, sub idem ferme tempus, quo Domitius imminebat, Scipio occurrisset.

XLII. Domitio, ne Macedoniam omnem, multis ad eum accedentibus, occuparet, Faustus Sulla restiterat: igitur assumtis Ætolis, & Acarnanum, & Locrorum, quos Amphilochos vocant, auxiliis, quæ gentes recens opera Cassii Longini, aut Calvisii Sabini receptæ erant, in Thessalorum fines processerat. Postquam eodem, uti diximus, Scipio venit; Domitianis pugnam optantibus, hoc refugiente, castra castris collata sunt, & parva ex insidiis prœlia facta, quibus superiores Juliani fuerunt. Inter hæc Cæsar, plura quoque tentanda ratus, Fusium Calenum misit, qui, Cassio & Sabino adjunctis, longius progrederetur. Isque, Phocidis & Bœotiæ quibusdam urbibus voluntate incolentium receptis, quibusdam expugnatis, in Achajam tamen, Isthmo a Pompejanis munito, penetrare non potuit. Rutilius Lupus tum obtinebat Achajam, successor a Pompejo missus Ap. Claudio, qui nuper, oraculi dece-

§ XL. Sueton. Cæs. Val. Max. Flor. § XLI. Diodor. l. 12. Cæs.

ptus ambage, cum ſibi læta quæque polliceretur, fato conceſſerat.

XLIII. Quippe homo, pſychomantiæ & auguriis deditus, cujus in vanitatis ſtudio multum operæ poſuerat, quo ſcilicet certiore prædictione futura diſceret, deſitum a multis annis conſuli oraculum Delphis ſollicitarat. Ibi reſponſa antiquitus per virginem reddebantur, quæ, recepto maligno ſpiritu, magno vitæ periculo jactari inter fata canenda conſueverat. Igitur & Phœbas (ſic vocabant fatidicam virginem) ad tripodas adire metuens, ſimulavit reſponſum; & Appius, rerum iſtarum minime rudis, agnovit fraudem, imperioque inhibito coegit in ſpecum deſcendere. Tum vero reſponſum a furente redditur: *Nihil ad te hoc, Romane, bellum: Eubœæ Cœla obtinebis.* Sic tum appellabatur ſinus Euboicus, quatenus hinc ad Rhamnuntem Atticæ, inde Caryſtum Eubœæ oppidum pertinet.

XLIV. Hanc in regionem cum ſe condidiſſet Appius, aliter atque exiſtimaverat, morbo ſolutus belli diſcrimen evaſit. Dum iſta fiunt, reſque variis locis armis geritur, Cæſar nequaquam conſilia pacis omnino depoſuerat, quin ſaltem ad alios potentes viros mitteret, quatenus de voluntate Pompeji deſperaverat. Scipionem quidem per Clodium utriuſque familiarem tentavit; Lentulum prioris anni conſulem, per Cornelium Balbum, qui ſumma audacia ſæpius caſtra Pompeji eſt ingreſſus, ut ſermones cum Lentulo conferret, certiſſimo, ſi deprehenderetur, exitio. Sed neutrubi ſucceſſere conatus. Lentulus dubitando, quanti ſe venderet, eouſque rem extraxit, donec acie decretum eſt. Scipio, cum ab initio præbuiſſet aures, a M. Favonio caſtigatus, Clodium ultra ad colloquium non admiſit.

XLV. Interim ad Dyrrhachium ab utroque imperatore quotidie producebantur inſtructi exercitus: a Cæſare, quia pugnare ſummopere cupiebat; a Pompejo, quia nolebat

§ XLII. Dio. Cæſ. § XLIII. Cic. de divin. & de legg. Val. Max. 1, 8. Oroſ. 9, 15. Liv. 31, 47. § XLIV. Cæſ. Vellej. 2, 51. Cic. famil.

eam de se famam spargi, quasi Cæsari lacessenti non auderet resistere. Sed ut necessitatem pugnandi vitaret, pro castris constituit aciem, non longius primis excurrentibus ordinibus, quam quo de vallo telum tormento emissum pertingere posset. Cum hac ratione multi consumti dies essent, Pompejus, pabuli maxime inopia coactus, erumpere totis viribus statuit. Hoc consilium agitanti opportune Roscillus & Ægus Allobroges oblati sunt, qui propter interversa equitum stipendia objurgati a Cæsare transfugiebant. Hos igitur per omnia præsidia circumductos, ut suorum animos augeret, multis ornavit laudibus, civitate quoque promissa: quod irrisisse Cicero dicitur, atque dixisse, *Egregium vero imperatorem, qui Gallis alienam civitatem pollicetur; nobis nostram non potest reddere!*

XLVI. At Pompejus, ab his edoctus omnia, quæ ratio munitionum, quæ excubiarum atque stationum apud hostes esset, quod munus quo tempore, & quibus accurantibus fieret; imperat militibus, *ut sibi quisque tegmen faciat ex vimine, ad galeam contegendam, & ut aggerem comportet.* Hoc ubi factum est, noctu aggere & leviter armatis sagittariisque multis in scaphas & actuarias impositis, *munitionum Cæsaris eam partem, quæ ad mare pertinebat, & a maximis ejus castris erat remotissima, peti* jubet; *eodem a Dyrrhachio naves longas subigi*: eodem ipse cum sex legionibus contendit. Duo diversa castella eo loco Cæsar effecerat, sexcentorum passuum intervallo, quorum alterum in hostem erat conversum, interius diversam partem spectabat. hæc transverso vallo secundum mare duo conjungere Cæsar instituerat.

XLVII. Sed eæ munitiones, spatium octodecim ferme millium complexæ, ob magnitudinem operis absolvi nondum potuerant. Prima luce se ostenderunt Pompejani ad objectum castris suis vallum: simul navibus circumvecti milites alterum aggressi sunt. strenue rem utrique gerebant,

§ XLV. Cæs. Macrob. Saturnal. 2, 3. § XLVI. Cæs. Diodor. l. 41.

foſſas complebant aggere, ſcalis admotis ſuperare vallum conabantur, adverſus ictus lapidum, quod unum Julianis telum erat, vimineis galearum tegminibus muniti. Lentulus Marcellinus quæſtor, cum legione nona, hac caſtrorum parte curabat. Ab hoc auxilio miſſæ cohortes metu fugientium una ablatæ conſternationem clademque augebant. Fœda ibi cædes & fuga fuit, graviter impulſis Cæſarianis. Aquila quoque legionis tantum non in poteſtatem hoſtium venit.

XLVIII. Sed aquilifer, gravi vulnere affectus, eam equitibus forte prætervehentibus reſtituit: ab his ad Cæſarem relata eſt. Jam & caſtra Marcellini victor petebat, haud dubio reliquarum ejus cohortium exitio; cum ex ſuperiore loco conſpectus cum cohortibus duodecim M. Antonius deterruit hoſtem, exercituſque magnam partem iterum ſervavit. Neque multo poſt Cæſar, fumo admonitus (quem excitari, ſi qua parte erumperet hoſtis, præceperat) cum aliquot cohortibus accurrit. Sed jam disjectæ a Pompejanis munitiones erant: iique contra mare (quæ ratio pabulationem in ipſis liberiorem, & navium uſum maximum præſtabat) caſtra protulerant. Igitur hac parte nihil tentari poſſe cernens, ut tamen aliquo detrimento hoſtem contra afficeret, legionem animadvertit, quæ forte Torquato ducente in caſtra quædam vacua transferebatur. Nam ante aliquammultos dies eo loco Cæſaris nona legio tetenderat, poſtea, mutante conſilium Cæſare, deducta inde erat, relictis integris munitionibus.

XLIX. Idcirco eas munitiones occupaverat Pompejus, & quia plures ibi locaturus legiones erat, interiori vallo alia caſtra circumdederat, ut illa priora his omni ex parte includerentur. Huc Cæſar raptim ductis tribus & triginta cohortibus, priuſquam ſentire Pompejus poſſet, exterius vallum expugnavit. & deleri legio potuiſſet, niſi dextrum Cæſaris cornu brachium valli, a caſtris ad flumen tu-

§ XLVII. Dio. Cæſ. Oroſ. 6, 15. Liv. Epit. Vellej. 2, 51. Plut. in Cæſ. c. 55. § XLVIII. Plut. in Ant. c. 11. Cæſ.

tioris aquationis caufa deductum, fefelliffet. Huc enim delati, caftrorumque partem putantes, portam quærebant: donec animadverfo errore, qua proximum erat, (nec enim defendebat quifquam) tranfcenderunt aggerem, eadem etiam fecutis valli proruta parte equitibus. Hæc mora Pompejo fpatium dedit, re cognita, legionem ab opere deductam fubfidio mittendi laborantibus. quo illi confpecto, acrius fe defendere; contra Cæfariani, præfertim equites, in locis anguftis & impeditis receptui timentes, cum magna confternatione retrocedere cœperunt.

L. Horum fuga ceteros omnes pavoris & tumultus implevit, ut nihil prohibere Cæfaris præfentia poffet, quin paffim folutis ordinibus palarentur. Quidam figniferi, Cæfare figna prehendente manibus, & jubente confiftere, dimiffis illis, fugere perfeverarunt. tum etiam ipfe Cæfar in difcrimen ingens incidit, cum retinenti aquiliferum quendam, magnarum virium hominem, ille cufpidem intentaret: fed aquiliferum, qui cum Cæfare erant, ftatim confoderunt. Multos milites hoc gemino prœlio defideravit Cæfar, tribunos etiam militum & centuriones triginta: figna infuper militaria duodetriginta amiffa funt. Quod nifi Pompejus receptui ceciniffet, totum deleri hoftium exercitum potuiffe, adeo certum habetur, ut ipfius Cæfaris vox annotata fit, *ea die fummam victoriam penes adverfas partes fuiffe, fi ducem vincendi gnarum habuiffent.*

LI. Sed ille, five quo civibus parceret propria pietate, aut Catonis facto permotus, qui, vifa Julianorum ftrage, flens operto capite difcefferat; five Labieni fententiam fecutus, fugientibus inftitit, de cetero non follicitus. Certe captivos tranfdidit petenti Labieno; atque ille verbis graviter increpitos, in confpectu omnium interfecit. Nihil unquam fatis evenire feliciter ignaris utendi hominibus poteft. Apparebat, vinci Cæfarem poffe: fed Pompejani, dimiffa victoriæ cura, jam de præmio inter fe litigabant. Cæfarem,

§ XLIX. Orof. Cæf. Front. Strat. 2, 17. § L. Sueton. in Cæf. c. 6. Dio. Appian. Cæf. Plut. apoph. Rom. c. 44.

ſuper inſitum ardorem, ad intendendum præſentibus animum neceſſitas inſtigabat. Itaque conſilium mutandum videns, ſuos idonea oratione conſolatur: cladem in *paucitatem militum*, *iniquitatem loci*, *errorem perturbationemque ſuorum*, *denique in fortunæ inconſtantiam* conferens, *aliorum*, *quæ multa fortiter feliciterque recens feciſſent*, admonet. *virtute*, *uti alias*, *& ad Gergoviam eſſet factum*, *ſarciri incommodum poſſe*, *& oportere*, *quod fortuna intuliſſet.*

LII. Cum hæc dixiſſet, ignominia notavit ſigniferos, quorum eminebat culpa, locoque movit: ſuæ potius clementiæ, quam voluntati legionum obſecutus. Tantus enim pudor veteranos ejus intraverat, ut ultro ſe offerrent pœnæ, *decimari*que peterent: deinde leni reſponſo imperatoris vix adducti ad ignoſcendum ſibi, perſeverarunt *ad ſupplicium* poſtulare *ſigniferos*, *qui cauſam initiumque flagitio ei dediſſent.* Jamque etiam ab dolore pugnam poſcentes, quoſdam ſuperioris ordinis movebant, ut *manendum*, *& acie certandum* putarent. Sed Cæſar neque militibus perterritis committendum ratus, neque, donec illi reciperent animum, inopia frumenti dante ſpatium, diſcedere loco ſtatuit, & in Theſſaliam proficiſci; ubi commodiorem bello ſperabat regionem fore, expeditis commeatibus per Longinum & Calviſium, qui nonnulla iis locis oppida receperant, adjuvante ex Theſſalis Petrejo, ſummæ nobilitatis juvene.

LIII. Cum, præmiſſa trans Genuſum amnem majore parte copiarum, Cæſar *conclamari vaſa* juſſiſſet, quo ſimul utilitati, ſimul famæ conſuleretur; apud Pompejum ſententiis variabatur. Multi, auctore Afranio, *Italiam peti*, alii, *bellum trahi*, volebant. Pompejo neutrum ſatis probabatur: *pro Italia bellum ſe gerere*, dicebat; *nec oppreſſurum*, *quæ defenſa & ſervata cupiat*; *neque dandum hoſti perterrito ſpatium.* Ergo recedentem ad priora caſtra Cæſarem, quæ fuerant contra Aſparagium poſita, viciſſimque inde moventem, ſtrenue inſecutus; poſtquam adipiſci poſſe deſperavit, ad Sci-

§ LI. Plut. in Cæſ. Appian. Cæſ. § LII. Appian. Cæſ. Dio. Vellej. 2, 52.

pionem properare cœpit, ei timens, ne a Cæſare opprimeretur. Hæc enim ferme ſumma conſilii utriuſque erat, ut Cæſar, ſi ſequeretur Pompejus, æquioribus locis bellum geſturus videretur; ſin vero tranſmitteret in Italiam, eodem per Illyricum contendere; poſtremo omnibus locis excluſus, exercitum, quem Scipio nuper adduxerat, obſidendo, retrahere Pompejum poſſe putaret.

LIV. Pompejus ſimiliter, ſive Scipionem aggredi Cæſar ſtatuiſſet, ad auxilium feſtinabat; ſive propter copias, quæ ab Italia exſpectabantur, diſcedere ab ora maritima nollet, Domitianum exercitum deleri poſſe rebatur. Cum Cæſari neceſſario prius adeunda Apollonia eſſet, ut ſaucios deponeret, ſtipendium militibus daret, animoſque ſociorum alloquio & præſidiis datis firmaret; Pompejus, expedito per Candaviam itinere, prior in Macedoniam venit. Ibi fortuna, vix quatuor horarum interpoſito ſpatio, Domitium & objecit maximo diſcrimini, & eripuit. Ignarus ille omnium, (quippe miſſi ab illo ad Cæſarem, aut ad illum a Cæſare, propter infeſta itinera penetrare nequibant) cum per aliquot dies caſtra caſtris Scipioni oppoſita habuiſſet, rei frumentariæ cauſa diſceſſerat: & tum ad Heracleam Sinticam, quæ eſt ſubjecta Candaviæ, iter habens, in ipſum Pompejum incidiſſet; niſi, quod neque ſua diligentia cognoſcere, neque doceri a ſuis partibus potuerat, hoſtium beneficio didiciſſet.

LV. Allobroges, qui cum Roſcillo & Ægo nuper transfugerant, repertis per viam exploratoribus Domitii, ſive propter veterem conſuetudinem, quod in Gallia una militaverant, ſive gloria elati, omnia expromſerunt. Ita deflexo itinere Domitius, qua Cæſarem venire audiverat, vitavitque Pompejum, & ad Æginium cum imperatore ſuo conjunctus eſt. Jam quocunque Cæſar adiret, prœliorum Dyrrhachinorum fama præcurrerat. igitur Gomphos venienti, quod primum eſt contra Epirum Theſſaliæ oppidum, prætor gentis Androſthenes portas clauſit, dimiſſis ad Pom-

§ LIII. Dio. Plut. in Cæſ. c. 59. Appian. Vellej. Cæſ.

pejum Scipionemque nuntiis, auxilii accelerandi causa. Sed Cæsar edoctos milites, quantum ad famam necessitatemque præsentem ea res pertineret, sic accendit, ut post horam nonam oppugnatione cœpta, ante noctem loco potirentur. Cum urbs diriperetur, insolitum spectaculum in quadam domo irrumpentium oculos tenuit: senes viginti jacentes in cœnaculo cum calicibus, similes ebriis, sed vita cassi, sedensque alius gestu præbentis potionem. Nempe nobilissimus quisque morte asperiora timentes ad medicum convenerant, eundemque habuerant & ministrum mitioris exitus, & comitem.

LVI. Cæsar, obiter refectis militibus, Metropolim oppidum & ipsum Thessaliæ contendit, ea celeritate, ut famam cladis Gomphensium anteiret. Quasi bacchabundo agmine perventum est, quod miles, vino apud Gomphos reperto, se ingurgitaverat, Germani ante omnes, veteri gentis & tenace probro. Sed ea quoque res commodo Cæsari cessit: nam & morborum jam inter eos ingravescentium semina largiore vino discussa sunt, & alacritas militum aucta est. Metropolitæ, cum ad resistendum se pararent, visis Gomphensium captivis, & cognito, quod acciderat, se protinus potestati fideique Cæsaris transdiderunt. Cæsar hos diligenter conservavit: brevique rerum earum dispersо rumore, Gomphensium malis rebus & Metropolitarum tolerabilibus omnes permotæ civitates, ad Cæsarem se contulerunt, exceptis Larissensibus, ad quorum urbem Scipio jam accesserat.

LVII. Paucis post diebus, cum adventu Pompeji in Thessaliam duo magni hostium exercitus conjuncti essent, adeo crevit hominum audacia, ut belli tantum non immemores, id modo cogitarent, qua ratione maximum e victoria fructum pro se quisque perciperent. Igitur jam increpari *Pompeji moram* quotidianum erat, *qui exploratam victoriam non alia causa differret, quam quo diutius talibus viris imperaret. Regem regum* Domitius vocabat, *& Agamemnonem*, quod

§ § LV. Flor. 4, 2. Cæs. Appian. civil. l. 2. § LVI. Dio. Plut. Cæs. Appian.

is quoque, belli causa, pari dignitate præditis imperaverat. M. Favonius, *per Pompejum stare*, dictitabat, *quo minus eo anno ficus Tusculanas essent*. L. Afranius, quem Attius Rufus *pretio accepto prodidisse exercitum* arguerat, *demirari se* ajebat, *quemadmodum cum licitatore legionum tantus imperator non auderet confligere*. Sed Pompejus atterendum hostem mora & incommodis recte censuerat, omni apparatu superior, & ea Juliani militis conditione, ut assuetum vincere nulla acies sustineret; defessus ætate frangi laboribus & tædio posset.

LVIII. Ceterum reliquorum amentia non sinebat hominem insistere suis consiliis. Amentia enim certe fuit, cum, tanto hoste opposito, Lentulus Spinther, & Scipio, & Domitius, gravissimis inter se contentionibus, *de pontificatu maximo, quod sacerdotium Cæsar gerebat*, agitarent: *urbanam gratiam* Domitio, Lentulo *ætatem* allegante, *Pompeji necessitudinem* Scipione, a quo perhonorifice tractabatur, ut *alterum ei prætorium tendi Pompejus, & apud illum etiam classicum cani* juberet. Sed & magna fuit in consilio controversia, *haberine rationem comitiis prætoriis L. Hirri oporteret, quem ad Parthos legatum Pompejus miserat: cum fidem in id Pompejus dedisset;* ceteri negarent, *in pari labore & periculo unum anteponendum omnibus esse*. Domitius etiam gravem *de iis, qui in Italia remanserant*, sententiam dixit: *placere sibi, ut de singulis ternæ tabellæ darentur senatoribus, qui in bello secuti Pompejum essent, ut de illorum causa cognoscerent. unam fore tabellam, quæ omni periculo absolveret; alteram, quæ pro hoste habendum censeret; tertiam, quæ multandum pecunia.*

LIX. Nihil horum latere Cæsarem poterat: itaque simul satis ex priore consternatione suos recepisse visus est, non absistebat, quin copiis quotidie productis pugnandi faceret potestatem. idque adeo inter initia cautius egerat; deinde confirmatus eo, quod Pompejus suos intra munitiones

§ LVII. Flor. 4, 2. Plut. in Pomp. c. 111. Cæs. § LVIII. Cæs. Plut. Appian. Cic. ad Attic. 11, 6.

tenebat, longius a ſuis caſtris, in loca hoſti æquiora degrediebatur. Ea quoque res accendit Pompejanorum animos, qui ferme omnes, quamquam alius alia de cauſa, cunctationem oderant. At Pompejus *hoc ipſo argumento abſtinendum prœlio* differebat, *quod appareret, id ſummopere Cæſarem, tanquam ſibi maxime neceſſarium, expetere.*

LX. Poſtremo, cum neque vincere ſuorum animos, neque ferre invidiam poſſet; abjecto ſalubri conſilio, ad pugnam ſe parare cœpit. Multa tum concurrerunt incitamenta, ut magnam omnes victoriæ ſpem conciperent. fiducia in viribus, in imperatore, in cauſa: præterea res duæ novæ quantivis utique momenti: una, quod *Pompejus confirmaverat, priuſquam fere ad manus videretur, exercitum Cæſaris in fuga fore, propterea quod equites*, quorum multitudine abundabat, *ſibi recepiſſent, ſe dextrum Cæſaris cornu ſtatim initio pugnæ circumdaturos atque turbaturos eſſe;* altera, quod Labienus, demonſtrato, *præſentes Cæſaris copias magnam partem ex aliis militibus conſtare, quam qui Gallias ſubegiſſent, in caput ſuum exſecratus* fuerat, *ſi in caſtra, niſi victor, reverteretur;* idque jusjurandum ſecuti deinde omnes erant. At Cæſar, ſive per exploratores re cognita, ſive præſagio animi, revocatis tribus legionibus, quas frumentatum emiſerat, de media nocte ſacra Marti & Veneri Genetrici fecit, quam *ſuæ gentis auctorem eſſe* dictitabat; *templum* quoque *eidem* vovit *ex manubiis.*

LXI. Cum utrinque ſediſſet animis pugnandi voluntas; ut ferme in magnarum rerum exſpectatione miſcere ſe prodigia ſolent, multa viſa aut ficta ſunt. Victimæ in caſtris Pompeji, cum admoverentur aris, fugerunt: examina apum in militum ſignis, & altaribus ſederunt: interdiu fuerunt tenebræ: Pompejus nocte, quæ prœlium anteceſſit, per quietem in theatro ſuo ſedere imaginatus eſt, & maximo populi plauſu excipi. Inter hæc caſtra ejus fulminibus petita ſunt: excubias circumeunte Cæſare, fax a caſtris ejus in Pompejana decurrere viſa eſt, atque ibidem exſtingui.

§ LIX. Appian. Plut. § LX. Polyæn. Strat. l. 8. Appian.

Nocturni quoque terrores in exercitu Pompeji fuere sub ipsam lucem, auxitque consternationem mane apud principia cum pullo conspectus imperator. Spes tamen prævaluit apud pertæsos moræ animos, & ex apparatuum magnitudine belli eventum metientes.

LXII. Igitur *& facem in sua castra delatam suæ claritudinis omen* accipiebant, & insomniis Pompeji fidebant. nam is, sopito castrorum tumultu, quieti redditus, altissime indormiverat; excitatusque ab amicis, *modo se per somnum Romæ fanum Veneris Victricis dedicasse* juraverat. At incertus consilii Cæsar, & desperato prœlio, ex superiore consuetudine Pompeji, Scotussam castra moturus erat. Jam detendebantur tabernacula, cum *Pompejanam aciem longius solito ante vallum progressam* relatum est. Igitur expeditum agmen, quod jam in portis erat, cohortatus, proruto vallo, quasi hostium castris mox potituros, eduxit statim, hostique processit obviam. Acies utrinque sic ordinata stetit.

LXIII. Sinistro Pompeji cornu, cum duabus legionibus, quas per causam belli Parthici abductas a Cæsare diximus, ipse cum L. Domitio constitit: Scipioni cum Syriacis legionibus mediam aciem commiserat: cohortes Hispanæ, quas secum Afranius deduxerat, cum Ciliciensi legione, dextrum cornu obtinebant. hoc erat exercitus Pompejani robur. tironum legiones inter mediam aciem & cornua interjecerat. Quælibet acies denos in altitudinem ordines habebat. Peditum his omnibus Romanorum quadraginta quinque millia continebantur. Equitatus fere omnis, & quod sagittariorum atque funditorum habebat, in sinistro cornu, haud procul Pharsalia locatus est: dextro, quod flumen Enipeus impeditis ripis muniebat, sexcenti sufficere equites visi. At Cæsar, uti consueverat, legionem decimam in dextro cornu, nonam octavamque in sinistro constituit. *Hic Antonium, ibi P. Sullam curare* jussit; *in medio Cn.*

§ LXI. Flor. Diodor. l. 41. Jul. Obseq. Val. Max. 1, 6. Plut. in Cæs. c. 61. Appian. § LXII. Cæs. Plut. Appian. Front. Strat. 2, 7.

Domitium cum quadraginta cohortibus: ipſe in dextro ſuo cornu verſabatur, ut Pompejo ſe opponeret. Legionarios in aciem deduxit univerſos, millia circiter duo & viginti, mille equites. nec enim exſpectare militum ardor patiebatur Q. Cornificium, qui duas adducebat legiones; aut Fuſium Calenum, qui cum cohortibus quindecim erat in Attica. Hæ civiles utrinque vires fuere: auxiliorum numerus amplior utique, ſed varie traditus. *Haud minus trecenta millia pugnaſſe* quidam, qui plurimum, *quadringenta* ponunt.

LXIV. Sed Cæſar, animadverſo Pompeji conſilio, ne dextrum ſuum cornu circumveniretur metuens, ex tertia acie, ubi Domitius curabat, celeriter ſex cohortes detraxit, & ex his quartam inſtruxit aciem ad res ſubitas. Ibidem & equites ſuos locavit, quia ſiniſtrum cornu paludibus applicatum hoc præſidio indigebat minus, & delectos pedites, Germanos maxime, qui prœliari inter equites conſueverant. His rebus utrinque paratis, cohortandi ſuos materies imperatoribus minime defuit: vix enim unquam tantis rebus geſtis, tantaque belli gloria par aliud concurrit nobilius. Pompejus primæ ætatis decora, & triumphalem adoleſcentiam Africanis Hiſpaniſque bellis præferebat: inde maximos reges, ferociſſimas gentes domitas, & Orientem adjectum imperio, Romanique populi vires unius ductu, atque una expeditione duplicatas. Neque minoris erat ex parte Cæſaris, recens Britanniæ Galliarumque devictarum gloria: quarum nationum altera prorſus inacceſſa atque incognita majoribus, altera maximo perpetuoque terrori fuiſſet: & eadem adhuc arma, eadem corpora retinebat, quibus tantæ patratæ res fuerant.

LXV. Steterunt tamen aliquamdiu quietæ acies, mutuo metu, an quia quantumvis atroces animos pudor & tædium fundendi cognatum ſanguinem invaſerat. Tandem pugna cœpit a Craſtini centurionis impetu, qui concio-

§ LXIII. Cæſ. Plut. in Ant. c. 11, Appian. § LXIV. Appian, Flor. 4, 2. Cæſ. Front. Dio.

nanti Cæſari *futurum* receperat, *ut ſe aut vivum laudaret imperator, aut mortuum.* Spatium erat inter duas acies, quod utrinque ſufficeret concurſuris; ſed conſilio C. Triarii Pompejus immotos tenuit ſuos; rem minime probatam Cæſari, qui *vires alacritatemque militum valde incitari curſu* judicabat.

LXVI. At Juliani cœptum curſum, poſtquam adverſarios ſtare viderunt, parumper intermiſerunt: deinde iterum concitati pila miſerunt in hoſtem, gladioſque celeriter ſtrinxerunt. Idem & a Pompejanis factum: eodemque tempore horum equites & levia arma Cæſaris dextrum cornu cœperunt impellere, quia Juliani, tot partibus pauciores, tantam procellam ſuſtinere non poterant. Igitur quartam ſuam aciem excitat Cæſar; eaque tam vehementem facit in effuſos impetum, ut protinus terga verterent Pompejani equites. Nam ex præcepto Cæſaris ora hoſtium oculoſque petens miles, averſa facie cedere coegit. & *hoc ita futurum* Cæſar, *atque hinc initium fore victoriæ*, pro ſummo, quem habebat, rei militaris uſu, prædixerat. Funditores & ſagittarii, ab equitatu deſtituti, extemplo circumventi cæſique ſunt. Pompejus, victa parte ſuorum, in qua plurimum fiduciæ collocaverat, damnare ſpes ſuas cœpit, acieque relicta fugere. Tum vero cæſis fugatiſve ducibus, nulli rei præterquam turbando invicem idonea copiarum magnitudo, ad ſatietatem hoſtis cæſa eſt; donec miſertus Cæſar, *parci civibus* juſſit. Hoc imperio per ordines vulgato, milites, uti cui Romano occurrerant, *ſtare ſecurum* juſſerunt: in auxilia tota belli ira incubuit, eorumque ingens conciſa multitudo eſt.

LXVII. Cæſar, quamquam fatigatus prœlio miles æſtu quoque aggravabatur, (nam ad meridiem extracta pugna erat) tamen monendo, *ni caſtra hoſtium expugnentur, imperfectam victoriam relinqui*, perpulit, ut eodem impetu vallo hoſtium ſuccederent. nam ſuper auctoritatem imperatoris, & elatos ſucceſſu animos, præda caſtrorum, quam ſciebant ampliſſimam fore, incendebantur. Caſtra aliquamdiu a

§ LXV. Appian. Flor. Cæſ. Plut. § LXVI. Oroſ. 6, 15. Flor. Front. Strat. 4, 7. Cæſ. Sueton. in Cæſ. c. 75.

Thracibus magis, quam a Romanis (cohortes feptem caftris caftellifque præfidio Pompejus reliquerat) defenfa, venerunt in poteftatem victoris. *Tum vero Pompejum, qui hactenus in prætorio federat tacitus, hæc verba locutum*, Etiamne in caftra? *mutato habitu fugiffe* tradunt.

LXVIII. Interim & caftella, dedentibus, qui tenuerant, a P. Sulla capta funt. Cæfar adhuc impetravit a fuis, ut, relicta præda, novum infuper laborem fufciperent, expugnandis Pompejanis, qui e caftris refugerant in proximum montem: & quia locus aquæ erat inops, jugis ejus Lariffam verfus fe recipiebant. Id quoque eodem die perfectum eft; quamquam & paffuum aliquot emetienda millia, & præterea muniendo fecludendus a monte alio, quem hoftes ceperant, fluvius fuit. tanta erat & imperatoris illius, & exercitus, tamque invicta armis & laboribus alacritas. At Cæfar, ficut prædixerat, in caftris hoftium exacta nocte, captis deditifque omnibus ignovit: maxime lætus M. Bruto Cæpione fervato, a quo poftea interfectus eft. Is a Lariffa, quo fe contulerat ex fuga, fcripfit ad Cæfarem, cupidiffimeque fufceptus eft. Sed & fingulis amicorum poteftatem fecit unius, quem quifque vellet, adverfæ partis fervandi.

LXIX. Literas ad Pompejum a multis fcriptas, atque inter prædam repertas, ftatim cremavit; ne forte, deprehenfis quorundam confiliis, irafci pluribus, quam ftatuiffet, cogeretur. In fumma moderationem & clementiam plane fingularem atque admirabilem exhibuit in omnibus. Hæc eft nobilis illa Pharfalica pugna, quæ jam aperte libertatem populi Romani fubruit, uniufque omnes fubjecit poteftati. Cæfar haud amplius ducentos, aut fecundum alios, mille ducentos amifit milites, fed centuriones, viros fortes, circiter trecentos. Ipfe, militis fimul imperatorifque partibus omnibus ftrenue obitis, præcipuam victoriæ fuæ laudem retulit: inter legiones decumanorum ma-

§ LXVIII. Cæf. Liv. Epit. Dio. Plut. in Brut. c. 9. Vellej. 2, 52. Sueton. in Cæf. c. 75.

xima exstitit virtus: sed singulorum ante Crastinum nemo fuit. Idcirco cadaver ejus (nam adacto in os gladio, post ferocissimam pugnam ceciderat) militaribus donis ornatum Cæsar, proprio sepulcro inferendum curavit; cum ceteri uno communi tumulo humarentur.

LXX. *De Pompejanis circiter millia quindecim cecidisse*, Cæsar affirmat; qui magis augent, *viginti quinque millia:* sed Asinius Pollio, qui rerum istarum historiam Græco sermone contexuit, *sex omnino millia militum occisa* tradidit, *reliquam multitudinem servorum fuisse, interfectorum maxime, dum castra capiuntur.* dedita sunt amplius millia viginti quatuor, quæ ferme apud victorem sacramento dixerunt. Equites Romani quadraginta cæsi sunt, de illustribus: senatores decem. in quibus L. Domitium, ex castris in montana fugientem, Antonius cum equitibus suis occupavit. Signa militaria ad Cæsarem relata sunt centum octoginta, aquilæ novem.

LXXI. Hæc victoria Cæsaris, qua pugnatum est die, in remotissimis terrarum nuntiata est. Nam & strepitus armorum, pugnantiumque tumultus cum alibi locorum auditus est, tum Antiochiæ in Syria bis: idemque accidit Ptolemaide: & Trallibus ad statuam Cæsaris, quæ dedicata in fano Victoriæ fuerat, non ex humo, sed ex duro & strato silicibus solo, palma magnitudine matura enata est: & Pergami, in templo Liberi patris, in interiore parte ædis, quo præter sacerdotes aditus est nemini, tympanorum cymbalorumque sonitus increpuit. Elide in templo Minervæ simulacrum victoriæ, quod Minervæ signo obversum fuerat, se convertit, valvasque templi respexit.

LXXII. Sed nihil expressius, quam quod e municipe & familiari suo C. Cornelio auditum Livius tradidit. Is forte sacerdos Patavii tum operam augurio dabat; cum, visis avibus nonnullis, vaticinantis in modum, *prælium committi* confirmare præsentibus cœpit: idemque post paulo

§ LXIX. Cæs. Appian. Flor. § LXX. Cæs. Appian. Put. Dio. Cic. Phil. 2, 29. § LXXI. Dio. Cæs. Plut. Jul. Obseq.

videre cedentes alios, alios urgentes, variamque fortunam & instaurationem pugnæ, tandem exsiliens exclamavit, *vincis, Cæsar.* mirantibusque & fidem adhibere cunctatis, demta de capite corona, *Hanc*, inquit, *non ante resumam, quam certis nuntiis comprobata prædictio testimonium præbuerit arti.* Et tam exacte responderunt omnia, ut non modo prœlii tempus, sed omnem vicissitudinem pugnandi, vaticinantis vocibus & motu expressam fuisse constaret.

§ LXXII. Plut. Agell. 15, 18. Dio. Jul. Obseq.

JOANNIS FREINSHEMII SUPPLEMENTORUM LIVIANORUM

LIBER LXXVII.

IN LOCUM LIB. CXII LIVIANI.

EPITOME

LIBRI CENTESIMI DUODECIMI.

Trepidatio victarum partium per diversas orbis terrarum partes & fuga referuntur. Cn. Pompejus, cum Ægyptum petiisset, jussu Ptolemæi regis pupilli, auctore Theodoto præceptore, cujus magna apud regem auctoritas erat, & Pothino, occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor & Sex. Pompejus filius Cypron refugerunt. Cæsar, post tertium diem insecutus, cum ei Theodotus caput Pompeji & annulum obtulisset, & infensus est, & illacrimavit. Sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Cæsar, dictator creatus, Cleopatram in regnum Ægypti reduxit, & inferentem bellum iisdem auctoribus Ptolemæum, quibus Pompejum interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemæus dum fugit, in Nilo navicula subsedit. Præterea laboriosum M. Catonis in Africa per deserta cum legionibus iter, & bellum a Cn. Domitio contra Pharnacem parum prospere gestum continet.

I. COGNITAM celeriter Pompeji cladem (nec enim celari res tanta poterat) paſſim trepidatio & fuga partium excepit. Primi (nam & proxime aberant) rem didicere, qui Dyrrhachii remanſerant in prioribus caſtris. quorum & M. Cicero fuit, vir nihil minus, quam ad bella natus, & jam inde a principio, Cæſaris cauſam, Pompeji conſilia damnando, neutris partibus utilis, & moleſtior quibus acceſſerat. Nec enim abſtinebat acerbis facetiis ſenſus ſuos prodere, *habere quem fugiat* dictitans, *quem ſequatur non habere*. Sed & cum ad Pompejum accederet, dicentibus *ſero eum veniſſe*, *Nihil*, inquit, *paratum video*. Igitur neque uſus eo Pompejus eſt, & aliquando dixiſſe dicitur, *Cupio ad hoſtes tranſeat Cicero, ut nos timeat.*

II. Quo facilius, cum a Dyrrhachio Pompejus moveret, hic & relictus eſt, & manſit, præſertim cum acceſſiſſet corporis infirmitas. Sed poſtquam ex prœlio Pharſalico Labienus Dyrrhachium refugit, conſiliumque vocavit Cato; diverſæ præſentium ſententiæ fuerunt. Multis adhuc bellum placebat, quia Labienus vera falſis miſcendo, *Cæſaris gravi vulnere fortunam partium æquatam fuiſſe*, confirmarat. Et conquirebantur alia inflandis animis. *ſupereſſe ſeptem aquilas*, Nonius dicebat; *Pompejo victoriam deberi* Labienus, neſcio quorum numinum *oraculis*. His quoque dicta repoſuit Cicero: Nonio, *recte eum confidere*, *ſi pugnandum ſit cum graculis;* Labieno, *hoc ſtratagemate jam amiſſa caſtra eſſe.*

III. Catoni hæc animo ſententia ſederat, ut, ſiquidem Pompejus cecidiſſet, tranſportatis in Italiam, quos ſecum habebat, patriæque reſtitutis, ipſe exſulatum proficiſceretur quolibet: ſuperanti autem copias ab eo acceptas cum fide ſervaret. Hoc animo navigavit Corcyram, ubi claſſis ſtabat. Erat omnino fugæ ſimilis profectio. igitur & frumen-

§ I. Liv. Epit. Cic. Phil. 2, 15. Idem ad Attic. Macrob. Saturnal. 2, 3. Plut. in Cat. c. 54. § II. Macrob. Cic. ad Attic. 11, 4. Idem de divin. Front. Strat. 2, 7. Plut.

tum ex horreis raptum vias angiportusque constraverat: & quia non modo jam hostis, sed suæ quoque copiæ terrori Pompejanis erant, subito metu perterriti conscenderunt naves. Nec injustus ille timor fuit. nam noctu ad oppidum ex cursu respicientibus, magnum incendium reluxit, flagrantibus onerariis, militum audacia, nolentium conscendere.

IV. Tum & Rhodia classis deseruit socios, domumque discessit. Hæc omnia paucis ante diebus Rhodiæ quinqueremis remigem, velut numine afflatum, prædixisse, C. Coponius, qui ei classi præerat, homo cum primis prudens atque doctus, tribus facile doctissimis Romanorum, M. Tullio, M. Catoni, M. Terentio Varroni exposuerat. Hoc ita ab ipso Cicerone narratum, non poetarum modo, sed etiam Græcorum fabulas, qui revixisse hominem & a morte vaticinatum finxerunt, evidenter coarguit. Corcyræ, cum iterum de præsentibus esset deliberatum, Cato nunquam non observans legum, *Ciceroni se cedere* professus est, *quod ille consulari dignitate anteibat.*

V. At Cicero, qui semper pacis auctor fuerat, & omne fugerat belli munus, tantum ab accipiendo imperio abfuit, ut potius *armorum non deponendorum, sed abjiciendorum* suasor esset. Ibi gravis eum excepit Pompejanorum indignatio, fuissetque a Cnæo interfectus, ni Cato seductum paulisper adolescentem lenivisset. ita navigio accepto, Brundisium vectus, eo in oppido Cæsaris tempora exspectabat. Interea loci & D. Lælius, qui objectam Brundisio insulam, quam antea Libo tenuerat, consilio pari, pervicacia majore insidebat, & C. Cassius, multis Julianis in Sicilia concrematis navibus, postquam acceperant de prœlio, cum classe discesserunt.

VI. Neque piget principum virorum, etiam singulorum consilia referre & fata. Duo ferme genera erant universim:

§ III. Plut. in Cat. c. 81. Cic. § IV. Cæs. Cic. de divin. Plut. in Cic. & Cæs. § V. Cic. pro Dejot. & ad Attic. 11, 4. Plut. in Cic. & Cat. Cæs.

qui Cæſaris clementia fidere poterant, ubivis locorum ſubſiſtebant, donec per deprecatores, quid fieri ille vellet, comperirentur: ceteri, quibus nimia odia quidlibet tutius, quam Cæſaris arbitrium, fecerant, ubilibet terrarum rebellionem meditabantur. Q. Cicero filius, cum Corcyra diſcederetur, Patras venit, ubi pater ejus tum agebat: qui una cum multis aliis ſenatoribus ad Fuſium Calenum ſe contulit, quem a Cæſare miſſum fuiſſe in Achajam prædiximus. Ex eo numero Ser. Sulpicius, A. Torquatus, M. Marcellus Athenis ſubſtiterunt: in Bithyniam ſe T. Antiſtius ad hominem familiarem A. Plancium recepit; pluresque alii per diverſas Aſiæ provincias victoris clementiam exſpectarunt.

VII. Atque his omnibus ocius ſerius, ut cuique ſors fuit, ignovit Cæſar; quorundam etiam opera deinceps uſus eſt, magiſtratuſque iis & provincias dedit. At quibus renovare bellum placuit, partim in ipſo conatu exſtincti ſunt; plerique in Africam ſe contulèrunt. Pompejus, uti diximus, e caſtris ſuis equo fugiens, Lariſſam; inde per Theſſalica Tempe, etiam per noctem continuato curſu, cum equitibus triginta ad mare venit. Ibi conſcenſo parvo & fluviatili navigio, paulum provectus, in oſtio Penei amnis onerariam conſpexit prætervehentem, agnituſque a domino navis, tum maxime ſomnium ſuum exponente vectoribus, ſuſceptus eſt. Quippe per quietem, Pompejum longe diſpari, quam eſſe conſueverat, cultu, opem ſuam expoſcentem viderat.

VIII. Tranſcenderunt cum eo L. Lentulus, qui ſuperiore anno conſul fuerat, & P. Lentulus conſularis, & M. Favonius prætorius. deinde & regem Dejotarum, equo properantem ad litus conſpicati, recepere. Inde per Thermaicum ſinum, & deinceps præter Macedoniam vecti, ad Amphipolim jecerunt ancoram: quam ad urbem edicto convenire juniores Græcos civeſque Romanos juſſerat, repa-

§ VI. Cic. ad Attic. 11, 6 & 15. Idem familiar. 6, 1. § VII. Cic. familiar. 6, 5. Flor. 4, 1. Cæſ. Plut. in Pomp. c. 20. Appian. civil. l. 2. Oroſ. 6, 15.

randarum virium ergo, ſi ſpatium habuiſſet; an magis, ut fuga, quam moliebatur, tanto eſſet occultior. Certe Cæſaris adventu cognito, Lesbum tranſmiſit, ubi initio belli Corneliam conjugem ſepoſuerat. Invitantibus in urbem ſuam Mitylenæis, atque offerentibus omnia, non paruit; ſed recepta Cornelia rebuſque ejus, biduum tantummodo moratus per tempeſtatem, quatuor additis actuariis, quæ a Rhodiis & Tyro venerant, in Ciliciam avectus eſt.

IX. Eo in curſu & Sextus filius eum aſſecutus eſt, & magnus numerus ſenatorum: & naves quædam cum militibus ex Cilicia occurrerunt. Expoſito igitur Dejotaro, qui ultimum Orientem in auxilium Pompeji commoveret, ipſe præter Epheſum & Colophonem, interjacenteſque inſulas, Rhodum petiit. Rhodii, poſtquam alius eſſe jam cœperat Pompejus, adverſus illum iidem eſſe deſierant: igitur oppido portuque prohibitum, miſſis ad eum & Lentulos nuntiis, *ex iis locis diſcedere* juſſerunt. Primam urbium, nuſquam prius auſi conſiſtere, Attaliam inierunt in Pamphylia; cum jam recollecti ex fuga ſenatores circiter ſexaginta eſſent.

X. Deinde, quia Pompejus commodos aquationi rebuſque neceſſariis portus, ſimulque remotiores abſtruſioreſque ſequebatur, Syedra conceſſit, deſertum Iſauriæ ſcopulum, quod navale Selinuntiorum erat. Ibi demum celatum hactenus conſilium nudare cœpit, *ſe diffiſum provinciis omnibus, externas opes quærere.* Cum in æſtimationem omnia circum regna veniſſent, ad Parthum inclinabat ſententia: ſed hic, amicitia Pompeji rejecta nuper, etiam legatos ab eo miſſos habuerat in vinculis; præterea ad interfectores Craſſorum Corneliam adduci, quæ nupta Publio fuerat, & ad projectiſſimos in libidinem, juvenem formoſam, alienum videbatur.

XI. Jubam fidiſſimum partibus regem peti, vetabat in-

§ VIII. Vellej. 2, 53. Plut. § IX. Diodor. l. 42. Plut. Cic. familiar. & ad Attic. 12, 14. § X. Flor. Vellej. Dio. Appian. Juſtin. 41, 3. Plut.

ſolentia barbari, & in Varo populi Romani deſpecta majeſtas, & levitas inſita genti. In Ægyptio rege ætas maxime diſplicebat, & quod tredecim annorum puer a nutriciis & pædagogis regebatur. At Theophanes, quo plurimum Pompejus uti conſueverat, *inſanum eſſe* rebatur, *ſi de alio ullo potius, quam Ægypti rege cogitaretur. Illum ea ætate eſſe, ut ſcire beneficia patri a Pompejo præſtita, & intelligere poſſit: præterea reverentiam ei fore dati ab ſenatu tutoris. Neque pueritiam ejus metuendam. adultos & uſu tritos ex præſenti hominum fortuna favorem & odia temperare; adoleſcentibus honeſta placere, etiam cum periculo.*

XII. Hac probata ſententia, Cyprum tendunt. Ibi cognoſcunt, Antiochienſium civiumque Romanorum, qui ibi negotiarentur, conſenſu *arceri finibus Pompejanos, nuntiis etiam dimiſſis in vicinas civitates, ne quis ex eo genere Antiochiam adiret; qui feciſſet, magno capitis periculo facturum.* Hæc adverſa demum graviſſimos duos errores deplorandi ſerum Pompejo ſenſum attulerunt: unum, quod procul mari, qua parte virium firmiſſimus fuerat, conflixiſſet; alterum, quod fugam potius intendiſſet hæc in loca, quam ad claſſem ſuam, & exercitum, quem duce Catone jam in Africam perveniſſe rumor ferebat.

XIII. Sed inopinato prœlii eventu ſemel perturbatus, neque confirmare animum tam vetus imperator, neque providere, quid in rem eſſet, ulla ex parte potuit: ſæpe querens, *tantum ſe fuiſſe falſum opinione, ut, a quo genere hominum victoriam ſperaviſſet, inde ſibi enatum cladis initium fuerit.* Igitur *contracta, quanta poterat, pecunia, armatiſque hominum duobus millibus, cum uxore triremem Seleucidem conſcendit. reliqui partim longis* navibus, alii onerariis ſunt ſecuti. Hoc modo Peluſium perventum, ubi tum magnæ copiæ Ptolemæi regis erant, bellum gerentis cum ſorore Cleopatra, cujus caſtra nec longe ab regiis aberant.

XIV. Pompejus id, quod erat, conjectans, certum homi-

§ XI. Vellej. Appian. Plut. L. Ampel. Cæſ. § XII. Plut. Appian. Cæſ. § XIII. Cæſ. Plut.

nem misit, demisse petens, *ut sibi tutum apud regem perfugium esset.* Ipse, dum tutores pueri coacto consilio de præsentibus deliberant, in navi sollicitus opperiebatur, quid de se Pothinus spado (hi erant capita rerum) & Ægyptius Achillas, & præceptor pueri Theodotus Samius decressent: princeps Romani nominis, & qui beneficio Cæsaris servari miserum & deforme existimaret. Cum aliis recipiendum, aliis contra videretur; Theodotus forte cupiens ostendere facundiam, (erat enim professione rhetor) *neutrum consilium salubre esse* disseruit: *altera sententia dominum Ægypto, & bellum cum Cæsare recipi; altera offendi Pompejum, nec iniri gratiam ab Cæsare. nihil melius, quam morte viri formidinem ab ipso tollere, simulque demereri eum, qui rerum potiretur.* Adjecisse & proverbio jactatam vocem dicitur, *mortuos non mordere.*

XV. Hæc ubi placuere omnibus, Achillæ negotium permittitur, homini singularis audaciæ. atque is cum parvula navicula ad Pompejum accedit, *litus* excusans, *quod vadosum & infidum majora navigia non pateretur.* Minime placebat ea res amicis, qui prius exspectassent, ut ipse rex cum illustri comitatu procederet obviam; & ipse Pompejus præsagium animi Sophocleo carmine fatebatur, quod *ex liberis servos fieri* dicit, *quotquot tyrannorum adierint domos.* Cum hoc dicto descendit in naviculam, cum duobus tantum centurionibus, libertorumque & servorum singulis; ubi conspecto L. Septimio, qui bello prædonum apud se ordinem duxerat, deinde cum Gabinio profectus Alexandriam, tribunum militum agebat; *Te quidem hercle,* inquit, *novi, commilito!* Atque is, nullo responso dato, capite tantum annuit.

XVI. Inter hæc appropinquabat litori, & motus in terra exercitus, conspectaque in agmine regis purpura, spem Corneliæ ceterisque dabat benigne receptum iri: cum assurgentem a L. Septimio primum, deinde ab Achilla per-

§ XIV. Appian. Plut. Flor. Liv. Epit. Vellej. 2, 53. § XV. Cæs. Dio. Plut. Appian.

cuti vident. Id ſpectaculum tam necopinatum & atrox, tantum excitavit in navibus luctum, ut gemitus fletuſque in litore exaudirentur. Jamque & triremes complebantur, quæ ceteras quoque Pompeji naves comprehenderent: ſed illas, propere vulſis ancoralibus, favens a terra ventus Cyprum retulit; Ægyptii a vano perſequendi incepto deſtiterunt. pars tamen navium capta direptaque: & in his Q. Pompejus A. F. Bithynicus occiſus.

XVII. Sic Magnus ille Pompejus, in conſpectu conjugis liberorumque cæſus, inter imbecillitatis humanæ illuſtriſſima documenta memoratur. Cum non Romæ modo, ſed ubivis ferme terrarum, perpetuo tenore felicitatis principem locum diutiſſime tenuiſſet; eo ipſo tempore, quo vel maxime florere fortuna & potentia videbatur, præceps ſubito datus, pridie natalem ſuum, quo die olim tam diſpari ſorte, de Mithridate & piratis clariſſimum triumphum duxerat, clientis ſui ſupplex, famulorum ejus manibus invenit necem. Cura tamen decore cadendi etiam morienti fuit. toga capiti obducta, ne quis geſtus notari, aut vox indigna priore Pompejo excipi poſſet, gemitu tantum edito excepit enſes.

XVIII. Caput ad regem relatum eſt, ſiccataque cute conditum Ægyptio more. Truncus contemtim abjectus in litore, a Philippo liberto utcunque crematus conſciſſæ ſcaphæ lignis, ſepultuſque eſt; cum ad idem officium, alius etiam civis Romanus forte adcucurriſſet. Tumulum poſtea fluctus marini disjecerunt: & imagines, quas proximorum temporum admiratio poſuerat, ſequentium negligentia male habitas in Caſii Jovis æde retruſit in cellam, ubi vetera truncataque ſigna reponebantur, (*faviſſas* Romæ vocabant) donec Hadrianus Cæſar, imperium totum undique perluſtrans, cum in Ægyptum veniſſet, & effigies reperit ornavitque, & tumulum inquiſitum refici repurgarique juſſit.

§ XVI. Plut. Appian. Liv. Epit. Dio. § XVII. Oroſ. 6, 15. Flor. 4, 2. Cic. familiar. 3, 11. Dio. Vellej. 2, 53. Plut. § XVIII. Val. Max. 3, 8. Plut. Appian. Agell. 2, 10.

XIX. Vix relatu dignum, tamen ad ineptam hominum cavendam sollicitudinem non inutile tradunt auctores, *ex vaticinio quodam Cassios semper suspectos Pompejo fuisse; cum nemo hominum hoc nomine, sed mons scilicet Casius fatalis ei prædictus esset.* Postridie mortem Pompeji secutus illum e Cypro L. Lentulus advenit, ignarus omnium, quæ accidissent: sed conspecto in litore rogo, nescio qua occulta vi commovente animum, *eccui hic*, inquit, *justa tam exiliter fiunt?* nec longo interposito spatio, *fortassis tibi, Cn. Pompei!* Divinavit amici casum, unde suam quoque fortunam pendere non nesciebat. Nec diu superfuit: comprehensus enim ab rege, ad Pelusium in custodia necatus est.

XX. At qui in Cyprum refugerant, diversa exinde loca petiverunt. Interim Cæsar post victoriam, biduo tantum honori simul Deorum, & quieti militum dato, omissis curis aliis, Pompejum, quocunque terrarum se contulisset, sequi certus, hoc uno angebatur, quod neque nuntiis, neque fama fiebat certior, quam in partem Pompejus intendisset fugam. Postremo cum interrogatus ea de re Brutus, argumenta quædem protulisset, *in Ægyptum fugisse videri*, credidit, eoque statuit accedere. Igitur assumto equitatu, & una legione minoribus itineribus subsequi jussa, per Thessaliam in Macedoniam profectus est. Thessalis ob navatam in bello operam, præbitaque auxilia, simul terram honorans victoriæ suæ testem, libertatem reddidit.

XXI. Atheniensibus etiam rata tum sors fuit, quam inter initia condendæ urbis imposuisse Deos fabulæ vulgarunt: *Neptunum, uti semper temere consulerent; Minervam, uti nihilominus commoda fortuna uterentur.* Nam tum quoque Cæsar ignovit deprecantibus, severe increpitans, & hac voce adjecta: *quousque vos, vestro merito pereuntes, majorum servabit gloria?* Deinde cum per Macedoniam Am-

§ XIX. Dio. Val. Max. Cæs. Oros. § XX. Appian. Cæs. Plut. in Brut. c. 9.

phipolin perveniſſet, Helleſpontum petiit, in Aſiam tranſmiſſurus. Ibi eum e maximo periculo admirabilis fortuna eripuit, cum inopia triremium vectoria navicula trajiciens, in paratiſſimam hoſtium claſſem, & acerrimum ducem incidiſſet.

XXII. Corcyræ trecentæ Pompeji triremes ſteterant. inde cum diſcederetur, cum majore numero reliquos, ut eſt expoſitum, transjecit in Africam Cato; triremes ſeptuaginta C. Caſſio datæ, quibus Pontum Pharnacemque adiret, illum quoque regem conciturus. Tum autem, audito adeſſe Cæſarem, quaſi deprehenſus ipſe eſſet, ſupplices e navi tendens manus, veniam ſibi ſuiſque orabat. Agnovit Cæſar fortunam ſuam, & non contentus hac victoria, nedum incolumitate, dubitavit, an reciperet: fuitque a Bruto, cujus ſororem Caſſius duxerat, exorandus.

XXIII. Hæc ita, ſecutus auctores, qui *C. Caſſium in Helleſponto deditum ſcribunt*, poſui: ceterum Suetonius & Dio, ſcriptores minime ſpernendi, *L. Caſſium* tradiderunt *roſtratas decem habentem ſupplicem Cæſari factum.* Sane a præfracto contumacique C. Caſſii ingenio permultum ea vilitas diſſidet: niſi, quod Appianus cenſet, fortunæ Cæſarem efferenti cedere tum omnia debuerunt. At Cæſar, prætervectus oram Aſiæ, Epheſum attigit, ibique ſenatores omnes ex provincia ſub eoſdem dies eo convocatos eſſe cognovit a T. Ampio Balbo, qui ad tollendam ex templo ſacram pecuniam teſtibus his uti cogitaſſet. Sic iterum ſervata Epheſiæ Dianæ pecunia, Jonas ceteraſque gentes Aſiæ, miſſis legatis deprecantes venia, proſecutus, inſuper provinciam publicanorum injuriis, & triente ſoliti tributi levavit: nec tamen omiſit locupletiorum publicare fortunas, quos faviſſe Pompejo conſtabat: quorum Pythodorus ex Aſiarcharum numero, cum duobus talentorum millibus amplius poſſideret, redemit a Cæſare opes ſuas; neque minores reliquit liberis: unde mox ad regale faſtigium aſcenderunt.

§ XXI. Plut. in Cæſ. c. 69. Sueton. in Cæſ. c. 60. Dio. § XXII. Appian. Plut. § XXIII. Cæſ. Appian. Dio. Strab. l. 14.

XXIV. Tum vero & Gnidiis immunitas data propter Theopompum, qui inter Græcos amicos præcipue gratiosus & potens apud Cæsarem erat. Sed Cæsar paucis diebus in Asia moratus, jamque minus dubitans in Ægyptum isse Pompejum, quod Cypri visum esse cognoverat, Rhodum navigavit, & collectis, quot subito poterant, navibus virisque, cum equitibus octingentis, duabusque legionibus, una, quam sequi ex Thessalia jusserat, altera, quam a Fusio legato evocaverat ex Achaja, navibusque longis Rhodiis decem, Asiaticis paucis, sub noctem inde solvit; ignaris ceteris, quo tenderet. sed gubernatores *interdiu vexillum prætoriæ navis, noctu Pharum sequi* jusserat.

XXV. Sic tertio post die Alexandriam pervenit. Sed in his legionibus tria millia ducenti haud amplius milites erant. reliquos vulnera laborque, festinantem imperatorem consequi vetuerant. Sed Cæsar, animi magnitudine & fama rerum gestarum fretus, omnem sibi locum, quantumlibet infirmis præsidiis, tutum fore existimabat. Tamen, quia tumultuantes recenti morte Pompeji Alexandrinos repererat, veritus litori se credere, ancoras jecit: donec ad eum Theodotus venit, caput & annulum Pompeji (ensifer leo insculptus erat, ut Plutarchus tradidit; ut Dio, tria tropæa) tanquam fidei pignus offerens.

XXVI. Ibi *Cæsarem, agnito generi capite, flevisse* referunt, *aversatumque portantem esse; persona mœrentis assumta, quamquam intime gaudere morte æmuli putaretur.* Reliqua tamen ejus mansuetudo facile declarat, veras illas, non simulatas, lacrimas fuisse. Princeps enim omnium esse volebat certe; nec excogitari necessitudo ulla posset, quam isthoc pretio proposito violandam esse non existimaret: sed hoc dedisses, erat hominum omnium mitissimus, & qui amplissimum quemque cupidissime servaret, tanto majorem gloriam suam futuram ratus, quanto potentiores nobilioresque viri suo beneficio viverent. Quocunque animo, vul-

§ XXIV. Plut. Cæs. Strab. Appian. § XXV. Cæs. Dio. Liv. Epit. Plut. in Pomp. c. 32.

tum certe ſervans, caput Pompeji pluribus & pretioſiſſimis odoribus concrematum, honeſte funerandum curavit in ſuburbio, ubi poſt debellatam Ægyptum ædem condidit Nemeſeos, quæ ſub Trajano demum diruta eſt ab Judæis rebellantibus.

XXVII. Inter hæc appulſus Alexandriam Cæſar, cum navi primum egrederetur, magno tumultu exceptus eſt, concurrente milite, quem præſidio urbis Ptolemæus reliquerat, & fremente vulgo, cui præferendis Cæſari faſcibus, imminui majeſtas regia videbatur. Igitur ipſe conceſſit in regiam: pars militum, quod exarmari commilitonum ſuorum nonnullos viderant, in altum ſe receperunt, donec omnes ſimul naves applicarent.

XXVIII. Non fallebat Cæſarem, quanto ſuo periculo inter infidos & validos in populoſiſſima urbe commoraretur; videbatque regis & ceterorum erga ſe non aliam fidem fore, quam in Pompejum fuiſſet: ſed Eteſiis tenebatur, qui ſunt Alexandria navigantibus adverſiſſimi venti. Ergo diſſimulando animo, donec vires contraheret, templa ceteraque celebriora urbis ædificia luſtrabat, audiebatque ſapientiæ profeſſores ſtans & populo immixtus; aliiſque rebus omnibus captum ſe pulchritudine locorum & Alexandrinæ vitæ æmulatione teſtabatur: unde illi mira vulgo gloria atque gratia quæſita eſt, præſertim cum etiam comiter excipiendo ſingulos licentioribus conviviis penitus laxare animum videretur; jam propemodum effecta conſuetudine, ut pernoctaret inter epulas, quod ille vitandarum inſidiarum cauſa uſurpabat, quas ſibi ſentiebat a Pothino ſtrui.

XXIX. Nec enim ab hoc prætermittebatur quidquam, quod ad invidiam Cæſaris, & exaſperandos in eum quoſlibet pertinebat. Pecunia maxime deerat Cæſari. ergo etiam Aſiam prætercurrens, cum fuiſſet in omnibus liberalis &

§ XXVI. Liv. Epit. Dio. Sueton. in Cæſ. c. 30. § XXVII. Val. Max. Dio. Appian. Cæſ. Liv. Epit. Oroſ. 6, 15. § XXVIII. Sueton. in Cæſ. c. 35. Flor. 4, 2. Vellej. 2, 54. Cæſ. Diodor. Front. Strat. 1, 1. Plut.

clemens, ſtipendium tamen imperaverat: & nunc Alexandriæ mutuum repoſcebat. Nam Auletæ Ptolemæo grandem ſummam expenſam ferebat, ſupra ſeptingenties ſeſtertiûm: cujus pecuniæ partem magnam liberis regiis condonaverat olim, reliquum quadringenties cum maxime repoſcebat. Nec eo contentus, arbitria quoque cœperat agere diſſidentium regum, quod *eorum controverſias ad populum Romanum, & ſe populi Romani conſulem, pertinere* dicebat, *ex teſtamento patris Ptolemæi.*

XXX. Eo teſtamento major filius, majorque filia heredes ſcripti erant: populumque Romanum *per omnia ſacra fœduſque in Capitolio ſancitum* rex obteſtabatur, *ut judicium ſuum ſalvum eſſet.* Hæc vero mirum in modum angebant regios ſatellites, Pothinum maxime, qui Cleopatræ regno expellendæ auctor, reditum illius, ut mortem ſuam, horrebat. Igitur primo cum Cæſare agere: *diſcederet ad majorum rerum componendos tumultus, creditum & cetera per commodum, & maxima cum gratia recepturus.* Sed ille, negans *cujuſquam Ægyptii conſilio ſibi opus eſſe, ad ſe venire reges, dimiſſo exercitu, & diſceptare de jure ſuo* juſſit. Tanto plura ad invidiam ejus & contumeliam Pothinus facere: frumentum vetus & corruptum diſtribuere militibus, & ubi querebantur, *patienter ferendum* dicere; *jam enim eos de alieno tolerari, cunctis in poteſtatem Cæſaris concedentibus.*

XXXI. Convivia quoque figlina ligneaque ſupellectile inſtruebat, *argentea & aurea vaſa Cæſari in ſolutum dari debuiſſe* excuſans. Quin & ſacram pecuniam hac præſcriptione tollebat e templis, rem Ægyptiis acerbiſſimam, qua gente nihil fuit unquam ſuperſtitioni addictius. arguebatque clam *inquitatem Cæſaris, qui tantam ſine cauſa pecuniam peteret, ut qui Ptolemæo, dum ſocius & rex appellaretur, nihil recuſanti, ſuo Pompejique nomine prope ſex millia talentorum abſtuliſſet.* Miſit & ad Achillam nuntios de ſuo aliorumque ex re-

§ XXIX. Dio. Plut. Cæſ. § XXX. Oroſ. 6, 15. Cæſ. Plut.

giis amicis consilio, quos ad eandem mentem impulerat, *cum exercitu* jubens *Alexandriam accedere.*

XXXII. Sed in speciem amica erant omnia, & tumultum Alexandrinæ plebis reversus a Pelusio rex puer placaverat. & Cleopatra quosdam amicorum miserat, qui suam causam agerent. Sed paulo post, Cæsaris intellectis moribus, suæque formæ & venustati confidens, omnino conandum existimavit, ut ab homine mulieroso conspiceretur. Ceterum si palam venisset, vim ab tutoribus inimicis metuebat. Igitur modica conscensa biremi, corruptis pecunia, qui claustra Phari custodiebant, primis tenebris ad regiam venit. & ne conspici a quoquam posset, *culcitam sibi circum adstringi loro, deportarique per Apollodorum Siculum*, cujus fidei credebat, *ad Cæsarem* jussit.

XXXIII. Id primo commentum admiratione muliebris ingenii percussit Cæsarem. ut deinde ad misericordiam simul amoremque ciendum temperato vultu adstitit, eximia forma & singulari quadam gratia ita dementavit hominem, ut *Alexandrini belli hanc solam fuisse causam* plerique existiment. Sed illa plurimum etiam verborum blanditiis veneribusque pollebat: compositoque ad mœstitiam vultu procumbens, *En adsum*, inquit, *Cleopatra tot regum soboles, tuaque complector genua, Cæsar; nihil indignum fastigio meo facere putans, si tibi, quem Dii supra omnium hominum majestatem extulerunt, tanquam communem regum atque gentium arbitrum, debitum honorem exhibeo.*

XXXIV. *Per annos prope trecentos, postquam regnare semel domus nostra cœpit, sine intermissione tenuit hanc regiam: & par huic vetustati mos est, eadem cum fratribus potestate sociatas matrimonio regnare feminas. Id non suo magis judicio, quam priorum omnium, pater meus nunc quoque fieri jussit: sed voluntas ejus spernitur, testamenti vilis est religio, unaque populi Romani, sed & tua, Cæsar, despicitur auctoritas. Nec de fratre queror. puer est, &, quæ ultimæ sortis est indignitas, famulis suis servit. Non ille me dejecit regno, mei, quantum licuit,*

§ XXXI. Oros: Sueton. in Cæs. c. 54. Dio. § XXXII. Dio. Plut. § XXXIII. Flor. 4, 2. Plut.

amans: sed ejusdem id scelus est, cujus & Romani quondam nominis princeps interfectus; quem si ob veterem gloriam, & in nostram domum merita noluisset, debebat vel quia gener tuus olim, vel æmulus nuper fuit, revereri.

XXXV. *Princeps terrarum populus, ducibus hinc Cæsare, inde Pompejo, concurrit: quis inter hæc aliquas esse credat eunuchi partes? At (audaciam hominis!) ille sibi vel primas vindicat. Tu fugasti Pompejum; ille occidit: tu profligasti partes; ille sustulit ducem. Atque utinam sit unis opimis contentus! felici scelere vecors latro, de tua jam nece agitat, quando interfector Magni, nullam ampliorem palmam appetere, quam trucidandi Cæsaris potest. Nec simplici stimulo incitatur ad facinus. temeritatem metus acuit: quod caput Pompeji mœrens aspexisti, quod vultu, gemitu, voce, lacrimis testatus es dolorem; vindex timeris perfidiæ, cujus approbator esse noluisti.*

XXXVI. *Neque longinquos aut incertos metus affero. Sollicitatus Pothini nuntiis Achillas, motis a Pelusio castris, cum omnibus copiis paulo post aderit. Hic me impulit terror, ut machinata quod vides, ad te per quodlibet discrimen penetrare statuerem; conarerque salvum præstare eum, sine quo salva esse ipsa nequibam. Igitur non modo causam meam, sed etiam famam personamque in tuas manus contradidi: & nunc quoque non tam de meo jure, quam de salute tua, sum sollicitior. Ita me Dii Deæque omnes, & quam præcipue veneror, aurea Venus amet; teque, progeniem suam, optimæ voluntatis compleat, ut orbatam patre, orbatam fratre & viro, possessione regni dejectam, contemtam, pulsam, oppugnatam a famulis, tuendam ornandamque suscipias!*

XXXVII. Jam dudum Cæsarem forma puellæ, blanditiæque vultus & verborum, decenter interpositis lacrimulis suspiriisque, perculerat. ideoque nihil non promittens, seriis rebus amantium nequitiam miscuit: eademque nocte una fuerunt. Inde plerisque non eximitur, Alexandrinum bellum præter necessitatem susceptum esse a Cæsare, tantummodo, ut mercedem adulteræ regnum Ægypti daret. Orta luce, Cæsar ad se Ptolemæum vocat, & cum eo de

reconciliatione sororis agit. Ut vero & ipsa prodiit in conspectum, ira commotus puer proripuit se foras, abjectoque diademate, *proditum se* vociferans, excitavit populi turbam.

XXXVIII. Sed cito retractus a Cæsaris comitibus plura conari non potuit: & Cæsar, de superiore loco allocutus Alexandrinos, *nihil opus esse tumultu* dixit: *nec enim se existimare aliud illos velle, quam quod ultro facere constituisset.* Recitato deinde testamento patris Ptolemæi, *quod in eo fides populi Romani* invocabatur, *ad se pertinere* dixit, *& patris tueri judicium, & liberis prospicere. Quod igitur faustum felixque foret, Ægypti regnum duorum esse debere, Ptolemæi & Cleopatræ: minori Ptolemæo cum Arsinoe sorore matrimonium, & suo populique Romani dono dotalem Cyprum fore.*

XXXIX. Sic in præsens seditione composita, convivium Cleopatra regali luxu exhibuit, omnibus nova reconciliatione lætis. Enimvero Pothinus, in haud dubio periculo se constitutum sentiens, si tam infensa, nec immerito, Cleopatra rege & regno potiretur, occidendi inter epulas Cæsaris consilium cepit. Erat inter quotidianæ operæ servos tonsor quidam Cæsari, mortalium omnium timidissimus. hic cum nihil non observaret anxia cura, deprehendit insidias, detexitque. Idcirco Cæsar, jam olim Pothinum suspectum invisumque habens, convivio militibus circumdato, interfecit. De morte Pothini consentitur inter omnes: de tempore mortis & ordine diversa traduntur. Sed nihil magis congruere prudentiæ temporique Cæsaris visum est, quam quod posuimus.

XL. Inter hæc Achillæ nuntiato adventu, Cæsar regiam claudit, suos armat: cum Ptolemæo agit, ut, quos habeat ex suis maximæ auctoritatis, mittat ad Achillam, jubeatque incepto desistere. Serapion & Dioscorides missi, qui ambo legati Romæ fuerant, priusquam edere mandata possent, jussu Achillæ percutiuntur: alter statim occisus est; alterum, accepto vulnere, sui pro mortuo sustulerunt. Achillas, *non regis hæc imperia esse* dictitans, *qui in aliena potestate*

§ XXXVII. Plut. in Cæs. c. 70. Dio. § XXXIX. Plut.

ipse esset, occupata, præter eam partem, quam Cæsar tenebat, Alexandria, regiam irrumpere primo statim impetu conatus est.

XLI. Nunquam in majore periculo Cæsar fuit. Paucos habebat milites: inter infida infestaque omnia, locis parum munitis, a maxima multitudine oppugnabatur. Neque incondita, aut rudis bellorum turba erat. Millia haud minus viginti sequebantur Achillam, pars magna Romanus miles, qui olim adductus a Gabinio, mixtusque connubiis, mores Alexandrinos licentiamque imbiberat. His accesserant Syri Cilicesque prædones, & quidquid in finitimis provinciis audacia turbulentum fuerat. Præterea duo millia equitum erant; inveterata Ægyptiis bellis manus. His copiis Achillas oppidum ingressus, majorem populi partem sibi statim adjunxerat.

XLII. Nam præter nobilitatem ingenii, bellorum incommoda Cæsarem advehere sibi indignabantur, jam ante irati numinibus, quod minimo tum incremento Nilus solitam ubertatem frugum eo anno interpellaverat. Contra vim horum Cæsar regiam & vicina ædificia tumultuario opere, fossa valloque ad mare usque deductis, muniverat: eo facilius defendi potuit, cohortibus per vias dispositis. Sed eodem tempore ad portum pugnabatur, ubi præter solitum Alexandriæ præsidium, rostratas duas & viginti, aliæ naves longæ Ægyptiæ quinquaginta stabant, instructæ ornatæque, uti modo post Pompeji fugam, cui erant auxilio missæ, redierant. has si occupare Achillas posset, videbat, interclusum omnibus auxiliis commeatuque Cæsarem, cito futurum in potestate.

XLIII. Sed quæ ad oppugnandum Ægyptios, eadem ad resistendum incitabat Cæsarem causa, tanto acrioribus stimulis, quia non tam de victoria, quam pro salute pugnabat. & juvabatur classe, qua erat advectus. Idcirco obtinuit ad extremum; &, quia tueri tam parvis copiis omnia ne-

§ XL. Cæs. Dio. § XLI. Plut. Cæs. Oros. 6, 15. Dio. § XLII. Plin. 3, 9. Dio. Cæs.

quibat, *incendi*, *quidquid erat in portu navium*, juſſit. Hac flamma, cum & vicina portui ædificia comprehenſa eſſent, ſimul arſit bibliotheca, elegantiæ regum curæque egregium opus. Millia librorum tum periiſſe quadringenta alii, qui plurimum, ſeptingenta tradunt. Primus & maximus ejus operis auctor Ptolemæus cognomento Philadelphus fuit, perquam eruditus princeps, & erudito patre natus; quo curante, ſacrorum quoque voluminum interpretatio, quæ Septuaginta vocatur, prodiit.

XLIV. Ille, a Nileo quodam emta bibliotheca, quam Ariſtoteles collegerat, ſimul iis libris, qui erant ipſi Athenis & Rhodi comparati, Serapeum adornavit; magnoque deinceps ſtudio & ſumtu per Demetrium Phalereum, inſignem ſtudiis & civilibus artibus virum, quidquid inveſtigari potuit, conquiſivit. Sed & in poſteris ejus quidam variæ doctrinæ ornamentis enituerunt: inter quos & Evergetes fuit, Ariſtarchi diſcipulus.

XLV. Ceterum occupatis in reſtinguendo igne Alexandrinis, Cæſar, per noctem militibus ad Pharon expoſitis, clauſtra occupavit præſidio, cum haberet in partibus cuſtodes, qui dudum erant a Cleopatra corrupti. *Fuit quondam inſula Pharos*, *unius diei navigatione diſtans a continenti*, ſi quid Homero credimus; *deinde Nilo*, ut putant, *limum admoliente*, *prope litori conjuncta*: multum abnuentibus, qui *totum illum tractum ſaxis aſperum eſſe* compererunt. Id conſtat, cum paulo plus nongentis paſſibus abeſſet, ſuperiorum regum opera jactis in altum molibus, & ponte ſuperpoſito, connexam eſſe. quod opus fruſtra Cleopatræ huic ultimæ quidam ſcriptores vindicant: major etiam incuria eorum eſt, qui *ab eadem exſtructam* putant *cognominem inſulæ turrim*, *magnitudine maximam*, *& elegantia pulcherrimam*; *quam ad prælucendum noctu navigantibus a Soſtrato Cni-*

§ XLIII. Flor. 4, 2. Oroſ. Agell. 6, 17. Lipſ. de Bibl. c. 11. Athen. 12, 10. L. Ampel. § XLIV. Voſſ. de hiſt. Græc. 1, 10. Joſeph. Ariſt. ap. Euſeb. Athen. Cæſ.

dio constructam esse, certior fides est, *impensa Ptolemæi primi, aut secundi certe, talentis octingentis.*

XLVI. Erat in hac insula vicus oppidi magnitudine; nec, invitis qui tenebant, quisquam ex alto poterat Alexandriam appellere. Hoc occupato Cæsar loco, protinus ad arcessenda ex propinquis locis auxilia misit: & quia de cetero, propter angustias viarum, æquo Marte discessum fuerat, per omnes insequentes dies, quam tenebat oppidi partem, munitionibus tutiorem efficere instituit. At Arsinoe, quæ cum sorore Cleopatra in Syriam profecta, mox, pace facta, Alexandriam reverterat, inter hos tumultus occupandi regni casum oblatum putans, Ganymedis spadonis ingenio reperit fugæ viam, & ad Achillam trajecta, communiter administrare bellum cœpit. Sed ut inter improbos & malitiosos haud diuturna potentiæ societas esse potest, cito insidiari invicem, & augendis largitionibus sibi quisque licitari militum studia cœpere.

XLVII. Eodem anno, quo pugnatum ad Pharsaliam, & Alexandrinum deinde bellum conflatum est, Hispania maximo tumultu inhorruit, propter avaritiam & crudelitatem Q. Cassii, quem provinciæ Cæsar præfecerat. Ille primum appetitus insidiis, & accepto vulnere, cum in conscios partim animadvertisset; unum atque alterum (ita cum sævitia certabat in eodem animo pecuniæ amor) nummis acceptis dimisisset: non ideo tollere odium commune, quo tam apud milites, quam provinciales laborabat, potuit, præsertim cum eadem illa quotidie licentius faceret, ob quæ jam olim exosus esse cœperat.

XLVIII. Itaque duæ Varronianæ legiones, duce delecto T. Thorio Italicense, non a Cassio tantum, sed etiam a Cæsare defecerunt, Pompeji nomine scutis militum inscripto. Mox tamen profecti Cordubam, cum ad eam caussam neque conventum Cordubensem, neque M. Marcel-

§ XLV. Plin. 5, 31. Pomp. Mel. 2, 7. Scalig. in Euseb. n. 1733. Cæs. Appian. § XLVI. Plin. 36, 12. Cæs. Strab. l. 17. Dio. § XLVII. Cæs. Liv. Epit. Hirt. de B. Alex. Val. Max. 9, 4.

lum, qui miſſus a Caſſio urbem tenebat, adducere poſſent; convenit inter omnes, *ut, deleto Pompeji nomine, Cæſaris omnes eſſent, ſed Q. Caſſium conſenſu oppugnarent; & ad hæc prætore* (hoc ei nomen imponebant, cum eſſet quæſtor) *M. Marcello Æſernino uterentur.* His cognitis, Q. Caſſius cum legionibus & equitatu, qui fidem non mutaverant, Cordubam tendit; ubi Marcelli caſtra erant. deinde vaſtato agro Cordubenſi, Ullam progreſſus, quod oppidum ſibi fidum credebat, ab inſecuto Marcello operibus & vallo cum ipſa Ulla circumdatur.

XLIX. Sed cum ad auxilium ejus rex Mauritaniæ Bogud, cum una legione Romana, & Hiſpanis cohortibus veniſſet; multa prœlia facta: caſtra quoque diverſis partibus Caſſius & Bogud adorti, haud multum abfuere, quin opera perrumperent. neque tamen depelli ab opere Marcellus potuit. Tandem M. Lepidus ex citeriore Hiſpania, quam obtinebat, cum legionariis cohortibus triginta quinque, magnoque equitatu, & auxiliorum numero affuit: ea mente, ut ſine ſtudio & ira controverſias ejuſdem partis hominum componeret. Et Marcellus quidem ſine exceptione paruit advenienti; Caſſius moras nectebat: eoque, ut putatur, conſcio, ſub oculis Lepidi caſtellum, quod Marcellus regi objecerat, oppugnatum eſt.

L. Quia tamen reſiſtere tot legionibus nequibat, eodemque tempore C. Trebonius proconſule provinciam & exercitum accepturus veniebat, (namque legatis Hiſpaniæ injurias deferentibus ſucceſſorem Caſſio miſerat Cæſar.) liberum abitum pactus, navem conſcendit, & in oſtio fluminis Iberi cum rapinis ſuis tempeſtate eſt obrutus. Sic a magnis belli minis Hiſpania parumper quievit. Caſſius enim, tanta erat hominis vecordia, geſſiſſet & cum Trebonio bellum, ſi Bogudem trahere in ſocietatem furoris potuiſſet. M. Marcellus, quod ſe tempori accommodaſſe viſus erat, primo quidem iratum expertus Cæſarem, procul

§ XLVIII. Liv. Epit. Hirt. Dio. § XLIX. Liv. l. 113 ap. Priſcian. l. 5.

patria vitam egit: poſtea tamen revocatus, honores etiam petiit geſſitque. Hoc maxime modo Hiſpanienſis motus; acrior, quam pertinacior, initia finemque habuit.

LI. In Illyrico majoris aliquanto dimicationis rem M. Octavius effecerat. eam provinciam Q. Cornificius Cæſaris quæſtor proprætore fortiter feliciterque obtinebat, captis etiam multis Octavii navibus, cum is ex Pharſalica fuga in ſinum Jadertinum ſe recepiſſet. At Cæſar, intellecto, multos hoſtium ob propinquitatem locorum Illyricum petiſſe, ibique colligere diſperſas ſuorum reliquias, A. Gabinio ſcripſerat, *uti cum legionibus tironum, quas habebat, Illyricum peteret, conjuncta cum Cornificio opera defenſurus; tranſiturus quin immo in Macedoniam, ſi res pateretur:* nam in Macedonia renovatum iri bellum, nondum cognita Pompeji fuga, crediderat.

LII. Sed Gabinium, peritum belli hominem, & hactenus felicis audaciæ, fortuna adeo deſtituit, ut multa nequidquam conatus, amiſſa magna parte exercitus, vix Salonis tutus eſſet. Nam & Salonas oppugnare auſi hoſtes, oppidanorum virtute, & inſigni ad memoriam facinore mulierum repulſi ſunt. Nam illæ, noctem atram nactæ, crinibus ſparſis, Furiarum habitu cum facibus ad caſtra procurrerunt; exterritiſque vigilibus, multis locis injecerunt ignem: cum repente viri inſecuti cum armis, complures præ conſternatione vix ſui compotes, alios adhuc ſomno implicitos occiderunt; caſtriſque & ſtatione navium expulerunt Octavium.

LIII. Sed ille non multo poſt reparatis viribus, prœlio vicit Salonenſes, iterumque admovit obſidioni copias. Inter hæc ex ægritudine contracto morbo, A. Gabinius interiit. Hæ res excitarunt ſpem Octavii, ut, icto cum barbaris fœdere, provinciam recipi poſſe confideret. Sed eum hac exſpectatione virtus & diligentia P. Vatinii cito depulit; qui, crebris Cornificii literis evocatus, quamquam per valetudinem vix ſe regeret, cum paucis longis navibus,

§ L. Dio. Hirt. § LII. Appian. civil. l. 2. Hirt. Dio.

& magno actuariarum numero, quibus rostra imposuerat, Brundisio profectus est. Hujus adventu M. Octavius, qui interim Epidaurum erat aggressus, ab oppugnatione oppidi rejectus, ad Tauridem insulam substitit, hoc consilio, ut, siquidem insequeretur Vatinius, classe dimicaret.

LIV. Nam Vatinianas naves plerasque justo minores infirmioresque esse cognoverat. Sed virtute militum, quod robori navium deerat, largiter explente, victor Vatinius multas depressit hostium naves, multas cepit. Alii auctores magnam ejus laudis partem Vatinio abjudicant: *ne tentata quidem pugna, Octavianos ad illum defecisse; quod auditus jam Pharsalici prœlii eventus fuerat.* Quocunque modo superior Vatinius, profectus Issam, in qua oppidum nobile erat, conjunctissimum Octavio, ab Issensibus recipitur. Ibi cognoscit, *M. Octavium, cum sua quadriremis mergeretur, scapha exceptum, atque illa itidem depressa saucium, adnatasse ad myoparonem suum, Issamque venisse; inde cum paucis parvisque navigiis vento secundo petisse Corcyram.*

LV. Vatinius, re celeriter & præclare gesta, Brundisium rediit. Jam inde a principio post acceptam cladem, omnium utique Pompejanorum perfugium Corcyra esse cœperat. huc ante Octavium & alii se receperant, & illustriores aliis C. Cassius, Cn. Pompejus adolescens. Cnæus ante summam dimicationem cum Ægyptia classe Epirum ambiens, Oricum, cui M. Acilius Cæsaris legatus præerat, oppugnaverat, magno, sed ad extremum irrito, conatu. Cum enim esset ad claudendum portus introitum oneraria navis ab Acilio submersa, quæ scaphis magna saxorum mole oneratis teneretur: per urinatores extracta parte lapidum, hanc quidem funibus multis contendens deduxit remulco; aliamque ei conjunctam navem, in qua turris ad defensionem excitata fuerat, vi cepit. nactusque molem oppido objectam in speciem insulæ, quatuor biremes subjectis scutulis impulsas vectibus in partem interiorem transtulit: atque ita utrinque aggressus naves longas vacuas, quæ erant

§ LIV. Dio. Hirt.

ad terram deligatæ, quatuor ex his abduxit, reliquas incendit. cum his & magna pars oppidi deflagravit: fuissetque receptum Oricum, nisi vulnere Pompeji remissiores facti Ægyptii forent.

LVI. Igitur nec sanato eo, munitionibus interea auctis, difficiliorem futuram oppugnationem resumere ausus, Lissum tentavit. sed repulsus, paucis amissis navibus, tamen onerariis, quas M. Antonius ibi reliquerat, incensis triginta, vagari circum litora, &, expositis subinde militibus, vastare cum Cæsare sentientium agros instituit: donec, clade patris cognita, desertus ab Ægyptiis, ad Catonem se contulit. idemque tum & C. Cassius fecit, & L. Afranius. His ceterisque adjutoribus, priusquam longinquæ spes tentarentur, Peloponnesum retinere statuit, Patrasque occupavit præsidio, multosque & ibi suarum partium, in quibus & Petrejus, & Pompeji gener Faustus fuerunt, recepit: &, donec Athenis Megarisque oppugnandis distentus Fusius Calenus fuit, in potestate habuit oppidum.

LVII. Nam, licet amisso Piræeo, Athenæ restiterant. mox his a Cæsare veniam adeptis, Megarenses pertinacius repugnantes expugnavit Fusius, multisque occisis, vendidit reliquos, sed necessariis eorum, & minimo pretio, ut libertati restituerentur. hic modus placuerat ita ulciscendæ contumaciæ, ne tamen vetustissima civitas prorsus interiret. Neque silentio prætereundum propter novitatem casus, quod inter capiendum oppidum, soluti leones, quos ibi C. Cassius ædilis designatus alebat, in ipsos Megarenses, qui auxilium aliquod inde exspectaverant, irruerunt, adeoque discerpserunt multos, ut hostibus etiam dolori spectaculum esset.

LVIII. A Megaris Patras itum. Sed Cato ceterique, recepto præsidio, magna classe Cyrenen petierunt. Dum hæc diversis imperii partibus geruntur, Roma, non jam caput rerum, sed præda victoris, utri serviendum foret, exspe-

§ LV. Cæs. Dio. § LVI. Cæs. Dio. § LVII. Plut. in Brut. c. 13.

ctabat. Ut enim militum Cæſaris & conſulis Servilii præſens metus tacere Pompejanos, & diſſimilem animo vultum induere coegerat; ita clanculum rumuſculi captabantur, &, dum quidlibet timetur, aut creditur, ſæpius eadem die contrariis nuntiis animi diverſos in affectus diſtrahebantur. Poſtremo Pharſalicæ pugnæ fama, vix tandem credita, (nam & Cæſar per ſpeciem modeſtiæ ſcribere ad ſenatum noluerat) Julianos omnes redegit: certatimque hoc agebatur inter nobiliſſimos, ut pro ſe quiſque maxime gravifus hac victoria videri cuperet.

LIX. Igitur, quod ſic animatis proximum eſt, ruentes in adulationem, quidquid excogitari potuit, decreverunt; non jam metu ſolum, ne odiſſe felices viderentur, ſed ſpe quoque honorum opumque, quas a Cæſare exſpectabant, tanquam aliquid ei dare poſſent, quod non prius ei dediſſet victoria. Putabant tamen (nec fallebantur) magni æſtimaturum, ſi jam, quæ alias ſuo arbitratu & vi armorum facturus erat, id jure facere exiſtimaretur. Igitur & alia honorum cuiquam antea decreta contulerunt, & nova pleraque: *uti de Pompejanis, quemadmodum ei videretur, ita ſtatueret; bellum, cui vellet, faceret; pacem, cui vellet, daret. uti conſulatum in quinquennium, tribunitiam poteſtatem in perpetuum, dictaturam in annum integrum acciperet: triumphum quoque de Juba, quamquam bello nondum cœpto, geri*, decreverunt.

LX. Neque minore ſtudio plebs agebat, ſciſcendis, quæ grata futura victori crederentur. Hoc illud tempus Hirtiæ legis eſſe reor, qua *Pompejani honores petere* vetabantur. At Cæſar, qui tum erat Alexandriæ, ſenatus populique Romani cognita voluntate, dictatura, quamquam extra Italiam agebat, iterum inita, *Magiſtrum equitum M. Antonium* dixit. Is quoque magiſtratum eum toto anno geſſit; multum ringentibus auguribus, quorum a pleriſque vanitas deridebatur, fas in magiſtro equitum negantium, quod in dictatore probaverant.

§ LVIII. Cic. Phil. 14, 8. § LX. Plut. in Cæſ. c. 73. Dio. Cic. Phil. 13, 16.

LXI. Sed in plerisque annalibus consulatu Q. Fusii Q. F. C. N. Caleni, P. Vatinii P. F. hic annus notatur: quamquam illi magistratus ejus nomen (vis enim penes Cæsarem erat) extrema demum anni parte receperunt. Calebant interim Alexandrini tumultus, & acribus utrinque animis res gerebatur. divisam in partes urbem hinc Ægyptii, inde Cæsar, magnis operibus communiebant: & ab utrisque, unde poterant, auxilia ciebantur. Apud Cæsarem adhuc Ptolemæus erat, intentiusque servabatur, si nihil aliud, solatium vindictæ præbiturus pereunti; atque interim suorum animos vel miseratione periculi, vel auctoritate nominis flexurus.

LXII. Igitur & in superiorem locum productus increpavit *audaciam, non contra se minus, quam Cæsarem, ferentium arma*, jussitque *ponere. sibi enim optime convenire cum Romanis, suæque dignitatis & imperii firmum certumque præsidium habere in amicitia Cæsaris.* At illi non tam verba loquentis, quam tempora respicientes, & magis quid velle, quam quid dicere videretur, nihil remissa contumacia institerunt cœptis. Ne mors quidem Achillæ finem aut moram bello attulit: quem suspectum invisumque per Ganymedem occupavit Arsinoe, percussorique imperium copiarum tradidit. Atque ille, militibus largitione placatis, haud segniter administrare bellum orsus, aquationem adimere Cæsari magnæ molis operibus instituit.

LXIII. Jam ante, qui pertinebant in regiam, aquæductus interrupti ab Achilla fuerant: sed aderant specus & putei, unde, licet anguste, Cæsaris milites, pro præsenti tamen necessitate satis aquabantur. Eorum specuum hæc erat ratio: Nilus aquam turbidam atque limosam vehens, quæ multos variosque morbos efficiebat, antiquitus monuerat Alexandrinos, ut, suffossis domibus, aquam e flumine exceptam servarent: donec spatio temporis liquescens potui aptior fieret. Igitur Ganymedes a sollertibus hominibus, quales erant permulti Alexandriæ, admonitus, *corrumpi aquam in*

§ LXI. Hirt. de B. Alex. Cæs. Dio. § LXII. Hirt. Dio. Plut.

parte Cæſaris, *immiſſa marina*, *poſſe*, ingenti molitione ſpecus ſic interſepit, ut incorrupti manerent ad ſuam partem pertinentes; Julianis ſalſæ aquæ, quas ex mari rotis atque machinationibus continenter educebat, affunderentur. Cum ita paulatim ſalſior aquá ex proximis ædificiis traheretur, admirabantur primum Cæſaris milites, unde ergo mutatio illa procederet, præſertim cum remotioribus adhuc locis, qualis prius, aqua eſſe videretur.

LXIV. Sed poſtquam ſenſim illa quoque ſalſum trahere ſaporem cœpit, conjicientes, quod erat, in eum adducti ſunt metum, ut *conſcendendas extemplo naves*, *& fuga*, *licet pleniſſima periculi*, *conſulendum ſaluti omnium* autumarent. Ibi Cæſar: *Vana vos exercet cura*, *milites*; *ſed*, *niſi provideatur*, *in veram ceſſura perniciem. Aquæ penuria movemini: neque aliter evitari malum hoc poſſe creditis, quam in aliud ruendo*, *cui nullum ſit futurum remedium*, *cum ſuperius illud ſit medicabile. Puteos fodientibus deeſſe aqua dulcis non poterit*, *quæ naturaliter litoribus omnibus ineſt. quod ſi ſit alia*, *quam reliquorum*, *Ægyptii litoris natura*, *at quotidie nobis aqua ſubvehi navibus poterit. mari libero utimur*, *claſſem noſtræ parem non habent hoſtes*: *&*, *ne ventis prohibeamur*, *diverſis ex partibus*, *hinc a Paratonio*, *inde ab inſula petere aquam licet*; *quam utramque navigationem eodem tempore nulli præcludere venti poſſunt.*

LXV. *Qui vero fugam reſpiciunt*, *ii*, *Hercule*, *non modo meæ dignitatis obliviſcuntur*, *ſed etiam ſalutis ſuæ. ſic quoque*, *licet opportunitate ædificiorum & operum adjuti*, *tantam multitudinem ægre ſuſtinemus. quid fiet nobis*, *ubi*, *relictis*, *quæ nos defendunt*, *locis*, *in apertum proceſſerimus? quanta mora*, *quique tumultus ſit exſpectandus inter conſcendendum*, *quis neſcit? præſertim ex ſcaphis in excelſas naves*, *& in iſta trepidatione*, *& metu? Igitur pauci & properantes*, *pleni timoris*, *pleni tumultus*, *iniquo & tempore noſtro & loco*, *aut diligentiam atque velocitatem Alexandrinorum effugiemus*; *aut adverſus paratos*, *& infinitis partibus plures*, *nos tuebimur manu?*

LXVI. *Abſit vero hæc ab animis veſtris tam pernicioſa co-*

gitatio, milites: & unum omnibus propositum esse salutis iter omnes norint, victoriam. Atque illa profecto, me duce, vobis militibus longius abesse non potest, quam donec aliis ex provinciis accitæ copiæ (misi autem circumquaque) veniant. Interim locis nostris nos teneamus, & virtute, quemadmodum hactenus, propulsemus hostilem impetum. Fugere vero minas Alexandrini populi & latronum arma, non mihi modo qualibet morte sit gravius, sed vobis etiam esse deberet, qui & Romani estis, quos victores omnium gentium superiora demonstrarunt bella, & mei milites, quos inter ipsos Romanos virtute excellere, recens victoria nostra declaravit. Interim reliquis intermissis operibus, ad puteos fodiendos laborem conferamus.

LXVII. Ita confirmatis militibus, & ad fodiendum conversis, una nocte dulcis aquæ venæ copiosæ sunt inventæ: modicoque labore operosissimis Alexandrinorum molitionibus occursum est. Forte sub idem tempus Cæsar fit certior, ad litus Africæ, paulo supra Alexandriam, ad ancoras stare naves legionem vehentes septimam & tricesimam, ex dedititiis Pompejanis militibus. Nam cognito Cæsaris periculo, Domitius Calvinus, cui Asia cum finitimis provinciis commissa erat, legionem unam terrestri itinere per Syriam, alteram cum frumento armisque & tormentis, navibus miserat. sed prius confectum est bellum, quam ea, quæ per Syriam ducebatur, legio posset occurrere: naves, Euro continenter flante, pervenire Alexandriam nequibant.

LXVIII. Igitur Cæsar, ut in re præsenti certius consilium caperet, cum omni classe eo proficiscitur. quod ubi cognitum est Alexandriæ, neque ullum Romanum militem esse in navibus, quippe paulo longius processurus Cæsar, nudare munitiones noluerat, quidquid habebant navium paratum propugnatoribus complent, & redeunti Cæsari occurrunt. Ille, neque remigibus satis confidens, neque sub noctem cum hoste locorum gnaro dimicare tutum ratus, prœlium vitabat; donec una navis Rhodiorum longius a

§ LXVII. Hirt. de B. Alex. c. 9.

ceteris ſe abrumpens, cum ab Ægyptiis circumveniretur, impatientem ignominiæ Cæſarem, aleam jacere coegiſſet.

LXIX. Virtute tamen & ſcientia Rhodiorum, penes quos diu præcipua fuit rei maritimæ gloria, vicit; multiſque hoſtium interfectis, captas aliquot naves remulco traxit Alexandriam. Magnam ea res deſperationem Ægyptiis attulit, quod jam ſine robore Romani militis, tantummodo a claſſiariis eſſent ſuperati. Igitur jam etiam, ne a claſſe Cæſaris oppidum eorum oppugnaretur, veriti, os portus, ſpatio ad egrediendum relicto non magno, obſtruxerunt injecto aggere. Neque tamen homines mari aſſueti, diu abſtinere potuerunt. & quamquam ſupra centum decem naves amiſerant, haud difficulter reparari poſſe claſſem reficiendis veteribus navibus, & cogendis, quæ ad exigenda portoria per omnia oſtia Nili erant diſpoſitæ, rebantur.

LXX. Neque conjectura falſi paucis diebus quadriremes duas & viginti, quinqueremes quinque confecerunt: quas intra portum remigio periclitati, cum minoribus apertiſque navibus multis repleverunt. Huic paratæ ad dimicandum claſſi Cæſar cum quadriremibus decem, quinqueremibus totidem, quot hoſtes habebant, minoribuſque navibus undeviginti, Pharon circumvectus ſe oppoſuit. Anguſtus inter utroſque per vada tranſitus erat, & qui prior ingrederetur, in locum iniquum ſe erat demiſſurus. Cum utrinque cunctarentur, præfectus Rhodiæ claſſis Euphranor, vir animo & ſcientia maritimæ rei nulli poſtponendus, recipit Cæſari, *ſe progreſſum facile moraturum eſſe Alexandrinos, donec ſubſecutæ ceteræ naves explicare aciem poſſent.*

LXXI. Nec plura promiſit ille, quam præſtitit. Scientiaque Rhodiorum, & virtute militis, cum pro ſalute ſua & eorum etiam, qui relicti in oppido erant, ſicut nomine Romano, & ultima neceſſitate dignum erat, dimicaret; Alexandrini, licet numero navium hominumque multo ſuperiores, victi ſunt. paucas tamen amiſerunt naves, propter propinquum perfugium, & quia ex molibus & ædi-

§ LXIX. Diodor. l. 47. Hirt.

ficiis litori imminentibus defendebantur. Idcirco Cæsar, quo hanc eis adimeret opportunitatem, omnino sibi conandum existimabat, ut Pharum, &, qua Pharus Alexandriæ committitur, molem in sua potestate haberet.

LXXII. Neque difficulter expugnata est insula: sed ad portum, quem oppido suo propinquiorem Alexandrini tuebantur, majoris certaminis res fuit. & cum remiges classiariique Cæsaris injussu imperatoris pugnæ se miscuissent, deinde subito perterriti etiam pavorem injecissent militibus, fuga omnium ad naves facta, multi occisi sunt ab hostibus, magnus numerus inconsulto irruentium, cum ipsis navibus demersi. In hoc periculo Cæsar, cum, profligatis succurrere cupiens, non ab hostibus modo, sed etiam suis navigium onerantibus timeret, ejecit se in undas, &, quia paludamentum natatum prohibebat, illo relicto, per spatium ducentorum passuum adnatavit ad eas, quæ longius abstiterant, naves.

LXXIII. Utrumque consilium salutare fuit. nam & navis, quam reliquerat, præ multitudine subsedit; & paludamentum hostes petierunt telis, dum ille ignoratus & neglectus evadit. Neque indignum relatu est, quod traditur, *libellos, quos forte manu tenebat, inter natandum supra aquam elevasse, ne madefierent; paludamentum traxisse aliquamdiu mordicus, ne hostes eo potirentur.* At Alexandrini victores eodem loco castellum cum magnis munitionibus, multisque tormentis constituerunt: tropæumque erexerunt, in quo & paludamentum, de Cæsare captum, suspensum est.

LXXIV. Hac clade non tam perturbati, quam erecti incensique sunt militum animi: adeo quidem, ut post hoc incommodum formidabiliores fierent Alexandrinis, quam antea fuissent; quod neque secundis rebus quiescere, neque frangi adversis videbant. Igitur legatis ad Cæsarem missis, *regem suum sibi remitti* orant: *pertæsos imperium puellæ & crudelitatem Ganymedis, quod regi placuisset, facturos.* atque

§ LXXII. Oros. 6, 16. Hirt. Plut. in Cæs. c. 72. Dio. § LXXIII. Hirt. Plut. Dio. Flor. 4, 2. Sueton. in Cæs. c. 64.

illius apud Cæſarem gratiam præſidio ſibi fore, quo tutius ad amicitiam officiumque redeant. Ibi Ptolemæus flens orare Cæſarem cœpit, *ne ſe dimitteret. nihil ſibi conſpectu ipſius eſſe jucundius.* Sed adeo fictæ fuerunt eæ lacrimæ, ut adventu ejus Alexandrini, ſi quam antea cogitationem pacis habuiſſent, eam omnem deponerent, bellumque acrius, quam unquam prius, adminiſtrarent.

LXXV. Jam ex Syria & Cilicia confluere auxilia ad Cæſarem cœperant, commeatuſque navibus apportari. His intercipiendis Ægyptii ad Nili oſtia ignes excitabant: quibus decepti, cum ibi præſidia Cæſaris eſſe putarent, nonnulli inciderunt in hoſtium manus: donec quæſtor Ti. Claudius Nero, pater ejus Tiberii, qui poſtea imperavit, cum claſſe ad Canopum profectus, ſubmovit Ægyptiorum ſtationes, plurimumque eo facto ad victoriam contulit. Amiſſus tamen ea expeditione cum ſua quadriremi Rhodius Euphranor, rei bene geſtæ triſtem impoſuit notam.

LXXVI. Inter hæc Mithridates Pergamenus, initio belli miſſus a Cæſare, validas in Syria atque Cilicia copias contraxerat. Erat enim magnæ apud civitates auctoritatis, propter ſingularem virtutem in bello, & ſummam nobilitatem domi: quippe ad Gallogræciæ tetrarchas referebat genus, & quia pellice Mithridatis Magni erat editus, amici materni hoc ei nomen impoſuerant, ut rege prognatus exiſtimaretur. Certe Mithridates, cum Pergami magnam tetrarchici generis ſtragem ediḍiſſet, hunc parvulum non ſervavit tantum, ſed & tranſportavit ſecum in caſtra, multoſque per annos diſciplinis regiis educandum curavit.

LXXVII. Sed hic, oſtio Peluſiaco conatus ingredi, cum ab Ægyptiis navibus prohiberetur, perrexit ad foſſam, qualibus ea regio multis, ex amne principe deductis, irrigatur: atque in eam translatis navibus, (nec enim ad mare pertingebat, ſed iterum in flumen erat averſa) Nilo fluvio

§ LXXIV. Appian. Dio. Hirt. § LXXV. Oroſ. 6, 6. Dio. Hirt. Sueton. in Tiber. c. 4. § LXXVI. Sueton. Hirt. Strab. l. 12. Plut. de virt. mulier. c. 44. Dio.

ſubvectus, Peluſium venit. Ibi cum pacati reſponderetur nihil, (firmum enim præſidium Achillas ibi collocaverat) ex itinere oppugnationem orſus, eodem die oppidum pugnando cepit. Inſignis in ea victoria totoque deinde bello fuit Antipatri opera, qui, ab Hyrcano tribus Judæorum millibus adductis, primus murorum, quæ ipſi evenerat, partem dejecit.

LXXVIII. Idem & Arabas hoſpites ſuos, Soæmique filium Ptolemæum, & Jamblichum regulos, multaſque præterea Syrorum civitates ad mittenda Mithridati auxilia impulerat. Ceterum deinde iter ad Cæſarem contendenti pacatius, præter nomen Cæſaris, & auctoritatem victoriæ, idem Antipater præſtitit, Ægyptios Judæos conſpectu ſuo, & pontificis oſtenſa epiſtola, in partes pertrahendo. Ita & qui Oniæ regionem incolebant Judæi, arma, quæ prohibendo itineri ſumſerant, poſuerunt, & omnia hoſpitaliter præbuerunt exercitui. Ab Onia, Simonis filio, Judæorum pontifice, loci nomen deductum eſt, qui, vaſtante Hieroſolymam Antiocho in Ægyptum fugiens, concedente Ptolemæo, templum ad ſimilitudinem patrii in Heliopolitano pago exſtruxerat.

LXXIX. Haud procul inde Memphis aberat, (ſtadia centum octoginta intererant) cognitoque ſucceſſu Mithridatis, inde quoque legati venerunt, oppidum dedentes. Eo recepto, Mithridates ad Ægyptium Delta proceſſit. Inſula eſt haud procul Alexandria, quam in ejus literæ formam, una parte mare, duabus Peluſiacum & Canopicum Nili oſtia conſtringunt. Appropinquanti miſſæ a Ptolemæo copiæ occurrerunt. earum pars, non exſpectatis ſubſequentibus, flumen, quo Delta clauditur, tranſgreſſa, tenentem ſe munitis Romana forma caſtris Mithridatem temere laceſſivit.

LXXX. Sed improviſa Mithridatis eruptione magnus

§ LXXVII. Strab. l. 17. Hirt. Joſeph. antiq. 14, 14. § LXXVIII. Hirt. Joſeph. de B. Jud. 1, 7. Euſeb. § LXXIX. Hieron. in Dan. c. 9 & 11. Joſeph. antiq. 14, 14. Hirt. Strab.

numerus, cum duce Diofcoride occubuit. ceteros notitia locorum texit, aut, quibus flumen tranfierant, navigia reportarunt. In hoc etiam prœlio infignis Antipatri opera fuit, qui laboranti Mithridati fubvenit, Ægyptiofque jam fua opinione victores pepulit. Cum deinde cetera multitudo adveniffet, Mithridates, denuo cœptus oppugnari, nuntios ad Cæfarem de rebus fuis mifit. Ergo fub idem tempus & hic ad recipiendum Mithridatem, & rex ad opprimendum, proficifcuntur.

LXXXI. Neque Ptolemæus, quamquam venerat prior, operæ pretium facere potuit, antequam Cæfar adveniret; aut hoc præfente prohibere, ne copiæ conjungerentur. Hoc facto, cum jam metueret, ne ad fe iretur, equitatum omnem cum delecto pedite mifit ad flumen ex Nilo deductum, quod fuperandum Cæfari erat: &, donec eminus pugnatum eft, loco adjuti facile reftiterunt. poftquam Germani equites, vadis repertis, tranarunt, legionarii, magnis excifis arboribus, quæ ripam utramque magnitudine contingerent, & aggere fuperinjecto, figna tranftulerunt; terga vertunt hoftes nequidquam. pauci enim refugerunt ad regem: ceteros celeritas victorum occupavit.

LXXXII. Ægyptii, horum clade fuoque periculo anxii, legatos ad Cæfarem de pace mittunt. Ille, perfidam & imbellem gentem cogitans, victoria finire bellum maluit. alteroque ftatim die caftra regis undique fimul adortus, quamquam præter manufactas munitiones, hinc editiffimo loco, inde palude aut Nilo tuta, expugnavit. Magna ibi cædes pugnantium fugientiumque eft edita: nam *viginti millia regiorum cæfa* referuntur; *quingenti ex victoribus*. Rex ipfe, cum navigio confcenfo fugeret, præ multitudine adnatantium infilientiumque, in Nilo navicula fubfedit.

LXXXIII. Cadaver, expulfum fluctibus, limoque obrutum, indicio aureæ loricæ repertum. nam id in bello geftamen erat Ptolemæorum regum. Cæfar, lorica Alexandriam

§ LXXX. Diodor. l. 42. Jofeph. Hirt. § LXXXII. Dio. Flor. 4, 2. Hirt. Plut. in Cæf. c. 72. Orof. 16, 16. Liv. Epit.

præmissa, cum equitatu statim subsecutus, per media hostium præsidia intravit urbem. nec enim, audito eo prœlio, amplius de bello cogitaturos prospexerat. atque illi supplice veste gestuque, sacris prolatis omnibus, quorum religione deprecari offensorum regum iram consueverant, occurrerunt victori, fideique ejus sine exceptione se permiserunt. Duodecim adhuc armatorum millia erant, navesque longæ septuaginta. Hæc novem ferme mensium spatio gesta: intra quod tempus & in Africa Pompejanæ partes coaluerunt, & Pharnaces paternum regnum recuperavit.

LXXXIV. M. Cato, cum ingenti numero navium Corcyra profectus, Cyrenen petierat, estque receptus a Cyrenensibus, quamquam Labieno diebus aliquot ante advecto portas clauserant. Eo in cursu naves ad eum venerunt, cum Sex. Pompejo noverca Cornelia crudeliter interfecti viri triste nuntium perferens. Id auditum, totaque classe mox vulgatum, sic exterruit animos, ut plerique convertere vela, seque victori permittere cogitarent, exstincto, pro quo arma tulissent, Pompejo. Sed Catonis oratione revocati sunt plurimi: pars (neque enim retineri quemquam invitum Catoni placebat) in Italiam abnavigavit cum Cornelia, cui nihil a victore metuendum constabat. quæ & deinde, nescio quas Pompeji reliquias nacta, sepelivit in Albano.

LXXXV. Catoni cum ceteris petenda provincia Africa videbatur, quo appulisse L. Scipionem audierat, Varumque habere magnas ibi copias, & fidum partibus Jubam: sed neque mari tutus erat transitus; & pedibus circumituro Syrtes, per deserta & arida laboriosum iter, molesta sitis, infesti serpentes, insuperabiles pæne difficultates objiciebantur. Catoni tamen nulla videbatur pœnitenda via, qua servitutem effugeret: tantumque abundavit ille vir animo, ut plerisque suorum ad eadem conanda inserere

§ LXXXIII. Flor. Oros. Appian. civil. l. 2. § LXXXIV. Plut. in Cat. c. 132. Idem in Pomp. Dio.

poſſet audaciam. Dimiſſis enim, qui ſequi noluerant, inter quos & C. Caſſius recta profectus ad Cæſarem erat; tamen plures decem millibus eduxit.

LXXXVI. Sed quia per ſqualentia loca proficiſcenti timenda inopia aquarum erat, magnam aſinorum multitudinem oneravit utribus; plauſtra quoque multa ſecum traxit, & adverſus venena ſerpentium Pſyllos, qui & exſugere virus ex vulneribus erant ſoliti, & carminibus vim nocendi anguium hebetare. His ita præparatis, quamquam bruma erat, quo anni tempore mitius uritur ea regio, per æſtatem ſole torrida, & ſperari pluviæ poterant; diviſis in partes copiis, quo commodius aquarentur, periculoſiſſimum iter ingreſſus eſt. Ipſe pedes ante ſigna ibat, laboris ſitiſque præ aliis patiens, totique exercitui exemplum, & deficiendi pudor. Per arenoſa loca, in quibus plerumque viarum notas violentiſſimi flatus abolent, ægre ad Ammonis ædem perventum.

LXXXVII. Ibi refectis nonnihil copiis, reliquum iter abſolvit. triceſimo, quam erat Cyrenis profectus, die circumgreſſus eſt Syrtin: inde pari ferme temporis ſpatio per cultiora paulo loca Leptin ventum, quæ *minor* vocatur; ibique reliqua pars hiemis ad quietem militi conceſſa. Sed Mithridatis filius Pharnaces, occaſione temporum uſurus, Phanagorenſes diu oppugnatos, mox Colchidem omnem, receperat: deinde in Pontum converſus, Sinope erat potitus; atque, invitante ſucceſſu, per abſentiam Dejotari regis, Armeniam minorem, & Cappadociam Ariobarzanis regnum, vaſtare atque occupare cœperat; cum Dejotari precibus, & Amiſenorum periculo, qui interim oppugnari cœpti erant a Pharnace, Domitius Calvinus excitus, Pharnacem *abſtinere ſociorum regnis* juſſit, quo plus auctoritatis denuntiatio haberet, cum omnibus copiis ſubſecutus.

§ LXXXV. Plut. in Cat. Liv. Epit. Vellej. 2, 54. Dio. Cic. familiar. 15, 14. § LXXXVI. Strab. l. 17. Plut. Flor. 4, 11. § LXXXVII. Strab. Sueton. in Cæſ. c. 35. Appian. Mithrid. Dio. Hirt. de B. Alex. c. 36.

LXXXVIII. Eæ conſtabant ex legione XXXVI, quam ſolam retinuerat, duabus ad Cæſarem miſſis; duabuſque Dejotari legionibus, quas ille Romanum in morem armatas inſtitutaſque jam a compluribus annis habebat. His acceſſit ex tumultuariis militibus in Ponto confecta legio, cum auxiliis Cilicum, & centum Dejotari, totidem Ariobarzanis equitibus. Pharnaces, adventu Domitii pauliſper territus, fraudes moramque nectere, *Cappadociam* longius diſſitam *dimittere, non dimittere Armeniam*, denique poſtulare, *ut Cæſari res integra ſervetur.* At Domitius, indignum nomine Cæſaris & populi Romani putans, intermittere expeditionem, & Boſporano relinquere prædam, Nicopolin proceſſit, Armeniæ minoris oppidum.

LXXXIX. Ibi cum caſtra vicina hoſtibus haberet, factum eſt, ut ex literis interceptis, Cæſarem in magno eſſe diſcrimine, Pharnaces diſceret. Idcirco futurum ratus, ut omnino diſcedere Domitius cogatur, trahendi temporis cauſa, ſine detrimento auctoritatis, nunquam longius produxit copias, quam quoad foſſæ, quibus ab utroque latere locum muniverat, pertingerent. equitatum, quo erat ſuperior, extra foſſas habebat. Et proceſſit ei conſilium. quippe Domitius, cum morari diutius non poſſet, infecta re diſcedere turpe putaret, iniquo loco improſperum prœlium fecit.

XC. Pontica legio tota ferme interiit. Dejotari copiæ vix conſpectum hoſtium tulerunt: ſexta & triceſima legio, cum totus regis exercitus eam adortus eſſet, virtute ſe defendit, amiſſiſque militibus omnino ducentis quinquaginta, in loca ſitu tuta ſe recepit. Inde Domitius, collectis reliquiis ſuorum, per Cappadociam in Aſiam rediit. Pharnaces, mire elatus hac victoria, multas extorſit populo Romano ſociiſque provincias, Bithynia, Cappadocia, finitimiſque regionibus occupatis, pulſiſque, qui beneficio Romanorum hæc obtinuerant, regulis. Recepit & Pontum, nullo jam defendente: Amiſoque expugnata, ſæviſſime tractavit & cives Romanos, qui ibi negotiabantur, & oppi-

§ LXXXIX. Dio. Hirt. Liv. Epit.

danos, interficiendo puberes, exſecando pueros, nullo prætermiſſo genere aut ignominiæ, aut crudelitatis. Jnde jam per Bithyniam paterna veſtigia premens, Aſiam cogitabat invadere: feciſſetque, niſi, Aſandri nuntiata defectione, fuiſſet revocatus, quem Boſporano regno præfecerat. Hæc pro magnitudine rerum, celeribus & calidis nuntiis ad Cæſarem delata, merſum voluptatibus, & Ægyptiis deliciis mancipatum, ad rempublicam capeſſendam, duobus acerrimis ſtimulis excitarunt.

§ XC. Hirt. Dio. Plut. in Cæſ. c. 73. Appian.

